

**БИОЛОГИЯДАН
ҚИСҚАЧА ИЗОҲЛИ
ЛУҒАТ**

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ГЕНЕТИКА ВА ЎСИМЛИКЛАР ЭКСПЕРИМЕНТАЛ БИОЛОГИЯСИ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

А.А.АБДУЛЛАЕВ Т.А.МАДУМАРОВ А.С.ДАРИЕВ
Б.Х.САТТОРОВ Э.Ю.РЎЗМАТОВ Б.А.СИРОЖИДИНОВ

БИОЛОГИЯДАН ҚИСҚАЧА ИЗОҲЛИ ЛУҒАТ

ТОШКЕНТ – 2016
«НАВРЎЗ» НАШРИЁТИ

Абдуллаев А.А., Мадумаров Т.А., Дариев А.С., Сатторов Б.Х., Рўзматов Э.Ю., Сирожидинов Б.А. Биологиядан қисқача изоҳли луғат.//Методик қўлланма.- Тошкент: "Наврўз" нашриёти, 2016.- 419 б.

Ушбу луғат умумий биология, ботаника, зоология, анатомия ва физиология, гистология, цитология, эмбриология, генетика ва селекция, биокимё ва биофизика, биометрия, систематика, эволюция, экология, вирусология ва паразитология, молекуляр биология, ген ва ҳужайра муҳандислиги, биотехнология бўлимларига оид тузилган дастлабки қисқача изоҳли луғат бўлиб, тез суратларда ривожланиб бораётган биология фанида кенг фойдаланиётган 7000 га яқин атамаларга илмий изоҳ берилган

Мазкур луғатдан университетлар, педагогик институтлар, мактаб, лицей ва коллежларнинг биология таълими йўналишларида фаолият олиб бораётган профессор-ўқитувчилар, талабалар ҳамда биология фани билан мустақил шуғулланувчилар методик манба сифатида фойдаланишлари мумкин.

Тақризчилар

Пратов Ў.П. ЎЗР ФА Ўсимликлар ва хайвонот олами генофонди институти етакчи илмий маслаҳатчиси, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби

Ризаева С.М. ЎЗР ФА Генетика ва ўсимликлар экспериментал биологияси институти етакчи илмий ходими, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси фан ва техника соҳасидаги биринчи даражали давлат мукофоти лауреати

Юлдашев А.С. Андижон Давлат Университети ректори, биология фанлари доктори, профессор

ЎЗР ФА Генетика ва ўсимликлар экспериментал биологияси институти (2016 йил 16 сентябрдаги № 11 сонли баёни) ва Андижон Давлат Университети (2016 йил 31 августдаги № 1 сонли баёни) Илмий Кенгашиларида муҳокама қилинди ва очиқ нашр этишга тавсия этилди.

СЎЗ БОШИ

Бугунги кунда биология жуда тез ривожланаётган бир қатор табиий фанларнинг мураккаб мажмуидир. Бундай тараққиёт ва фақат ҳаётий жараёнларнинг элементар механизмларни тушунтириш ва аниқлаш билан боғлиқ бўлган замонавий йўналишлар биокимё ва биофизика, молекуляр биология, ген ва ҳужайра муҳандислиги, биотехнология кабиларга, балки биологиянинг классик тармоқлари – ботаника, зоология, экология, физиология, умумий биология, генетика ва селекцияга ҳам таллуққидир. Фаннинг ривожланиши билан боғлиқ бўлган аксарият илмий адабиётлар ва қўлланмалар асосан рус тилида бўлиб, ўзбек тилида таълим олувчилар ўқувчилар учун бундай китоблардаги махсус атамалардан (терминлардан) фойдаланиш бир қатор қийинчиликлар туғдирмоқда.

Шу билан бир қаторда республикамизда қабул қилинган тил тўғрисидаги Қонун фанларнинг барча соҳалари бўйича, жумладан биология соҳасида ҳам хорижий тиллардан олинган атамаларни миллийлаштириш ёки уларнинг янгиларини яратиш масаларини хал қилишни зарурлигини белгиламоқда.

Луғатнинг асосий мақсади юқорида қайд қилинган долзарб масалаларни хал қилишга қаратилган. Бу ўз навбатида рус тилида нашр этилган турли-хил адабиётлардан кенг фойдаланишга, биология фанидаги янгидан-янги атамаларни тушунтириб беришга ва уни чуқур ўрганишга имконият яратади. Китоб фақат атамаларнинг маъносини олиш билан чегараланмасдан, балки изоҳли луғат илмий сўзлар билан бойитилган. Луғат 7000 мингга яқин асосий биологик атамаларни ўз ичига олган. Атамаларнинг ўзбек тилидаги мавжуд эквивалентлари билан бир қаторда, уларнинг ҳозирги кунда қабул қилинган ҳалқаро шакллари ҳам келтирилган.

Бу луғатни тузишда муаллифлар республикамиз ва чет элларда нашр этилган биологияга оид жуда кўп қўлланмалар, дарсликлар, илмий китоб-

лар, маълумотномалар ва қомуслардан фойдаланиб, улардан энг муҳим атамалар танлаб олинган. Жумладан Петунников А.Н. «Свод ботанических терминов, встречающихся в русской ботанической литературе», Федоров А.А., Кирпичников М.Э. «Справочное пособие по систематике высших растений», «Мауер Ф.М. «Ўза», I-IV том, Тахтаджян А.Л. «Высшие растения», Викторов Д.П. «Краткий словарь ботанических терминов», Тахтаджян А.Л. «Основы эволюционной морфологии покрытосеменных», Вавилов Н.И. «Проблемы происхождения, географии, генетики, селекции растений, растениеводства и агрономии», Вавилов Н.Н. «Избранные труды, т. 5: «Жизнь растений», Закиров Қ.З., Набиев М.М., Пратов Ў.П., Жамолхонов Ҳ.А. «Русча-ўзбекча ботаника терминларининг қисқача изоҳли луғати», Ригар Р., Миҳаэлис А. «Генетический и цитогенетический словарь», «Сельскохозяйственная энциклопедия, 4-е изд. Т. 1-6», Жуковский П.М. «Культурные растения и их сородичи (издание третье)», Салганик Л.М. «Англо-Русский словарь генетических и цитогенетических терминов», Первухина Н.В. «Проблемы морфологии и биологии цветка», Курсанов Л.И., Комарницкий Н.А., и др. «Ботаника. Т. I-II», Закиров К.З., Жамалханов Х.А. «Русско-узбекский энциклопедик словарь по ботанике», Закиров К.З., Жамалханов Х.А. «Ботаникадан русча-ўзбекча энциклопедик луғат», Саҳобиддинов С.С. «Қисқача русча-ўзбекча ботаника терминлари луғати», Козубов Г.М., Данилова М.Ф. «Атлас ультраструктуры растительных клеток», Данилова М.Ф., Козубов Г.М. «Атлас ультраструктуры растительных тканей», Дариев А., Абдуллаев А. «Хлопчатник», Василевская В.К., Баранов М.П., Борисовская Г.М. «Основные направления эволюции вегетативных органов высших растений», Г.Пирузян Э.С. «Генетическая инженерия растений», Тахтаджян А.Л. «Система магнолиофитов», Мухамадхонов С., Жонгузаров Ф. «Ўсимликшunosликка оид русча-ўзбекча изоҳли луғат», «Ўзбекистон миллий энциклопедияси, том I», Рейвн П., Эверт Р. Айкхорн С. «Современная ботаника, том I-II», Гофуров А., Файзуллаев С. «Генетика», Абдуллаев А., Дариев А., и др. «Атлас рода *Gossypium* L.», Гофуров А.Т., Файзуллаев С.С. «Генетика ва эволюцион таълимот».

Луғат устида иш олиб бориш жараёнида ЎЗР ФА Ўсимликлар ва хайвонот олами генофонди институти етакчи илмий маслаҳатчиси, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби Ў.П. Пратов луғатнинг қўлёзмасини бошидан охиригача кўриб чиқиб, уни лексикографик жиҳатидан такомиллаштиришда ўз фикр ва мулоҳазаларини билдириш йўли билан муаллифларга яқиндан

кўмаклашди. Муаллифлар биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби Ў.П. Пратовга ўзларининг самимий миннатдорчилигини билдирадilar.

Луғатни нашрга тайёрлашда биология фанлари номзоди, доцент А.Ш. Маматюсупов, қишлоқ хўжалиги фанлари номзоди, катта илмий ходим Ф.Х. Абдуллаевлар фаол қатнашдилар. Луғат чоп этилиши олдидан уни биология фанлари доктори, профессорлар С.М. Ризаева, А.С. Юлдашевлар кўриб чиқдилар ва унинг сифатини кўтаришга муҳим ҳисса қўшдилар. Муаллифлар юқорида номлари зикр этилган барча мутахассисларга ўзларининг ташаккурларини изҳор этадилар.

Жамоатчилик ҳукмига ҳавола қилинаётган ушбу луғатда баъзи камчиликлар учраши. мунозара ва мулоҳаза талаб ўринлар бўлиши табиий. Мазкур изохли луғатни дастлабки амалиётдан ўтгандан сўнг, келгусида кўп тилларда ва имлоларда, таклиф ва бошқа фикр мулоҳазаларни умумлаштириб нашр этиш ниятимиз бор. Муаллифлар зукко луғатхонларнинг фикр ва мулоҳазаларини кутадилар.

ЎСИМЛИКЛАР ДУНЁСИ СОҲАСИДАГИ ЕТУК ОЛИМЛАР

Абдуллаев Абдумавлон Абдуллаевич (1930 йилда туғилган) – биолог, ботаник, систематик, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Ўзбекистон Республикаси фан ва техника соҳасидаги биринчи даражали давлат мукофоти лауреати.

Аболин Роберт Иванович (1886-1939) – геоботаник, тупроқшунос, географ, профессор.

Ажигитова Надежда Ибрагимовна (1928 йилда туғилган) – геоботаник, биология фанлари доктори, профессор.

Алмуродов Елмурод (1938 йилда туғилган) – альголог, флорист, систематик, биология фанлари доктори, профессор.

Амирханов Назар Амирханович (1933 йилда туғилган) – хомашёшунос, ўтлоқшунос, биология фанлари доктори, профессор.

Асқарова Салима Асқаровна – цитолог, эмбриолог, биология фанлари доктори, профессор.

Ашурметов Озодбек Ашурметович (1945-2009) – антэколог, эмбриолог, кариолог, биология фанлари доктори, профессор.

Баранов Павел Александрович (1892-1962) – морфолог, эмбриолог, анатом, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби.

Бахиев Амин Бахиевич (1937 йилда туғилган) – геоботаник, эколог, хомашёшунос, биология фанлари доктори, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги, Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган фан арбоби.

Белолипов Игорь Владимирович (1939 йилда туғилган) – интродуктор, флорист, биология фанлари доктори, профессор.

Бердикулов Хурсанали Ортиқович (1937 йилда туғилган) – альгофизиолог, альгобиотехнолог, биология фанлари доктори.

Бочанцев Виктор Петрович (1910-1990) – систематик, ботаник-географ, биология фанлари доктори.

Бочанцева Зинаида Петровна (1907-1987) – морфолог, цитолог, биология фанлари доктори.

Бутков Александр Яковлевич (1911-1981) – флорист, систематик, геоботаник, биология фанлари номзоди, Беруний номидаги Давлат лауреати.

Буригин Вадим Анатольевич (1910-1985) – эколог, ўтлоқшунос, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги фанлари академиясининг мухбир аъзоси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби.

Бўриев Сулаймон Бўриевич (1947 йилда туғилган) – альголог, биотехнолог.

Бутник Антонина Анатольевна (1935 йилда туғилган) – анатом, морфолог, биология фанлари доктори, профессор.

Валиев Аҳад Валиевич (1936-2010) – ўтлоқшунос, хомашёшунос, қишлоқ хўжалик фанлари доктори.

Введенский Алексей Иванович (1998-1971) – флорист, систематик, Беруний номидаги Давлат лауреати.

Верник Раиса Савельевна (1921 йилда туғилган) – геоботаник, эколог, ўтлоқшунос, хомашёшунос, биология фанлари доктори, профессор.

Власова Нина Александровна (1930-2013) – эмбриолог, морфолог, биология фанлари доктори, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги.

Гаевская Людмила Сергеевна (1917 йилда туғилган) – геоботаник, ўтлоқшунос, биология фанлари доктори, профессор.

Головин Петр Николаевич (1897-1968) – миколог, биология фанлари доктори, профессор.

Гранитов Ипполит Иванович (1900-1981) – геоботаник, ўтлоқшунос, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги, Қорақалпоғистон Республикасида хизмат кўрсатган фан арбоби.

Дариев Абдурашид Содиқович (1934-2013) – анатом, биология фанлари доктори, профессор.

Ережепов Соли Ережепович (1928 йилда туғилган) – геоботаник, хомашёшунос, биология фанлари номзоди, профессор.

Запрометов Николай Григорьевич (1893-1988) – миколог, систематик, фитопатолог, қишлоқ хўжалик фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган фан ва техника арбоби.

Зокиров Пулат Қодирович (1932-1993) – геоботаник, хомашёшунос, эколог, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги.

Зокиров Қодир Зокирович (1908-1992) – ботаник, геоботаник, флорист, систематик, хомашёшунос, географ, Ўзбек атамашунослигининг асосчиси, биология фанлари доктори, профессор, Беруний номидаги Давлат лауреати.

Икромов Маматқул Икромович (1923 йилда туғилган) – ботаник, хомашёшунос, анатом, морфолог, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби.

Исмойилхўжаев Баходир Шарипович (1949 йилда туғилган) – альголог, биофизиолог, биология фанлари доктори.

Ковалевская Светлана Сегизмундовна (1929-1987) – флорист, систематик, биология фанлари номзоди, Беруний номидаги Давлат лауреати.

Комилова Фарида Ғозиназаровна (1916 йилда туғилган) – анатом, морфолог, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган фан арбоби.

Коровин Евгений Петрович (1891-1963) – геоботаник, эколог, систематик, флорист, флорогенетик, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган фан арбоби.

Кудряшев Серафим Николаевич (1907-1943) – геоботаник, биология фанлари доктори, профессор.

Культиасов Михаил Васильевич (1891-1963) – геоботаник, флорист, систематик, эколог, хомашёшунос, биология фанлари доктори.

Мадумаров Толибжон (1959 йилда туғилган) – анатом, морфолог, биология фанлари доктори, профессор.

Маматқулов Усмон Маматқулович (1936 йилда туғилган) – биолог, флорист, систематик, биология фанлари доктори, профессор.

Мауер Федор Михайлович (1897-1963) ботаник, систематик, биология фанлари доктори, профессор.

Махмедов Акрам Мамажонович (1952) – систематик, биология фанлари доктори, профессор.

Момотов Иван Фёдорович (1915) – геоботаник, биология фанлари доктори, профессор, СССР давлат лауреати.

Морозов Николай Леонидович (1912) – ўтлоқшунос, қишлоқ хўжалиги фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби.

Музаффаров Ахрор Музаффарович (1909-1987) – альголог, флорист, систематик, биология фанлари доктори, профессор, ЎзР ФА академиги, республикада хизмат кўрсатган фан арбоби, Беруний номидаги Давлат лауреати.

Мусаев Карим Юсуфжонович (1924-2000) альголог, систематик, флорист, биология фанлари номзоди, профессор.

Мустафаев Самадулла Муртазаевич (1935 йилда туғилган) – систематик, эколог, хомашёшунос, биология фанлари доктори, профессор.

Мурдахаев Юзеф Мурдахаевич (1935 йилда туғилган) – интродуктор, биология фанлари доктори.

Набиев Махамат Миноварович (1926 йилда туғилган) – систематик, геоботаник, биология фанлари номзоди, Беруний номидаги Давлат лауреати.

Одилов Тешабой (1920 йилда туғилган) – флорист, систематик, биология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси.

Озолин Георгий Петрович (1918-1991) – селекционер, интродуктор, биология фанлари доктори, профессор, Тимирязев номидаги қишлоқ хўжалик академиясининг мухбир аъзоси, Россияда хизмат кўрсатган фан арбоби.

Олимжонova Холисхон Олимжоновна (1950 йилда туғилган) – альголог, флорист, систематик, биология фанлари доктори, профессор.

Орифхонova Мухаррам Мажидовна (1911-1974) – флорист, систематик, фитоценолог, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган фан арбоби.

Охунов Хошим Мелиевич (1936 йилда туғилган) – геоботаник, биология фанлари номзоди, профессор.

Пазий Вера Кондратьевна (1909 йилда туғилган) – систематик, Беруний номидаги Давлат лауреати.

Парпиев Йўлдош Парпиевич (1936-1986) – морфолог, эколог, ўтлоқшунос, биология фанлари доктори.

Печеницин Владимир Петрович (1940 йилда туғилган) – эмбриолог, морфолог, интродуктор, биология фанлари доктори, профессор.

Попов Михаил Григорьевич (1893-1955) – флорист, систематик, геоботаник, флорогенетик, Евроосиё ўсимликлар дунёси тарихи асосчиси, Украина Фанлар Академиясининг мухбир аъзоси.

Пратов Ўктам Пратович (1934 йилда туғилган) – систематик, флорист, ботаник географ, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби.

Проскоряков Евгений Иванович (1895-1965) – флорист, систематик, морфолог, биология фанлари доктори, профессор.

Райкова Илария Алексеевна (1896-1981) – морфолог, эмбриолог, эколог, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг аъзоси.

Рамазонова Савия Сулеймановна (1929 йилда туғилган) – миколог, систематик, биология фанлари доктори, профессор.

Рахимова Ташханим (1944 йилда туғилган) – геоботаник, флорист, фитоценолог, эколог, биология фанлари доктори, профессор.

Рахимова Тўраҳон Узоқовна (1939 йилда туғилган) – эколог, физиолог, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси.

Ризаева Сафия Мамедовна (1944 йилда туғилган) – генетик, цитогенетик, систематик, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси фан ва техника соҳасидаги биринчи даражали давлат лауреати.

Романов Иван Дмитриевич (1906-1980) – эмбриолог, биология фанлари доктори, профессор.

Руми Виктория Артемовна (1915 йилда туғилган) – эмбриолог, кариолог, цитолог, биология фанлари доктори, профессор.

Русанов Николай Федорович (1938 йилда туғилган) – дендролог, интродуктор, биология фанлари доктори, профессор.

Русанов Федор Николаевич (1895-1979) – интродуктор, хомашёшунос, систематик, флорист, биология фанлари доктори, профессор, ЎзР ФА академиги.

Сагитов Серсенгали Исмоилович (1931 йилда туғилган) – дендролог, эколог, биология фанлари доктори, профессор.

Саидов Жўра Камалович (1909 йилда туғилган) – анатом, цитолог, ЎзР ФА академиги, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган фан арбоби, Давлат лауреати.

Сафаров Каримжон Сафарович (1948 йилда туғилган) – физиолог, биохимик, биофизик, биология фанлари доктори, профессор.

Сахобиддинов Сирожиддин Сахобиддинович (1906-1994) – хомашёшунос, флорист, систематик, биология фанлари номзоди, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби.

Славкина Таисия Ильинична (1922 йилда туғилган) – дендролог, эколог, биология фанлари доктори, профессор.

Солихов Суръат Акрамович (1939 йилда туғилган) – хомашёшунос, биология фанлари доктори, профессор, Беруний номидаги Давлат лауреати.

Таубоев Туркменбой (1934 йилда туғилган) – альголог, систематик, флорист, биология фанлари доктори, профессор.

Тойжонов Каримжон (1937 йилда туғилган) – геоботаник, хомашёшунос, биология фанлари доктори.

Тожибаев Комилжон Шаробиддинович (1974 йилда туғилган) – флорист, систематик, биология фанлари доктори.

Турсунов Жўрақули Юсупович (1937-2000) – антэколог, эмбриолог, кариолог, биология фанлари доктори, профессор.

Тўлаганова Мархамат (1942 йилда туғилган) систематик, биология фанлари доктори.

Тўхтаев Бобоқул Ёрқулович (1958 йилда туғилган) – интродуктор, биология фанлари доктори.

Усмонов Ахмад Усмонович (1911-1987) – дендролог, геоботаник, биология фанлари доктори.

Хамдамов Искандар Хамдамович (1934 йилда туғилган) – анатом, хомашёшунос, биология фанлари доктори, профессор.

Хамидов Ғулом Хамидович (1936 йилда туғилган) – хомашёшунос, флорист, биология фанлари доктори, профессор.

Хамидхўжаев Султон Ахмедович (1927-1993) – геоботаник, хомашёшунос, биология фанлари доктори, профессор.

Хасанов Фурқат Ўринбаевич (1959 йилда туғилган) – флорист, систематик, эколог, биология фанлари доктори.

Хасанов Ўринбай Хасанович (1928-2011) – геоботаник, фитоценолог, эколог, ўтлоқшунос, биология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби.

Хожиматов Олимжон Қаххорович (1968 йилда туғилган) – хомашёшунос, биология фанлари доктори.

Хожиматов Қаххор Хожиматович (1937-2008) – хомашёшунос, биология фанлари доктори, Беруний номидаги Давлат лауреати.

Холматов Хамид Холматович (1923 йилда туғилган) – анатом, хомашёшунос, фармаколог, фармацевтика фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган соғлиқни сақлаш ходими.

Худойбердиев Рўзикул (1931-2010) – палеоботаник, анатом, флорист, биология фанлари доктори.

Худойбердиев Тангриберди (1938 йилда туғилган) – флорист, систематик, геоботаник, биология фанлари доктори, профессор.

Чеврениди Софокл Харламович (1911-1988) – хомашёшунос, геоботаник, биология фанлари доктори, профессор.

Чернова Ольга Владимировна (1929 йилда туғилган) – систематик, флорист, биология фанлари доктори.

Шамсуддинов Зебри Шамсиддинович (1931 йилда туғилган) – ўтлоқшунос, биология фанлари доктори, Беруний номидаги Давлат лауреати, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби.

Шералиев Абдусайд (1950 йилда туғилган) – миколог, систематик, эколог, биология фанлари доктори, профессор.

Шербоев Бозорбой (1941 йилда туғилган) – флорист, систематик, эколог, биология фанлари доктори, профессор.

Шояқубов Рисқали Шояқубович (1940-2015) – альголог, систематик, биотехнолог, гидроботаник, биология фанлари доктори, профессор.

Эргашев Ахмадқул Эргашевич (1932 йилда туғилган) – альголог, флорист, систематик, эколог, биология фанлари доктори, профессор.

Юлдашев Акромжон Султонмуродович (1960 йилда туғилган) – систематик, эколог, биология фанлари доктори, профессор.

Қаршибоев Хазратқул (1953 йилда туғилган) – антэколог, анатом, морфолог, биология фанлари доктори, профессор.

Қобулов Жаббор Тиллаевич (1911-1995) – систематик, флорист, эколог, биология фанлари доктори, профессор.

Қобулов Сапарбой (1938 йилда туғилган) – эколог, систематик, флорист, биология фанлари доктори, профессор.

Қўчқорова Муқаддам Абдуллаевна (1930-2016) – альголог, флорист, систематик, эколог, биология фанлари доктори, профессор.

А

Абаксиал томон - новданинг ён қисмида очилган гулнинг ёнбаргчага (ёндошбаркка) қараган орқа (остки) томони. Унинг усти адаксиал томон деб аталади.

Аберрациялар – 1. Ирсий информациянинг йўқолишига (делециялар), иккиланишига (дупликациялар), янги кетма-кетликлар ҳосил бўлишига (инверсиялар) ёки унинг бир қисмининг бошқа хромосомага ўтишига (транслокация) олиб келувчи хромосома мутациялари. Улар хромосома ичида (делециялар, дупликациялар, инверсиялар) ёки хромосомалараро (транслокациялар) бўлиши мумкин ва мутаген омиллар таъсирида келиб чиқади. 2. Хромосома тузилишининг ташқи ёки ички омиллар таъсиридаги ўзгаришлар.

Абиотик омиллар – табиий муҳитнинг ўсимликларга таъсир этадиган: а) иқлимий – ёруғлик, иссиқлик, ҳавонинг кимёвий таркиби, унинг ҳаракати, намлиги; б) эдафик – тупроқнинг механик ва кимёвий таркиби, унинг физикавий хоссалари; в) топографик (ёки орографик) – рельефнинг шароити.

Абиотик чангланиш – ўсимлик гулини атроф-муҳитнинг абиотик омилларнинг таъсирида чангланиши.

Аблактировка – ёнма-ён ўсаётган ўсимликларнинг қўшилиб ўсиб кетиши.

Абориген ғўза - азалдан шу жойда экилиб келган ғўза, жайдари ғўза.

Аборигенлар жайдари туб жойли (лат. *aborigines*) - маълум бир жойда азалдан яшаб келаётган ўсимликлар. Бундай ўсимликлар эволюция натижасида юзага келиб, доимо бир жойда яшаши билан аллохтонлардан фарқ қилади.

Абсолют ҳарорат мутлақ ҳарорат (*temperatura absoluta*) - абсолют нолдан бошлаб ҳисобланадиган ҳарорат. У юз даражали шкаладан ҳисоблаб белгиланган ҳароратга яна +273, 16°ни қўшган ҳароратга тенгдир.

Абсолют ноль мутлақ ноль (*nullus absolutus*) - эришилиши мумкин бўлган энг паст (совуқ) ҳарорат (-273, 16С). Абсолют ноль даражада молекулаларнинг иссиқлик берувчи тартибсиз ҳаракати тўхтади.

Абсолют спирт мутлақ спирт - мутлақ сувсиз (100% ли) спирт.

Абсцизин – ўсимликдан баргларнинг тўкилишини тезлатадиган модда.

Абу жахл тарвузи (*Bryonia alba* L.) – қовоқдошлар оиласига мансуб, чўл, тўқай, адирда ўсадиган доривор, кўп йиллик ўт.

Авлодбоши самараси - дастлабки кичик бўлган популяцияда қандайдир нодир геннинг кўп тарқалиши. Бу ҳодиса шу генни сақловчининг кўп авлод қолдирганида кузатилади. Масалан порфирия гени Жанубий Африкадаги колонияларга қўшни ва ота-она популяцияларига нисбатан кўп тарқалган. Чунки булар популяцияси Африкага Англиядан кўчиб келган кичик гуруҳларнинг кўпайишидан ҳосил бўлган.

Авлодларнинг гетероморф галланиши – ривожланишда спорофит ва гаметофитнинг морфологияси билан фарқланиши. Кўнғир сувўтларидан *Laminariales* тартиби вакилларида спорофит йирик, гаметофит микроскопик бўлади.

Авлодларнинг изоморф галланиши – ривожланишида спорофит ва гаметофитнинг морфологияси билан фарқланмаслиги. Яшил сувўтларидан *Ulothrichales*, *Ulvaes* тартиблари вакилларида рўй беради.

Авокадо аллигатор ноки (*Persea*) - лаврдошларга мансуб доим яшил дарахтлар туркуми. Гуллари оқ, икки жинсли. Кўкимтир-қизил тусли (бир уруғли) ноксимон мева қилади. Меваси 250—600 г бўлиб, таркибида 30% гача мой ва 1,5—4% гача оқсил бор. Пишган меваси ейилади.

Австралия флористик олами – австралия уни атрофи ороллариининг худуди.

Авран сафро ўти (*Gratiola*) - сигиркуйруқдошларга мансуб ўтлар туркуми. Доривор авраннинг барг ва илдизларида заҳарли моддалар бор. Шу сабабли улардан шифобахш ўсимлик сифатида фойдаланилади.

Аврикула (*Primula auricula*) - наврўзгулнинг бир тури, хушманзара ўсимлик. Гуллари йирик, хушбўй.

Авто ауто... – “ўзи”, “ўзиники” каби сўзларни англатувчи мураккаб сўзнинг бўлаги.

Автогамия - 1. Ўз-ўзидан чангланиш бир гулнинг чангини шу гулнинг уруғчи тумшукчасига тушиши; 2. Бир ҳужайрада ҳосил бўлувчи иккита ядронинг қўшилиши. 3. Ядронинг мейоз бўлиниш билан 4 та ядро ҳосил қилиб, ундан 2 таси парчаланиб, қолган 2 тасининг ўзаро қўшилиб зигота ҳосил қилиши.

Автогамия, ўз-ўзини чанглаш (юн. *autogamia*) - бир ҳужайрали организмларда рўй берадиган ўз-ўзидан уруғланиш (оталаниш) жараёни. Бунда бир ҳужайра ичидаги икки мағиз (ядро) ўзаро қўшилади.

Автогенез (юн. *autogenes*) - биология фанидаги реакцион, идеалистик оқимлардан бир қанчасининг умумий номи.

Автоклав (юн. *autoclav*) - оғзи зич ёпилиб, ичида атмосфера босимидан юқорироқ босим ва 100°дан ортиқроқ ҳарорат юзага келтириладиган металл идиш. Ичида ҳосил қилинган буғда стерилизация (қ.) ишлари олиб борилади.

Автолиз (юн. *autolis*) – 1. Ўсимлик организмдаги тўқималарнинг эриши. Бу жараён организмдаги оқсил, углевод ва ёғ каби турли мураккаб моддаларнинг ферментлар таъсирида парчаланиб кетиши туфайли содир

бўлади. 2. Хужайра цитоплазмасининг алоҳида қисмини парчаланиб, унинг ўрнида цитоплазматик вакуоланнинг ҳосил бўлиши.

Автомеханохория (*automechanochoria*) - ўсимлик уруғининг (масалан, ёввойи хинанинг) тарқалиш усулларида бири. Бунда уруғ ички куч (босим) таъсирида мева ичидан отилиб чиқади ва таркалади.

Автоном миграция мустақил кўчиш (юн. *autonomos*) - баъзи ўсимликларнинг ташқи омилларсиз мустақил равишда бир жойдан иккинчи жойга кўчиши ёки тарқалиши.

Автоном тиним узоқ вақтли тиним - ўсимлик органларининг узоқ вақт тинимда бўлиши. Жумладан, дарахт куртаклари бутун қиш давомида тиним даврини ўтиб, баҳор келиши билан бўрта бошлайди.

Автополиплоид - ташқи муҳит омилларининг кескин ўзгариши натижасида ўсимликда дастлабки хромосомаларнинг қайта кўпайиши.

Автополиплоидия - полиплоидия шаклларида бири бўлиб, айна турнинг геноми кўпайиши натижаси ҳисобланади: $3n$ - триплоидия, $4n$ - тетраплоидия, $5n$ - пентаплоидия, хромосомалар тўплами жуфт ($4n$, $6n$, $8n$) полиплоидлар насл қолдириши мумкин, тоқ ($3n$, $5n$, $7n$) тўпламлилар эса стерил бўлади. Автополиплоидия ўсимликлар селекциясида кенг қўлланилади.

Автосинтез - эркак ёки урғочи жинсий хужайра хромосомаларининг ўзаро қўшилиш жараёни.

Автоспора - ҳосил бўлаётган хужайранинг ичида пўстга ўралиб она хужайрага ўхшаган спора.

Автоспоралар (*autosporia*) - кўпчилик яшил сувўт тоифалар хужайраси ичида ҳосил бўладиган ҳаракатсиз споралар.

Автостериллик - 1. Четдан чангланадиган ўсимликларда кузатиладиган ўзини гул чангчи билан чангланганда ҳам мева, уруғ ҳосил қилмаслиги. 2. Ўзидан мева бермаслик - чангнинг ўз гулининг уруғчи тумшукчасида ва шу ўсимликнинг бошқа гулларида ёки шу навга доир ўсимликлар гулларида ўса олмаслик.

Автостериллик ўз-ўзидан наслсизланиш (*autosterilis*) - бирор ўсимлик тури ёки нави гулидаги чангнинг шу гул тумшукчасида ўса олмаслиги. Натижада шу ўсимлик гули ўз-ўзидан чанглана олмайди. Бу ҳол шу ўсимлик тури ёки навининг четдан чангланиб ўз сифатини яхшилаш боришига сабаб бўлади. Масалан, ширач (*эремурус*) шундай ўсимликлардандир.

Автополиплоидия - 1. Бир турга мансуб организмлар хромосомалар тўпламини икки хисса ортиқ бўлиши. 2. Ўхшаш хромосомалар тўпламининг каррали ортиши.

Автотип (юн. *autotypos*) - муаллифлар томонидан кўрилиб аниқланган ўсимлик турининг асл нусхаси, экземпляри.

Автотропизм - бирор куч ёки таъсир остида эгилиб турган ўсимликнинг таъсир йўқолгач яна қайта тўғрилана олиши.

Автотроф организмлар юн мустақил озиқланиш мустақил озиқланувчи организмлар - барча яшил (хлорофилли) ўсимликлар ва баъзи рангли бактериялар фотосинтез қобилятига эга. Бунинг акси гетеротроф организмлардир.

Автотроф ўсимликлар (*лат. plantae autotrophicae*) - анорганик моддалардан ўзлари учун органик модда тайёрлаб олувчи ўсимликлар.

Автофагия – қ. автолиз.

Автофертилик – четдан чангланадиган ўсимликларда ўзининг гулчанги билан чангланиб мева тугиши.

Автофертил ўсимликлар (*plantae autofertilis*) – 1. Ўз-ўзини чанглаб нормал мева қилувчи ўсимликлар. 2. Ўздан мева берувчи, ўз чанги билан чангланганда нормал мева ва уруғ берувчи ўсимликлар.

Автохорлар - уруғларини бевосита соча оладиган ўсимликлар. Масалан, ёввойи хинанинг меваси етилганда тарсиллаб ёрилади, ичидаги уруғлари отилиб, атрофга сочилади.

Автохорлик – ўсимлик диаспораларини ташқи таъсир рўй бермаса ҳам таркала олиши.

Автохтон эдификаторофиллар – эдификаторлар таъсирига мослашган, бироқ уларсиз ҳам учрайдиган турлар.

Автохтон крахмал - хлоропласт ичида майда доначалар шаклида тўпланадиган крахмал (ассимиляцияцион крахмал деб ҳам айтилади).

Агава (*Agave*) - чучмўмадошларга мансуб кўп йиллик ўсимликлар туркуми. Унинг қисқа поясида узун ва қалин барглар жойлашиб, пастки қисмида ёпирма (тўп) бўлиб ўсади. Агава бутун ҳаёти давомида фақат бир марта (6-15 ёшида, оранжереяларда эса 20-30 ёшида) гуллайдиган монокарпик ўсимликдир.

Агалин – континентал сув ҳавзаларидаги минералланиши 0,5% дан ошмайдигани (улар орасида кўпроқ минераллашгани ҳам учрайди).

Агамоспермия – 1. Ўсимликларнинг уруғи билан жинссиз кўпайиши. 2. Оталанмасдан ҳосил бўлган уруғлар. Агамоспермия апомиксиснинг бир туридир.

Агар-Агар (*agar-agar*) - қўнғир ва қизил тусли баъзи сувўтлардан олинадиган шилимшиқ маҳсулот (Агар малайя тилида «шилимшиқ» демакдир.).

Агар агароид – қизил сувўтлар (*Phyllophora* Grev.) ҳосил қиладиган, олтингугурт тутган умумий номи фикоколлоид деб аталадиган мураккаб полисахарид.

Агарли культура – сувўтларни агарли озиқ муҳитда ўстириш.

Агент омил (*лат. agentis*) - ўсимликларда бирор ўзгаришни юзага келтирувчи омил.

Агрегация – ўсимликнинг ўсимлик билан ўзаро таъсир муносабатлар бўлмагани.

Агробиеоценология – агробиеоценозларнинг таркиби, маҳсулдорлигини ўрганадиган биогеоценологиянинг тармоғи.

Агробиология - деҳқончилик ва чорвачиликка оид биологик қонуниятларни ўрганувчи фан.

Агроботаника - агробиологиянинг бир бўлими; ўсимликларни агрономияга боғлаб ўрганувчи фан.

Агрокимё - ўсимликларнинг турли кимёвий моддалар билан алоқаси ҳақидаги фан. Агрокимё ўғитларнинг хусусиятлари, ўсимликларнинг озикланиши ва уларни ҳимоя қилувчи кимёвий воситалардан фойдаланиш каби чора-тадбирларни аниқлаб беради.

Агрокультура деҳқончилик - деҳқончиликни ривожлантиришга қаратилган тадбирлар тизими. Агрокультура агрономия (қ.) билан узвий боғлангандир.

Агрономия (юн *ἀγρός* - дала+*nomos* + қонун, қоида) - қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг илмий асослари ҳақидаги фан. Агрономия ўсимликларни ўстириш ва қишлоқ хўжалиги ишларини ташкил қилиш каби соҳалар юзасидан тўпланган назарий ва амалий билимлар мажмуидан иборат.

Агротехника - экинларни экишдан то ҳосил йиғиштириб олингунга қадар бажариладиган ишлар мажмуи ва уларни бажариш техникаси.

Агротехнология - қишлоқ хўжалик ўсимликларини ўстириш, ерни ҳайдаш, ўғитлаш, уруғлик тайёрлаш, экиш, экинларни парваришлаш, ҳосилни йиғиштириб олиш ва шу каби ишларни бажариш ҳулас деҳқончилик ишлари технологияси.

Агрофитоценоз – агротехник тадбирларни қўллаб сунъий яратилган ўсимликлар уюшмаси. Дала экинлари, боғлар, ўрмон-боғлар экилиб яратилаётган ўрмонлар ва шу кабилар.

Агрофитоценоз – парваришланадиган фитоценоз.

Агроценология – геоботаника, деҳқончилик ва ўрмоншуносликни ўзида жамлаган фан тармоғи.

Агроўрмонмелиорация - экинлардан юқори ҳосил олишга қаратилган тадбирлардан бири, муайян жойнинг иқлими ва тупроқ шароитини яхшилаш мақсадида қўлланиладиган ўрмончилик тадбирлари системаси.

Адаксиал томон – 1. Поя ёки шохчадаги гулнинг пояга қараган томони. Унинг тескариси абаксиал томон дейилади. 2. Япроқнинг юза, устки, новданинг юқори томонига қараган томони.

Адаптация (лат. *adaptatio* - мосланиш) - организмларнинг яшаш шароитига мослашуви

Адвентив – мазкур фитоценозга хос бўлмаган, унга тасодифан тушиб қолган ўсимлик тури.

Адвентив куртак – вояга етган пояда эндоген одатда бўғим оралиқларида перицикл, камбий, юраксимон нурларнинг паренхимаси, мезофилл ёки ҳатто барг эпидермиси, жарохат меристема таъсирида ҳосил бўладиган бошқа куртаклардан фарқланмайдиган куртак.

Адвентив турлар – ўсимликлар уюшмасига тасодифан тушиб қолган турлар.

Адвентив ўсимликлар – аввал ўсмаган жой, ҳудудга одамлар восита-сида ўтиб ўсаётган ўсимликлар.

Адиант сувсумбул (*Adiantum capillus veneris*) - қирққулоқнамоларга мансуб чиройли ва бўйи 20-30 см га етадиган ўсимлик.

Адвентив эмбрион адвентив муртак - ёпиқ уруғлиларда мур-такнинг эмбрион ҳалтасида ривожланмай, нуцеллус хужайраларидан ёки уруғкуртак қобиғи (интегумент) дан ривожланиши.

Адвентив органлар тасодифий органлар - ўсимлик танасининг одатдаги жойида эмас, балки бошқа қисмида тасодифан ўсувчи органлар.

Адвентив ўсимликлар тасодифий ўсимликлар - илдиздан, баргдан, бўғим оралиғидан ўсиб чиққан ўсимликлар.

Адекват ўзгариш мослашув мойил ўзгариш - ташқи муҳитнинг ўз-гаришига қараб шу муҳитда яшаб турган организмларнинг ҳам ўзгариши, унга мослашуви.

Аденин (*adenin*) - органик бирикмамаларнинг бир тури ($C_5H_5N_5$). 360° иссиқликда эрийдиган игнасимон оқ кристаллардан иборат. Сувда ниҳоят-да секин, кислота ёки ишқорда эса тез эрийди.

Адиантум парисиёвашон сунбулсоч (*Adiantum*) - тропик ва субтро-пик минтақаларда, Ўрта Ер денгизи атрофларида ва Ўрта Осиё, Узоқ Шарқ, Кавказ ва Қримда ўсадиган қирққулоқлар туркуми.

Адонис (*Adonis*) - айиқтовондошларга мансуб бир йиллик ёки кўп йиллик ўтлар туркуми.

Ажралувчи куртак - танадан ажралиб (узилиб) ўсувчи куртак.

Ажратувчи тўқималар – моддаларнинг алмашинуви натижасида ҳосил бўлган секретларни ўсимликдан ташқарига ажратидиган тўқима-лар.

Ажриқ (*Cynodon dactylon*) - ер юзининг иссиқ ва ўрта минтақаларида ўсувчи кўп йиллик ғалла ўсимлиги.

Ажриқбош - оқсўхта, отқуноқ (*Phleum*).

Азалея (*Azalea*) - эрикадошлар (верескдошлар) га мансуб буталардан иборат ўсимликлар туркуми.

Азигота – уруғланмай, партеногенетик ривожланган зигота.

Азими́на (лот. *Asimina*) - тропик минтақаларда ўсувчи мевали дарахт (қ. Анона).

Азонал ҳодиса зонасизлик - баъзи ўсимликларнинг фақат бир зона-дагина эмас, бошқа жойларда ҳам кенг тарқалиши.

Азотобактер (*Asotobacter*) - ҳаводаги азотни ўзлаштириб, уни ўсим-лик ёки микроорганизмлар фойдаланадиган модда ҳолига келтирувчи, шакли қаламчага ўхшаш, эркин яшовчи аэроб бактериялар.

Азотобактерин азотоген - таркиби ҳаводан азот ўзлаштирувчи азо-тобактердан иборат бактериал ўғитлар (қ. Азотобактер).

Азотфиксаторлар азотлаштирувчи организмлар - атмосферадаги азотни ўзлаштира оладиган ва тупроқда эркин ҳаракат қилувчи азотобак-тер ҳамда клостридиум каби бактериялар.

Азотфиксирловчи сувўтлар – гетероциста тузилиши кўк яшил *Nostocales* ва *Stigonematales* тартибларига мансуб атмосфера ҳавосидаги молекуляр азотни боғланган азотга айлантирадиган ҳозирча 150 дан ортиқ турлари аниқланган сувўтлар: *Nostoc* Adan., *Anabaena* Bory., *Cylindrospermum* Kuetz., *Calothrix*, *Tolypotrix* туркумлари.

Аир игир (*Acorus calamus*) - игирдошлар (кучаладошлар) га мансуб кўп йиллик ўсимлик.

Айниш дегенерация – 1. Тана тўқималари структурасидаги кескин ўзгаришлар. 2. Ташқи муҳит таъсирида ёки узоқ давр мобайнида ўсимликларнинг ўз-ўзидан чангланиши натижасида организмдаги биологик белгиларнинг шароитга мослаша олиш хусусиятининг сустлашуви, ёмонлашуви, орган ёки организмларда моддалар алмашинуви жараёнининг бузилиши, мевасизлик, касалланиш ва ҳоказолар. 3) органларнинг редукцияланиши.

Айиқтовон (*Ranunculus*) - айиқтовондошларга мансуб кўп йиллик ва баъзан бир йиллик ўсимликлар туркуми. Барглари панжасимон бўлма ва ўйма. Гуллари сариқ. Меваси парча, апокарп, қуруқ.

Айиқтовондошлар (*Ranunculaceae*) - икки уруғ паллалилардан айритождорлар қабиласига мансуб ўт ўсимликлар оиласи. Аксарияти кўп йиллик. Барглари ёнбаргчасиз, кўпчилигида панжасимон бўлма ёки ўйма, баъзи турларида эса қирқма оддий. Гуллари икки жинсли ва тўғри (фақат айримларидагина зигоморф). Гулкўрғони оддий тожсимон ёки баъзан қўшқават. Бир қанча турларида кўп сонли чангчи ва уруғчилар бор. Меваси баргак ёки донача, парча.

Айиқтовонлар (*Ranunculales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Ranunculidae* кенжа синфининг тартиби.

Айиққулоқ (*Verbascum thapsus*) - сигирқуйруқдошларга мансуб ўсимлик, сигирқуйруқнинг бир тури.

Айиқўт (*Tithymalus rapulum* (Kar. et Kir.) Kl. et Gurke) – сутламадошлар оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Айлант сассиқ дарахт (*Ailanthus*) - синарубадошларга мансуб дарахт. Барглари патсимон мураккаб. Икки жинсли ва бир жинсли майда гуллари шингилсимон тўпгуллар ҳосил қилади.

Акажу - 1. (*Anacardium occidentale* L.). Анакарддошлар (пистадошлар) га мансуб тропик дарахт. Гулидан елим (камедь) олинади. Меваси ейилади. 2. *Acajou-Gummi*. Мелиядошларга мансуб дарахт. Қимматбаҳо ёғоч олинади.

Акант (*Acanthus*) - акантдошларга мансуб ўт, баъзан эса бута ва кўп йиллик ўсимликлар туркуми.

Акариазис бужғун - турли ҳашаротлар таъсирида ўсимликларда пайдо бўладиган касаллик. Бунда ўсимликнинг барг ва куртакларида кизғиш бўртмалар ҳосил бўлади.

Акас (*Robinia pseudoacacia* L.) – бурчокдошлар (дуккакдошлар) оиласига мансуб суғориладиган ерларда ўсадиган, манзарали дарахт.

Акация (*Acacia*) - дуккакдорларга мансуб дарахт ва буталар. Барги патсимон мураккаб, гуллари капалаксимон. Меваси - дуккак. Чин акация, оқ акация ва сариқ акация каби туркумлари бор.

Аквилегия сувйиғар (*Aquilegia*) - айиктовондошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Гуллари узун пихли ва кўк, би-нафша, баъзан қизил ёки оч қизил тусли. Меваси бир-бири билан туташмаган тўда уруғчибарглардан иборат.

Акинема - айрим ипсимон сувўтларда ҳосил бўладиган, кўп миқдорда ғамланган моддалари ва пигментлари бўлган, ноқулай шароитга чидай оладиган қалин пўстли ҳужайра.

Акинетлар - сувўтларда жинссиз ҳосил бўладиган ҳаракатсиз ҳужайралар. Улар қалин пўст билан ўралган бўлиб, ноқулай шароитларга ҳам чидайди.

Акинеталар билан кўпайиш - *Ulothrichales* тартибига мансуб сувўтларда вегетатив кўпайишда сувўт танасини алоҳида бир ёки кўп ҳужайрали қалин қобикли, кўп озиқ моддали ҳужайраларга бўлиб кетиш билан кўпайиши.

Аконит парпи (*Aconitum*) - айиктовондошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми. Кўпгина турлари аконитин каби заҳарли моддаларга (алкалоидларга) эга.

Аконитин (*aconitin*) - аконит (қ) нинг барг, тугунак ва уруғлари таркибидаги алкалоидлар гуруҳига мансуб органик модда ($C_{34}H_{47}O_{11}$). Рангсиз призмалар шаклида кристалланиши ёки 204° даражада эриши мумкин.

Акрогамия – чанг найининг уруғмуртакка микропиле орқали кириши.

Акроген - новда, базидия, шох ёки бошқа бирор органнинг учида куртак, гул, спора кабиларнинг ҳосил бўлиши.

Акроген мохлар – архегонийси доимо экзоген жойлашиб, кейин талломнинг ичига чўкадиган мохлар.

Акроген мохлар – архегонийси доимо экзоген жойлашиб кейин таллом ичига чўкадиган мохлар.

Акрокарп мохлар – гаметангийси поясининг учида жойлашган мохлар.

Акронема – бир ҳужайрали, хивчинли сувўтлар, диоспора, гаметаларнинг хивчинини учидаги қамчисимон ўсимта.

Акропеталь – новданинг учидан шохланиши билан юқорига йўналиши.

Акропетал ривожланиш – пояда ёш қисмни тепада, қари қисмни пастроқда жойлашиб ривожланиши.

Акропетал тараққиёт, учки тараққиёт - ўсимликдаги ён шохларнинг ёки шу ён шохдаги новдаларнинг пастдан юқорига қараб ўсиши ва тараққий қилиши.

Акропетал ўсиш тепага интилиш - шох ва новдаларнинг юқорига қараб ўсиши.

Акроспора учки спора - организмнинг (масалан, базидиомицетларда) учки қисмида ҳосил бўладиган спора.

Акротон шохланиш – поянинг учига яқинидан шохланиши.

Акротония – ўсимликнинг асосий шохларини унинг юқори қисмида бўлиши.

Акрофилл – папоротникларнинг ламориопсисдошлар кенжа оиласи ўсимликларидаги патсимон стерил ва фертил япроқлар.

Акрофит – юқори тоғ, алп ўсимлиги.

Акс этган радиация – ўсимликларни тупроқдан, сувдан, бошқа ўсимликлардан қайтган қуёш радиациясини олиши, унинг катталиги қайта-рувчининг юзасига боғлиқ.

Аксонема – букилиши билан хивчиннинг уришини таъминлайдиган ўқсимон тузилма.

Аксоподий – марказий тиғиз ипли юпқа цитоплазматик қават билан ўралган дўмпайма. Ташқи кўринишидан улар ҳайвонларнинг пайпаслагичларига ўхшайди. Айрим ҳолатларда чўзилганлигидан сезилмайди. Амебоид тузилишли сувўт ҳужайраларида ҳаракатланиш учун хизмат қиладиган цитоплазманинг устида жойлашган пайпаслагичсимон ҳосила. Аксоподийларнинг жойлашган жойи, сони ва катталиклари ҳар бир тур сувўтида ўзига хос бўлади.

Активаторлар (*лат. activus - фаолиятли*) - ўсимликларда ҳосил бўладиган моддалар. Масалан, ауксин. Бундай моддалар ўсимликнинг ўсиши ва ривожини тезлаштиради.

Актив ҳаракат - баъзи сувўтларнинг ўз-ўзидан ҳаракат қилиши.

Актив бентос, ҳаракатланувчи бентос - қилча ва бошқа воситалар билан ҳаракат кила оладиган сув ости организмлари.

Актин - хлоропластларнинг ҳаракатини таъминлашда иштирок этадиган мускулдагига ўхшамаган оқсил.

Актинидия (*Actimidia*) - актинидиядошларга мансуб, чирмашиб ўсувчи бута. Бўйи 2-8 м; гуллари оқ, сариқ баъзан қизғиш. Меваси хуш-бўй, витаминдор.

Актино - “нурли”, “нурсимон” маъноларини англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Актинодискалар (*Actinodiscales*) - ҳужайралари биттадан ёки калта занжир ҳосил қилади, совути калта цилиндр ёки эллипс тузилишли сувўтлар (*Bacillariophyta, Centrophyceae*) тартиби.

Актиноморф гул - гултожбаргларида бир неча симметрия текислиги ўтказиш мумкин бўлган гул.

Актиноморф палла - юзасидан учта ва ундан кўпроқ ясси симметрия ўтказиш мумкин бўлган доира, учбурчак, кўпбурчак кўринишларидаги диатом сувўтларининг (*Centrophyceae*) палласи.

Актиномикоз - ўсимлик паразитлари-актиномицетлар таъсирида ҳайвон ва ҳатто одамларда пайдо бўлувчи касаллик.

Актиномицетлар, сертармоқ замбуруғлар нурсимон замбуруғлар (*Actinomycetales*) - кўпчилиги сапрофитлардан, айримлари эса одам ва ҳайвонларда актиномикоз касаллиги туғдирувчи паразитлардан иборат тубан ўсимликларнинг бир гуруҳи.

Актиноморф косача тўғри косача - тенг ва бир хил шаклдаги баргчалардан тузилган косача. Бу косача марказидан ўтказилган тўғ-ри чизиқ уни тенг иккига ажратади.

Актиноморф гултож, тўғри гултож - тенг ва бир хил шаклдаги баргчалардан тузилган тож. Бунда гултожнинг ҳар бир тожбаргидан ўтказилган тўғри чизиқ уни тенг симметрик бўлакларга ажратади.

Актиноморф гул тўғри гул - ҳар томони симметрик тузилган гул.

Актиностел - ўсимлик поясидаги ўтказувчи тўқиманинг юлдузсимон жойлашуви.

Актиностела – ксилемаси кўндаланг кесмасида юлдузсимон кўринадиган; протоксилема бу юлдузларнинг учиди, яъни экзарх ҳосил бўлади. Кейин ксилема марказга йўналган ҳолда ривожланади. Плаунсимонлар ва қирилиб кетган қирқбўғимсимонларга ва бошқаларга хос.

Актиноцит устица – бешта ёки кўпроқ радиал равишда чўзилган кўшимча – ёрдамчи ҳужайралар билан халқасимон ўралган, фақат гулли ўсимликларда бўладиган устица.

Акцепторлар - хлоропластлардаги қуёш ёруғлигини сезувчи тузилма.

Албинизм - тери ва кўз рангдор пардасида меланин пигменти йўқлиги. Бу белги ретсессив бўлиб, аминокислоталар алмашинувининг бузилишига боғлиқ.

Алвеография - алвеограф асбоби ёрдамида алвеограмма чизиб клейковинанинг эластиклигини аниқлаш.

Алдан узуми - тошёрардошлар оиласига мансуб дарахт. Меваси қорамтир-кўк, мум қопламли, ҳидсиз, мазасиз.

Алеатико - узумнинг винобоп навларидан бири.

Алейрон доналар - ўсимлик уруғларидаги (эндоспермдаги) оксил моддаларнинг кристалланган қаттиқ қатламлари.

Алейрон доналари – уруғ эндоспермидаги ичи оксил моддасидан иборат донасимон ҳосила.

Алейрон қават – 1. Буғдойдошлар (ғалладошлар) оиласига мансуб ўсимликларни уруғида эндоспермнинг ҳазмланишида иштирок этадиган энг юқориги ташқи қават. 2. Уруғда алейрон доналари тўпланган қават.

Ализарин (*фр. alizarine*) - рўянлар илдизидан олинадиган бўёқ (модда); газламаларни қизил, бинафша ва пушти рангларга бўяш учун ишлатилади.

Алкалоидлар - асосан ўсимликларда учрайдиган заҳарли органик моддалар. Атропин, морфин, хинин, кодеин каби турлари медицинада дори сифатида (кам миқдорда), анабазин ва бошқалар эса қишлоқ ҳўжалиги зараркундаларига қарши ишлатилади.

Алкалоидли ўсимликлар - таркибида турли алкалоидлар учрайдиган заҳарли ёки доривор ўсимликлар.

Алканна (*Alcanna*) - қампирчопондошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Алкалифил – нордон муҳитда ўсадиган ўсимлик (сувўт).

Алкор (*Athamanta macrophylla* (Rgl. et Smal.) Eug.Kor.) – қоқиўтдошлар оиласига мансуб тоғда ўсадиган, эфир мойли, кўп йиллик ўт.

Алел - 1. Геннинг ҳолатларидан бири. Алел генлар гомологик хромосомаларнинг бир хил локусларида жойлашади ва алтернатив белгиларни намоён қилади. Алел генлар латин алфавитининг бир хил ҳарфлари билан белгиланади. Мейоз жараёнида бу генлар гаметаларга тақсимланади (гаметалар софлиги қонуни). Битта локуснинг кўп марта мутацияланиши кўп аллелликка олиб келади. АБО қон гуруҳлари тизими - кўп аллелликка мисол бўлади. 2. Геннинг икки ва ундан ортиқ ҳолати.

Аллелогония – фитоценозда бир популяциядан иккинчисига моддалар ва энергия бериши билан ўзаро таъсирланиши.

Аллелопатия – битта популяцияни иккинчисига (ёки бошқаларига) ўзининг ҳаётий фаолиятида фитоценотик муҳитга ажратган маҳсулотлари билан ноқулай шароит яратиши.

Аллелопатрик омилар – сувўтларнинг ўсаётган муҳитида ўзаро таъсири. *Laminaria* зооспорасини қўнғир сувўти *Ascaphyllum* талломи яқинида ўсмаслиги тажрибада исботланган.

Аллелосполия – битта ёки бир неча ценопопуляцияларни бошқасига ундан фитоценотик муҳитдаги энергетик ва моддий ресурсларни олиб қўйиши, бунинг натижасида ценопопуляция-компетитор қулай бўлмаган (қисман анча қулай) шароитда бўлиб қолиши.

Аллигатор нок – лаврдошлар оиласига мансуб авакадо ўсимлигининг нокга ўхшаш, мева этида 25-32% мой ва қанди бўлган оғирлиги 50-800 г келадиган меваси.

Алло – “бошқа”, “бошқача” маъноларини англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Аллогамия – гулнинг бошқа ўсимлик гули билан уруғланиши.

Аллогамия қўшни чанглиниш четдан чанглиниш - уруғчининг шу тупдаги бошқа қўшни гулдан (қ. Гейтеногамия) ёки бошқа тупдаги гулдан (қ. Ксеногамия) чанглиниши.

Аллопатрия - кенг тарқалган иккита ўсимлик ўхшаш ареалларининг турли қисмларидаги ўсиши.

Аллополиплоид - диплоид хромосомали ўсимликлардан ҳосил бўлган дурагай.

Аллополиплоидия – 1. Ўсимлик баъзан ҳайвонларда содир бўладиган ирсий ўзгарувчанликнинг бир тури. 2. Хужайрада икки турга мансуб хромосомаларни мужассамлашган хили. 3. Ҳар хил тур ёки туркумларга мансуб ўсимликларни чатиштириш натижасида (дурагайда) ҳосил бўлган геномнинг каррали ортиши. 4. Хромосомалар гаплоид тўпламининг ҳар

хил турлар ёки авлодлар геноми қўшилиши натижасида кўпайиши. Бундай дурагайлар мейоз бузилиши сабабли одатда насл қолдирмайди. Баъзи ҳолатларда ўсимликларда бундай дурагайлар насл қолдириши мумкин.

Аллориза – барча илдиз системани асосий ва қўшимча илдизлардан (уларнинг ён қисмлари билан) иборатлиги.

Аллотроф ўсимликлар - тайёр органик моддалардан ва чириндилардан озиқланувчи сапрофитлар ва тирик организмлардан озиқланувчи паразитлар.

Аллофикоцианин - *Cyanophyta* бўлимига мансуб сувўтлар фикобилиопротеидлардаги пигмент.

Аллохория - ўсимлик диаспораларининг шамол, сув, ҳайвонлар, одамлар ёрдамида тарқалиши.

Аллохорлар воситали тарқалиш - ўсимлик мевалари ва уруғларининг ташқи восита (сув, шамол, қуш ва ҳайвон) лар ёрдамида тарқалиши.

Аллохтонлар - организмларнинг тарихий тараққиётн (эволюцияси) жараёнида маълум бир жойдан келиб чиқиб, кейинчалик шу жойнинг ўзида эмас, балки бошқа ерда учрайдиган турлар.

Аллохтон микроорганизмлар – озиқ муҳитида доимо учрамай, аҳён-аҳёнда учрайдиган микроорганизмлар.

Алопеция - сочнинг тўлиқ ёки қисман, вақтинча ёки доимий тўкилиши.

Алоэ сабурут (*Aloe*) - пиёздошларга ёки лоладошларга мансуб, серсуб ва этдор баргли кўп йиллик суккулент ўсимликлар.

Алоҳида меристема – қўлтиқ куртак шаклланадиган меристема.

Альбедо – ўсимлик юзасига тушаётган ёруғликнинг ундан қайтарилаётганига нисбати, у буғдойзорда 10-25%, ўтлоқда 22-30% га тенг.

Альбинизм оқариш рангсизланиш (*лom. albinismus; albus - оқ*) - организмга хос нормал пигментациянинг йўқолиши. Ўсимликларда баъзан яшил рангнинг бўлмайд қолиши альбинизм белгиларидандир.

Альбиноз оқариш (қ. альбинизм).

Альбизия (*лom. Albizzia*) - мимозадошлар (бурчоқдошлар) га мансуб дарахт ёки буталар туркуми.

Альбуминлар - ўсимликдаги энг оддий оқсил моддалар. Сувда эрийди, кристалланади ёки гидролиз қилинганда аминокислота ажратади, қиздирилганда эса қуюқлашади.

Альбумозлар - оқсилларнинг парчаланишидан ҳосил бўлиб, озиқ-овқатни ҳазм қилдиришда иштирок этувчи моддалардан бири.

Альвеола - диатом сувўтларининг палласида унинг ўрта қисмидан чеккасига ўтадиган палланинг ичига очиладиган катта тешик.

Альгин – 1. Кўнғир сувўтлардаги елимсимон альгин кислотанинг сувда эрийдиган тузи. 2. Сувўтлардан олинадиган ёпишқоқ модда; тўқимачилик саноатида фойдаланилади.

Альголог сувўтшунос - сувўтларни ўрганувчи мутахассис, альгология мутахассиси.

Альгология сувўтшунослик - ботаниканинг сувўтларни ўрганувчи бўлими.

Альголизация - экинлар ҳосилдорлигини ошириш мақсадида сувўтларни тупроққа солиш.

Альгология - сувўтлар ҳақидаги фан. Сувўтларни морфология, цитология, генетик, флористик, онтогенетик, физиологик-биокимёвий, экологик, систематик, эволюцион-филогенетик ва бошқа йўналишларда ўрганади.

Альгопейзаж - микроскоп остидаги турли систематик гуруҳларга мансуб сувўтларнинг кўриниши.

Альготека - сувўтларнинг фиксирланган ёки гербарий намуналарини сақланадиган махсус жой. Йирик альготекалардан бири 1934 йилда асосланган Киев шаҳридаги Ботаника институтида 27000 дан ортиқ намуна сақланади.

Альгулеза - кўнғир сувўтлари хужайрасининг ички қаватидаги хоссаларига кўра гулли ўсимликлардаги целлюлозадан фарқланадиган целлюлоза.

Альдрованда (*Aldrovanda vesiculosa*) - дрозерадошлар (*Droseraceae*) га мансуб ўсимлик. Сувга ботиб ўсади, томирларни йўқ. Барглари ҳалқасимон жойлашган. Япроғи четида туклар бор. Баргларида (ўрта томирга яқин жойлашган) шиллиқ модда чиқарувчи безлар, баргнинг ўртасида эса ҳазм килувчи безлар ва сезувчи туклар жойлашган. Ҳашарот унга тегиши билан барг ёпилади ва жониворлар безлар орқали ҳазм қилинади.

Альканин - алканна томирида учрайдиган қизил тусли пигмент; алканин номли бўёқ олинади (қ. Алканна).

Альп ўсимликлари баланд тоғ ўсимликлари - баланд тоғнинг юқори қисмида (денгиз сатҳидан 2600-3600 метрдан юқорида) ўсувчи мезофил ўсимликлар.

Альфа ўсимлиги (*Stipa teracissima*) - чалов турига мансуб ўсимлик. Тўқимачилик саноатида ва қоғоз тайёрлашда қўлланилади.

Амарант дарахт - цезальпиндошларга мансуб дарахт. Жанубий Америкада учрайди. Амарантдан қизғиш-бинафша тусли қимматбаҳо ёғоч олинади.

Амариллис (*Amaryllis*) - чучмўмадошларга мансуб пиёз ўсимлик.

Амбра дарахт - гамамелисдошлар оиласига мансуб, бўйи 45 метргача етадиган танасининг эни 1,5 метрли ликвидамбар дарахти. Танаси жароҳатланса стиракс бальзами оқади, ундан тиббиёт ва зийнатда фойдаланилади.

Амброзия (*Ambrosia*) - 1. Қоқиўтдошларга (мураккабгулдошларга) мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. 2. Замбуруғ танаси - мицеллийнинг нозик шохчалари - қ. гиға.

Американ пахта - Америка ғўзасининг пахтаси.

Америка ғўзаси - қадимдан Америкада экиладиган бошқа жойларга Америкадан тарқалган ғўзанинг *G. hirsutum* тури га мансуб навлари.

Амёбоид (ризоподиал тузилиш - хужайрасини ўраган мустаҳкам қобиқнинг йўқлиги туфайли амёбага ўхшаб ҳаракатланадиган сувўтларнинг тузилиши. Кўпчилиги бирикиб ҳаёт кечиради. Улар турлича кўринишлардаги, рангдаги уйчаларни қуриши, колониялар ҳосил қилиши мумкин. А.т. тилларанг, сариқ-яшил, динафит сувўтларда учрайди.

Амёбоид тузилишлилардаги бўлиниш - хужайрада ҳоҳлаган йўналишда содир бўлади. Бунда амёбага чўзилиб ўртада кўндаланг тўсиқ ва ниҳоят тенг икки қисм (бўлак) ҳосил бўлиши рўй беради.

Амигдалин (*amygdalinum*) - олча уруғидан, аччиқ бодом ва шу каби ўсимликлардан олинадиган мураккаб органик модда ($C_{20}H_{27}O_{11}3H_2O$).

Амилаза (юн. *amylasa*) - крахмал билан гликогенни декстрин ва мальтозага айлантирувчи фермент.

Амилоид - ўсимликнинг ўсувчи органларидаги хужайралар қобиғида ва уруғкуртакларда тўпланувчи карбон сувлар.

Амилопластлар - ўсимлик хужайраларидаги крахмал ҳосил қилувчи рангсиз пластидлар. Баъзан лейкопластлар деб ҳам айтилади.

Амилофилл ўсимликлар крахмалдор ўсимликлар - фотосинтез жараёнида баргларида крахмал тўпланадиган ўсимликлар. Улар крахмал тўплаши билан сахарофилл ўсимликлардан фарқ қилади.

Амилоид – қизил сувўтлардаги (*Gelidium Lamour, Laurencia Lamour*) гемицеллюлоза таркибига ўхшаш углевод.

Амилопласт – ғамловчи тўқимада бўладиган лейкопластнинг бир тури. *Dasycladaceae (Chlorophyta)* тартибининг сувўтларида хлоропластлар билан бирга бўладигани.

Амири (*Melo ameri*) - қовуннинг Зарафшон ва Хоразм воҳаларида экиладиган нави. Шакли ингичка ва чўзиқ, пўсти тилим-тилим (ораларида тўқ яшил ёки қорамтир доғлар бор), ранги оч яшил. Учи бир оз оқарган. Эти кўкимтир, бир оз ширин. Таркибида 9,5% гача қанд бор. Уруғи сариқ, чўзиқ ва йирик.

Аминокислоталар - NH_2 гуруҳига эга бўлган органик кислоталар, ўсимлик оқсилларининг тузилишидаги асосий элемент. Ҳозирги вақтда оқсилларни гидролиз қилиш натижасида ҳосил бўлган маҳсулотлардан 20 дан ортиқ аминокислота олинган.

Амитоз тўғри бўлиниш (*amitosis*) - ўсимлик хужайраларининг тўғри бўлиниши. Бу жараёнда хужайра мағзи тўғри ёки оддий бўлинади.

Аммонияк (юн. *ammoniakon*) - зирадошлар (соябонгулдошлар) оиласининг *Dorema* тури илдизидан олинадиган елимсимон модда.

Аммонификация (юн. *aminoniphicatio*) - азотли органик моддаларнинг парчаланиш жараёнларидан бири.

Амниотсинтез – 1. Ҳомила суюқлигини генетик жиҳатидан таҳлил қилиб болага ташхис қўйиш. 2. пренатал диагностика мақсадида пуштнинг амнион бўшлиғидан амнион суюқлигини олиш муолажаси.

Аморфа (*Amorpha*) - бурчқоқдошларга (дуккақдошларга) мансуб бута ва чала буталар туркуми. Барглари тоқ патсимон, гуллари бинафша тусда

бўлиб, шингил ёки рўвак тўпгулларга йиғилган. Гултожи битта гулбаргдан иборат.

Ампелография токнома - ботаниканинг токнинг тур ва навларини ўрганадиган бўлими.

Ампел ўсимликлар - пояси осилиб ўсувчи ўсимликлар (настурция, аспарагус, традесканция ва бош.).

Ампел ўсимликлар – осилиб ўсадиган ёки ўрмаловчи пояли манзарали ўсимликлар.

Ампеллография – узум ва узум навлари ҳақидаги ботаниканинг тармоғи.

Амплекслар – яшил сувўтларда *Pediastrum* Meyen, *Tetracystis* Brown et Bold, *Chlorella* хужайраларида ядро мембранасининг ташқи ўсимтаси, унда диктиосомалар жойлашади.

Амплификация Генлар амплификацияси) - рРНКни кодлаштирувчи генларнинг кўп нусхаларини ҳосил бўлиши. Қисқа вақт кўп оқсил синтезланиши лозим бўлган хужайраларда учрайди. Масалан, ооцитлардаги генлар амплификацияси зиготанинг тез майдаланишини таъминлайди.

Амур токи (*Vitis amurensis*) - Узоқ Шарқ ўрмонларида учрайдиган ток. Пояси 25 м гача ўсиб, йўғонлиги 17-20 см га етади. Меваси кичик-кичик шингилларга тўпланган, нордон, бинафша. Совуқда жуда чидамли (-40° гача чидай оладиган) бўлганидан ундан чатиштириш усули билан шимол ва Узоқ Шарқда ўса оладиган ток навларини етиштиришда фойдаланилади.

Амфи – “ҳар икки томондан”, “атрофида”, “қўша” каби маъноларни англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Амфивазаль боғлам – қ. концентрик боғлам.

Амфивизиял ўтказувчи боғлам – ўтказувчи меристемада флоэмани ксилема ўраган концентрлашган ўтказувчи боғлам.

Амфивазал найчалар тудаси - ўсимликлардаги концентрик найчалар тўдаси.

Амфигастрлар - баъзи ўсимликлар танасининг, масалан, жигар йўсинлар танасининг остки (тескари) томонида эпидермис хужайраларидан ташкил топган ўсимталар.

Амфигастрийлар – поябаргли мохларда уларнинг елка (ёнбош) ва қорин (пастки) томонларида жойлашган барглар.

Амфигастрия – мохлар поясининг пастки қисмида япроқларнинг бир қатор жойлашганлиги.

Амфидиплоид - ташқи муҳитнинг турли хил омиллари (масалан, ҳароратнинг паст келиши таъсирида магиз (ядро) хромосомаларининг сони икки марта ошадиган дурагай.

Амфидиплоид ёки аллотетраплоид - турлараро гибридлаштириш натижасида ҳосил бўлган организм. У хромосомаларнинг 2 тадан диплоид тўпламига эга (ҳар бир ота-онадан 2 n олади). Ўсимликлар селекциясида кўп учрайди.

Амфидиплоидлар - икки тур ёки туркумлар хромосомалари йиғиндисининг икки ҳисса ортиши натижасида ҳосил бўладиган аллополиплоид организмлар.

Амфикарпия - бир ўсимликнинг ўзида икки типдаги меванинг - аэрокарпия (ер юзасидан юқоридаги шохларда ҳосил бўлувчи мевалар) ва геокарпия (тупроқ орасида етиладиган мевалар) нинг ҳосил бўлиши.

Амфикарпия – битта ўсимликда ерусти ва ерости меванинг юзага келиши.

Амфикрибрал боғлам – поядаги ўтказувчи боғламда флоэма ксилемани ўраган ҳолати.

Амфикрибрал найчалар тўдаси - концентрик найчалар тўдаси.

Амфимиксис - эркак ва урғочи гаметаларнинг (етилган жинсий хужайралар) қўшилиши, яъни нормал уруғланиши.

Амфимиксис – содда тузилишли ўсимликларда оталик ва оналик гаметаларнинг қўшилиши; гулли ўсимликлардаги қўш уруғланиш жараёни.

Амфимиксис, оддий қўшилиш - жинсий жараённинг оддий формаси бўлиб, икки гаметанинг қўшилишидан иборат.

Амфиспорангиат сорус – қазилма папоротниклардан Салвиния рейза (*Salvinia reusa*) ўсимлигида кўп миқдордаги микроспорангий, оз миқдордаги мегаспорангийли сорус.

Амфистоматик япроқ – ҳар иккала юзасида устичалари бўлган япроқ.

Амфитеций – антоцерат мохлар муртагининг ташқи қавати.

Амфитеций – мохлардаги куртакнинг ташқи қавати.

Амфитроп уруғкуртак, эгма уруғкуртак - тақасимон букилган уруғкуртак.

Амфитроп уруғмуртак – узунасига кесмасида тақасимон кўринишли нуцеллусни ўрта қисми эгилган уруғмуртак.

Амфитроф уруғмуртак – узунасига кесмасида тақасимон кўринишли нуцеллуснинг ўрта қисми эгилган уруғмуртак.

Амфифлей сифоностела – поясида камбий ички ва ташқи томонидан ўралган сифоностела.

Амфифлой сифоностел - юксак ривожланган қирққулоқ тоифа ўсимликлардаги сифоностелаларнинг бир тури.

Амфифлоидлар – мейоз бўлиниш натижасида ўсимликлар ҳосилдорлигининг пасайиши.

Амфиценозлар – фитоценозда ўрмонларга хос турлар (сильвантлар), чўлга хос (степантлар) ва ўтлоқларга хос (протантлар) турлар бўладиган ценозлар.

Анабазин - алкалоидларга мансуб органик модда. Баъзи ўсимликларда, масалан, анабазисда (итсегекда), тамакида (никотин таркибида) учрайди. Ундан тиббиётда фойдаланилади.

Анабазис (*Anabasis aphylla*) - қ. Итсегек.

Анабиоз – ўсимликларнинг совуққа қарши ўзларидаги ҳаётий жараёнларни тўхтатиб ва маҳсулдорлигини камайтириш билан кўрадиган “охирги чораси”.

Анабиоз - организмларда маълум бир шароитда ривожланиш жараёнининг вақтинча тўхташи ва яширин ҳаёт кечириши.

Анаболизм - организмдаги моддалар алмашинуви реакцияларининг йиғиндиси.

Анакарддошлар пистадошлар (*Anacardiaceae*) - писта, тотим каби уруғдош дарахт ва буталардан иборат ўсимликлар оиласи.

Аналитик селекция - танлаш учун табиий популяциялардан дастлабки ашё сифатида фойдаланиб, уларни тизмаларга ажратиб ўрганишга асосланган селекция.

Аналогик органлар ўхшаш органлар - чиқиб келиши ҳар хил, функцияси (кўпинча шакли ҳам) бир хил бўлган органлар.

Аналогия ўхшаш (юн. *analogia* - ўхшаш) - ўсимликлардаги ҳар хил органлар ёки шу орган қисмларининг шакли ва функциясига кўра ўхшашлиги. Уларнинг бир хил функцияни бажариши ва қисман ташқи кўриниши шундай ўхшашликни юзага келтиради.

Анал тешиги – монад тузилишларда қаттиқ озиқ халқумдан кейин тармоқланган ҳазм каналидан ўтиб ҳазм бўлмаганни ташқарига чиқади-ган жойи.

Анаморфоз - ўсимлик органларининг бирор омил таъсирида ғайритабиий ўсиши. Гултожихўроз поясининг одатдан ташқари яссиланиб ўсиши анаморфозга мисол бўла олади.

Ананасдошлар (*Bromeliaceae*) - кўпчилиги ўт бир уруғ паллали ва кўп йиллик ўсимликлар оиласи.

Ананас (*Ananas*) - бромелиядошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми.

Анастомоз - найча тўдаларининг бирлашмаси; найчалар ва найча тўдаларининг бир-бирлари билан жипслашиб боғланиши.

Анастамоз - 1. Актиномицетларда бир мицеллий иккинчиси билан “Н” симон кўринишни ҳосил қилиши; 2. Замбуруғларда иккита гифанинг ўзаро қўшилиши; 3. Мураккаб тузилишли ўсимлик пояси, япроқларида найсимон қисмларнинг ўзаро бирикиши.

Анатоксин – кўк-яшил сувўтларидан *Anabaena* туркумининг вакиллари ажратадиган жуда тез таъсир қилувчи алкалоид.

Анатроп уруғмуртак – плацента томонга 180° С га эгилган уруғмуртак.

Анатроп уруғкуртак тескари уруғкуртак - нотекис ўсиш вақтида учи ва учидаги тешикча (уруғ йўли) тескари (остки) томонга айланган уруғкуртак. Бунинг акси атроп (тўғри) уруғкуртақдир.

Анафаза - митознинг учинчи босқичи. Бу фаза вақтида хроматидалар бўлинаётган ҳужайранинг қарама-қарши қутбларига қараб тарқалади.

Анафаза - анафаза кариокинез ёки митоз (мураккаб) бўлинишнинг учинчи фазасидир. Бунда бўлинган хромосомалар ҳужайраларнинг қарама-қарши қутбларига жойлашади.

Анафит юксак ўсимликлар - ҳақиқий илдизи, танаси ва барглари бўлган ўсимликлар.

Анаэробиз - ҳавосиз муҳитдаги ҳаёт.

Анаэроблар, анаэробиянтлар - эркин ҳолдаги молекуляр кислород йўқ ёки жуда кам жойларда ҳам яшай олиши мумкин бўлган организмлар.

Ангиоспермалар ёпиқ уруғлилар - уруғкуртаклари тугунча ичида яширинган ва уруғлари мева пўсти билан қопланган ўсимликлар.

Ангишвонағул (*Digitalis purpurea* L.) – сигирқуйруқдошлар оиласига мансуб суғориладиган ерларда ўсадиган манзарали бир йиллик ўт.

Ангишвонағул ўймоқгул (*Digitalis*) - сигирқуйруқдошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми. Барглари кетма-кет жойлашган; гуллари бир томонлама ўрнашган шингилсимон тўпгулларга эга. Тожи йирик, кўнғироқсимон бўлиб, бир оз эгилган. Бу тожнинг шакли ўймоққа (ангишвонага) ўхшаганлиги туфайли мазкур ўсимликлар ангишвонагул деб аталади.

Ангола дарахти Африка сандал дарахти - дуккакдошлар (бурчокдошлар) нинг бафия туркумига мансуб дарахт. Ёғочида қизил тусли бўёқ моддалари бор.

Андиз (*Inula grandis* Schrenk.) - қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган доривор, кўп йиллик ўт ва буталардан иборат туркуми.

Андреев мохлар - баргли пояли мохларнинг кенжа синфи.

Андреидлар - мохлар бўлими бриопсидлар синфининг кенжа синфи.

Андрогенез (юн. *тилида-андрос-эркак дегани*) - тухум ҳужайрасининг ядроси ривожланмай, унинг ўрнини спермийнинг ядроси эгаллайди. Натижада ҳосил бўлган ўсимликда фақат ота ўсимлиги хромосомалар тўплами борлиги туфайли-фақат ота ўсимлиги ирсиятига эга бўлади.

Андрогинофор - гул ўрнида гулкўрғон ва андроцей орасида жойлашган чўзиқ, чангчи ва уруғчи жойлашган чиннигулдошлар оиласи ўсимликларида учрайдиган қисми, чангланиш, уруғланиш, тарқалишни осонлаштиради.

Андрогинофор - ўсимликлар гулида уруғчи ва чангчиларни тутиб турувчи пояча.

Андрозооспора – яшил сувўтларидан *Oedogoniales* тартиби вакилларида ҳосил бўладиган зооспоралар.

Андромеда (юн. *Andromede*) - эрикадошларга мансуб паст бўйли бута.

Андроспора – 1. Яшил сувўтларини *Oedagoniales* ва айрим *Bryopsidales* тартибларига мансуб сувўтлар танасининг олдинги қисмида тожсимон жойлашган кўп хивчинли ҳужайра (зооспора). 2. Айрим сувўтларнинг эркак органида ҳосил бўлувчи споралар.

Андрофор – уруғчили (эркак) гулларда чангчиларни косача билан тождан айириб, кўтариб турадиган тутқич.

Андроцей чангчилар (*androceum*) - гулдаги чангчилар йиғиндиси.

Аневрин витамин В - буғдой, сули, арпа ва сабзавот ўсимликлари таркибида учрайдиган, киши нерв (асаб) системасининг нормал фаолияти учун зарур бўлган органик модда.

Аневрофитопсидлар – қирққулоқлар (папоротниклар) бўлимининг синфининг номи.

Анемия ўроқсимон ҳужайрали) - гемоглобин молекуласидаги глутамин кислотасини кодлаштирувчи триплетнинг мутацияланиши натижасида келиб чиқадиган ген касаллиги. Бунинг натижасида 6 - ўринда валин аминокислотаси жойлашиб Нbа ўрнига НbС ҳосил бўлади. НbС полимерлашиб, эритроцитларнинг ўроқсимон шаклга киришига сабаб бўлади. НbС НbС гомозиготалар болаликда камқонликдан нобуд бўлади, гетерозиготаларда (НbА НbС) камқонлик фақат кислород миқдори кам шароитлардагина (масалан баланд тоғларда) намоён бўлади. Бу аллелларнинг ўзаро таъсири чала доминантлик типига амалга ошади. Гетерозиготалар қонида тахминан 60% НbА 40% НbС аниқланади. Касаллик кўпроқ безгак кенг тарқалган жойларда учрайди, чунки гетерозиготалар гомозиготаларга қараганда афзалликка эга бўлади. (НbА НbС - ли шахслар безгакдан ўладилар). Валин безгак плазмодиясининг эритроцитда кўпайишига зарарли таъсир қилади деб тахмин қилинади. Ўзбекистонда ўроқсимон камқонликнинг частотаси қариндошлар орасидаги никоҳлар частотасига боғлиқ. Агар қариндошлар генотипи НbА НbС бўлса болаларнинг 25% Нb, С НbС генотипи билан туғилиши мумкин.

Анемоавтогамия – шамол таъсирида уруғчи тумшукчаси билан чангдоннинг ўзаро тегиши туфайли гулни ўзидан чангланиши.

Анемобластлар – диаспоралар, асосан уруғларнинг шамол таъсирида сочилиб тарқалиши.

Анемофил ўсимликлар – чангланиши шамол (ҳаво оқими) таъсирида рўй берадиган ўсимликлар. Гулли ўсимликларнинг 10% га яқинида гулларнинг чангланиши шу тарзда рўй беради.

Анемофилия - шамол ёрдамида чангланувчи гулли ўсимликлар чангланиши.

Анемохория (юн. *anemochoria*) - мева, уруғ ва спораларнинг шамол ёрдамида тарқалиши. Шу йул билан таркалувчи уруғ, спора ва мевалар. одатда, шамолда тарқалишга мослашган «қанот», «попук» каби органларга эга бўлади.

Анемохор ўсимликлар – уруғ ва мевалари шамол (ҳаво оқими) таъсирида тарқалиши рўй берадиган ўсимликлар.

Аненсефалия - бош миянинг тўлиқ ёки қисман бўлмаслиги.

Анеуплоид - митоз ёки мейоз бўлинишида хромосомаларни қиз ҳужайраларга нотўғри тақсимланиши натижасида сонининг камайиши ($2n-1$) ёки кўпайиши ($2n+1$).

Анеуплоидия – гаплоид ҳужайрага нисбатан карра ҳолда хромосомалар тўпламини тутмаган, хромосомаларнинг миқдори ўзгарган ҳужайра. *Моносомия* хромосомалар тўпламида битта хроматиднинг диплоид бўлмаган ҳолати. *Нуллиосомия* хромосомалар тўпламида иккита гомологик хромосома ҳолати. *Трисомия* хромосомалар тўпламида қўшимча гомологик хромосомаларнинг бўлиши.

Анеуплоидия гетероплоидия) - ҳужайраларда хромосомаларнинг баланслашмаган (мувозанатлашмаган) тўпламининг мавжудлиги. Полиплоидия (ёки гаплоидия) дан ўлароқ бунда айрим хромосомалар сони ўзгаради: $2n - 1$ = моносомия, $2n + 1$ = трисомия, $2n + 2$ = тетрасомия. Унинг сабаби - ҳужайралар бўли- нишида хромосомалар ажралмай қолишидир. Одамда анеуплоидия хромосома касалликларига ёки ёмон сифатли ўсмага сабаб бўлади.

Анеуплоидлар - бир ёки бир нечта гомологик хромосомалари камай- ган ёки кўпайган организмлар.

Анжир (*Ficus carica*) - тутдошларнинг фикус туркумига мансуб субтропик дарахт ёки йирик бута. Яшил тусли тукдор ёки силлиқ новдаларида сут шираси бор. Бу шира таркибида 12% ва ундан ҳам кўпроқ каучук бўлади. Барглари оддий қатор тартибли ва тўқ яшил, тушувчан, ости сертукли, 3-7 бўлакчали ёки айрим ҳолларда текис қирғоқли.

Анжабор (*Geranium collinum* Steph.) – ёронгулдошлар оиласига мансуб тоғда ўсадиган доривор, танннидли кўп йиллик ўт.

Аниар – сутли ширасининг таъсири ўлимга сабаб бўладиган тутдошлар оиласига мансуб *Antiaris toksikari* дарахт.

Анизогамия – ўзаро қўшиладиган ҳужайралар ўлчамларига кўра бир хил бўлиб, улардан биттаси (эркак) ҳаракатланмайдиган урғочидан ҳаракатчанлиги билан фарқланади; яшил сувўтларидан *Caulerpa* туркумига мансубларидаги жинсий жараён. Қ. гетерогамия.

Анизотомия – поянинг айрисимон шохланишда ҳар икки томони ўзаро тенг узунликда бўлмагани; дихотомик ва ёнбош шохланишларнинг ўтиш типи.

Анизотропия – атроф-муҳитнинг таъсири бир хил бўлганда иккита ўсимлик қисмларининг турлича ҳолатда бўлиши.

Анизотропия - ўсимлик органларининг ташқи муҳитдан турлича таъсирланиши.

Анизофиллия тенгсиз барг - плагиотроп (горизонтал) шохларда баргларнинг турли катта-кичикликда бўлиши.

Анизофил барглар - халтасимон бўртмали, одатда унда чумолилар бўладиган барглар.

Анизофилия - новданинг бир бўғинида жойлашган баргларнинг тур- лича шаклда ва катталикларда бўлиши.

Анизоцит устица - очилиб ёпилувчи ҳужайралар учта қўшимча ҳужайралар билан ўралган, улардан биттаси иккитасига нисбатан катта- роқ бўлган устица. Фақат гулли ўсимликларда бўлади.

Анималофилия - гул чанги донасининг уруғчи тумшуқчасига кўршапалаклар, олмахонлар орқали ўтиши.

Аниқлагич - ўсимликларни аниқлаш учун тузилган жадвал.

Аннулюс спорангий ҳалқаси - қирққулоқ спорангийсининг ҳалқачалари.

Аномалия ғайри ўзгача (юн. *anomalia*-нотекислик) - умумий қонуниятдан четга чиқиш.

Аномацит оғизча - очилиб ёпиладиган хужайралари уни ўраганларидан фарқланмайдиган, эпидерманинг бошқа хужайраларидан фарқланмайдиган устьяча. Аномацит устьяча қирқбўғимлардан ташқари барча ўсимликларда учрайди.

Анона (*Anona*) - анонадосларга мансуб ноксимон мевали дарахт.

Анор (*Punica granatum*) - анордосларга мансуб бута ёки кичикроқ дарахт.

Анонадослар (*Anonaceae*) - магнолиядосларга яқин дарахт ўсимликлар. Барги оддий (ичида безчалар бор), ёнбаргчасиз. Гул ва меваларининг тузилиши билан магнолиялардан фарқ қилади.

Анордослар (*Punicaceae*) - миртанамолар қабиласига мансуб оила. Бу оилага кирувчи ўсимликларда эфир мойли безлар йўқ. Бу оиланинг фақат анор номли бир туркуми бор.

Анофталмия - битта ёки иккала кўз соққаси йўқлиги.

Антагонизм зиддият - муайян бир турдаги микроорганизмларнинг бошқа турдаги микроорганизмлар ҳаётига салбий таъсир қила олиши ва уларни тараққий эттирмаслик хусусияти.

Антапекс динофит сувўтларда гиповальванинг пастки қисми.

Антарктис (латин. *Antarktis*) - антарктика флористик ўлкаси.

Антеннария (*Antennaria*) - мураккабгулдошлар (қоқиўтдошлар) оиласига мансуб ўсимликлар туркуми.

Антеридий – мохлар, папоротниклар, қирқбўғинлар, плаунлар, айрим сувўтлар ва замбуруғларнинг эркак жинсий қисми.

Антеридиал хужайра - эркаклик жинсий орган вазифасини бажарувчи хужайра, баъзи тубан (содда) ўсимликларда бўлади.

Антеридий антерид (*antheridium*) - мох, қирқбўғим ва қирққулоқ сингари спорали ўсимликлар, баъзи сувўтлар ва замбуруғларнинг эркаклик жинсий органи.

Антерид поячаси - эркак жигармохлардаги антеридлар ўрнашган дискнинг поячаси, тутқичи.

Антеридиофор – папоротниклардан схизеядошлар оиласи ўсимликларининг гаметофитидаги субстрат бўйлаб кетган, узунлиги 5 см келадиган ўсимта.

Антеридиофора – папоротникларда антеридийлар ҳосил қилинадиган тўплам.

Антерозоид – хара сувўтларининг шарсимон, диаметри 0,5 мм келадиган антеридийсида юзага келадиган эркак жинсий хужайралар.

Антерозоидлар - Спорали ҳамда баъзи бир яланғоч уруғли ўсимликларнинг эркак ҳужайралари.

Антибиоз – организмлар ажратадиган моддалар орқали ўзаро таъсирланиши.

Антибиотиклар - замбуруғ ва бактерия каби микроорганизмларнинг ва баъзи юксак ўсимликларнинг ҳаёт фаолияти жараёнида ҳосил бўладиган кимёвий моддалар.

Антивитами́нлар - витаминлар таъсирини кучсизлантирувчи ёки уларни бузувчи моддалар.

Антиген – 1. Организмга ёт (организм учун кераксиз) оқсиллар, бактериялар, уларнинг заҳарлари, ферментлар ва ҳоказо) моддалар. Улар организмга киритилганда антителалар ҳосил бўлади. 2. Айни организм учун генетик жиҳатдан ёт бўлган модда. Кимёвий табиатига нисбатан улар оқсил, гликопротеид ёки полисахарид бўлиши мумкин. Вируслар, микроорганизмлар ҳатто организмнинг ўз ҳужайралари ҳам антиген бўлиши мумкин. Ўз ҳужайралари антиген бўлиб қолса аутоиммун касаллик келиб чиқади. 3. Организм учун генетик жиҳатдан ёт бўлган модда.

Антиклинал – юзага тикка маъносини англатади.

Антиклин бўлиниш - ўсиш нуқтасида меристема ҳосил қилувчи бошланғич тўқима ҳужайраларининг бўлиниш турларидан бири.

Антикодон - т РНК даги учта нуклеотиди бўлиб, улар оқсил биосинтезида и РНК учта нуклеотиди (кодон) комплементарлик асосида ўзаро жуфтлашадиган қисм.

Антикодон - тРНКнинг ўрта қисмидаги 3 та нуклеотид қисм (триплет) бўлиб, иРНКнинг кодониға мос келади. Кодон ва антикодон комплементар бўлса тРНК олиб келган аминокислота рибосоманинг катта бирлигида қолдиради ва синтезланаётган занжириға уланади.

Антимутагенлар – мутациялар рўй беришининг тезлигини пасайтирадиган омиллар.

Антипод – ёпиқ уруғли ўсимликларнинг вояға етган муртак ҳолдагисини ҳалазал қисмидаги учта ёки ундан кўпроқ миқдордаги ҳужайралар.

Антиподлар антипод ҳужайралар - уруғли ўсимликларнинг муртак ҳалтасидаги жинсий аппаратнинг қарама-қарши томонида жойлашган ҳужайралар.

Антиподиал гаусторий – уруғмуртакнинг қуйи қисмида ҳосил бўладиган гаусторийға ўхшаш ҳосила.

Антипод ҳужайралар - муртак ҳалтачасида уруғчи ва синергидларнинг қарама - қарши томонида жойлашган гаплоид бўлган ҳужайралар.

Антитеза - бир-бириға зид фикрларни ўзаро қарама-қарши қўйиш. Ботаникада бу термин ўсимликлар аниқлагичида қўлланилади.

Антитела аксилтана - инфекция натижасида ҳосил бўладиган зарарли моддаларга қарши организмни муҳофаа этиш учун организм ҳужайралари томонидан пайдо қилинган оқсилсимон модда.

Антитранспирантлар – ўсимликлардаги сув буғланиши – транспирация жараёнини пасайтирадиган моддалар, шундай хусусиятга $Al_2(SO_4)_3$ эга.

Антиферментлар - баъзи организмлар ишлаб чиқарадиган ва турли ферментларнинг таъсирини тўхтата оладиган моддалар.

Антифидантлар – ўсимликларни ҳайвонлар еб кетишидан сақловчи моддалар.

Антобий – гул юзасидаги ценопопуляция.

Антодий – битта катта гулга ўхшаган тўпгул, масалан, мураккабгулдошлар оиласига мансуб ўсимликлардаги саватча, сутламадошлардаги циций.

Антодий тўпгул (*лот. anthodium*) - гуллар тўплами.

Антоновка - Белоруссия ва Болтиқ бўйи республикаларида ўсувчи олманинг кишки нави.

Антофеин - ўсимликнинг ҳужайра ширасида бўладиган тўқ қўнғир пигмент.

Антофен – айрим ўсимликлар масалан, зарнабдошлар (орхидея) ҳужайрасининг ширасида бўладиган тўқ қўнғир тусли пигмент.

Антохлор - айрим ўсимликларнинг ҳужайра ширасидаги сариқ бўёқ модда. Кўпинча ўсимликнинг гулбаргларида, баъзан мева ва баргларида учрайди.

Антоцерат мохлар – мохлар бўлимига оид аждоднинг (синфнинг) номи.

Антоцеротопсидлар – мохлар бўлимига оид аждоднинг (синфнинг) номи.

Антоциан – айрим ўсимликларнинг ҳужайра ширасидаги кўк, қизил, сафсар тус берадиган пигментлар гуруҳи.

Антоциан (*anthocyanum*) - қизил, яшил ёки бинафша тусли моддалар гуруҳи.

Антракноз - зиғир, ток, қарағай, дуккаклилар, қовоқ каби ўсимликларга паразит замбуруғлар юқтирадиган касаллик.

Антрахинин - антраценанинг оксидланишидан ҳосил бўладиган кимёвий бирикма.

Антропо – одамга алоқадорликни билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Антропоген омил – инсон фаолияти даврида уни ўсимликларнинг фаолиятини барча даврлардаги ҳолатига бевосита ва билвосита ҳолатдаги таъсирларининг мажмуи.

Антропогенетика - одам генетикаси.

Антропофит – одамларга йўлдош экма ва ёввойи ўсимлик.

Антропохория – 1. Ўсимликлар, уларнинг уруғлари ва меваларининг кишилар томонидан онгли ва онгсиз ҳолда тарқатилиши. 2. Ўсимлик мевалари ёки уруғларининг одам воситасида тарқалиши.

Антуриум (*Anthurium*) - кучаладошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми. Тўпгули ёрқин тусли баргларга ўралган сўтадан иборат.

Антэкология – гулни четдан чангланишини ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Анчар заққум (*Antiaris toxicaria*) - тутдошларга мансуб дарахт. Сутсимон ширасида заҳарли антиарин глюкозиди бор. Қадимда бу шира ёй ўқини заҳарлаш учун ишлатилган.

Апекс – 1. Бирламчи меристемадан иборат поя ва илдиз учидаги қисм; 2. Пирофит сувўтларнинг хужайра пўсти эпивальва томонидаги битта ўсимтали томон (қисм).

Апельсин пўртахол (*Citrus sinensis*) - рутадошларнинг цитруслар туркумига мансуб доим яшил дарахт ёки буталар.

Апертура – спорадаги иккита томони очиқ тешик; чанг донасининг қалин интина қаватидаги чанг найи ўтадиган тешик.

Апетал гул – тожбарги йўқ гул.

Апикал – учки, охири; новданинг учи, унинг охири.

Апикал меристема – поя ва илдиздаги вегетатив ёки генератив қисмларни юзага келтирадиган тўқима.

Апикал томинирлаш – новданинг учи ёки илдизнинг учи таъсирида ёнбош қуртак ёки ён илдизларнинг ўсишини тўхташи.

Апикал ўсиш – ўсимлик поясининг учи, илдизнинг учи билан ўсиши.

Апикал ўсиш учки ўсиш - ўсимлик органларининг юқорига қараб ўсиши. Унинг акси базипетал ўсишдир.

Апикал хужайра – поя ёки илдиз апикал меристемасидаги дистал ҳолатда турган хужайра; апикал меристемадаги инициал хужайра.

Апланоспора – яшил сувўтлардан хлорококклар (*Chlorococcales*) ва килларининг ва сариқ-яшил (*Xanthophyta*) сувўтларида она хужайра ичида ёқ пўст билан ўралган хужайра.

Апланогаметалар - қилчалари бўлмаган ва актив ҳаракат қила олмайдиган гаметалар.

Апланоспоралар ҳаракатсиз споралар - кўпчилик яшил сувўтлар, қирқбўғим, замбуруғ ва йўсинларнинг ҳаракатсиз споралари.

Аплогамета - яшил сувўтлардан маташувчиларда (*Conjugatopsida*) жинсий хужайра вазифасини бажарадиган хивчинсиз гамета.

Апо - “йўқотиш”, “инкор этиш”, “тушиб кетиш”, “йўқлик” каби маъноларни англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Апогаметия - муртакни уруғланмасдан редукциялашган хромосомали синергид ва антиподлардан ривожланиши; ўсимликлардаги апомиксиснинг бир тури.

Апогамия – 1. Папоротникларда спорофитнинг зиготадан эмас гаметофитнинг соматик хужайраларидан ҳосил бўлиши. 2. Айрим юксак

Ўсимликларнинг урчиш усулларида бири. Апогамия жуда кам ҳолларда баъзи гулли ўсимликларда ва қирққулоқлардагина учрайди.

Апокарп мева парча мева мураккаб мева туташмаган мева (*fructus apocarpus*) - баъзи ўсимликларнинг гул тугунчасидан ривожланиб ҳосил бўлган ва бир-бири билан туташмаган бир неча уруғчи барглардан ташкил топган, бўлакланган меваси. Айиқтовондошлар, магнолиядошларнинг меваси худди шундайдир. Апокарп меванинг акси ценокарп ва синкарп мевалардир.

Апокарп гинецеи апокарп уруғчи парча уруғчи (*лот. ginocеum apocarpum*) - баъзи ўсимликларда (масалан, айиқтовонларда) бир гулдаги уруғчи барглар (мевабарглар)нинг ўзаро туташмай ривожланишидан юзага келган уруғчилар.

Апокарп мева - гулда алоҳида оналикдан юзага келадиган мева.

Апокрин секреция - цитоплазманинг бир қисми билан биргаликда, масалан тузли тукларнинг каллак қисми билан айрим галофитлардаги ажралиш.

Аполяр спора - юзасининг тузилиши турлича бўлган спора.

Апомиксис – 1. Организмларнинг жинсий жараён рўй бермасдан кўпайиши; муртакнинг уруғланмасдан ривожланиши. 2. Уруғланмасдан (оталанмасдан) кўпайиш. Бунда жинсий ва жинсиз наслларнинг морфологик хусусияти сақланади. 3. Эркак ва урғочи жинсий хужайралар кўшилмасидан яъни, уруғланмасдан бўладиган кўпайиш.

Апопластия - айрим яшил сувўтларда пластидларнинг йўқолиши.

Апробация қилиш - ўсимликларнинг генетик (нав) жиҳатидан қанчалик тоза эканлигини, касалликларга, зараркундаларга чидамлилиги ва экишга мўлжалланган уруғликнинг умумий ҳолатини аниқлаш мақсадида далада ўтказиладиган тадқиқот.

Апорогамия - гул чанг найининг уруғмуртакка микропилесиз кириши.

Аспорий – папоротникларда гаметофитни спорадан эмас вегетатив хужайрадан ёки спорофит хужайраларидан ҳосил бўлиши.

Аспермия вегетатив апомиксис - баъзан ўсимликларнинг жинсий урчиш органлари ўрнида вегетатив органлар, ёш куртак ёки ёш авлод ўсимлигининг ҳосил бўлиши.

Аспория – 1. Папоротникларда гаметофитни спорофитнинг вегетатив хужайралардан ҳосил бўлиши; 2. Айрим плаунларда япроқнинг асосида спорангий ҳосил бўладиган жойда ёш ўсимликнинг пайдо бўлиши; 3. Ўсимликларнинг ривожланишида спора ҳосил қилишнинг йўқолиши. 4. Жинсий насл (гаметофит) нинг одатдагидек спорадан униб чиқмай, спорофитнинг бирор вегетатив хужайрасидан юзага келиши. Аспория апомиксис (қ.) нинг бир тури бўлиб, апогамия (қ.) билан узвий боғлиқдир.

Апострафа – япроқнинг мезофилл хужайраларида хлоропластларни одатда кечаси рўй берадиган маълум даражада бетартиб жойланиши.

Апотеций - замбуруғлар ва лишайникларнинг спора ҳосил қилувчи очик органлари.

Апотрахеал ёғоч паренхимаси - ёғочдаги найчаларга ёки шу найчаларнинг жойлашиш тартибига боғлиқ бўлмай яшовчи паренхима.

Апофиз (юн. *apophysis* - ўсимта) - баъзи яшил йўсинлар кўсаги тубидаги турли ўсимталар.

Апофит - ўсимликни табиий ҳолда ўсадиган жойидан, кишиларнинг фаолияти таъсирида ўзгарган муҳит шароитида ўсиши.

Апохлороз - яшил сувўтларнинг айримларида фотосинтезловчи аппаратининг йўқолиши.

Аппозиция - организм тўқималарининг ўсиш усулларида бири.

Аппрессор (лот. *appressum*) - замбуруғлар ипларидаги махсус сўргич.

Аппрессорий - лишайник танасидаги замбуруғнинг сувўт хужайрасини зич ўраб олган қисми.

Апробация - ўсимликни майдоннинг ўзида кўриб чиқиб, унинг ҳосилдорлик ва нав хусусиятларини аниқлаш; уруғлик донлар сифатининг махсус ташкилот ва мутахассислар томонидан текширилиши ва аниқ-ланиши.

Арабис (лот. *Arabis*) - раъногулдошларга (крестгулдошларга) мансуб ўт ўсимликлар туркуми.

Аравакаш - қовуннинг эрта пишар навларидан бири. Тухумсимон чўзиқ (40-50 см), йирик (10-17 кг), пўсти хира сариқ ёки кўкиш-сариқ, сертўр. Эти оқ. Таркибида 10% гача қанд бор.

“Арак” - форс сальвадори дарахтининг арабча номи, ундан тиш тозалагич “мисвак” тайёрланади.

Аралаш соруслар - папоротникларда спорангийларнинг ривожланиш даврида бардавомликни аниқ бўлмаганлигидан юзага келадиган соруслар.

Аралиялар (*Araliales*) - гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Rosidae* кенжа синфининг тартиби.

Аралийдошлар (*Araliaceae*) - икки уруғ паллали ва ёпиқ уруғли ўсимликлар оиласи. Соябонгулдошларга анча яқин бўлган бу ўсимликлар кичик-кичик дарахтлар, баъзан бута ва ўтлар шаклида ўсади. Гуллари актиноморф. Соябон, бошча ёки бошоқларга тўпланган.

Араукария (*Araucaria*) - баланд бўйли доим яшил ва очик уруғли дарахтларнинг бир туркуми. Новдалари доира шаклида ғуж бўлиб ўсади. Ҳосили ўртача катталиқдаги ҳандалакдек қуббалардан иборат.

Араукариялар - очик уруғли ўсимликлар бўлими, нинабаргилар синфининг тартиби.

Арахис ерёнғоқ (*Arachis*) - бурчоқдошларга (дуккакдошларга) мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Арахнодактилия - одатдан ташқари узун ва ингичка бармоқлар.

Арбускула - зигомицет замбуруғларнинг микориза ҳосил қилганларида мицеллийнинг илдиз ичига киришидаги дарахт ҳосила.

Арбут (*Arbutus*) - эрикадошларга мансуб доим яшил дарахт ёки буталар туркуми. Барглари оддий, қалин, гуллари оқ, меваси жийдасимон.

Ареал (*лот. area - майдон*) – 1. Ўсимликнинг бирор тури, туркуми ёки оиласи тарқалган жой, майдон. Ареал катта ёки кичик бўлиши мумкин. Туркум ёки тур тарқалган ареалга нисбатан оила тарқалган ареал кенгрок майдонни эгаллайди. 2. Қуйқасимон тузилган лишайник танасида майда ёриқлар билан ажралган кичик қисм, жой, майдон. 3. Япроқ мезофилидаги томирланишлар билан тўсилган кичик қисм. 4. Фақат кактусларга хос тиканлар, туклар, гул ён новда-болачалари жойлашган кичкина жой.

Ареаллашган таллом – калта ёриқлар билан кичик бўлакчаларга бўлинган қуйқасимон лишайникнинг талломи.

Арека пальмаси (*Areca*) - Ҳиндистон, Малакка ва Янги Гвинеяда тарқалган пальмалар туркуми. Барглари патсимон, 40 га яқин тури бор. Шулардан ареколин алкалоиди бўлган арека катеху номли турининг уруғи медицинада ишлатилади.

Аренга (*Arenga*) - пальмадошлар оиласига мансуб баланд бўйли дарахтлар туркуми.

Ареола - диатом сувўтларнинг шаффоф, қаттиқ хужайра пўсти – со-вutiдаги ташқи муҳит билан алоқани таъминлайдиган майда тирқишлар.

Ареогенез - ўсимлик тарқалишида унинг ареалини шаклланиш жараёни.

Ареология - қ. хорология.

Арид иқлим - ёғингарчилик миқдори буғланаётганидан кам бўлган ҳудудлар иқлими.

Арид ўсимликлари - ўсиш даврининг кўп вақтида намлик етишмаслигини сезадиган ўсимликлар.

Ариллоид - шакли ўзгарган уруғ пўсти.

Ариллус - уруғ ёки уруғбанди бироз қоплаб турадиган этдор ҳосила.

Ариллюс (*лот. arillus*) - баъзи ўсимликларнинг. уруғларини ёки мевасининг остки қисмини ўраб турган филофсимон ўсимта.

Аристида қ. Селин.

Аристократ ўсимликлар - орхиддошлар (салабдошлар) оиласига мансуб одамнинг руҳиятини кўтарадиган, қуш-орхидея, капалак-орхидея, гном-орхидея, калтакесак-орхидея, бақа-орхидея, медуза-орхидея, оққуш-орхидея, нозик ҳидли-орхидея кабилари мавжудлигидан ботаник олимлар ҳурматлаб шундай аташади.

Аристолохия қ. Кирказон.

Аристолохия (*Aristolochia*) - аристолохдошларга мансуб заҳарли ўтлар туркуми.

Аристолохдошлар (*Arisstolochiaceae*) - икки уруғ паллалиларга мансуб ўт, бута ва лиана (тропик печак) ҳолида ўсадиган ўсимликлар оиласи. Гуллари икки жинсли, туташтожли, гулбарглари ва чангчилари одатда икки қатор (ҳар қаторда учтадан) жойлашган. Тугунчаси остки, олти уруғчибаргдан тузилган. Меваси - олти чаноқли кўсакча.

Арматура - ўсимликларга бошқа тўқималар билан ҳамкорликда мустақамлик берадиган колленхима ва склеренхимадан иборат тўқима.

Арматура (*armatura*) - ўсимлик организмидаги механик тўқималар мажмуи.

Арника (*Arnica*) - мураккабгулдошларга мансуб кўп йиллик ўтлар туркуми.

Арпабодён (*Anisum*) - 1. Соябонгулдошларга мансуб бир йиллик ўт ўсимликлар туркуми. 2. Олманинг кеч пишар (кузги) нави.

Арпабош қилтириқсиз бромус (лот. *Bromus inermis*) - буғдойдошларга (ғалладошларга) мансуб кўп йиллик ўсимликлар тури. Баргли поясининг бўйи 50-90 м га етиши мумкин.

Арпахон (*Eremopyrum buonapartis* (Spreng. Nevsk.) - буғдойдошларга (ғалладошларга) оиласига мансуб чўл адирда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Аррорўт (англ. *arrowroot*) - баъзи ўсимликларнинг (асосан, тропик минтақаларда ўсувчи ўсимликларнинг) илдизпоя, тугунак ва меваларидан олинадиган крахмалдор ун.

Арслонқулоқ (*Leonurus turkestanica* V. Krecz.) - ялпиздошлар (лабгулдошлар) оиласига мансуб, тоғда ўсадиган эфир мойли кўп йиллик ўт.

Артефакт (лот. *arte-суъний, factus таъсир*) - организмга хос бўлмаган жараённинг юзага келиши. Масалан микроскопик препаратлар таъсирида оқсилларнинг ўзгариши.

Артишок - қоқиўтдошларга (мураккабгулдошларга) мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Барглари патсимон бўлинган, гуллари 8-12 см диаметрли саватчаларга жойлашган.

Артростела - бўғимли тузилишли марказий бўшлиқли ва протоксилема лакунали (каринал каналли) стела.

Арундо (*Arundo donax*) - қамишлар тоифасига мансуб буғдойгулли (ғаллагулли) ўсимлик.

Арх **Архео** - "бирламчи", "биринчи", "асосий" маъноларини билдирадиган мураккаб сўзларнинг бир қисми.

Архарбуйургун (*Arthrphytum lehmanniana* Bge.) - шўрадошлар оиласига мансуб чўлда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Архаршаир (*Schrenkia galickeana* (Rgl. et Schmalh.) B. Fedtsch.) - зирадошлар (соабонгулдошлар) оиласига мансуб тоғда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Архарўти (*Angelica ternate* Rgl. et Schmalh.) - қоқиўтдошлар оиласига мансуб тоғда ўсадиган эфир мойли кўп йиллик ўт.

Архегон - мохлар, қирққулоқлар ва яланғоч уруғли ўсимликларнинг колбасимон урғочи жинсий органи.

Архегоний - мохлар, плаунлар, папоротниклар, очик уруғли ўсимликлардаги урғочилик жинсий қисм.

Архегонли ўсимликлар - архегонийли ўсимликлар; бир нечта мустақил типларга бўлинади (мохлар ёки йўсинлар, қирққулоқлар ва очик уруғлилар).

Архегонийли ўсимликлар - архегоний кўринишдаги урғочи жинсий аъзоли ўсимликлар.

Архегониофор – папоротниклардан асплениядошлар (*Aspleniaceae*) оиласига оид ўсимликларининг ипсимон гаметофитидаги архегоний ҳосил қиладиган шарсимон ҳосила.

Архегониофоралар – папоротникларда архегонийлар ҳосил бўладиган кучли тармоқланган боғламлардаги тўплам.

Археоспора - гулли ўсимликларда чанг доначалари ва тухум хужайрани ҳосил қилувчи дастлабки хужайра қатлами бўлиб, улардан чанг доначалари ёки муртак халтасини ҳосил қиладиган она хужайралар ривожланади.

Археспора - ёпиқ уруғли, очик уруғли ўсимликларнинг чангдон ва уруғкуртакларида, мох ҳамда қирққулоқларнинг спорангийларида доим шаклланиб турувчи тўқималар.

Археоптеридопсидлар – папоротниклар бўлимининг синфи.

Археофитлар – археология қазилмаларида топилган ўсимликлар.

Археспорий – мохлар, плаунлар, папоротникларнинг ёш спорангийси ҳамда уруғли ўсимликларнинг микроспорангийларида спора ҳосил бўладиган тўқима.

Архикарп – лишайниклардаги урғочилик жинсий қисм; кўпчилик аскомицет замбуруғларнинг урғочилик кўпайиш қисми.

Архикарп - халтачали замбуруғларнинг икки (остки ва устки) хужайрадан иборат урғочи жинсий органи.

Архимицетлар - мицелийси (замбуруғ танаси) бўлмаган ёки жуда суст тараққий қилган тубан замбуруғлар.

Архитектоника – ўсимликларда ёруғликнинг тушишига кўра уларнинг мослашувларидаги ўзгаришлар.

Арча (*Juniperus*) - арчадошларга (сарвдошларга) мансуб ўсимликлар туркуми; бир уйли ёки икки уйли доим яшил бута ва дарахтлар. Барглари игнабаргли ёки ёши катта индивидлар, қипиксимон. Эркак қуббалари (эркак «тўпгули») сарғиш бўлиб, 3-6 чангдонли қипиксимон чангчилардан ташкил топади. Урғочи қуббалари эса яшил туслидир. Бу қуббалар қарама-қарши жойлашган ёки уруғчи барглар билан олдинма-кейин келган қипиксимон уруғчибарглardan ва уруғкуртаклардан иборат. Қуббаси юмалоқроқ, (4-5 миллиметрдан 20-25 миллиметргача). Унинг ичида 1-10 донагача уруғ бор. Бу қубба биринчи йили яшил бўлиб, иккинчи йили сарғаяди ва уруғлари етилади. Арчанинг 70 га яқин тури мавжуд. Кўпчилиги ўрта минтақаларда тарқалган.

Арқоний (*Melo zard*) - қора қовунларнинг кеч пишар навларидан. Шакли чўзиқ, оғирлиги 5-7 кг. Пўсти бир оз буришган, банд томони сертўр,

учроғи эса камтўр. Эти таркибида 9,1% гача қанд бор. Уруғи йирик, бир оз эгилган, оч сариқ.

Арғувон (*Cetcius siliquastrum* L.) – бурчокдошлар (дуккакдошлар) оиласига мансуб суғориладиган ерларда ўсадиган манзарали бута ёки да-рахт.

Асалдор ўсимликлар (*nectarifer - асалдор*) - нектар ишлаб чиқарувчи гулли ўсимликлар. Улар ишлаб чиқарган нектарлар асаларилар томонидан йиғиб олиниб, асалга айлантирилади.

Асалдор ўсимликлар (*plantae melliferae*) - ёпиқ уруғли ўсимликларнинг гулларида нектар (шира) бўлган катта бир гуруҳи.

Асалли ўсимликлар – гулида нектар бўлган ўсимликлар.

Асарун (*Valeriana ficariifolia* Boiss.) – валерианадошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Асати - сариқ қовун навларидан бири. Тухумсимон, сирти оқиш-сариқ, майда ва бир оз тўрланган. Асад ойида пишганлиги учун асати деб ном олган. Эти оқиш, таркибида 10% гача қанд бор.

Асимметрик гул мутлақ қийшиқ гул - тенг бўлақларга бўлинмайдиган гул.

Асимметрия (юн. *asymmetria*) - симметриясизлик (қ. Симметрия).

Аск халтача (*asco*) - халтачали замбуруғларнинг спора ҳосил қилувчи органи.

Аскоген гифлар - спорага айланмай туриб, тезда ўса бошловчи зиготадан ўсиб чиққан ўсимта иплар.

Аскогон - халтачали замбуруғлар урғочи жинсий органининг қуйи томонида жойлашган тугунаксимон қисм.

Аскоген – халтачали замбуруғлардаги урғочи жинсий орган – архикарпдаги тухум хужайра етиладиган қисми; лишайниклардаги урғочилик жинсий қисмининг пастки томони.

Асколокуля – халтачали замбуруғлар мева танасининг ривожланиш тури.

Аскомицетлар - халтачали замбуруғлар (*Ascomycetes*).

Аскоспора - замбуруғларнинг халтачасида ҳосил бўладиган спора.

Асо-мусо ҳасса-мусо (*Linnaea borealis*) - шилвидошларга мансуб доим яшил бута. Пояси ингичка ва ўрмаловчи бўлиб, гулли новдалари тик ўсади; гуллари пушти ранг, барглари қарама-қарши жойлашган, тухумсимон.

Асорун туёқўт (лот. *Asarum*) – 1. Аристолохдошларга мансуб кўп йиллик ва заҳарли ўт ўсимлик. (қ. Азарум). 2. Кирказондошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик.

Асосий илдиз – уруғмуртақдан ривожланадиган илдиз.

Асосий меристема – поядаги протодерма ва прокаμβийдан апекснинг бошқа қисмлари бўлиб ассимиляцияловчи паренхима ғамловчи тўқималар ҳамда бирламчи мустаҳкамлик берувчи тўқимани ҳосил қилувчилар.

Асосий меристема – ўтказувчи тўқима эпидерма ва перидерма таркибига кирмайдиган тўқима.

Аспарагин - ўсимлик организмидаги азот бирикмаларининг алмашинувидан юзага келадиган органик моддалар - $\text{H}_2\text{NOCCH}_2\text{CHNH}_2\text{COOH}$.

Аспект – 1. Ўсимликлар уюшмасидаги алоҳида ўсимликнинг фенологик ҳолати 2. Фитоценоздаги турли ўсимликларнинг йил мавсумлари (қорсиз) давридаги ташқи кўриниши.

Аспект манзара қиёфа (*лот. aspectus*) - ўсимликларнинг турли фасларга қараб ўзгариб турувчи ташқи кўриниши.

Аспектлар алмашинуви – фитоценозларнинг йил давомида ёки вегетация мавсумида ташқи кўринишини ўзгартириши.

Аспергилл (*Aspergillus*) - халтачали замбуруғлар гуруҳига мансуб моғор замбуруғлар туркуми.

Аспидистра (*Aspidistra*) - лоладошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Майда гуллар ўсимликнинг бўғиз барглари ва бандларида ўсади.

Аспидиум (*юн. Aspidion*) - полиподийдошларга мансуб қирққулоқлар туркуми. Тропик мамлакатларда 50 га яқин тури учрайди.

Аспорий – папоротникларда япроқ асосидаги спорангий ўрнида ёш ўсимликнинг бўлиши.

Ассектатор – фитоценозда учраб, унинг шаклланишига асосий таъсир кўрсатмайдиган ўсимликлар гуруҳи.

Ассектаторлар – фитоценозлик муҳитнинг яратилишида кўп таъсир этмайдиган ўсимликлар. Улар эдификаторофиллардан ва эдификаторофоблардан ҳамда уюшмага тасодифан тушган турлардан иборат. Қ. ингредиентлар.

Ассиметрик – ҳеч қандай ясси симметриянинг бўлмагани, қайрағоч, бегония ўсимликлари баргларининг тузилиши.

Ассиметрик гул – гул юзасидан битта ҳам симметрия текислиги ўтказиб бўлмайдиган гул.

Ассиметрик тож – гултожбаргдан битта ҳам симметрия текислиги ўтказиб бўлмайдиган гултож.

Ассимилятив бирламчи крахмал – фотосинтез маҳсулоти бўлган қанднинг кўпайишидан тўпланган крахмал.

Ассимиляторлар ўзлаштирувчилар - фотосинтез жараёнида ташқи муҳитдан карбонат ангидрид, сув ва ёруғликни ўзлаштириб олувчи ҳамда қуёш энергиясидан фойдаланиб, шу аорганик моддалардан органик моддалар ҳосил қилувчи хлорофилли ҳужайра ва улардан тузилган тўқималар.

Ассимилятлар ўзлаштирилган моддалар - яшил ўсимликларнинг хлоропластлар ёрдамида (ассимиляция жараёнида) ташқи муҳитдан ўзлаштирилган моддалари (масалан, карбонат ангидрид), сув ва ёруғлик энергияси.

Ассимиляцион крахмал бирламчи крахмал - хлоропластда дона-дона бўлиб тўпланувчи крахмал.

Ассимиляция - ўсимлик организмларининг ташқаридаги моддаларни қабул қилиши ва ўзлаштириши.

Ассоциация – фитоценозлар мажмуи, ундаги ҳукмронлик қилувчи асосий қатлам ва иккинчи даражалардан биттаси ҳамда ўхшаш ценопопуляциялар тўплами, фитоценотик муҳит ва маҳсулотнинг характери; муайян тизимда учрайдиган ценозларнинг йиғмаси, “фитоценоз тип” эмас.

Ассоциация қавм - кўпгина хусусиятлари жиҳатидан бир хил ёки бир туркумга оид ўсимликларни классификация қилиш бирлиги. Тури, структураси ва кўпинча яшаш шароити, тараққиёт даври бир хил бўлган ўсимликлар бир ассоциацияга киритилади.

Ассоциациялар комплекси – ценозлари (уларнинг ҳар бири) унча катта бўлмаган ҳудудни эгаллаган геоморфогенетик бир хил ҳудуддаги бир неча ассоциацияларнинг навбатлашгани.

Астар қовиқ сўнгги қовиқ - камбийнинг сўнгги ҳужайраларидан ҳосил бўладиган толалар.

Астра қашқаргул (*Aster*) - қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб *Aster* ва *Callistephus* номли ўсимликларнинг икки туркуми.

Астеросклерегид – юлдузсимон тузилишли склереид.

Астросклерейдлар - юлдузсимон тармоқланган қаттиқ ҳужайралар. Уларнинг тармоқлари кўпинча ўткир учли бўлади.

Асфиксия - карбон кислотанинг кўпайиши туфайли ўсимликларда кислородга бўлган эҳтиёжнинг ортиши.

Асфодил (*Asphodelus*) - пиёздошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми. Кўп йиллик турлари тугунаксимон илдизпояга ва баланд поя учиди очилувчи оқ гулларга эга, ҳосил бўлган тугунакларда крахмал ва бошқа углеводлар тўпланади.

Атавизм – 1. Бир жинсли гулда бошқа жинсга тегишли қисмнинг пайдо бўлиши. 2. Айрим организмларда қадимий аجدодларига хос бўлган белгиларнинг қайта пайдо бўлиши.

Атактостель - поянинг бир нечта ўтказувчи найчалар тўдасидан иборатлиги.

Атактостела – камбийсиз, боғламлари мураккаб, алоҳида боғламлари поя марказига, кейин ташқарига йўналган бир паллали ўсимликларнинг пояси; эвстеланинг ўтказувчи боғламлари поянинг ўзак ва пўстлоқча тарқатиладиган стела.

Атактостела – эвстеланинг ўтказувчи боғламлари ўзак ва пўстлоғида жойлашиб, марказий цилиндрнинг махсуслашгани.

Атегман уруғмуртак – ёпқичи, пўсти тушиб кетиши билан яланғоч қоладиган уруғмуртак.

Атлас дарахт – танаси атласдай товланадиган рутадошлар оиласига мансуб катта хлораксимон дарахт.

Атмовитаминлар – ўсимлик ажратадиган микроорганизмлар фаолиятига ижобий таъсир этувчи газсимон моддалар.

Атрафакс туясингрэн (*Atraphaxis*) - икки уруғ паллалилардан торондошларга мансуб бута, бўйи 80-200 см.

Атрихобластлар – айрим гуруҳ ўсимликларда ризодерманинг туклар ҳосил қилмаслиги.

Атропин - мингдевона ва бангидевона ўсимликларидан олинадиган заҳарли модда (алкалоид). Ошқозон, ичак, бўғма ва юрак касалликларини даволашда ишлатилади.

Атроп уруғмуртак – қ, тўғри уруғмуртак.

Атроп уруғкуртак тўғри уруғкуртак - торон, қичитқийт ва қалампир сингари ўсимликларнинг эгилмаган тўғри уруғкуртаги.

Атроф-мухит – ташқи шароитнинг мажмуи бўлиб, у тирик организмларга ёки уларнинг мажмуи – биоценозга яшаш жойига – биотопга таъсир қилади.

Атталея (*Attalea*) - пальмадошларга мансуб дарахтлар туркуми.

Аттрагирлаш – ўсимлик ҳужайраларида озик моддаларни ўзига тортиш хусусияти.

Ауксанометр ростометр - ўсимликнинг ўсиш тезлигини ўлчайдиган асбоб.

Ауксибласт – нинабаргли ўсимликлардаги ўсиши чекланмайдиган новда.

Ауксилляр ҳужайра – қизил сувўтларида карпогон билан қўшилиш рўй берадиган ҳужайра.

Ауксоспоралар - диатом сувўтларда ўсувчи спора.

Ауксоспора – жинсий жараён натижасида юзага келганидан кейин маълум катталиклар – ўлчамларгача ўсадиган зигота. Диатом сувўтларда рўй беради. Жойланишига кўра ёнбош, интеркаляр, ярим интеркаляр, базал бўлади.

Аулодискар (*Aulacodiscales*) – ҳужайралари биттадан, совути калта цилиндр, баъзилари призма тузилишли сувўтлар (*Bacillariophyta*, *Centrophyceae*) тартиби.

Ауреомицин - нурсимон (сертармоқ) замбуруғлар ҳосил қиладиган антибиотик.

Аутбридинг – 1. Генетик жиҳатдан узоқ бўлган организмларни ча-тиштириш. 2. Бир-бирига ирсий жиҳатдан яқин (қариндош) бўлмаган организмларни ча-тиштириш. 3. Қариндош бўлмаган шахслар орасидаги никоҳлар. Популяцияда тасодифий олинган ҳар қандай жуфтларга нисбатан қариндошлик даражаси камроқ бўлган шахслар орасидаги никоҳлар. Бундай никоҳлар авлодларда гетерозиготаликни оширади.

Аутосома - жинсий ҳужайралардан бошқа ҳамма хромосомалар.

Аутосомалар - турли жинс вакилларида бир хил бўладиган ножинсий хромосомалар.

Афилбия – папоротникларнинг циатодошлар (*Cyataceae*) оиласи ўсимликларининг япроқлари базал сегментларининг тармоқланган ипсимон даражагача етиб кичрайгани.

Афилия – баргсиз, фотосинтезни амалга оширадиган ўсимлик.

Афиллия, баргсизланиш (*aphyllia*) - баргларнинг тўла ўзгариши.

Афлебия - қирққулоқларнинг баъзи турларида япроқ ёки ён япроқча шаклига кирган вайя (қ) нинг остки қисми.

Афсонак (*Thermopsis alterniflora* Rgl. et Schmalh.) – бурчокдошлар (дук-какдошлар) оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган доривор, кўп йиллик ўт.

Ахондроплазия - узун, найсимон суяклар ўсишининг сусайиши билан характерланадиган аутосома - доминант касаллик. Касалликда бош ва гавда ўлчамлари меъёрида бўлса ҳам қўл, оёқлар жуда калта бўлади. Уларда насл қолдириш хусусияти анча сустлашади. Популяцияда касаллик частотаси асосан янги мутациялар ҳисобига ўзгармайди.

Ахроматин - ўсимлик ҳужайраларининг мағзида бўладиган суст бўялувчан модда. Акси - хроматин (қ.)

Ахрори - ўрикнинг эрта пишар жайдари нави. Меваси йирик, сариқ, ширин. Мағзи аччиқ. Туршакка ярамайди. Дарахти анча йирик, қалин шабали.

Ацервула - такомиллашмаган замбуруғларда жинссиз кўпайиш қисми, конидиябандлар ясси, бироз қавариқ асосли танада жойлашади.

Ацидофиллар – pH даражаси паст, нордон шароитли сувларда ўсадиган сувўтлар. *Desmidiales* тартибининг сувўтлари кўпроқ тарқалган.

Ацидофилия - организм ҳужайра ва тўқималарининг эозин, кислота-ли фуксин, пикрин кислота каби бўёқлар билан бўялиш хусусияти.

Ацидофил организмлар ачитқи организмлар - нордон, ачитқили ва кислотали муҳитдагина яшай оладиган организмлар.

Ациклик гул – гулнинг ҳамма қисмлари бир-бирига жуда зич тақалиб спирал ҳолда жойлашган гул.

Ациклик гул спирал гул - ҳамма бўлаклари (баргчалари, чангчилари, тугунчалари, мева баргчалари) спирал шаклида жойлашган гул.

Ачитқидошлар турушдошлар (*Saccharomycetaceae*) - халтачалиларнинг бир ҳужайрали замбуруғлар оиласи.

Аччибута (*Ammothamnus lehmannii* Bunge.) – дуккакдошлар (бурчокдошлар) оиласига мансуб қумли чўлда ўсадиган бўёқли бута.

Аччиқдона - анорнинг нордон-ширин навларидан бири. Шакли думалоқ (бир оз яссиланган), йирик (300-400 г), пўсти қалин, пишганда ташқи кўриниши қизил тусга киради. Дони қизил. Таркибида 15% гача қанд ва 2,5% кислота бор.

Аччиқўт (*Chrozophora sabulosa* K. et K.) - сутламадошлар оиласига мансуб қумли чўлда ўсадиган бир йиллик ўт.

Аэренхима – паренхима тўқимаси ичидаги келиб чиқишига кўра схизоген, лизоген, рексиген ҳолдаги йирик тўқималараро ораликли тўқима; ҳужайралараро бўшлиқлари кўп бўлган, вентиляция вазифаси биринчи ўринда бўлган тўқима.

Аэренхима ҳаволи тўқима - ўсимлик тўқималарининг бир хили. Улар ўз ораликларида ҳавога тўлган бўшлиқларнинг жуда кўп бўлиши билан характерланади.

Аэро – “ҳаво”, “ҳавога оид” маъноларини билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Аэроб бактериялар - эркин кислородли муҳитда яшай оладиган бактериялар.

Аэробиз - кислородли муҳитдаги ҳаёт. Бундай муҳитда оксидланиш жараёни содир бўлиб, организм учун зарур бўлган энергия ажралиб чиқади.

Аэроблар - соф молекуляр кислород ҳисобига ҳаёт кечирувчи организмлар.

Аэрогидатофит – сувостида ўсиб, гул очилиши ва чангланиш даврида сув юзасида бўладиган ўсимлик, масалан *Vallisneria*.

Аэрогидрофит – сув остида ўсувчи, гуллаш вақтида чангланиш учун гули сув устида бўладиган ўсимлик.

Аэроплактофит – ҳаводаги бир ҳужайрали ўсимлик.

Аэропоника – ўсимликни тупроқсиз, сернам ҳаводаги илдизига вақти-вақти билан озикли эритма бериб ўстириш.

Аэротаксис – бир ҳужайрали ёки кўп ҳужайрали сувўтларни кислород манбаи томон ҳаракатланиши.

Аэротропизм – 1. Илдиз ёки поянинг кислород манбаи томонга ўсиши. 2. Ўсимлик илдизларининг ҳаво томонга қараб интилиши, бурилиши ва ўсиши.

Аэрофикон - сувўтларнинг сувдан ташқарида яшовчи турлари.

Аэрофил сувўтлар – тупроқдан бошқа қаттиқ муҳитларда (қоялар, тошлар, дарахтларнинг пўстлоқлари шу кабилар) ўсадиган сувўтлар гуруҳи.

Аэрофил ўсимликлар – фаолияти сув муҳитидан ташқарида бўладиган ўсимликлар.

Аэрофит – яшаш муҳити ҳаво бўлиб субстратга таъсир қилмайдиган, зарур моддаларни атмосфера ҳавосидан оладиган ўсимлик.

Аэрофитлар - ҳаво бор жойда яшайдиган ўтлар. Ёмғир ва шудринлардаги эриган минерал озуқа моддалари ҳисобига яшайди.

Аэрофитон – қ. ҳақиқий ҳаво сувўтлари.

Аэрофора – папоротниклардан цатеядошлар оиласи ўсимликларининг япроқларидаги овал шаклидаги ҳосила.

Б

Бабуна (*Marticares (Microcephala) lamellate* Vge.) - қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб, чўл, адир, воҳа, тоғларда ўсадиган бир йиллик ўт.

«Баъби сплетни» - қамелиядошларнинг традесканция (қ.) туркумига мансуб хушманзара ўсимликларнинг бир неча тури.

Багранникалар (*Cercidiphyllales*) - гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Hamamelididae* кенжа синфининг тартиби.

Багрянкa крахмали - қизил сувўтларда ассимиляция маҳсулоти сифатида ҳосил бўладиган, йод таъсирида кўк тусга кирмай, дастлаб сарғиш кўнғир, кейин қизил рангга кирадиган крахмал.

Бадан мўғул чойи (*Bergenia*) - тошёрардошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик.

Бадьяналар (*Illisiales*) - гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Magnolidae* кенжа синфининг тартиби.

Бадьян Бадьяни Хитойи - магнолиядошларга мансуб дарахт. Меваси таркибида хушбўй моддалар бўлганлиги туфайли озиқ-овқат саноатида ва медицинада ишлатилади.

Базал тана – сувўт хужайрасида хивчин чиқадиган жой остидаги тана.

Базал туб жойлашиш - бирор органнинг тубида жойлашиш. Унинг акси апикаль жойлашишдир.

Базал хужайралар туб хужайралар - эцидий (қ.) тубида жойлашган найчасимон параллел хужайралар. Улар мицелий (замбуруғ танаси) дан ўсиб чиқади.

Базал ўсиш - ипсимон (трихал) тузилишли сувўтларда бўлиниб ўсишни таъминлайдиган хужайраларни ипнинг асосида жойланиши билан ўсиши.

Базигамия - органнинг туб қисмида уруғланиш, оталаниш.

Базидияли замбуруғлар поячали замбуруғлар базидиомицетлар - энг юксак замбуруғлар гуруҳи.

Базидиал лишайниклар - лишайниклар типининг бир гуруҳи. Бундай лишайникларнинг замбуруғи телефор туркумига мансубдир. Базидиал лишайниклар эркин ҳолда ҳам учраши билан бошқа турларидан фарқ қилади.

Базидиоспоралар (*basidiospora*) - базидиянинг устки қисмида ҳосил бўладиган споралар.

Базидия (*basidium*) - базидиал замбуруғларнинг спорали органлари.

Базипетал ривожланиш - шох, новда ёки бошқа бирор қисмнинг учки томондан асос томонга қараб ўсиши ва ривожланиши.

Базипетал тартиб - ўсиш юқоридан пастга қараб бўлганда поянинг учида қари органларнинг, пастки қисмида эса ёш органларнинг жойлашиши.

Базикауликарпия – мевани поянинг пастки қисмидан баргсиз новдада ҳосил бўлиши.

Базипетал – новдада ён қисмларнинг юқоридан пастга томон ҳосил бўлишидаги изчил йўналиш.

Базипетал ривожланиш – 1. Ўсимлик ён шохлари ёки барглари паянинг учидан асосига томон йўналишида ривожланиши натижасида ён қисмларни асосига яқин жойда бўлиб қолиши билан рўй берадиган ривожланиш. 2. Папоротниклар спорангийсини сорус ўртасидан бошланиб кейин атрофга ўтиши.

Базипетал сорус – папоротникларда ўлчамлари кичиклашган, аммо уларнинг сони ошган соруслар гуруҳи.

Базипеталлик – папоротникларда сорус ўриндиғи ва ундаги спорангийлар сонини ортиши билан бир вақтда уларнинг ўлчамларининг кичрайиши.

Базитон шохланиш – поянинг асоси, тагидан шохланиши.

Базитония – ўсимликнинг асосий шохларини унинг пастки қисмида бўлиши.

Базифил ўсимликлар – нейтрал ва ишқорий муҳитли (рН 7-8,5) тупроқлардаги кальцефил, нитрофил ўсимликлар.

Базофиллар – ишқор рН муҳитли шароитда ўсадиган ўсимликлар.

Базофилия - организм хужайра ва тўқималарининг асосий бўёқларда бўялиш хусусияти.

Базофиллар - протоплазмасида доналар мавжуд бўлган хужайралар.

Байтиқўргони - эрта пишар қовун навларидан. Шакли тухумсимон, пўсти қалинрок, сертўр, сариқ. Эти оқ, мулойим. Таркибида 9,4% гача қанд бор. Оғирлиги 4-6 кг.

Бакаут (*гол. pokhout*) - гваяк дарахтининг смолали қаттиқ ёғочи.

Бактериал ўғитлар - бактериялар ёрдамида тайёрланган препаратлар. Бактериал ўғитлар ҳаводаги азотни ўзлаштириб, тупроқдаги микроорганизмларнинг ўсимликларга озик етказиб беришини кучайтиради.

Бактероидлар - тугунак бактерияларнинг шохланган формалари. Тугунак бактериялар тараққиёти давомида майда ҳаракатчан хужайралар йирикроқ ва шохланган шакллар билан алмашади.

Бактериозлар - бактериялар таъсирида ўсимликларда пайдо бўладиган касаллик.

Бактериозлар – илдиз юзасида у билан бевосита алоқада бўладиган бактериялар.

Бактериолиз - организмга бактерияларни сунъий сингдириш.

Бактериол изинлар - оқсилларни парчаловчи ферментлар. Бирор касалликка қарши эмланган организмлар шу бактерияларни йўқотадиган бактериолизинлар (ферментлар) ишлаб чиқаради. Бундай ферментлар бактерияларни эритади (қ Антитела).

Бактериология - бактериялар тўғрисидаги фан бўлиб, уларнинг морфологияси, систематикаси, физиологияси ва амалий аҳамияти билан шуғулланади.

Бактериопурпурин - тўқ қизил бактериялардаги қизил пигмент.

Бактериориза – дуккакли ўсимлик илдизини бактериялар билан ҳамкорликдаги симбиози (бошқа гуруҳ ўсимликларда ҳам намоён бўлади).

Бактериотрофия – юксак ўсимликларнинг бактериялар билан симбиози. Бундай ҳолат дуккакли ўсимликларда 93% ни, мимозаларда 87% ни ташкил қилади.

Бактериофаг бактерияхўр - табиатда кенг тарқалган ва турли бактерия ҳамда микробларга қарши курашадиган ультрамикроскопик организмлар.

Бактериохлорин - қизил ва яшил бактериялардаги яшил пигмент.

Бактериохлорофиллар – фотосинтезловчи бактериялар таркибидagi моддалар.

Бактерицидлик - турли моддаларнинг бактерияларни ҳалок этиш хусусияти.

Бактериялар - ўсимликлар дунёсида шаклланган, ҳужайра даражасига етмаган ҳамда хлорофилсиз ва дифференцияланган ҳужайрали мағизсиз бир ҳужайрали энг содда мавжудотлар.

Баланапоралар (*Balanoparales*) - гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Hamamelididae* кенжа синфининг тартиби.

Баланофоралар (*Balanophorales*) - гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Rosidae* кенжа синфининг тартиби.

Баланофорадошлар (юн. *Balanophoraceae*) - хлорофилл доначалари бўлмаган икки паллалилар синфига мансуб ўсимликлар оиласи. Дарахт илдизларида паразитлик қилади.

Балата (учн. *Balata*) - 1. Сапотадошлар (*Sapotaceae*) оиласига мансуб ўсимлик. 2. Мимузопс ўсимлигининг коагуляциялашиб (қуюқлашиб) қаучуксимон бўлиб қолган шираси.

Балиққўз (*Climacoptera crassa* M.B.) - шўрадошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Баллистоспора - ҳосил бўлган жойидан куч билан отилиб кетадиган ҳужайра (спора).

Бальзамлар (юн. *balsamen*) – 1. Баъзи ўсимликларда учрайдиган модда, смолаларнинг эфир мойидаги эритмаси. 2. Ўсимлик, муми пихта ўсимлигидан олинадиган табиий смола. 3. Сунъий бальзам. У эфир мойларининг спиртли эритмасини ўсимлик шираларининг спиртли эритмаси билан аралаштириб олинади.

Балх-арча – лорантдошлар (*Loranthaceae*) оиласига мансуб бўйи 18 метргача етадиган туркистон арчаси.

Бамбук (*Bambusa*) - буғдойдошлар (ғалладошлар) оиласига мансуб ўсимлик.

Бамия (*Hibiscus esculentus*) - ғўзадошларга мансуб баланд бўйли (1,5 м гача) бир йиллик ўт ўсимлик. Меваси - кўсак. Ташқи кўриниши ва гули ғўзага жуда ўхшайди.

Банан (*Musa*) - банандошларга мансуб баланд бўйли, кўп йиллик ўсимликлар туркуми.

Бангидевона (*Datura*) - томатдошларга мансуб ўсимликлар туркуми.

Бангиялар (*Bangiophyceae*) - бир ҳужайрали, колониал, кўп ҳужайрали трихал, гетеротрихал пластинка - паренхима тузилишли сувўтлар (*Rhodophyta*) синфи.

Баньян - тутдошлар (*Moraceae*) оиласига мансуб бенгал фукуси. Дастлаб бирор дарахт танасида эпифит ҳолда ўсади, кейин унинг илдизлари тупроққа (ергача) етиб пояси катталашиб ўзи ўсаётган дарахтни сиқиб қуришиб қўйишгача олиб келади.

Баньян (*Ficus bengalensis*) - тутдошларнинг фикус туркумига мансуб дарахт ўсимлик. Кўпинча қушлар баньянинг уруғини бир дарахтнинг шохига келтириб ташлайди. Шундан кейин дарахтнинг устида уруғ унади ва ўсади. Унинг тез ўсувчи шох-шаббаси илгариги дарахтнинг устини бутунлай қоплаб олади, натижада дарахтга ҳаво ва қуёш нури етишмай қуриydi.

Баобаб (*Adansonia digitata*) - бомбаксдошларга мансуб дарахт. Панжасимон мураккаб барглари энг иссиқ пайтларда тўкилади. Диаметри қарийб 20 см ли йирик оқ гуллари тўкилгандан сўнг катта бодрингга ўхшаш мева тугади.

Баобаб - бомбаксдошлар оиласига мансуб панжасимон адансония номли дарахт, бўйи 25 метр, танасининг диаметри 12 метр ва ундан ҳам катта бўлади.

Бархория - ўзининг оғирлигидан мева ва уруғларнинг тарқалиши.

Барбеелар (*Barbeyales*) - гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Hamamelididae* кенжа синфининг тартиби.

Барг – ўсимликларнинг пояда (новдада) ёнбош ҳолда жойлашган, фотосинтез, транспирация ва газ алмашинувини амалга оширадиган асосий қисмлардан бири.

Барг (*folium*) - юксак ўсимликларнинг асосий вегетатив органларидан бири. Углерод билан озикланиш (фотосинтез) ва буғланиш (транспирация) бу органнинг бош функцияси ҳисобланади.

Баргак (*folliculus*) - битта уруғчи баргдан (макроспорофиллдан) иборат бир уйли қуруқ мева. У уруғлари жойлашган чокдан тешикча бўлиб очилади (масалан, испаракда). Айиқтовондошлар (масалан, сувйиғар), семизакдошлар (крассуладошлар) кабиларга мансуб кўпгина ўсимликларда бир неча баргак бўлиши ҳам мумкин.

Барг бўлмалари (*pars*) - ўйма ёки қирқма барг бўлаклари.

Барг бўлмаси (*lobus*) - ўйма барглардаги барг бўлакчалари.

Барг давраси - баргларнинг тана атрофида маълум бир тартиб билан айланиб, спиралсимон жойлашиши.

Барг диаграммаси – новдада барг жойланишини ифодаловчи чизма.

Барг ёстиқчаси (*pulvinulus*) - баргнинг тана, яъни новда ёки шохча билан бирлашган жойидаги бўртма.

Барг жойланиши (*lom. phyllotaxis*) - баргларнинг пояда жойлашиш тартиби. Барглар қатор тартибли (ҳар бўғимда биттадан) ёки қарама-қарши (ҳар бўғимда бир-бирига қарама-қарши жойлашган иккитадан барг) ва давра бўлиб (ҳар бўғимда бир нечтадан барг ўрнашган ҳолда) жойлашиши мумкин.

Барги - эртапишар сариқ қовун навларидан бири. Палаги серхомак. Шакли тухумсимон, пўсти тўқ сариқ, сертўр, қаттиқ. Эти оқ, таркибида 10% гача қанд бор. Оғирлиги 2-4 кг гача.

Барг изи - поядаги ўтказувчи тўқиманинг япроқ бандидаги давоми, бошқа ўтказувчи боғлам билан пояда бирикадиган қисми: барг битта ёки кўп миқдордаги барг изларига эга бўлиши мумкин.

Барг куртаклари - баргда ҳосил бўладиган куртаклар. Баъзи ўсимликларнинг барглари ҳам вегетатив урчиш учун хизмат қилади. Бундай барглардаги куртаклар ривожланиб, мустақил ўсимликка айланади. Масалан, бегония баргларида.

Баргларнинг бужмайиши - баъзи ўсимликларда учрайдиган касаллик. Бундай касаллик теккан ўсимлик баргларининг юзаси бужмайиб қолади. Кўпроқ паразит замбуруғлар таъсирида шундай касаллик юзага келади.

Барг мозаикаси барг нақши - баргларнинг бир-бирига нисбатан қуёш нурини тўсмай жойлашиши. Бундай барг мозаикаси шароитида қуёш нурлари барглар ва бошқа органлар томонидан тўла қабул қилинади (қ. Фототропизм). Барг мозаикаси, айниқса, плюшч, ўткир баргли заранг ва кўпчилик ўт ўсимликларда яхши акс этган.

Барглар мозаикаси – 1. Барг ва бошқа органларнинг маълум бир муносабатда жойлашиши. Шу тартибда жойлашган барглар бир-бирига соя туширмайди. Масалан, кайрағоч, чинор ва бошқаларнинг барглари шундай жойлашади. 2. Дарахт ва ўт ўсимликларнинг плагиотроп ҳамда тик ўсувчи новдаларда барг япроқларининг горизонтал жойлашиб, бир-бирига соя туширмаслик ҳолати, бунда майда барглар йирикларининг орасида жойлашади.

Барг нови – баргнинг новдани чала ёки тўлиқ ўраб оладиган пастки қисми.

Барг примордийлари – поянинг учигаги экзоген жойлашган дўмпаймалар, улар акропетал – пастдан юқорига йўналишда ҳосил бўлади.

Баргизуб (*Plantago lanceolata* L.) – зубтурумдошлар оиласига мансуб воҳалар, адир, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Барглар формацияси – баргларнинг пояда ёки новдаларда жойлашиш тартиби ва формацияси. Қуйи, ўртада ҳамда юқоридаги баргларга бўлинади.

Барг ўрни - барг ўрнашган жойда барг тўкилгандан кейин қолган из.

Баргсиз ўсимликлар - барглари редукцияланиб, барг функциясини новдалари бажарадиган ўсимликлар.

Барг қўлтиғи – 1. Барг бандини у бириккан пояга нисбатан ҳосил қилган бурчаги. 2. Баргнинг тана билан бирлашган жойидаги оралиқ.

Барг қирғоғи барг чети - баргнинг энг чекка томони.

Барохория - мева ва уруғларнинг ўз оғирлиги таъсирида (ташқи омилсиз) тўкилиши ёки тарқалиши.

Барқарор ўзгармас (*лот. constans - ўзгармас*) - ўсимлик турлари, янги нав ёки шаклларининг муқаррар ирсий белгилари.

Басма (*Indigofera tinctoria* L.) – бурчокдошлар (дуккакдошлар) оиласига мансуб суғориладиган ерларда ўсадиган ранг сақловчи бута.

Батат ширин картошка (*Ipomoea batatas*) - печакдошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизмевалари (илдиз тугунаклари) крахмал (8-28%) ва қанд (4-34%) га анча бой. Тугунаклари консерва тайёрлашда ишлатилади. Пояси ўралиб ўсади. Ҳар бир барг қўлтиғида 3-4 тадан гул жойлашган.

Батифилл – папоротниклардан ламариопсисдошлар кенжа оиласи ўсимликларида (*Teratophillum*) нормал, фертил япроқлардан ташқари қўш батсимон япроқ.

Батрахоспермум (*Batrachospermum*) - қизил сувўтлар типининг чучук сувларда яшайдиган вакили.

Бахмал дарахт (*Phellodendron amurense*) - рутадошларга мансуб дарахт. Баландлиги 25 м га, йўғонлиги 70-75 см га етади.

Бахтиёрий - узумнинг винобоп навларидан бири. Токи қўрғоқчиликка чидамли, новдалари узунроқ қолдириб кесилса, ҳосили кўпаяди.

Бациллалар - спора ҳосил қилувчи қаламчасимон узунчоқ, бактериялар. Бундай бактерияларнинг кўпчилиги сапрофитлар, айримлари эса ка-саллантирувчи организмлардир.

Бачки – 1. Дарахтлар илдизлари, тўнгакларидан ўсиб чиққан ёш новдалар 2. Айрим ўсимликлар ток, ғўза барги қўлтиғидан ўсиб чиқадиган ёш новдалар. 3. Поя (тана) остидан ва илдиздан ўсиб чиқадиган новдалар тўдаси.

Бачки тож устки ўсимта (*лот. coronula*) - 1. Уруғларнинг устки қисмида жойлашган тожсимон ўсимта; 2. Тож бўғзидаги ҳар хил (қипиқсимон, гулбарг, найчасимон) ўсимталар.

Бачкилаш бачкиланиш тўпланиш - поянинг пастки қисмлардан бачки пояларнинг ўсиб чиқиши.

Бачкиланиш эркакланиш (*proliferatio, proliferatio*). 1. Картошканинг бачкиланиши. Бу ҳодиса картошканинг униб чиқиш муддати ўтиб кетиши туфайли рўй беради. 2. Лавлагининг бачкиланиши. Лавлагада гулли новдаларнинг юзага келиши туфайли бачкилар ҳосил бўлади.

Бачкипоя (*sarmentosum*) - илдиздаги куртаклардан ўсиб чикувчи кўшимча бачки ўсимталар. Бачкипоянинг чиқиши табиий вегетатив кўпайишнинг бир йўлидир.

Бачкипояли ўсимликлар (*sarmentosus*) - илдизи куртак чиқарадиган ва бачкипоя берадиган ўсимликлар.

Бақлажон (*Solarium melongena*) - итузумдошларга мансуб ўт ўсимлик.

Баҳори лалмикор - суғорилмайдиган экинзор, адир зонасидаги ҳар.

Баҳори ўсимликлар (*lom. vernalis* - баҳорги). 1. Эрта баҳорда кўкариб, қисқа муддат ичида ўз вегетациясини тугатувчи ўсимликлар; 2. Баҳорда экиладиган ўсимлик.

Беда (*Medicago*) - бурчоқдошлар (дуккакдорларнинг) капалакгулдошлар оиласига мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўт, баъзан ярим бута ўсимликлар туркуми. Поясининг, узунлиги 90-150 см. Барглари учталиқ. Гуллари шингил тўпгулга йиғилган, четдан чангланади. Меваси - дуккак. Уруғи буйраксимон. Илдиз системаси тупроқ орасида анча чуқур жойлашади.

Бевосита тўппа-тўғри радиация - қуёшдан келаётган энг катта энергетик юкламани радиация.

Бегона ўсимликлар - маҳаллий табиий флоранинг ёки ҳайдалган ерларда ўсиб, қишлоқ хўжалик экинларини ифлослантирадиган ўсимликлар.

Бегониялар (*Begoniales*) - гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи *Dillenidae* кенжа синфининг тартиби.

Бегониядошлар (*Begoniaceae*) - ёпиқ уруғли ўсимликларга мансуб оила. Тропик зоналарда тарқалган. Кўпчилиги тугунак ҳосил қилувчи ўт ўсимликлар, айримлари эса буталардир.

Бегония (*Begonia*) - бегониядошларга мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўтлар, буталар ва чала бута ўсимликлар туркуми.

Бедона - анорнинг жайдари навларидан. Пўсти сарғиш, дони ва суви пушти, таъми ширин.

Безли тапетум - ҳужайраси шилимшиқладиган тапетум. Қ. тапетум.

Безли трихома - учи юмалоқлашган тук ёки нектархона.

Безли туклар - эпидерманинг ҳосиласи бўлиб ташқарига шўра ўсимлигида ун сепгандай доғлар кўринишга эга, улар сув ва туз ажратади.

Безсимон тўқималар - ўсимликлардаги турли тузилмалар. Улар ўсимликдаги сув, эфир мойи, қатрон (смола), елим, шилиқ каби моддаларни ажратади.

Бекзоди - амирига яқин қовун нави. Шакли узун, йирик (3-6 кг), пўсти юлқароқ, тилим-тилим, жуда кам тўрлаган, ранги оқиш, оқиш-яшил, баъзан сарғишроқ, тилимлари ўртасидаги тасмасимон чизиқлар эса тиниқ яшилдир. Эти кўкимтир, мулойим. Таркибида 9,3% гача қанд бор.

Бекларўти (*Echinophora sibtorpiana* Guss.) - соябонгулдошлар оиласига мансуб адирда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Бекманния (*Beckmannia*) - Кўп йиллик ғаллалар туркуми.

Белги - 1. Ўсимликларнинг ташқи кўриниши ёки тузилишидаги морфологик кўрсаткичлари. 2. Маълум ген томонидан аниқладиган ва маълум муҳит шароитида юзага чиқадиган морфологик, биокимёвий ва физиологик сифат.

Белладонна (*Atropa belladonna*) - томатдошлар (итузумдошлар) га мансуб кўп йиллик ўт доривор ўсимлик. Бўйи 1,5 м га етади. Гуллари

хирароқ-бинафша тусда, гилос шаклидаги заҳарли меваси қора ёки сариқ. Уруғи майда.

Беннеттитлар - очик уруғли ўсимликлар бўлимининг синфи.

Беннеттитнамолар (*Bennettitales*) - қазиб топилган яланғоч уруғли дарахт ўсимликларнинг бир қабиласи.

Беннеттитопсидлар – очик уруғли ўсимликлар бўлимининг синфи.

Бентос сув ости организмлари - катта ва кичик сув ҳавзалари тубида яшовчи организмлар.

Бентос сувўтлар – сув ҳавзасининг тагида турли предметлар, сувдаги тирик ёки ўлик организмларда яшашга мослашган сувўтлар.

Бентос сувўтларининг экологик гуруҳлари – эпипелитлар, эпипелитлар, эпифитлар, эндофитлар, эндофитлар бентос сувўтларнинг экологик гуруҳлари ҳисобланади.

Бере-арданпон - совуққа ўртача чидамли нокнинг қишки десерт нави.

Бере-боск - нокнинг юқори сифатли нави.

Бере зимняя мичурина - нокнинг қишки десерт нави. И. В. Мичурин томонидан етиштирилган. Совуққа чидамли, таъми мазали.

Берека - раънодошларга мансуб дарахт.

Бересклетлар (*Celastrales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Rosidae* кенжа синфининг тартиби.

Бергамот (*Bergamot*) - 1. Рутадошларга мансуб цитрус (апельсин) дарахт. 2. Мевалари ясси-думалок шаклдаги ноклар навининг бир гуруҳи.

Бертероа (*berteroa*) – Карамдошларга мансуб бир йиллик, икки йиллик ва кўп йиллик ўтлар туркуми. Барглари тукли, оддий; гуллари оқ, шингилсимон жойлашган. Меваси - қўзоқ.

Бетара (*Festuca valesiaca* Schleich.) – бошоқдошлар оиласига мансуб тоғда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Бетагабўз (*Stipa lessengianum* Trin. et Ripr.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, адир тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Бетель (*Piper betle*) - мурчдошларга мансуб илашиб ўсувчи бута.

Беуруғ - нокнинг кечпишар нави. Меваси уруғсиз бўлгани учун беуруғ деб аталади.

Бешак (*Melo zard*) - қовуннинг кеч-пишар навларидан бири.

Бешаки ҳандалак (*Melo chandalak*) - ҳандалак навларидан бири. Шакли бир оз ясси, банд томони бўртиброқ чиққан. Оғирлиги 3 кг гача, сирти тилим-тилим, тўрсиз, сарғиш-оқ, лентасимон чизиқлари яшил. Эти оқ, таркибида 6,7% қанд бор. Уруғдонлари беш бўлак бўлиб жойлашган, уруғ тўплами тухумсимон чўзиқ, оқ рангда.

Бешбарг (*Potentilla reptans* L.) – раънодошлар оиласига мансуб, чўл, адир, тоғда ўсадиган алкалоидли кўп йиллик ўт.

Бешбармоқ (*Digitaria ischaetum* Schreb.) – бошоқдошлар оиласига мансуб суғориладиган ерлар, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Бешуруғ - эртапишар қовун навларидан бири. Шақли думалоқроқ, оғирлиги 1,5-3 кг. Пўсти кўкимтир, майда тұрланган, пишганда чизіқлар ҳосил бўлади. Эти оқимтир ва мулойим.

Беҳ (*Acanthophyllum paniculatum* Rgl.) – чиннигулдошлар оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган сапонинли, доривор кўп йиллик ўт.

Беҳи (*Cydonia oblonga*) - раънодошларнинг олмалар оилачасига мансуб дарахт ва буталар. Бўйи 8 м га етиши мумкин. Меваси сариқ, кўпроқ нокка ўхшайди. Таъми ширин ёки нордон.

Би ... – “икки”, “иккита”, “кўша” маъноларини англатувчи мураккаб сўзларнинг бўлаги.

Бивалент – 1. Мейознинг пахинема босқичида ўзаро конъюгациялашган гомологик хромосомалар жуфти. 2. конъюгацияланаётган бир жуфт хромосома. 3. Мейозда конъюгациялашаётган 2 та гомологик хромосома. Мейозда бивалентлар сони хромосомалар гаплоид тўпламига тенг. Ҳар бир хромосома 2 та хроматидадан иборат бўлганлиги учун бивалентлар - хроматидалар тетрадасидир ва профазанинг диплотенасидаёқ яққол кўриниб туради.

Бивалентлар икки валентлилар - гетеротип бўлинишнинг профаза даврида пайдо бўладиган қўш хромосомалар.

Бигарадия тахир апельсин - рутадошларга мансуб доим яшил дарахт. Меваси тўқ сариқ пўстли, юмалоқ, нордон.

Биддулфиалар (*Biddulphiales*) – ҳужайралари биттадан ёки занжир тузилишли колонияли, совути цилиндр ёки призма, қисман эллипс тузилишли сувўтлар (*Bacillariophyta, Centrophyceae*) тартиби.

Биколлатериал очиқ боғлам – поядаги ўтказувчи боғламда қўшимча ички флоэманинг бўлиши (ошқовоқда).

Биколлатерал тўда - ўтказувчи тўда. Бундай тўдада флоэма ксилемага икки (ички ва ташқи) томондан ўралган бўлади.

Билатерал симметрия - бирор организм ёки органдаги икки ён томоннинг бир-бирига тенг (симметрик) бўлиши.

Билатериал симметрик япроқ – қайрағочдошлар оиласига мансуб ўсимликлардаги одатий новдаларда ассиметрик икки қатор навбатлашиб жойлашган япроқлар.

Билатериал симметрия – ўсимликдан ёки унинг бирор қисмидан фақат иккита ўзаро перпендикуляр симметрия ўтказиш мумкин бўлгани.

Билатериал сорус – папоротникларда споралар тўпламининг эллипс ёки дуккак шаклда бўлиши.

Билатериал япроқ – икки томонидан яссиланган, бироқ ташқи кўринишидан фарқланмайдиган япроқ.

Бинар номенклатура қўш исм - ҳар бир турнинг ўз номи ва туркум номи билан қўшиб юритилиши (қ. Линней Карл).

Био ... – “ҳаёт”, “тирик организм” маъноларини англатадиган мураккаб сўзнинг бўлаги.

Биоген микроценозлар – илдизпояли ўсимликлар ва айрим кўпуруғли мевали ўсимликлар микробиоценози.

Биогенез – тирик организмларнинг органик моддани ҳосил қилиш хусусияти.

Биогенетик қонун - тирик табиат қонуниятларидан бири. Бу қонун бирор организмнинг онтогенезида (индивидуал тараққиётида, айниқса, эмбрион, муртак каби органлар тараққиётида) шу турнинг қадимий ажодлари томонидан босиб ўтилган барча тарихий тараққиёт (филогенез) босқичлари акс этишини исботлаб беради.

Биогеосфера – экосферанинг қуруқлик қисми.

Биогеоценоз – моддалар ва энергия алмашинув жараёнлари билан ўзаро боғлиқ бўлган бир хил таркибли майдон, табиий мажмуа.

Биогеоценоз - ўсимликлар қавми (фитоценоз) нинг муайян шароитда бир-бирига мослашиб, комплекс ҳолда яшаши.

Биогеоценология – биогеоценозлар, яъни биоценоз, атмосфера, гидросфера, литосфера, тупроқ (педосфера) билан ўзаро таъсирлар мажмуи ҳақидаги таълимот.

Биогидросфера – сувликнинг тирик организмлар энг кўп бўлган қисми.

Биоиндикаторлар – бирор тур ёки ўсимликлар уюшмасининг ўсаётган жойида фойдали қазилма мавжудлигини кўрсатиши.

Биокимё - тирик организмларнинг кимёвий таркибини, уларга хос кимёвий реакцияларни ва шу кимёвий реакциялар асосида юзага келадиган организмдаги моддалар алмашинувининг асосини ташкил этувчи қонуний тартибларни ўрганувчи фан.

Биолин моддалар – ўсимликлар ажратадиган: 1) газсимон ва буғ ҳолидаги углеводородлар (масалан, этилен), эфир мойлари (лимонен, гераниол, тимол, камфора, скипидар) ва бошқалар; 2) гуттация ва “йиғлаши”да ажраладиган гликозидлар (абсинтин, конваллярин ва бошқалар), феноллар (юглон ва бошқалар), лактонлар (кумарин ва бошқалар), кислоталар (масалан, шовул кислота), алкалоидлар (солонидин, гиасциамин ва бошқалар), елимлар, бальзамлар, қандлар, смолалар, каучук, тузли эритмалар ва шу кабилар; 3) дарахтлар пўстлоғи ажратадиган эритмалар (таннидлар ва бошқалар); 4) илдиз юзасининг фаолияти билан ажраладиган моддалар: органик кислоталар, қандлар, пекин, ферментлар ва шу кабилар.

Биолинлар – ўсимликларнинг ҳаётий фаолияти даврида ажратган бошқа ўсимликларга таъсир кўрсатиш хусусиятига эга бўлган маҳсулотлари.

Биологик емирилиш – тоғ жинсидаги автотроф бактериялар, сувўтлар, замбуруғлар улардан кейин мохлар, ўт ўсимликларнинг ўсиши билан тоғ жинсини емирилиб тупроққа айлана бориши.

Биологик станциялар - бирор катта территориянинг ўсимликларини ўрганиш мақсадида ташкил қилинган илмий тадқиқот муассасалари.

Биологик типлар – ўзи учун ноқулай совуқ ёки иссиқ шароитга чидашдан ҳимояланишга мослашишга муҳтож, ёки тўқима (ўсиш конуси) ва тикланиш куртакларининг типлари: фанерофитлар, хамефитлар, гемикриптофитлар, криптофитлар, терофитлар.

Биологик тур - келиб чиқиши ўхшаш, бошқа гуруҳлардан сифат жиҳатдан фарқланувчи ўсимликлар тўплами. Битта турга мансуб ўсимликлар бир-бири билан осон чатишади, насли авлод беради ва маълум ареалда тарқалган.

Биологик ўғитлар – тупроқнинг биологик фаоллигини таъминловчи фосфобактерин, азотоген, нитрагин каби ўғитлар.

Биологик ҳовузлар – ифлосланган сувни турли микроорганизмлар, сувўтларининг фаолияти натижасида тозаланиши рўй берадиган ҳовузлар.

Биологик ҳосил – экинларнинг ҳамма қисмининг жами массаси.

Биология (юн. *biologia*; *bios*-ҳаёт+*logos*-таълимот) - Ҳаёт ва тирик организмнинг тараққиёти қонуний ҳодиса эканлигини исботловчи фан.

Биолюминесценция - баъзи замбуруғ, бактерия, медузаларнинг ўзидан ҳароратсиз ёруғлик чиқариш қобилияти.

Биом – биология жиҳатидан энг катта бирлик ҳисобланиб, жуда катта қуруқлик; махсус иқлимий тупроқ шароити.

Биомен – асосий таксономик категориянинг номи.

Биоморф а) – ўсимликнинг ташқи муҳит шароитига мосланган ҳолдаги кўриниши.

Биоморфогенез - организмлардаги биологик ва морфологик хусусиятларнинг уларнинг филогенез ёки онтогенезидаги яшаш шароитларига қараб ўзгариши ва ривожланиши.

Биоморфология - тирик организмларнинг ташқи тузилишини ўрганиувчи фан.

Бионт – алоҳида муҳит шароитига мослашган битта организм. Бу атама қўшма сўзлар таркиби, масалан, педабионт (тупроқда яшовчи), гидробионт (сувда яшовчи) таркибига киради.

Биоспора – қизил сувўтларда спорангийнинг барча қисми иккига бўлиниши натижасида ҳосил бўладиган спора.

Биосфера - ернинг ҳаёт мавжуд бўлган қисми, яъни сувсиз ернинг ҳам, дарё, денгиз ва океан сувларининг ҳам организмлар яшайдиган юқори қатламлари.

Биота - 1. Тарқалиши жиҳатидан умумий ҳисобланган тарихий тараққиётда шаклланган тирик организмларнинг мажмуи. 2. Ўсимлик турлари ёки популяцияларнинг мажмуи.

Биотехнология - тирик ҳужайраларда кечадиган жараёнлардан ва шу ҳужайранинг генетик таркибидан фойдаланишга асосланган маҳсулот етиштириш усуллариининг йиғиндиси.

Биотик омиллар – табиий муҳитнинг ўсимликларга таъсир этадиган: а) фитопатоген – биргаликда ўсаётган ўсимликларнинг бевосита механик ҳолдаги таъсири, симбиози, текинхўрлик ҳолати, унда эпифитларни бўлиши ҳамда бевосита бўлмаган атроф-муҳитнинг ўсимликларда рўй беришига сабаб бўладиган фитоген ўзгаришлари; б) зооген – ҳайвонларнинг ўсимликларга таъсири – еб кетиши, тепкилаши, чанглатиши, уруғларини тарқатиши кабилар.

Биотик омиллар ҳаётӣй омиллар - тирик организмлар (ҳайвон ва одамлар) нинг маълум жойдаги ўсимликларга таъсир қилиши натижасида юзага келадиган яшаш шароити.

Биотик чангланиш – гулнинг тирик организмлар таъсирида чангланиши; муҳитнинг биотик омиллари таъсирида гулда рўй берадиган чангланиши.

Биотин - помидор, исмалоқ, соя, ачитқи ва ҳоказолар таркибида бўладиган модда. - Витамин Н – $C_{10}H_{16}O_3N_2S$.

Биотип - ўсимлик турининг ташқи кўриниши билан фарқланмайдиган, лекин биологик ва физиологик хусусиятлари бошқача ва ўзгармас бўлган гуруҳи.

Биотиплар - ташқи кўриниши ўхшаш, лекин айрим биологик ва физиологик хусусиятлари бир-биридан фарқ қиладиган турлар (организмлар).

Биотоп – 1. Тирик организмларнинг шу жумладан, ўсимликларнинг ҳам ўзлари учун маъқул бўлган атроф-муҳит шароитини ҳосил қилгани. 2. Бир-бирига маълум даражада яқин организмларнинг яшаши учун мос келган майдон, жой. Бундай жойларнинг муҳити, одатда, маълум даражада бир хил бўлади.

Биотрофлар – 1. Бошқа тирик организм билан озиқланадиган организмлар 2. Маълум бир муддат ҳўжайин ўсимликнинг тирик тўқимаси билан бирга бўладиганлар.

Биотехнология - биологик молекулалар ва организмлардан фойдаланиб, одамлар ва чорва моллари учун зарур маҳсулотларни ишлаб чиқариш технологияси.

Биофилтрлар – қ. биологик ҳовузлар.

Биоценоз – 1. Қуруқлик ёки сув ҳавзасининг маълум қисмида биргаликда фаолиятдаги ўсимлик, ҳайвон, микроорганизмлар гуруҳи. 2. Яшаш шароитлари маълум даражада бир хил бўлган ўсимлик қавми.

Биоценология – 1. Биология фанининг бир бўлими. Биоценозларни, уларнинг тузилишини, тараққиётини, муҳитга муносабатини, келиб чиқиш тарихини ва ҳоказоларни ўрганади. 2. Экологиянинг биоценозларни ўрганадиган тармоғи.

Биоцикл ҳаётий муҳитлар ўлкаси - ўсимликлар яшайдиган муҳитни изохловчи бўлим (қ. Биотоп).

Биоэдафик ҳаётий замин - тирик организмларнинг ҳаёти учун зарур бўлган тупроқли шароит.

Бир данаклилар – мевасида битта данаги бўлганлар, масалан, *Cerasus*, *Armeniaca* туркумининг ўсимликларида.

Бир жинсли гул – чангчилари бўлиб, уруғчилари бўлмаган ёки уруғчилари бўлиб, чангчилари бўлмаган гул.

Бир йиллик жуфт ҳалқа - баъзи дарахт ёки буталарда бир вегетацион даврда йиллик ҳалқанинг одатдагидек бир қават эмас, балки икки қават бўлиб қолиши. Бундай қўш ҳалқалар бир вегетация фасли давомида баргларнинг тўкилиб, маълум вақтгача вегетациядан тўхтаб, сўнг яна шу йилнинг ўзидаёқ кўкариб чиқиши ёки шу сингари сабаблар туфайли юз беради.

Бир йиллик ўсимлик – ҳаётий даври бир йил ичида (бир вегетация даврида) тугайдиган ўсимлик.

Бирикиш гуруҳи - битта хромосомага жойлашган генларнинг бириккан ҳолда ирсийланиши. Ҳар хил хромосомада жойлашган генлар эса мустақил ирсийланади. Бирикиш гуруҳларининг сони хромосомаларнинг гаплоид тўпламига боғлиқдир.

Биринчи симподийнинг ўсиб чиқиш баландлиги - дастлабки ҳосил шохи ўсиб чиққан бўғимнинг поядаги тартиб рақами: буни аниқлаш учун уруғбарг бўғимидан юқоридаги бўғимлар саналади.

Биринчи тартибли синузия – 1. Экологияси жиҳатидан ўзаро бир хил бўлмаган ҳаётий формалардан иборат ва юксак тартибдаги ҳаётий формаларни ҳосил қиладиган ўсимликлар мажмуи. 2. Битта турининг ўсимликларидан иборат синузия.

Биринчи тартибли шохлар - бевосита поядан ўсиб чиққан шохлар.

Биринчи тип шохлаш - ёўза ҳосил шохининг уч-беш см. узунликда бўғим оралаб шохлаши.

Бирламчи ажратувчи қават – айрим ўсимликларнинг барг бандини асосида юзага келиши мумкин бўлган ажратувчи қават (*Pyrus*, *Aesculus* туркумларининг ўсимликларида) куртак очилаётган вақтда ҳосил бўлади.

Бирламчи барглар – икки паллалиларда уруғ унганидан кейин пайдо бўлган барглар тушиб кетгач, ҳосил бўлган биринчи ҳақиқий барглар.

Бирламчи гомориза – юксак спорали ўсимликларда муртак илдиз бўлмасдан барча илдизлар қўшимча илдиздан ҳосил бўлиши.

Бирламчи гормогоний – кўк-яшил сувўтларида тарқалиш ва ноқулай шароитдан сақланиш вазифасини бажарадиган қалин пўстли акинемаларни ўсишидан юзага келган гормогоний.

Бирламчи илдиз – уруғмуртакни илдиз томонидаги апикал меристемадан ривожланган илдиз.

Бирламчи камбий – поянинг ўсиш нуқтасидаги меристема ҳужайраларидан юзага келадиган камбий.

Бирламчи ксилема – прокамбийдан юзага келадиган ксилема.

Бирламчи луб толалари – перицикл ёхуд прокамбий ҳужайралари ҳосил қиладиган луб толалари. Механик сифатлари яхши ва анча катта ўлчамлари билан ажралиб туради.

Бирламчи маҳсулдорлик – муайян майдон ва вақт давомидаги ўсимликнинг ерости ва ерусти қисмининг биомассаси ҳамда биоген учувчи моддалари ва энергияси.

Бирламчи маҳсулот – яшил ўсимликларнинг ҳосил қилган маҳсулоти.

Бирламчи меристема – ўсиш нуқтасидаги энг ёш ҳужайралар бўлиб, ўсимликнинг барча тўқималарини ҳосил қилади. Апикал меристемадан юзага келадиган продерма, асосий меристема ва прокамбийга нисбатан қўлланилади.

Бирламчи мицеллий – базидиоспорани унишидан юзага келадиган бир ядроли гаплоид мицеллий.

Бирламчи муртак – уруғланган тухум ҳужайранинг кўп марта бўлиниши натижасида юзага келган, ҳали табақалашмаган ҳужайраларидан иборат бўлгани.

Бирламчи омиллар – ташқи анорганик муҳитнинг омиллари.

Бирламчи протонема – мохлар спорасидан ривожланадиган ипсимон ҳосила.

Бирламчи пўст – бўлинаётган ва ўсаётган ҳужайра таркибида кўп (60-90%) сув тутган пўст.

Бирламчи пўстлоқ – поядаги марказий цилиндр (ўзак, ёғочлик) ва эпидермис орасидаги илдизда марказий цилиндр ва ризодерма орасидаги қисм.

Бирламчи ризоид – базал ҳужайранинг асосидан бошланадиган ўсимликни ўзак қисмини давомидек қисми.

Бирламчи склеренхима – асосий тўқиманинг (бирламчи луб толалари, перициклик тола) склеренхима ҳужайраларининг боғламлари ёхуд склеренхима тўқимасининг яхлит цилиндридан иборат ҳамда ўтказувчи боғламларнинг склеренхималари.

Бирламчи соф маҳсулот – бирламчи умумий маҳсулотдан автотроф ўсимликларни нафас олиши ва ценобионтдаги бошқалар (гетеротрофлар) фойдаланганидан қолгани.

Бирламчи сукцессия – қуруқ ерни ўсимликлар билан қопланишининг бошланиши.

Бирламчи тузилишли поя – бирламчи меристема фаолияти натижасида ҳосил бўлгани.

Бирламчи тўқималар – ўсимликларнинг ўсиш нуқталарида бирламчи меристема – дерматоген, периблемалар ва плеромалардан ҳосил бўладиган тўқималар. Эпидермис ва ўсимликнинг марказий (ўзак) қисми бирламчи тўқима ҳисобланади.

Бирламчи умумий маҳсулот – фотосинтезда ценозкосистемага киритилган органик модданинг умумий миқдори.

Бирламчи ўзак нур – пояда прокампбиал тортма ва коллатериал ўтказувчи боғламлар ўртасидаги паренхима.

Бирламчи флоэма – прокампбийнинг бирламчи ўсиши ва табақалашуvidан юзага келадиган флоэма; протофлоэма ва метафлоэманинг биргаликдагиси.

Бирламчи флоэма толаси – марказий цилиндрнинг ташқи томонида жойлашган ва бирламчи флоэмадан ҳосил бўладиган протофлоэмадаги тола.

Бирламчи халтачалилар – *Ascomycetes* синфидан *Endomycetales* тартибига мансуб замбуруғлар. Меватаналарни ҳосил қилмайди, халтачалари бевосита мицеллийда ҳосил бўлади, оидиялар ва куртакланиш билан ҳам кўпаяди. Қандли озиқли муҳит сапротрофлари. Улар орасида 300 га яқин турлардан иборат *Saccharomycetaceae* оиласи энг муҳими ҳисобланади.

Бирламчи япроқ – қ. протофилл.

Бир негизли авлод - чиқиб келиши бир негиздан бошланган организмлар.

Бируйилик – эркак ва урғочи гаметаларни битта организм ёки колонияда ривожланиши.

Бир уйли мохлар – антеридий ва оогонийси битта ўсимликда бўлган мохлар.

Бир уйли ўсимликлар – бир жинсли, уруғчили ва чангчили гуллари бўлган ўсимликлар.

Бирчоклилар (*Monoraphinales*) – ҳужайралари биттадан субстратга пастки палласи билан ёки шиллиқ банд билан бирикадиган, қисман тасма колония ҳосил қиладиган, совути таёқчадек ёки эгилган сувўтлар (*Bacillariophyta*, *Pennatophyceae*) тартиби.

Бир қаторли нурли боғлам – иккиламчи ўтказувчи тўқималардаги эни бир ҳужайрага тенг келадиган нурли боғлам.

Бир қилчали бактериялар - Фақат битта қилчали бактериялар.

Бисимметрик орган тенг иккиёқлама орган) - Бирор қисмидан фақат иккита тўғри чизиқ ўтказиш мумкин бўлган орган.

Биспора – қизил сувўтлардан *Corallinaceae* оиласига мансуб сувўтлардаги бир жуфт спора.

Биспора ва полиспоралар – қизил сувўтларнинг ҳаракатланмайдиган споралари.

Битегмал уруғкуртак – қўш интегументли уруғкуртак.

Бифациал барглр **икки юзлама барглр** - томонлари бир-биридан фарқ қилувчи барглр.

Бифациал япроқ – ўсимликнинг бошланишида икки томонидан ясиланган япроқ.

Бифацциал япроқ – япроқни юза ва остки томонларининг ташқи кўринишини икки хил бўлиши. Бир томони устунсимон тўқимали, иккинчи томони ғовак тўқимали япроқ.

Бичиш кастрация) - она сифатида олинган ўсимликнинг гулидаги чангдонларни териб олиш (юлиб ташлаш).

Бластема (юн. *blastema*) - тирик тўқиманинг қайта тиклана оладиган қисми.

Бластиниялар (*Blastodinales*) – денгиз ҳайвонлари: қисқичбақасимонлар, қанотоёқли моллюскалар, халқали чувалчанглар, пардалиларнинг тана қоплами, ички бўшлиғида тарқалган сувўтлар (*Dinophyta*, *Dinophyceae*) тартиби.

Блефаропласт - зооспора ва ҳаракатчан гаметаларда, йўсинтоифа ва киркқулоқ тоифа ўсимликларнинг сперматозоидларида қилчалар (тукчалар) ўсиб чиқадиган қисм.

Богхед - сувўтлардан ҳосил бўлган сапропелли кўмирларнинг бир тури.

Богхедлар – континентал сув ҳавзаларда карбон даврида кўк-яшил сувўтларни оммавий равишда ривожланишидан ҳосил бўлган гумус-сапропелли кўмирлар.

Бодён (*Pimpinella*) - соябонгулдошларга мансуб бир йиллик, икки йиллик ва кўп йиллик ўсимликлар туркуми. Тўпгули мураккаб соябон кўринишида. Меваси ён томонидан қисилган, тухумсимон ва икки уруғлидир.

Бодиёни руми (*Conium maculatum* L.) – соябонгулдошлар оиласига мансуб адирда ўсадиган, доривор икки йиллик ўт.

Бодом (*Amygdalus*) - раънодошларга мансуб ўсимликлар туркуми. Эрма ўсимлик сифатида оддий бодом (*A. communis*) тури (бўйи 6-8 м) экилади. Уқ илдиз системаси анча чуқурликда жойлашади; барглари кетма-кет ва ланцетсимон; гуллари оқ ёки пуштиранг. Меваси данакли. Уруғи (мағизи) да аминдалин глюкозиди бор.

Бодрезак чингиз (*Viburnum*) - шилвидошларга мансуб бута ёки дарахтчалар туркуми.

Бозулбанг (*Lagochilis inebrians* Bge.) – лабгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган доривор, кўп йиллик ўт.

Бойҳалча (*Leontice albertii* L.) – зиркдошлар оиласига мансуб тоғда ўсадиган крахмалли, бир йиллик ўт.

Бойчечак (*Gagea*) - лоладошларга мансуб ўсимликлар туркуми. Паст бўйли ва пиёзчали кўп йиллик ўтлардан иборат.

Болаловчи ўсимликлар - ўсимталари она ўсимликда пайдо бўлувчи ўсимликлар; гулларида уруғ ўрнида бевосита поячали ва вегетатив баргли ёш авлод ҳосил қилувчи наботий организмлар, ўсимликлар. Масалан, кўнғирбош.

Болдириқажирик (*Crypsis schoenoides* (L.) Lam.) – бошоқдошлар оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт.

Болетус (*Boletus bovinus*) - пўкакдошларга мансуб сарғиш-қизил қалпоқчали базидиали замбуруғ.

Бол йиғиш асалғир - Асалариларнинг турли ўсимлик гулларида нектар ва чангларни йиғиб олиши ва шу орқали асал тўплаш жараёни.

Болтириқ (*Cordaria repens* (Schrenk) Jaom.) – бутгулдошлар оиласига мансуб воҳалар, суғориладиган ерларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Болтириқ итсийгак (*Anabasis aphylla*) - шўрадошларга мансуб кўп новдали кичикроқ чала бута ўсимлик. Барглари қипиқ шаклида, яхши тараққий этмаган: гуллари майда, сарғиш-пушти, бошоқсимон тўпгулларга йиғилган.

Болут (*Quercus ilex*) - қорақайиндошларга мансуб доим яшил йирик дарахт. Эманнинг бир тури, барглари тухумсимон, дарахтнинг юқорида қисмида яланғоч, пастроқ қисмида эса зич, тукдор.

Болқин (*Myricaria alopecuroides* Schrenk.) – юлғундошлар оиласига мансуб тоғда ўсадиган бута.

Болқурай (*Derema microcarpa* Eug. Kor.) соябонгулдошлар оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган эфир мойли, кўп йиллик ўт.

Бонитет - дарахтларнинг ўсиш тезлигини билдирувчи кўрсаткич. Бундай кўрсаткичлар 5 классга бўлинади. Энг тез ўсувчи дарахтлар биринчи, ёмон ўсувчилари эса охириги классга киритилади. Бонитетнинг асосий кўрсаткичини аниқлаш учун маълум бир ёшдаги дарахтларнинг ўртача баландлиги ҳисоблаб чиқилади. Дарахтларнинг тез ва яхши ўсиши, одатда, шу дарахтлар ўсаётган жойнинг шароитига боғлиқ.

Бореал ўсимликлар – шимолий яримшарнинг мўътадил иқлими муҳитда ўсадиган ўсимликлар гуруҳи.

Боржоқ (*Ephedra strobilaceae* Vge.) – зоғозадошлар оиласига мансуб чўлда ўсадиган доривор бута.

Бороналаш сихмолалаш - ерни ишлаш ва қишлоқ хўжалиги ўсимликларини парвариш қилишда қўлланиладиган усуллардан бири.

Босволди - эртапишар қовун навларидан бири. Тухумсимон, оғирлиги 7-8 кг. Сирти тилимланган, сариқ, баъзан оқиш-сариқ; тилим чизиклари кўкимтир. Пўчоғи юпқароқ, эти қалин, сершира; таркибида 8,6% гача қанд бор.

Босим - ўсимлик организмдаги физиологик оғирлик таъсироти.

Ботаника (юн. *botanike*; лот. *botanica* - ўт, ўсимлик) - ўсимликлар ҳақидаги фанлар йиғиндиси. Бу фан ер юзидаги барча ўсимликлар дунёсини, ўсимлик организмларининг яшаш ва тараққий қилиш қонуниятларини ҳамда уларнинг бу жараёндаги ўзаро алоқаларини, ташқи муҳитга нисбатан муносабатларини илмий жиҳатдан ўрганади.

Ботаник география – 1. Ўсимликларнинг ер юзида тарқалишини ўрганадиган фан. 2. Ўсимликлар оламининг Ер қурраси бўйлаб тарқалиш қонуниятларини ўрганадиган биогеография фанининг тармоғи.

Ботаника боғи – тирик ўсимликлардан иборат катта коллекцияга эга бўлган илмий тадқиқот, ўқув, маданий-маърифий ишлар олиб бориладиган муассаса.

Ботаника боғлари - ўсимликлар ҳаётини бошқариб бориш ва уларнинг инсон эҳтиёжлари учун зарур янги шакллари юзага келтириш мақсадида илмий тадқиқот ишлари олиб борувчи муассасалар.

Ботридиялар (*Botrydiales*) – ҳужайрасиз, сифон тузилишли, талломи пуфаксимон (*Botrydium*), ипсимон (*Vaucheria*) бириккан ёки бирикмаган сувўтлар (*Xanthophyta, Xanthophyceae*) тартиби.

Ботрик гул – моноподиал шохланган, улардаги охириги (энг тепасидаги) гул энг кейин очиладиган гул.

Ботрик тўпгул - моноподиал шохланадиган, учки гуллари кейин очиладиган тўпгул, гултўда. Бунга шода, бошоқ, сўта, соябон, каллак кабиларни мисол қилиб келтириш мумкин. Бунинг акси цимоз тўпгулдир.

Ботриоптерислар – папоротниклар бўлими, зигоптеридопсидлар синфининг тартиби.

Ботқоқ ўсимликлари - сернам ерларда, созларда ва ботқоқликларда ўсувчи ўсимликлар.

Ботқоқ соз (*helo*) - кўп миқдорда намликни ўзига сингдирган майдон.

Ботқоқлик ўсимликлари гелофитлар - балчиқ шароитда ўсишга мослашган ўсимликлар. Масалан, шоли, курмак, қамиш ва бошқалар.

Бош банд асосий банд - мураккаб баргнинг баргчалар ўрнашган умумий банди. Масалан, акация, айлант ва ёнғоқ каби дарахтларнинг мураккаб барглари бир қанча баргчалардан иборат.

Бош илдиз ўқ илдиз - ўсимликнинг асосий илдизи. Ундан ён илдизлар ўсиб чиқади.

Бошланғич ашё ашё) - янги навларни яратиш учун фойдаланиладиган ўсимликларнинг маданий ва ёввойи шакллари.

Бош поя асосий поя - ўсимлик илдизидан тик ўсиб чиққан, бошқа поя ва наваларга нисбатан йўғон ва узун бўлган поя.

Бош шингил (*botrys*) - тўпмеваларнинг бир хили.

Бошоқ (*лот. spica*) - поя учида ўсадиган тўпгул ёки тўпмеванинг бир хили.

Бошоқча (*лот. spicula*) - ғалла ўсимликларда бир қанча гулларнинг иккита қипиқ орасига жойлашуvidан ҳосил бўлган бошоқча тўпгул.

Бошоқлилар (*Poales*) - гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи *Liliidae* кенжа синфининг тартиби.

Бошоқча қипиғи - бир ёки бир неча гулли бошоқчани остки томонидан ўраб турувчи қипиқ.

Бошоқчанинг остки қипиғи (*лот. aluta* - бошоқча қипиғи) - бошоқчани ўраб турувчи икки қипиқнинг осткиси.

Бошоқланиш - бошоқли ғалла ўсимликларининг тараққиёт стадияси.

Боялиш (*Salsola arbuscula* Pall.) – тўрғайчўп (*Salsola (Climacoptera) brachiata* Pall.) – шўradoшлар оиласига мансуб чўл адирда ўсадиган ем-хашак, бир йиллик ўт.

Боғламсимон камбий – ўтказувчи боғлам ёки фасцикулада прокамбийдан ҳосил бўладиган камбий.

Боғланган сув – осмотик жиҳатидан ҳамда коллоид жиҳатидан боғланган сув.

БПК – организмларнинг кислородга бўлган талаби.

Бразилия гевеяси (*Hevea brasiliensis*) - сутламадошларга мансуб ўсимлик. Ундан энг сифатли каучук олинади.

“Бразилия ёнғоғи” – лецитадошлар оиласидан бертоллетти ўсимлиги уруғининг халқ тилидаги номи; уруғидаги 75% гача бўлган мой қандолатчиликда фойдаланилади.

Брактеоз тўпгул – шакли ўзгарган, япроғи бўлган тўпгул.

Брактея – 1. Тўпгулдаги шакли анча ўзгарган япроқ 2. Қазилма қирқбўғинлар стробиласининг атрофини ўраб турган қисми.

Брахи ... – “қисқа”, “калта” маъноларини англатадиган қўшма сўзларнинг бўлаги.

Брахибластлар – очиқ уруғли ўсимликлар бўлими, нинабарглилар синфига мансублардаги калта новдалар.

Брахибластлар қисқа новдалар - игнабарглиларнинг (масалан, қарағай дарахтининг) қисқарган новдалари. Бундай новдаларнинг баъзи дарахтларда (масалан, оддий қарағайда) иккитадан игнасимон, баъзиларида эса (масалан, кедр қарағайда) бештадан игнасимон барглари бўлади.

Брахидактилия - бармоқлар калталиги.

Брахисклерейд – калта, ҳамма томонлари деярли бир хил узунликдаги паренхимага ўхшаш ҳужайра; тош ҳужайра.

Бриелар – мохлар бўлими бриопсидлар синфи, бриидлар кенжа синфининг тартиби.

Бриидлар – мохлар бўлими бриопсидлар синфининг кенжа синфи.

Бриобий – мохлар юзасидаги ценопопуляция.

Бриобионт – мохлар орасидаги организм.

Бриология – мохларнинг тузилиши, ривожланиши, тарқалиши, аҳамияти кабиларни ўрганадиган ботаника фанининг тармоғи.

Бриолог йўсиншунос мохшунос (*bryolog*) - йўсинларни ўрганувчи мутахассис.

Бриология йўсиншунослик мохшунослик - ботаника фанининг мохларни (йўсинларни) ўрганувчи бўлими.

Бриония (*Bryonia*) - қовоқдошларга мансуб кўп йиллик илашувчи ўт ўсимликлар туркуми.

Бриопсидлар – мохлар бўлимининг синфи.

Бромелиялар (*Bromeliales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи *Liliidae* кенжа синфининг тартиби.

Бромус ялтирбош (*Bromus*) - ғалладошларга мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўсимликлар туркуми.

Брусника (*Vaccinum vitis idaea*) - верескдошлар (эрекадошларга) мансуб паст бўйли (25 см ча) бута.

Брюква - шолғомга яқин бир тур. Крестгулдошларга мансуб икки йиллик сабзавот ўсимлиги.

Буваки - жайдари узум навларидан бири. Винобоп. Ғужуми йирик, оқ, пишганда сарғаяди.

Бувардия (*Bouvardia*) - рўяндошларга мансуб ўсимликлар туркуми. Баъзилари 1 м гача ўсадиган буталардан, баъзиларн эса кўп йиллик ўтлардан иборат. Барглари қарама-карши ёки давра бўлиб, ўрнашган, гули оқ, сариқ ва баъзан қизил бўлиб, новдалари учидаги тўпгулларда жойлашади.

Будра (*Glechoma*) - лабгулдошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Бургача зубтурум (*Plantago psyllium*) - зубтурумдошларга мансуб бир йиллик ўсимлик.

Бузоқчирг (*Andropogon ischaemum* L.) – бошоқдошлар оиласига мансуб тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Бузоқчирг қорачайир (*Andropogon ischaemum*) - Ғалладошларга мансуб илдизпояли кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Букик уруғмуртак – нуцеллус билан қоплагичлари эгилиб қолган уруғмуртак.

Буксбаумлар – мохлар бўлими бриопсидлар синфи бриидлар кенжа синфининг тартиби.

Булдурғун (*Rubus iddeus* L.) – раънодошлар оиласига мансуб воҳаларда ўсадиган, меваси истеъмол қилинадиган бута.

Булдуруқўт (*Alisma plantago-aquatica* L.) – алисмадошлар оиласига мансуб чўлда ўсадиган, крахмалли, доривор, кўп йиллик ўт.

Бульбилла пиёзча (*bulbillus*) - пиёз, саримсоқ кабиларнинг тўпгулида ва пиёзнамоларга мансуб бошқа ўсимликларнинг барг қўлтиғида ўсадиган майда пиёзчалар.

Бунт пахта ғарами - пахта пунктлари ва заводларида чигитли пахта-ни бир неча ой сақлаш учун муайян шаклда ҳосил қилинган катта пахта уюми.

Бурак (*Beta vulgaris* sp. esculenta Gurke.) – шўрадошлар оиласига мансуб суғориладиган ерларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Буралган чангчилар – гулда бир-бири билан зич тақалишиб турадиган чангчилар.

Бурган (*Artemisia anna* L.) – мураккабгулдошлар (қоқиўтдошлар) оиласига мансуб чўл, адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт.

Буркун қашқарбеда (*Melilotus*) - дуккакдошларга мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўтлар туркуми.

Бурма тўпгул (*лот. Bostryx*) - аниқ (симподиал) тўпгулнинг бир тури. Ўқи (поясининг учи) гул билан тугаб, ўз ёнидан бир гулпоя чиқаради. Бу

гулпоя ҳам ўз навбатида якка гул билан тугаб, ёнидан яна бир гулпоя чиқаради. Шу тариқа бир неча бор шохланиш натижасида бурма тўпгул ҳосил бўлади.

Бурмақора (*Corydalis Severtzovii* Rgl.) – кўкноргулдошлар оиласига мансуб тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Бурманниялар (*Burmanniales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи *Liliidae* кенжа синфининг тартиби.

Бурчаксимон колленхима – пўсти бир қанча ҳужайралар қўшилади-ган бурчакларида жуда қалин бўладиган колленхима.

Бурчоқ (*Lathyrus asiaticus* S. Kudr.) – 1) бурчоқдошлар (дуккакдошлар) оиласига мансуб тоғда ўсадиган истеъмол қилинадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Бурчоқ (*лот. Vicia*) - дуккакдошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми.

Бурчоқлар - капалакгулдошларга мансуб бир йиллик ўсимлик. У тўрт қиррали пояга, жуфт патсимон мураккаб баргларга эга. Гули оқ бўлиб, ўзидан (баъзан четдан) чангланади. Меваси узунроқ ва бир оз яссиланган юмалоқ дуккакдир. Ичида тўрттадан саккизтагача уруғ бўлади.

Бурчоқ боқла (*Vicia faba*, *Faba vulgaris*) - капалакгулдошларга мансуб бир йиллик экма ўсимлик. Пояси тўрт қиррали, тик, барглари жуфт патси-мон мураккаб. Гуллари оқ, ўз-ўзидан чангланади (баъзан четдан ҳам чангланади). Мевалари (дуккаклари) яссироқ, 4-8 дона уруғлари бор. Бу уруғларда 24-30% гача оқсил бор.

Бута (*frutex*) – 1. Танаси ёғочланган паст бўйли ўсимлик. 2. Ёғочлашган, бўйи 3 метргача етадиган бир неча пояли ўсимлик.

Бутача (*fruticulus*) – 1. Барча шохлари ёғочланган кичик (паст бўйли 80-70 см дан паст) буталар. 2. Ёғочлашган, бўйи ярим метрдан ошмайдиган бир неча ўхшаш кўринишли пояли ўсимлик.

Бугазор дашт - оқ тикан, бодом, чўл олчаси, тубулға ракитник каби чўл буталаридан иборат чакалакзор.

Буташ - ток ва бошқа мевали дарахтларни кузда буташ ва кесиш.

Бутилка дарахт – бомбаксдошлар оиласидан каваниллесия ёғочли, танаси бутилкасимон, асосининг диаметри бир неча метргача етадиган дарахт.

Бутон – ҳали очилиб улгурмаган гулкуртақ.

Бутен (*Chaerophyllum bulbosum*) - соябонгулдошларга мансуб икки йиллик ўсимлик. Поясининг ичи ковак, қуйи қисми тугунакли. Барглари уч карра патсимон. Асосан, ўрмон, бугазор ва экинзорларда (зиғир майдонла-рида бегона ўт ҳолида) ўсади.

Буюрғун (*Anabasis salsa* (CAM) Benth.) – шўрадошлар оиласига мансуб чўлда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Бўёқдор алканна хужўба (*Alcanna tinctoria*) - қ. Алканна.

Бўёқдор ўсимликлар - таркибидаги моддалардан турли-туман бўёқ-лар олинадиган ўсимликлар гуруҳи.

Бўзноч (*Dracosephalum*) - лабгулдошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми.

Бўзноч (*Helichrysum arenarium* Moench.) – қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб чўл, адирда ўсадиган кўп йиллик доривор ўт.

Бўзночлар (*Xeranthemum*) - қоқиўтдошларга (мураккабгулдошлар) мансуб ўсимликлар. Гул ва ўрама барглари очиқ тусда (кўпинча сариқ). Бу тус барг қуриганда ҳам сақланади. Шунинг учун бу барглар мутлақо сўлимайдиган гуллардек кўринади.

Бўзтикан (*Sonchus arvensis* L.) – қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб воҳаларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Бўзтикан (*Cirsium arvense*) - қоқиўтдошларга (мураккабгулдошлар) мансуб кўп йиллик, баъзан икки йиллик ўтлар. Барги тиканли, гули саватча кўринишида, тиканли ўрамабарглари билан ўралган, найчасимон. Уруғларида ҳаво орқали тарқалишга мослашган патсимон қилчалар бор.

Бўзчўп (*Secale (Fragile) silvestris* Host.) – бошоқдошлар оиласига мансуб қумли чўлда ўсадиган, ем-хашак бир йиллик ўт.

Бўймадорон – қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб адир, тоғ, яйловда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Бўлим (*divisionis*) – тузилиши ва ривожланишига кўра анча фарқланадиган синфларни бирлаштиради. Ўсимликлар оламини филогенетик ривожланишининг йўналишларидан бирига тўғри келади. Юксак ўсимликларда бўлимнинг номи – *phyta*, замбуруғларда – *mycota* билан ҳосил бўлади. Тубан ўсимликлар *Tallobionta*, юксак ўсимликлар *Embryobionta* га бирлаштирилади.

Бўлинувчи ҳужайра - бўлиниш натижасида ёш ҳужайралар ҳосил қилувчи она ҳужайра.

Бўкиш бўртиш (*protuberans* - *бўптувчи*) - уруғнинг униш олдидан намни шимиб бўртиши.

Бўр даври ўсимликлари (*plantae cretaceae*) - Бўр даврида яшаб, сўнг йўқолиб кетган ўсимликлар.

Бўр даври бўр системаси - ер тарихидаги мезозой эранинг учинчи (охирги) даври. У юра давридан сўнг ва кайнозой эранинг палеоген давридан олдин ҳукм сурган.

Бўригул (*Vinca erecte* Rgl. et Schmalh.) – кендрдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган, доривор, кўп йиллик доим яшил ўтлар туркуми. Гуллари ҳаво ранг ва йирик.

Бўрикалла - эртапишар қовун навларидан бири. Шакли думалоқ, пўсти қаттиқ, ола-була, холдор, банд томони яшироқ, уч томони эса сарғиш-яшил. Сиртида сийракроқ тўри ҳам бор. Эти оқиш-яшил, мулойим, жуда ширин.

Бўритароқ (*Aibiscus trionum* L.) – гулхайридошлар оиласига мансуб сўғориладиган ерларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Бўритикон (*Acanthophyllum korolkovii* Rgl.) – чиннигулдошлар оиласига мансуб чўлда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Бўртик (*Struma*) – 1. Ўсимлик органларидаги (барги, меваси ва уруғларидаги) бўртиб чиққан ўсимталар. 2. Мева ва гулбаргларда ҳосил бўладиган бўртиклар.

Бўтакўз (*Centaurea depressa* M.B.) – қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Бўғим оралиғи (*internodium*) - поянинг бир бўғимдан иккинчи бўғимгача бўлган қисми. Баъзан барглар бир-бирига жуда яқин жойлашган бўлиб (масалан, қоқи, дастаргул кабиларнинг ёпирмаларида), улар орасидаги поя қисми (бўғим оралиғи) деярли кўринмайди. Барглар бўғимлардан ўсиб чиқади, лекин бўғим оралиғи баргсиз бўлади.

Бўғимсиз (*лот. inarticulatis*) - тана, мева ва бошқа органларнинг бўғим ҳосил қилмай текис ўсиши.

Бўғимсиз сутдон – одатда кўп ядроли битта хужайрадан иборат оддий сутдон.

Бўғин – поянинг битта ёки бир неча барг бирикадиган, анатомия жиҳатидан бошқасидан кескин фарқланадиган қисми.

Бўғин оилача (*лот. geniculum - бўғин*) - бир-бирига яқин туркумларни ўз ичига олган систематик категория, таксон.

Бўғинлар галланишининг гетероморф хили - морфологик жиҳатдан турлича бўлган бўғинларнинг (наслларнинг) ўзаро алмашинуви. Улардан бирида (масалан, қирққулоқсимонларда) эса спорофит кўп бўлади.

Бўғинлар галланишининг изоморф хили - ташқи кўриниши бир-бирига ўхшаш, лекин физиологик ва цитологик жиҳатдан фарқ қилувчи жинсий ва жинсиз наслларнинг ўзаро галланиши. Бу ҳодиса яшил, қўнғир ва қизил сувўтларда кўринади.

В

Вагинула – антоцерат мохлардаги колонка чиқадиган найсимон ўсимта.

Вазицентрик ёғоч паренхима - заранг, шумтол каби дарахтларнинг ўтказувчи найчалари атрофида жойлашган паренхима хужайралари.

Вазипетрик паратрахеал паренхима – иккиламчи ксилемадаги марказий паренхима.

Вайда – 1. Бутгулдошлар оиласига мансуб исатус ўсимлиги 2. Бир, икки, кўп йиллик яхлит япроқли ўтлар 3. Меваси бир уруғли чўзиқ қўзоқ.

Вайя – 1. Айрим папоротниклар япроғининг бошқача номи 2. Папоротниклар баргларининг эски адабиётлардаги атамаси.

Вайя қирққулоқ барги (*lom. frons*) - қирққулоқ барглари. Куртакда спиралсимон ўралиб жойлашган бўлиб, унинг ички қисмидан ўса бошлайди. Шакли патсимон ажралган, ясси шохчага ўхшайди.

Вакуоль - бир хужайрали ёки кўп хужайрали ўсимлик организмлари хужайраларидаги кавак. Ўсимлик вакуоллари, одатда рангсиз ёки рангли хужайра ширалари билан тўлган бўлади. Ўсимлик вакуолларининг хужайра ширасидаги эриган моддалар (қанд, полисахарид, алкалоидлар, ошловчи моддалар, пигментлар, баъзи аорганик тузлар ва бошқалар) осмотик босим таъсирида хужайраларга озик моддалари ва сувнинг боришини таъминлайди ҳамда хужайралар билан тўқималарнинг механик кучайишини (тургор ҳодисасини) юзага келтиради.

Вакуолланиш - вакуоланинг хужайра онтогенезида шаклланиши.

Вакуом - 1. Ўсимликнинг ёш хужайраларидаги ариқча ва пуфакчалар ҳолидаги вакуолалар гуруҳи. 2. Қавакчасиз бўлган ёш хужайраларда кейинроқ юзага келадиган бир қанча майда қавакчалар. Хужайранинг қариши билан унинг плазмаси тортишиб, парда бўйлаб жойлашади. Натижада унинг ўртаси бир бутун қавакчага айланади.

Вакуум-инфилтрлаш - ўсимлик тўқималарига баъзи эритмаларни киритиш усули. Бунда ўсимликнинг текширилаётган қисми эритмага солинади, натижада хужайралар орасидаги ҳаво чиқиб кетади. Шундан сўнг тўқима найчасига яна ҳаво киритилади. Бу янги ҳаво найчалар ичига кириб қолган эритмани сиқиб, хужайра ораликларига йўналтиради. Бу усул кўпроқ ферментларнинг тирик хужайралардаги ишини ўрганиш учун қўлланилади.

Валериана маун (*Valeriana*) - валерианадошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Валерианелла (*Valerianella*) - валерианадошларга мансуб туркум.

Валерианадошлар (*Valerianaceae*) - Ёпиқ уруғлиларнинг икки уруғ паллали ва туташтожли ўсимликлар оиласи. Доривор валериана (*V. officinalis*) тури 60-150 см гача ўсади (қ. Валериана). Барги патсимон тоқ, икки жинсли, майда гуллари йирик тўпгулларга жойлашган.

Валик ўсимта - уруғдан ўсиб чиқадиган чўзиқ ўсимта.

Валлекула - қирқбўғимлар поясида дастлаб сув, кейин ҳаво билан тўладиган хужайралар.

Валлекуляр бўшлиқ - қирқбўғимларнинг бирламчи пўстлоғини ички қисмидаги дастлаб сув кейин ҳаво билан тўлган бўшлиқ.

Ванилин - ванил ўсимлигининг мевалари таркибида (1,5-3%) глюкоза ҳолида учрайдиган органик бирикма.

Ваниль - орхисдошларга мансуб ўсимлик. Барглари қалин ва оч кўк гулли лиана (тропик печак) дир.

Вант-Гофф қондаси - ҳароратнинг ортиши билан К реакциясини экспоненциал тарзда ортиши. Ҳарорат 10°C га ортганда:

$$\ln Q_{10} = \frac{10}{T_2 - T_1} \cdot \ln \frac{K_2}{K_1}$$

$T_2 - T_1$ – ҳароратдаги фарқ интервали; $K_2 - K_1$ – реакция тезлиги; Q – ферментатив реакцияларнинг кўпчилиги учун 1,4-2,0 физик жараёнлар учун 1,03-1,3 га тенг.

Вариация (*лом. Variatio-ўзгариш*) – 1. Ўсимлик авлодларида даврлар ўтиши билан юзага келадиган ўзгаришлар. 2. Белгининг (геннинг) сифат ёки миқдор жиҳатидан ўзгариши.

Варион – тур ичидаги фенотипик хилма-хил классификациядан ажралган асосий таксон.

Васкуляр (*Vascularis*) - ўтказувчи найлар тўдаси жойлашган қатлам.

Вахта - зах жойларда ва сув бўйларида ўсувчи ўсимлик.

Веgetатив дурагайлаш жинссиз дурагайлаш - И. В. Мичурин ихтиро қилган дурагайлаш усулларида бири. Бунда ўсимликларнинг маълум навлари ёки турлари пайванд қилиниб, улардан янги нав етиштирилади.

Веgetатив-генератив куртак – вегетатив метамерлари бўлган, ўсиш конуси муртак гул ёки тўпгулга айланган куртак.

Веgetатив гибридлар вегетатив дурагайлар - нави, тури ва туркуми турлича бўлган ўсимликларнинг айрим бўлақларини ўзаро бир-бирига улаш натижасида юзага келтириладиган янги бир ўсимлик шакли.

Веgetатив куртаклар - ўсиб новдага айланувчи куртаклар.

Веgetатив кўпайиш - жинссиз кўпайиш шаклларида бири. Бундай кўпайиш шакли бир ўсимликдан бир организмнинг юзага келиши билан изоҳланади. Бундай жараён барча ўсимликларга хос. Бир ҳужайрали ўсимликларда жинсий бўлиниш куртакланиш усулига нисбатан кўпроқ бўлади. Кўп ҳужайрали тубан ўсимликларда тананинг регенерацияга учрайдиган бир неча бўлимларга бўлиниб кетиши ёки юксак усимликларда, илдизпоя, бачки, пиёзтугунак кабиларнинг юзага келиши туфайли шундай жараён рўй беради.

Веgetатив кўпайиш – сувўтларда вегетатив кўпайиш оддий иккига бўлиниш, қайта ва кўп марта бўлиниш, куртак ҳосил қилиш, кўп ҳужайрали талломнинг ўсиши (колонияни ҳам), талломнинг бўлақларга бўлиниши ҳамда новда, столон, параспоралар, туганаклар, акинеталар ҳосил қилиш билан амалга ошиши билан кўпайиш.

Веgetатив органлар - ўсимликнинг ҳаёти учун хизмат қилувчи органлар. Буларга озикланувчи, озик моддаларини сақловчи ва ҳаракатга келтирувчи органлар киради.

Веgetатив яқинлаштириш жинссиз яқинлаштириш - бир-биридан узоқ турларни чатиштириш учун яқинлаштириш.

Веgetатив ҳужайра (*лом. vegetativus - ҳаётмуй*) - ўсимликлардаги жинсий (қ. Генератив) ҳужайралардан бошқа ҳужайралар. Чанг ҳужайра риво-

жланиб, очиқ уруғлиларда уч, ёпиқ уруғлиларда эса икки ҳужайрали гаметофитга айланади. Шулардан бири жинсий, қолганлари эса вегетатив ҳужайралар деб аталади.

Вегетатив чанг ҳужайраси чангнинг ўсувчи ҳужайраси (лот. *vegetatio* - ўсиш) - чангланиш жараёнида ўзидан генератив ҳужайра учун йўл бўлиб хизмат қилувчи найча ҳосил қиладиган чанг ҳужайра.

Вегетацион уя вегетацион катак - ўсимликларда турли тажрибалар ўтказиш учун хизмат қилувчи ойнавандлик хонача, катак.

Вегетацион метод - ўсимликларни ойнадан ясалган махсус вегетацион катакларда (уяларда) ўстириш ҳамда шу жараён давомида уларни физиологик ва агрокимёвий нуқтаи назардан текшириш методи.

Вегетацион давр вегетация даври - йилнинг ўсимлик ўсиб ривож топадиган даври ёки фасли.

Вегетация - ўсимликнинг ҳаёти, ўсиши.

Вегетация даври – 1. Ўсимликнинг ўсиш, ривожланиш даври 2. Ўсимликнинг уруғ ёки мева ҳосил қилгунгача тўлиқ ривожланиши учун ўтадиган даври 3. Қишлоқ ҳўжалигида экин экилганидан кейин ўрилгунча ўтган даври.

Вегетация цикли – организмнинг бир йил давомидаги ҳаётий даври.

Веймут қарагайи (*Pinus strobus*) - қарағайдошларга мансуб тез усар, баланд бўйли (50 м, баъзан ундан ҳам баландроқ) ва хушқомат дарахт.

Вейсманизм - биологиядаги ирсий масалаларни талқин қилувчи оқимлардан бири.

Везикуляр комплекс – диатом сувўтларнинг кўпчилигини плазмолеммаси ва диктиосома орасидаги кўплаб турлича ўлчамдаги ва катталиклардаги пуфакчалар, улар одатда қариётган ҳужайраларда учрайди.

Вектор - автоном репликацияланувчи плазмида, бактериофаг. Вектор ёт ДНК ёки РНКни ўзига бириктириб репликацияланади.

Вектор конструкция - бирор аҳамиятга эга ДНК бўлаги киритилган плазмид, вирус ёки кўчиб юрувчи генетик элементлар ДНК молекуласи.

Веламен – ҳаво илдизларидаги тигиз жойлашган, ўлик ҳужайралардан иборат, мустақамлик берувчи ва бирламчи пўстлоқдан сув буғлатишни камайтирадиган мураккаб эпидерма.

Велум – 1. Диатом сувўтларнинг палласидаги тирқишларни бекитадиган тешикли қумтош парда. *Centrophyceae* синфида муҳим таксономик белги 2. Папоротникларнинг изоэтопсидлар синфи ўсимликларидан айримларида спорангийни қоплаб турадиган парда.

Вельвичиядошлар (*Welwitschiaceae* ёки *Tumboceae*) - яланғоч уруғтоифа ўсимликларнинг *Welwitschiales* қабиласига мансуб оила.

Вельвичия - вельвичиядошларга мансуб очиқ уруғли ўсимлик. Морфологияси ва биологияси жиҳатидан дунёдаги энг ажойиб ўсимликлардан бири ҳисобланади.

Вербена (*Verbena*) - тизмагулдошларга мансуб бир йиллик, баъзан кўп йиллик ўт ва чала буталар туркуми.

Вербенадошлар тизмағулдошлар (*Verbenaceae*) - икки уруғ паллали ва туташ - тожли ўсимликлар оиласи. Бу оила ўт, бута, лиана (тропик пачақ) ва баъзан дарахт шаклидаги ўсимликларни ўз ичига олади.

Вертикал паренхима – иккиламчи ўтказувчи тўқималарнинг ўрта қисмидаги паренхима хужайралар.

Вертикал зона тиккалашувчи зона - тоғли минтақаларда пастдан юқорилашган сари иқлим, тупроқ шароитининг, ўсимликнинг ўзгариб бориши туфайли юзага келадиган ҳудудлар.

Ветиверия (*Vetiveria zizanoides*) - юксак ўсимликларга мансуб эфир мойли (ҳидли) ўсимлик.

Вибрионлар - спиралсимон букилган чўпча шаклидаги бактериялар. Бу бактериялар *vibrio* туркумига киради. Анча ҳаракатчан, лекин споралар ҳосил қилмайди.

Вивипария – 1. Барг қўлтиғи, тўпгул ёки япроқ устида ҳосил бўлиб тўкилганидан кейин ёш ўсимлик ҳосил қиладиган поябаргли ҳосила 2. Бамбукдошларнинг эндоспермсиз уруғининг мева ичида бўлиши.

Вивотоксинлар – текинхўр ҳаёт кечириб, сапрофит ҳолида патоген томонидан ажраладиган токсинлар.

Викарият - биогеографияда географик ёки экологик жиҳатдан бири-бирининг ўрнини босувчи организмларни изоҳлаш учун қўлланиладиган атама. Кўпроқ бирор турга оид турчара нисбатан ёки туркумга оид турга нисбатан ишлатилади.

Викаризм (*vicarismus*; лат. *vicarius* - ўринбосар) - бир-бирига яқин турларнинг ёки шу тур вариантларининг ўзгача ареалларга эга бўлиши ёки уларнинг бир ареал ичида турли экологик шароитларни эгаллаши.

Викар турлар ўринбосар турлар (лат. *species vicaria*) - морфологик жиҳатдан жуда ўхшаш, ареали бошқа-бошқа минтақаларда (баъзан эса бир ареалнинг турли экологик шароитларида) жойлашган ўсимлик тури.

Виктория-регия (*Victoria regia*) - нилуфардошларга мансуб кўп йиллик ўсимлик. Баргининг четлари юқорига қараб букилган, йирик, диаметри 2 м келадиган айлана шаклида. Усти кўк, ости қизғиш бўлган бу барглارнинг сувга ботган томонида 5 см калинликдаги томирлар ва қаттиқ тиканлар ўсади.

Вильт (англ. *wilt, to wilt* - сўлиш) - ўсимликларда бактерия, замбуруғ ва вируслар таъсирида юзага келадиган касаллик. Ўсимликнинг томир системасини шикастлайди. Бу касаллик кўпроқ картошка, жўхори, ғўза, зиғир, кунгабоқар, карам, ловия, тамаки, малина ва кўпгина хушманзара ўсимликларда учрайди.

Вильт – ўсимликнинг сувсизланиши натижасида сўлиши.

Винодор пальма (*Euphria vinifera*) - 1. Ғарбий Африка ўрмонларида ҳамда тропик Американинг Шарқий соҳилларида ўсадиган пальма. Танасининг бўйи 3 м та, шу тана бошида жойлашган патсимон барглари 15 м га етади. Ёш тўпгуллари кесилганда поясидан серқанд шира чиқади. Бу ширадан эса пальма виноси тайёрланади. 2. Бразилияда ўсувчи баланд бўйли

(50 м гача) ва елпиғич баргли пальма (*Mauritia vinifera*). Унинг ширасидан ҳам вино тайёрланади. Меваси ейилади.

Виолаксантин – *Viola tricolor* ўсимлиги гулининг тожбаргларида ажратилган каротиноидларга мансуб сариқ пигмент.

Випинизм – ёнма-ён ривожланган ўсимликларнинг ўзаро чангланиши.

Виргинил давр – ўсимликнинг ўсиши ва ривожланишида уруғ униб чиқишидан биринчи марта гуллагунгача бўлган даври.

Виргиния ертути виргиния қулупнайи (*Fragaria virginiana*) - Америка қитъасидан тарқалган йирик мевали ертут (қулупнай). Унинг Чили ертути (*F. chiloensis*) билан чатиштириб олинган гибриди ҳозирги экма ертутларнинг дастлабки шакли ҳисобланади.

Вир кишимиши - кишимишнинг майизбоп нави. Гули икки жинсли. Гу-жуми (меваси) сариқ, сал чўзиқроқ, думалоқ.

Вирулент фаг - бактерия ҳалок бўлиши ёки ўлмаслигига таъсир этувчи бактериофаг.

Вируслар (лот. *virus* - заҳар) – 1. Фақат ультрамикроскопдагина кўринадиган энг майда тирик мавжудотлар. 2. Бактериофаглар - ҳаётнинг ҳужайрасиз шакллари.

Витализация жонланиш - ўлим ҳолатига яқинлашган бирор организмни жонлантириш.

Витализм - ҳаётий жараёнларни моддий бўлмаган «ҳаётий кучлар» ҳаракати билан тушунтиришга интиладиган идеалистик таълимот.

Витамин (лот. *vita* - ҳаёт) - одам ва ҳайвон учун кам миқдорда зарур бўлган органик моддалар. Улар биокимёвий реакцияларнинг катализаторлари ҳисобланади.

Витаминадор ўсимликлар - турли органларида витаминлар бўлган ўсимликлар. Бундай ўсимликлар витамин олиш саноатида ёки витаминлаштирилган озиқларда ишлатилади.

Волва – соябонсимон замбуруғларда (*Agaricales*) “оёқча”нинг пастидаги ёпқич.

Вольвокс (*Volvox*) - тубан ўсимликларнинг чин яшил сувўтларга мансуб туркуми. Диаметри қарийб 3 мм келадиган юмалоқ шаклдаги бу ўсимликлар қилчалар ёрдамида ҳаракатланади.

Вольвокслар (*Volvocineae*) – колонияли, кўп ҳолларда ценобийли турлича шакл ва тузилишли *Chlamydomonadinea* мос келадиган, ҳар бир ҳужайрасида 2-4 хивчинли сувўтлар (*Chlorophyta*, *Chlorophyceae*) кенжа тартиби.

Волькамерия (*Volcameria*) - тизмагулдошлар (вербенадошлар) нинг элродендрон туркумига мансуб хушманзара ўсимликлар. Барглари қарама-қарши ёки давра бўлиб жойлашган, тўпгуллари рўвак шаклида, ҳади хушбўй.

Волютин – *Cyanophyta* ҳужайраларидаги полифосфат доналар.

Вошерияксантин – сариқ-яшил сувўтлар ҳужайраларидаги асосий ксантофилл пигмент.

Вязель (*Conorilla varia*) - бурчоқдошларга (дуккакдошларга) мансуб ўт ёки бута ўсимлик.

Г

Габитус қиёфа (лат. *habitus*) - ўсимлик организмнинг ташқи кўриниши.

Гидатод сувчи тешикча - организмдаги ортиқча сувни буғлатишга мослашган тешикчалар.

Гадром (юн. *gadrom* - мустаҳкам, йўғон) – 1. Найларни, трахеидларни ва улар билан ёндош паренхима ҳужайраларни ўз ичига оладиган ўтказувчи тўдаларнинг бир қисми. 2. Трахеал элементлар ва улар билан боғлиқ ксилема тўқимасининг паренхима ҳужайралари.

Гажак тўпгул симподиал тўпгул (лат. *cincinus, spira*) - бир томонга қайрилган гажаксимон тўпгул. Кампирчопондошлар оиласига мансуб кўпчилик ўсимликларнинг тўпгули шундай тузилишга эга.

Газандалар (*Urticales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Hamamelididae* кенжа синфининг тартиби.

Газанда (*Urtica dioica* L.) – газандадошлар оиласига мансуб воҳа, чўл, адирда ўсадиган, доривор кўп йиллик ўт.

Газакўтлар (*Gentinales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Asteridae* кенжа синфининг тартиби.

Газакўт (*Gentiana olivieri* Gris.) – газакўтдошлар оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Газакўт генциана (лат. *Gentiana*) - эрбаҳодошларга мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўтлар, чалабута ўсимликлар туркуми. Барглари бандсиз ва қарама-қарши жойлашган, шоналари туташтожбаргли кўнғироқсимон, кўк ёки ҳаво ранг, баъзан сариқ.

Газакўтдошлар эрбаҳодошлар (*Gentianaceae*) - икки уруғ паллалиларга мансуб туташ тожбаргли ўсимликлар оиласи. Барглари қарама-қарши ўсадиган ёнбаргсиз бундай ўтларнинг гули йирик, очик тусли. Тугунчаси 1-2 чаноқли (хонали); меваси - кўсакча.

Газга чидамлилиқ – атмосфера ҳавосидаги водород сульфид, углерод, олтингугурт, азот кабилар оксидларининг миқдорини ортиқча концентрациясига ўсимликларнинг чидамлилиги.

Газлар алмашинуви - организм ва ташқи муҳит ўртасидаги ҳаво алмашинуви жараёни.

Газли вакуола – кўк-яшил сувўтларнинг кўпчилигини ҳужайрасидаги ёруғлик микроскопи орқали кўринадиган қизил, тўққизил, қорамтир юмалоқ ёки ноаниқ шаклдаги, электрон микроскопда бир қанча таёқчалардан иборат газли пуфакчалар, улар сувўт ҳужайрасининг сувда чўкмаслигини таъминлайди.

Галактоза - оддий қандлардан иборат органик модда. Ўсимлик организмларида учрайди.

Галла – 1. Ўсимликларни асосан пояси ва баргларида ҳашаротлар ва бошқа майда умуртқасиз ҳайвонлар яшайдиган турлича шакллардаги, мезин тукли, кийгизсимон ғуборга ўхшаб кетадиган тузулмалар 2. *Chytridiomycetes* синфига мансуб замбуруғлардан *Synchytrium* туркумининг ҳужайини ўсимлик япроғи, барг банди, поясида ҳосил қилган кичик қора ёки жигарранг тусли ўсимта.

Галобионтлар – сувдаги минерал тузларнинг миқдори 285 г/литрга, ош тузи 347 г/л бўлган глаубер кўлларидаги сувўтлар.

Галомезофитлар – унча шўрланмаган тупроқлар ўсимликлари.

Галопсаммофитлар – шўрланган қумликларда ўсадиган ўсимликлар.

Галофитлар – туз миқдори юқори бўлган шароитга мослашган ўсимликлар. *Chenopodiaceae*, *Plumbaginaceae*, *Frankeniaceae*, *Tamaricaceae* оилаларининг ўсимликлари галофитлар ҳисобланади.

Галофитлар - чўл ва саҳроларда, даштларда, дарё водийлари ва денгиз соҳилларидаги шўрхок ерларда ўсувчи ўсимликлар.

Галофоб – туз миқдори 0,5% дан ортиқ бўлмаган сувда ўса оладиган ўсимлик (сувўт).

Галмейн ўсимлик – рух элементига бой тупроқда ўсадиган ўсимлик.

Гальванотропизм – қ. электротропизм.

Гамамелислар (*Hamamelidales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи *Hamamelididae* кенжа синфининг тартиби.

Гамета — 1. Генератив жинсий ҳужайра. 2. Етилган жинсий ҳужайра (эркак гаметаси, урғочи гамета). 3. Кўпайиш учун хизмат қиладиган, жинсий жараёнда иштирок этадиган, гаплоид хромосомалар тўпلامли ҳужайра. Сувўтларда жинсий жараёни амалга оширадиган махсус ҳужайра, яшил сувўтларнинг *Conjugatophyceae* ва қизил сувўтлардан ташқари барча сувўтларда эркак гамета доимо хивчинли, урғочи гамета доимо хивчинли бўлмаслиги мумкин.

Гаметалар - ўсимлик организмларидаги эркак ва урғочи жинсий ҳужайралар. Турли жинсларда турли кўрinishга эга. Масалан, урғочи жинсий ҳужайра (макрогамета) анча йирик, лекин ҳаракатсиз, эркак ҳужайра (микрогомета) эса ҳаракатчан. Кўпчилик сувўтлар ва замбуруғларда эркак иккала (эркак ва урғочи) ҳужайра ҳам ҳаракатчан бўлиб, улар ўзаро физиологик жиҳатдан (изогаметалар), баъзан эса катта-кичиклиги (гетерогаметалар) билан фарқ қилади. Ҳаракатчан эркак гаметалар антерозоидлар (сперматозоидлар) деб аталади.

Гаметалар софлиги қонуни - гаметаларга 2 та аллел генлардан биттасининг ўтиши, ўша гамета иккинчи аллелдан соф эканлигини таъкидловчи қонун. Иккинчи аллел мейоз натижасида бошқа гаметага ўтади.

Гамета редукцияси – гамета ҳосил бўлишида мейознинг рўй бериши.

Гаметафит - ўсимликларда жинсий ҳужайраларни ҳосил этувчи бўғин.

Гаметангий гаметадон гаметачи - ҳаракатчан гаметалар ҳосил қилувчи генератив ҳужайра.

Гаметангий – жинсий жараёни амалга оширадиган гаметаларнинг юзага келтирадигани. Содда тузилган сувўтларда у вегетатив ҳужайралардан мураккабларида махсус тузилмадан иборат.

Гаметангий – ўсимликларда эркак ва урғочи гаметалар ҳосил қиладиган бир ёки кўп ҳужайрали жинсий ҳосила.

Гаметогамия – гаметаларнинг ўзаро қўшилиши.

Гаметогенез - эркак ва урғочи гаметаларнинг (етилган жинсий ҳужайраларнинг) ҳосил бўлиш жараёни.

Гаметоспорофит – битта сувўтнинг зооспора ва гаметаларнинг ҳосил қилиши.

Гаметофаза – юксак ўсимликларнинг зиготадан ривожланиб, вегетация даврининг тугаётганида яна зигота ҳосил қилгунча ўтган даври.

Гаметофит – спора (зооспора) ва гаметалар ҳосил қиладиган ўсимлик, гаметоспорофит дейилса аниқроқ бўлади. Гаметоспорофитлик яшил (*Ulvaceae*, *Cladophoraceae*), кўнғир (*Ectocarpales*, *Chordariales*, *Sphacelariales*, *Punctariaceae*), қизил (*Bangiophyceae*, айрим *Nemaliales*) сувўтларига хос. *Laminaria japonica* Aresch. гаметофит бир ҳужайрали бўлади.

Гаметофит - гаметачи ўсимлик, гаметачи насл. У фақат кўпайишнинг наслий галланиш хилида икки фазанинг бири ҳисобланади. Бунинг акси спорофит бўлиб кўпайиш даврида гаметофит билан алмашинади. Гаметачи насл етилганда архегон (қ. архегоний) ва антерид (қ. антеридий) деб аталадиган гаметачи органлар ҳосил бўлади.

Гаметофор гаметадор - гаметофитнинг жинсий органлар жойлашган қисми.

Гаметик редукция – ҳайвонлар оламига хос бўлсада, гаметанинг мейоз натижасида рўй бериши, талломнинг бошқа ҳужайралари диплоид ҳолда қолади. Бундай ҳолат диатом ва айрим (*Cyclosporphyceae*) кўнғир сувўтларга хос.

Гаметогенез – урғочи (оогенез) ҳамда эркак (сперматогенез) жинсий ҳужайраларининг (гаметалар) ривожланиш ва уларнинг шаклланиш жараёни.

Гаметоспорофит – сувўтларда гаметалар ва споралар ҳосил қиладиган индивид.

Гаметофит – ўсимликларнинг ривожланишида ҳар иккала авлодларни алмашинувидаги жинсий авлод, ўсимликнинг спорасидан зигота ривожлангунга қадар бўлган ҳаётини босқич.

Гаммада - Африка саҳросидаги тошлоқ ерлар.

Гандамия (*Thermopsis dolichocarpa* V. Nik.) – дуккакдошлар оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган, доривор, кўп йиллик ўт.

Гаолян япон жўхориси (*Sorghum chinense*) - ғалладошларга мансуб донли ўсимлик. Пояси 4 м га етади; тўпгули рўваксимон. Хитой, Япония, Корея, Узоқ Шарқ, Кавказ ва Жанубий Украинада экилади.

Гаплобактериялар оддий бактериялар - колония ташкил қилмай **якка** яшовчи бактериялар.

Гаплобионт – 1. Хужайраси гаплоид хромосомли жинсий насл. 2. Ривожланиш даврида гаплоид ҳолат доминант ҳолда бўй берадиган организм.

Гаплоид - хромосомаларнинг бир хиссалик (n) тўплами. Жинсий хужайраларда хромосомалар гаплоид, яъни соматик (тана хужайраларга $2n$) нисбатан икки ҳисса кам бўлади.

Гаплоид хромосомалар тўплами - жинсий хужайраларда бўладиган барча хромосомалар тўплами (li).

Гаплоид мағиз оддий мағиз - бўлинмайдиган хромосомли хужайра мағзи (қ. Кариокинез).

Гаплоидия - хромосомалар тўплами дастлабки микдорга нисбатан икки марта кам бўлиш жараёни. Бунинг натижасида ҳосил бўлган ўсимликлар гаплоидлар ёки маноплоидлар дейилади.

Гаплетриялар – жигармохлар синфидан юнгерманиялар кенжа синфининг тартиби.

Гаплостела – стеланинг энг қадимги ва содда тузилгани, у ксилема боғламидан иборат бўлиб, флоэма қавати билан ўралган.

Гаплостела – қ. протостела.

Гаплостела оддий ўтказгич системаси - ихчам цилиндр шаклидаги ксилемадан иборат протостела (қ.). Ҳамма томони флоэма билан ўралган.

Гаплостемон гул якка доирали оталик гул - Чангчилари фақат гул ичида бир доира бўлиб жойлашган гул.

Гаплофаза – ўсимликларнинг тоқ хромосоматик даври.

Гапложлей оғизча – очик уруғли ўсимликлардаги қадимги ва энг содда типдаги оғизча.

Гаптера – йирик бута лишайникларда субстратга бирикиш учун хизмат қиладиган қўшимча қисм.

Гаптералар илдизсимон ўсимталар - сувўтларда бирор субстратга ёпишиб ўсиш учун хизмат қилувчи ризоидлар ёки баъзи юксак ўсимликларда поядан ўсиб чиқувчи сўргичлар ва тутқич ўсимталар.

Гаптогамета – тилларанг сувўтларнинг учта турлича хивчини бўлган гаметаси.

Гаптонема – тилларанг сувўтларнинг айримларидаги хивчиндан ташқари олдинга йўналган узунлиги хивчинга тенг ёки калтароқ ўсимтаси.

Гаптонема – тилларанг сувўтлардаги 5-6 якка фибрилладан юзага келган йўғонлашган хивчин.

Гаптотропизм - чирмашиб ва ўралиб ўсувчи ўсимликлар учининг бирор предметга нисбатан бурилиши ёки айланиши.

Гаптотропизмлар – қ. тигмотропизмлар.

Гардиш лаппак - гул остидаги ялпоқ гардиш; гулўрни устидаги лаппакча.

Гарига (фр. *garigue*) - паст буйли доимо яшил буталар ва пакана паль-

2000

2001

2002

2003

2004

2005

2006

2007

2008

2009

2010

2011

2012

2013

2014

2015

2016

2017

2018

2019

2020

2021

2022

2023

2024

2025

2026

2027

2028

2029

2030

2031

2032

2033

2034

2035

2036

2037

2038

2039

2040

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

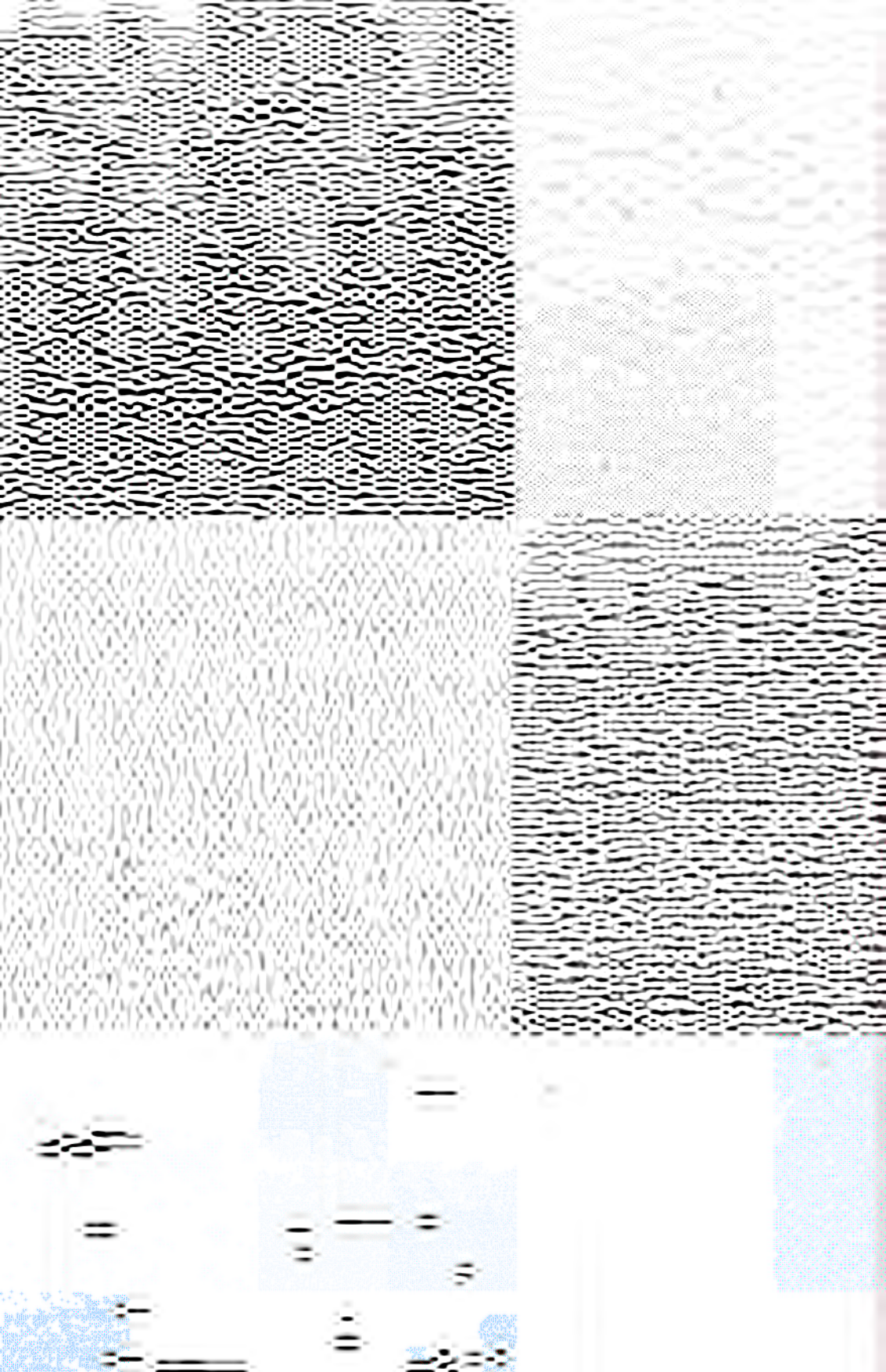
100

100

100

100

100

Географик зоналик - денгизлардаги муайян планктон ва бентос таксонларнинг алоҳида географик минтакаларга боглик; ҳолда тарқалганлиги.

Географик муҳит - тирик мавжудотларни ураб турган табиат.

Геокарпия - гул тугунчасини тупроқда (ерга) ботиб кириб, унинг ичида мева ҳосил қилиши (ерёнгок усимлигида); тупроқ ичида меванинг ривожланиши ва етилиши.

Геоморфогенез - геологик ва гидрологик ҳодисалар туфайли ер юзасининг шакли, унинг рельефи, гидрологияси ва субстратдаги узгаришлар.

Геотропизм - 1. Усимликнинг яхлит ёки унинг алоҳида аъзоларини Ернинг гравитация майдони таъсирига нисбатан ҳаракатлари. 2. Усимлик органларининг ерга нисбатан йуналиш хусусияти. Бунда усимлик органлари ер сатҳига нисбатан ё пастга (масалан, томир), ё юқорига (поя, тана кабилар) қараб усади. Илдизнинг ер остига қараб усиши тугри мусбат) геотропизм деб, поянинг юқорига усиши эса тесқари (манфий) геотропизм деб аталади. 3. Ернинг тортиш қучи таъсирида усимлик қисмларининг маълум ҳолатда эгилиши.

Геотропизмдаги рецепция - усимликни яхлит ҳолда ёки унинг бирор қисмининг узини оғирлигини таъсирига қура ҳаракати.

Геофилия - баъзи усимликлар поясининг тупроқ орасида яшаш хусусияти.

Геофитлар - пояси қуртаклари билан тупроқ орасида қишлайдиган қуп йиллик ут усимликлар (масалан, ажрик, гумай, пиёз, лола қабиди қуп йиллик утлар).

Геофитон - ер усти сувутлари (усимликлари).

Герандошлар ёрондошлар [*лот. Geraniaceae*] - иққиди уруг паллалиди

лар коллекцияси. 2. Куритилган усимлик коллекцияларини узида сак;-лсвчи ва анализ қилувчи махсус ташкилотлар.

Гербицидлар - бегона усимликларга қарши ишлатиладиган кимёвий воситалар. Гербицидларнинг бир турдаги усимликларни ва ялпи усимликларни йук;отишга мулжалланган хиллари бор.

Геркогамия - гулда уругчи ва чангчиларни узаро уругланиб қолмайдиган холда жойланиши.

Геркогамия - чангчи ва уругчиларнинг маълум бир холатда жойлашувй. Бу хол усимликларнинг уз-уздан чангланишига тусқинлик қдлади ва наслни бузилишдан сак^айди.

Гермафродит — ҳам еркак ҳам ургочи жинс хоссаларни узида бирлаштирган организм.

Гермафродит кушжинсли (юн. *hermaphroditicus*) - чангчи ва уругчиси булган икки жинсли гуллар.

Герниария (*Hermaria*) - корамугдошлар (чиннигулдошлар) га мансуб бир йиллик (Урта Осиёда) ёки куп йиллик утлар туркуми. Буйи 2-10 см, пояси сершоҳ, пояларда усувчи барглари текис, гуллари майда, бир жинсли ёки икки жинсли. Гулларида 2 тадан 5 тагача чангчи булади. Меваси курук; ва бир уругли.

Герпетобий - тупрок; юзасидаги ценопопуляция.

Геспер (*Hesperis*) - крестгулдошларга мансуб усимликлар туркуми. Гули ок,шом пайтлари хушбуй хид чикаради. Шунинг учун баъзан хушманзара усимлик сифатида экилади.

Гесперидий - ташк,и кисми безли экзокарпий, уртаси говакли, ички кисмида ширали халтачалари булган мева хили, масалан, лимон, апельсин, мандарин.

Гетероглеялар (*Heterngloeales*)

Гиалин май донлар - диатом сувутларнинг паллаларидаги силлик[^] перфорацияси йук; жойлар,

Гиалинли хужайра - сфагнум мохларнинг япроқларидаги сувли хужайра.

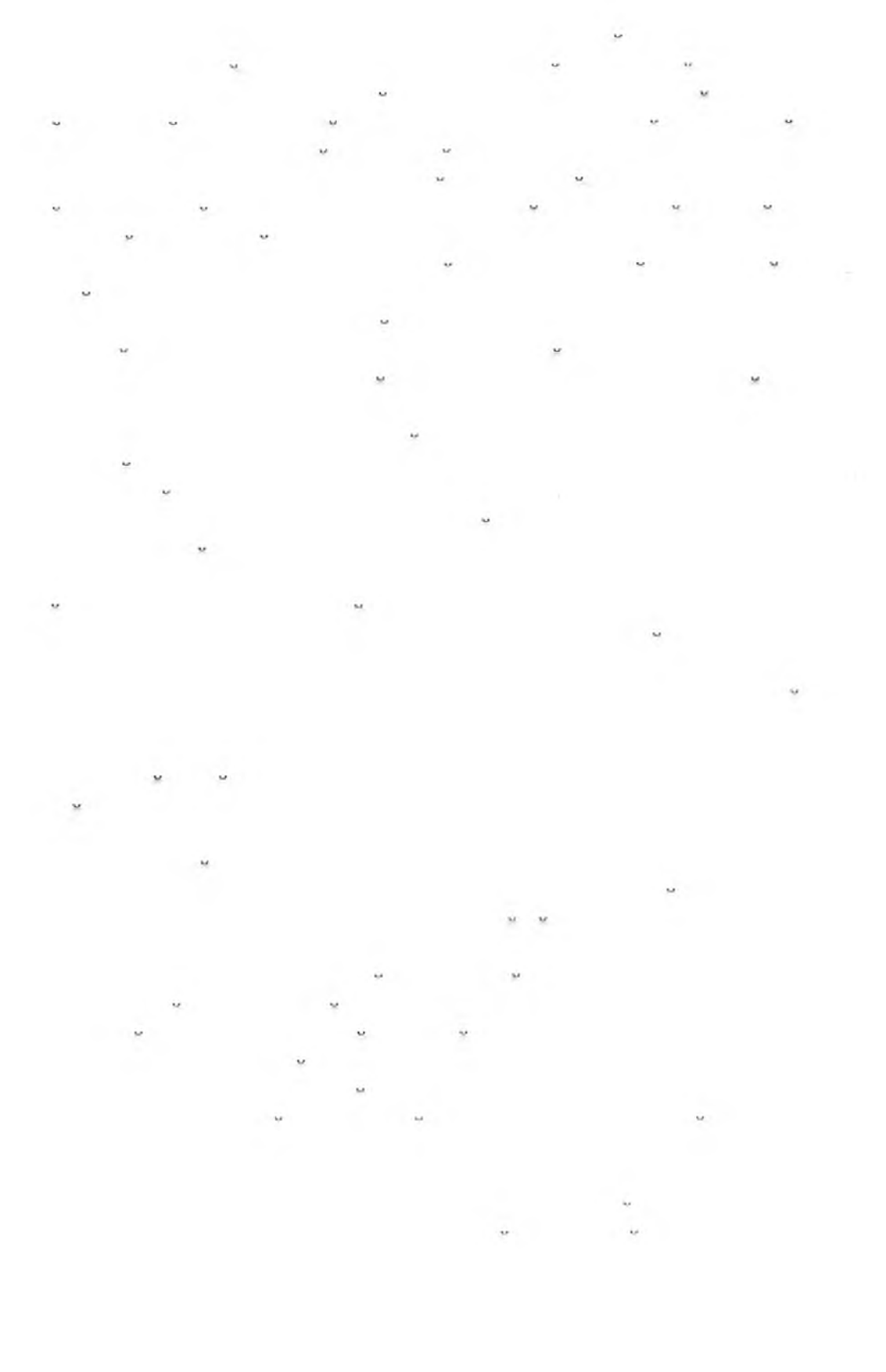
Гиалинли хужайралар - сфагнум мохларидаги хлорофилли хужайра-

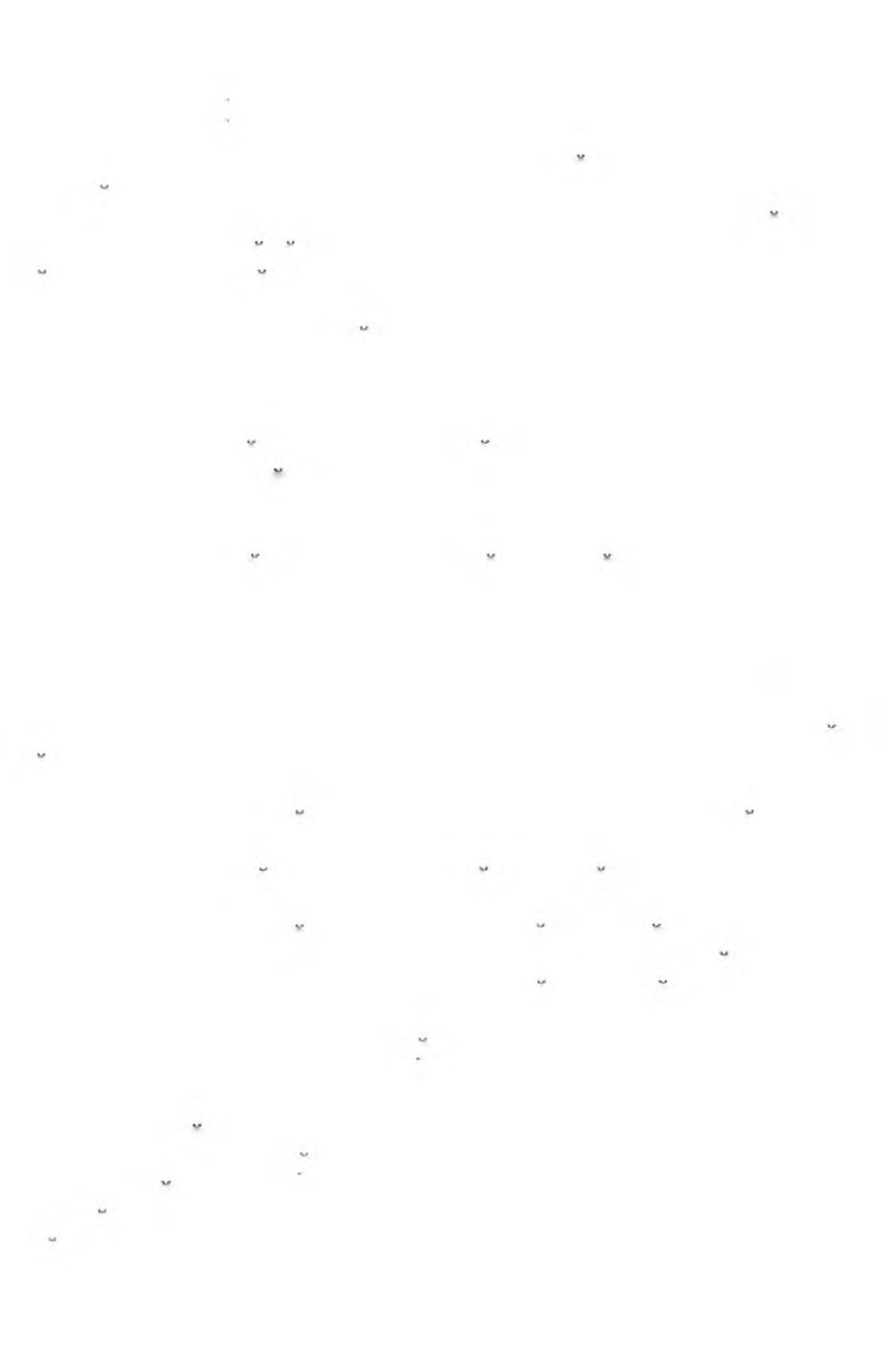
Гидателлалар (*Hydatellales*) - гулли усимликлардан *Liliopsida*

Гипотека остки палла - бир хужайрали диатом сувутларнинг икки паллали кутича тузилишида булган кисми (кобиги) нинг остки палласи. Устки палла (копкок) эса эпитека (к деб атЭ;Э{,алМ|Эг,аМ|зз,дМ| |зЮи.

Гулурни - гулнинг киска гулбанд кисми, унда гулкургон, чангчилар ва уругчилар жой лашади.

Гулкургон - гулдаги косабарг билан гултожбаргларнинг биргаликдагиси.

Гукериелар - мохлар булими бриопсидлар синфи, бриидлар кенжа синфининг тартиби.

Гумид и[^]лим - ёгингарчилик мивдори бугланаётганидан куп булган худудлар иклими.

Гуммигут - чой дошларга мансуб *Garcinia hanburyi*, *G. morella* номли тропик дарахтларнинг кобигидан ок;иб чикадиган (зарарланганда) сутсимон куюк, шира. Таркибида 70-80% гача смола, 20-27% гача камедь (елим) бор.

Гумми усимлик елими - ёпицшок; эритмалар хосил килувчи полисахаридлар комплекси.

Гумификация - тупрокда бактериялар ва боцща микроорганизмлар иштирокида чиринди хосил булиш жараёни.

Гуммоз - елимни елим йулларида тупланиб колиши хамда уни тапщарига чициши билан руй берадиган касаллик белгиси.

Гуммос - тупрок; микроблари иштирокида усимлик ва хайвон қол-дикларида хосил булган чиринди.

Гунафшалар (*Violates*) - гулли усимликлардан *Magnoliopsida* синфи *Dilleniidae* кенжа синфининг тартиби.

Гурвак (*Melo cassaba*) - ола гурвак, Ок гурвак, Кора гурвак, Кук гурвак каби зртапишар ковунларнингумуми й номи.

Гутта [*gutta* - томчи) - Усимликларнинг сут ширасида ёки баъзи тропик дарахтларнинг махсус жой ларида учрай диган ёпишкок масса. Бу мод-дадан гуттаперча (қ.) олинади.

Гуттаперча [*англ. guttapercha*) - Гуттадор усимликларнинг қотган ширасидан олинадиган чармсимон мах,сулот.

Гуттаперча дарахт (*Palaquium*) - Сапотадошларга мансуб 50 га як;ин турни уз ичига олган дарахтлар туркуми.

Гуттаперчадор усимликлар - Таркибида гуттали сутсимон шира булган усимликлар гурухи. Унинг ширасини цотириб гуттаперча олиш мумкин.

Гуттация - атмосфера намлиги ортик булиб, илдиз босими кучайган-да япроадан сувни томчи холида чик;иши.

Г[^]уттация томчилаш (*лот. guttatio* - томчилаш) - баъзи усимликлар-нинг узидаги ортицча сувни баргидаги тешикча (қ. Гидатодалар) оркали чик,ариши. Илдизлар туплаган сув микдори барглар оркали бугланаётган сув мивдоридан ортиб кетган пай тларда шундай жараён юз беради.

Гузалцора

Д

Давра барг (*folia verticiliata*) - халка, дойра булиб жой лашган барглар, Давлатбой - ковуннинг эртапишар навларидан бири. Шакли эллипс-симон, майда (1,5-2,5 кг), пусти каттик, майда турли, ок;иш тусда. Эти ок, сершира. Таркибида 9,1% гача канд бор.

Дазикладалар (*Dasycladales*) - талломи битта гигант радиал-симметрик, мураккаб морфологияли хужайрадан иборат, тармокланган ризоидли тропик ва субтропиклардаги денгизларда таркалган сувутлар (*Chlorophyta, Siphonophyceae*) тартиби.

Далачай (*Hypericum scabrum* L.) - далачай дошлар оиласига мансуб адир, тогда усадиган, доривор, куп йиллик ут.

Даммара (*Малайя тилида damar -смола, цатрон*] - 1. Игнабаргли дарахтлар туркуми. 2. Айрим тропик дарахтлар таркибидан олинадиган саргич ва жигар ранг катрон (смола).

Данак (*лот. rugosa*) -этли мева орасидаги ёгочланган кием.

Данакли мева (*лот. drupa*) - икки хил каватдан иборат булиб, шулардан ташки кавати этли ёки юмшок, ички кавати эса данак мевалар. Масалан, олча, гилос, бодом, олволи, урик, ёнгок ва шу кабилар.

Данакли мева -усти юмшок, ширадор ва ички кисми данакдан иборат мева. Масалан, урик, шафтоли, гилос, олча кабиларнинг меваси.

Данакли усимликлар (*plarttae pyrenus*) - данак-мевали усимликлар. Масалан, шафтоли, гилос, олволи, урик кабилар.

Дарахт - ёгочлашган пояли ва илдизли хамда катта танали куп йиллик усимлик.

Дарахтзорчилик -уруг ёки к^ат экиш билан сунъий урмон яратиш.

Дарахт танасининг табацалашуви - бир хил ёшдаги (100-120) битта ва уша фитоценоздаги дарахтларнинг буйи, йугонлиги, танасининг ривожланишида фаркларнинг булиши.

Дарахт экувчи машина дарахт экиш машинаси - дарахт, бутЭЭ,рМ|

Дастлабки кичик навсинаш - назорат кучатзорида ажратиб олинган энг яхши селекцион навларнинг - булажак навларнинг илк бор (дастлаб] синалиши.

Дастарбош (*Achillea filipendulina* Lat.) - мураккабгулдошлар оиласига мансуб адир, тогда усадиган доривор куп йиллик ут.

Дастаргул (*Bellus repennis* L.) - кокиутдошлар (мураккабгулдошлар)

Дендрарий - дарахт, бута, лиана усимликлар устириладиган махсус жой.

Дендрарий дарахтзор - дарахтлар устириладиган махсус майдон.

Дендро... - дарахтга оидликни билдирадиган кушма сузларнинг була-

Дендроид типли колониялар - гемимонад (пальмеллоид) тузилишли сувутлар колониясининг мураккаб тузилганлари.

Дендрограф - дарахт танасининг энига усувини хисобга олиб турадиган асбоб.

Дендролог дарахтшунос - дарахтлар соҳасида ишловчи мутахассис, дендрология мутахассиси.

Дендрология - ботаника фанининг дарахт ва буталарни урганувчи бўлими.

Дендрология - дарахт ва буталарнинг морфологияси, систематикаси, экологияси, географияси ва халқ; хужалигидаги аҳамиятини урганадиган фан тармоғи.

Дендрохронология - тарихий воқеалар ва табиий ҳодисаларни дарахтларнинг йиллик халқдларига қараб таҳлил этиш бўйича илмий соҳа.

Денгиз бентоси - денгиз остида яшовчи турли-туман организмлар мажмуи.

Денгиз ошути - ламинария туркумига мансуб денгиз кунгир сувутларининг номи.

Денгиз пиёзи (*Urginea maritima*) - лоладошларга мансуб куп йиллик ут усимлик. Ёввойи ҳолда урта ер денгизи соҳилларида усади. Пиёзнинг диаметри 15-30 см, оғирлиги, 2,5 кг га етади. Меваси - кусакча. Пиёзи таркибида сциларец глюкозиди бор. Шунинг учун медицинада кенг фойдаланилади. Бундан ташқари, ундан кемирувчиларга қарши курашда ҳам фойдаланиш мумкин.

Денгиз сувутлари - денгизда усувчи сувутлар. К. Ламинария.

Денгизуг (*Zostera*) - денгизда яшовчи ҳар хил оилаларга мансуб бир Канча турли усимликлар. Бу усимликлар денгиз соҳиллари ва дарё дельталарида усади.

Дензекторлар - фитоценозда илдизлари билан узаро боғланмаган, бир мунча тигиз ҳолда доминантлик қилувчилар, уриб олинганда урнини осон бушатадиганлар.

Деперация - физикавий, кимёвий мутагенлар таъсирида узгарган ДНК нинг бирламчи тузилишини тикланиши.

Деплазмолиз - ҳужайранинг плазмолиз ҳолатидан тургорликга қайтиши.

Дермато - "пуст", "тери" маъноларини англатадиган кушма сузларнинг булагии.

Дерматоген - усимлик илдизининг усувчи учидаги биринчи тук;ималарда жойлашган сиртки;хужайралар цатлами.

Дерматоген - гулли усимликлар пояси ва илдизининг усиш нук;тасидаги эпидермис хосил буладиган кават,

Дерматомикозлар - одамлар ва хайвон терисининг замбуруг касалликлари.

Дерматосома - тана гфбиги.

Дерматофит - сут эмизувчи хайвонлар, одам сочи, тирноги, терисида касаллик хосил килувчи, асосан *Ascomycetes* синфига мансуб замбуруглар.

Дермоид - сувутни бириктириб турадиган дисксимон ^осила.

Дермокарпалар (*Dermocapsales*) - индивидлари бир хужайрали асоси ва учидагига табацалашган субстратга бириккан кичик гурухлар ёки колонияларга ухшаш туплам хосил киладиган 3 оилани бирлаштирган (*Cyanophyta, Chamaesiphonophyceae*) тартиби.

Десмарестиялар (*Desmarestiales*) - спорофитининг талломи жуда катта (0,5-4 м баландликда) кучли тармок^анган шохча курунишли, гаметофит микроскопик, спорофит бир каторли ипдан иборат денгизларда кенг тарцалган сувутлар (*Phaeophyta, Phaeozosporophyceae*) тартиби.

Десмидиялар (*Desmidiaceae*) - хужайраларининг тузилиши гаройиб хилма-хиллиги, пустининг нақшларини, сик;ик; белбог к;исмини булиши уч яссиликдаги курунишида фарк;и билан фаркланадиган сув^лар (*Chlorophyta, Conjugatophyceae*) тартиби.

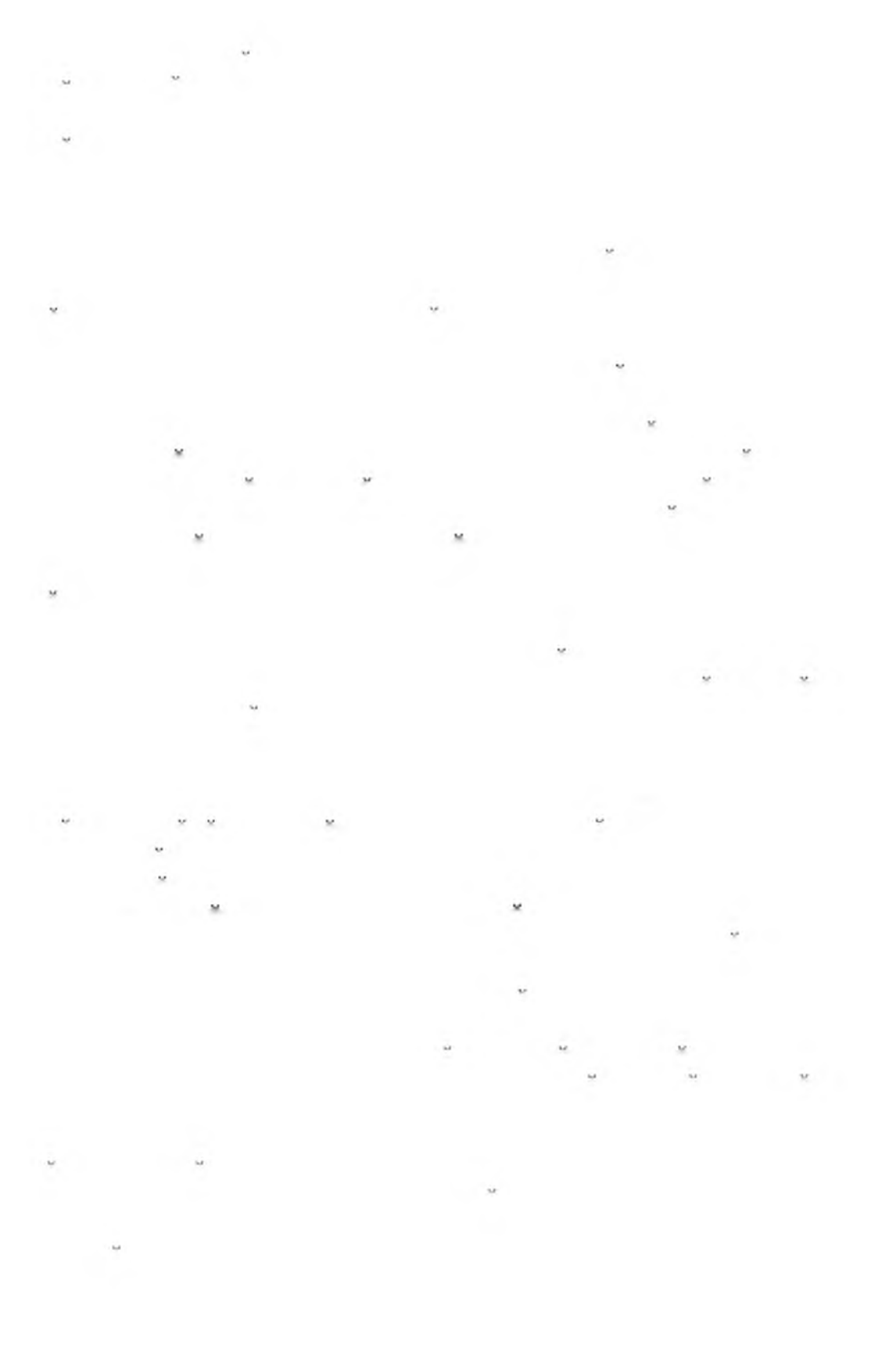
Десмоген - утказувчи боғламга айланадиган меристематик боғлам.

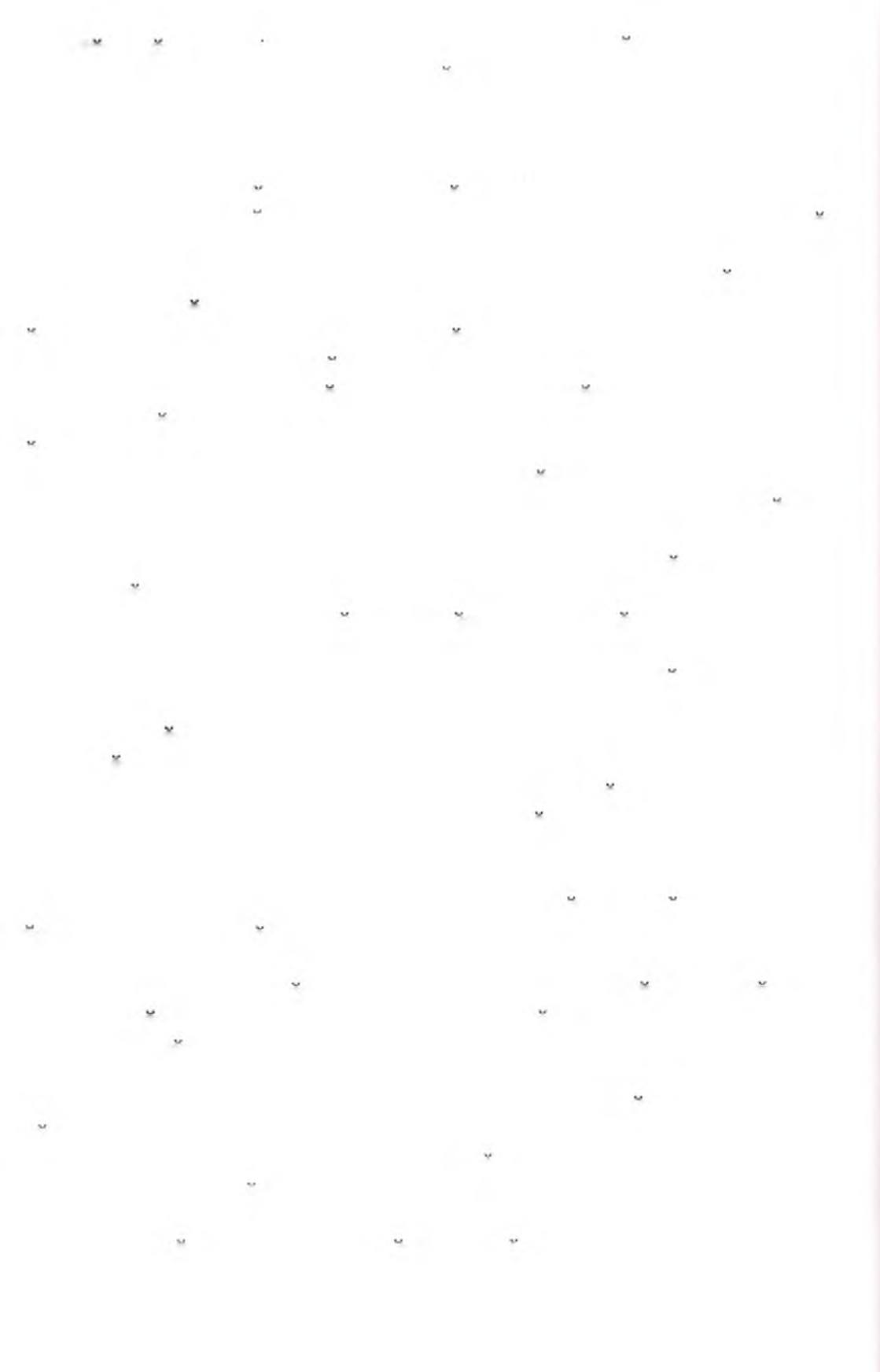
Десмоз - цитоплазматик мембрана ва хужайра деворини боғлаб турувчи куприк.

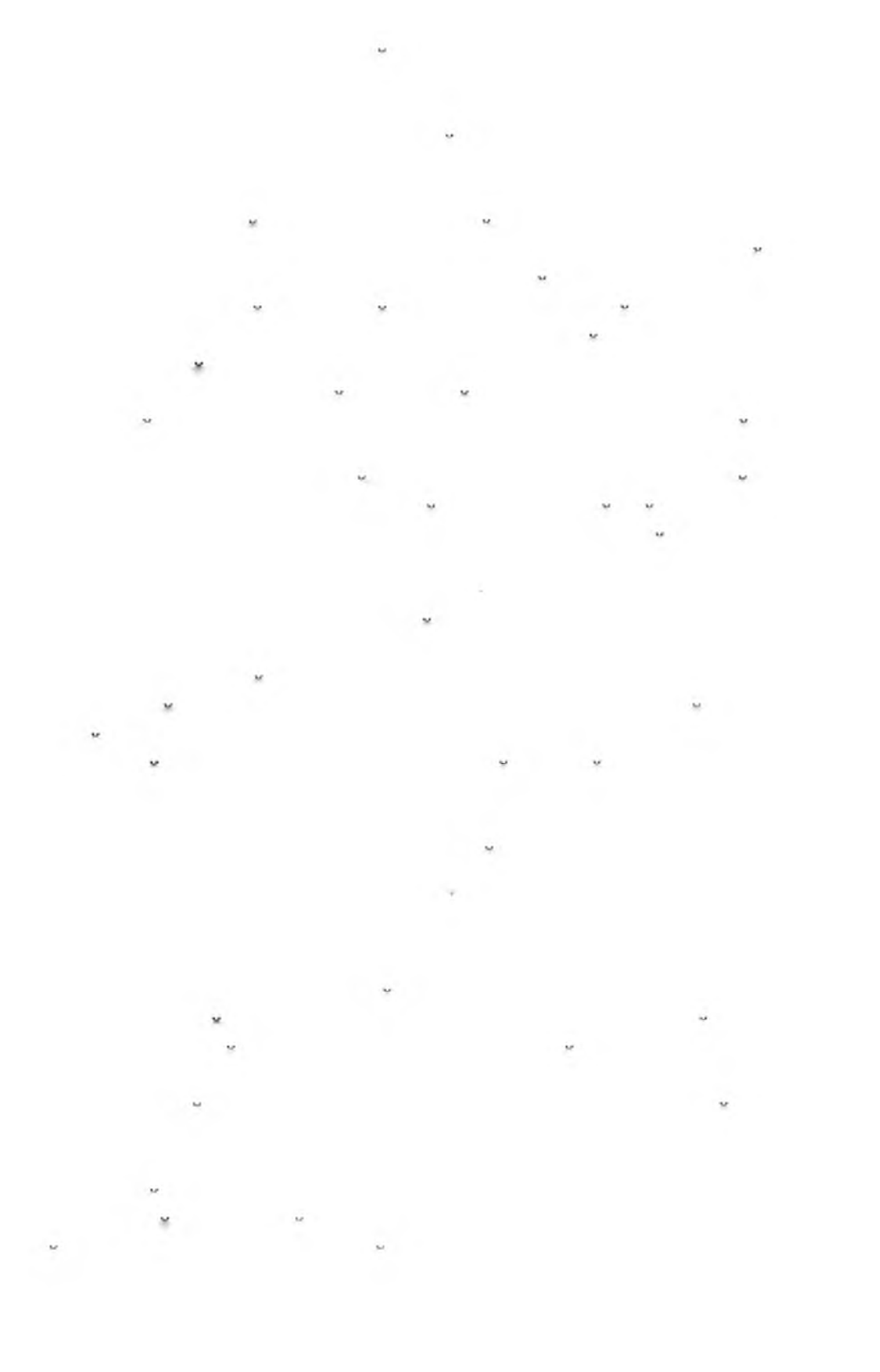
Десмолазлар - мураккаб моддаларни оддийроқ; моддаларга парчаловчи ферментлар гурух,и.

Десмонайча - плазмодесманинг икки карама-карши томонидаги эндоплазматик турдаги иккита бочкасимон таначаларни узаро боғловчи бироз яссиланган найча.

Десмомастигалар

Заранг (*Acer Semenovii* Rgb. et Herd.] - зарангдошлар оиласига мансуб тогда усадиган дарахт.

Зарафшон (*FritiUaria olgae* Vved.) - пиёздошлар оиласига мансуб тогда усадиган куп йиллик ут.

Зармитон - эртапишар олача кювун навларидан бири. Шакли тухумсимон чузик, огирлиги 5-6 кг, пусти оч сарик сийрак турли. Эти калин, саргиш, юмшок ва шириндир. Таркибида 8,4% гача канд бор.

Зарнаб (*Taxus baccata* L.) - зарнабдошлар оиласига мансуб сугориладиган ерларда усадиган дарахт.

Заркулок, (*Lepidolopsis turkestanica* (Rgl. et Schmalh.] P. Pol.] - мураккабгулдошлар оиласига мансуб адир, тогда усадиган куп йиллик ут.

Зауроخورия - диаспораларнинг судралиб юрувчилар ёрдамида таркалиши.

Зафар - шафтолининг кечпишар, серхосил нави. Шакли думалок баъзан тухумсимон, ранги кизгиш-сарик-

Зафарон (*Crocus alatavicus* Rgl. et Schmalh.] - сафсаргулдошлар оиласига мансуб адир, тогда усадиган манзарали куп йиллик ут.

Заъфар (*Crocus*) - савсандошлар (гулсафсардошлар] га мансуб пиёзли усимликлар туркуми. Пиёзтугунаклари этдор, зич ва яссирок. Карнайсимон гуллари сарик, пушти ёки кук булиб, найча шаклидаги бандчаларда пиёзтугунаклар устидан ушиб чиқади. Барглари тугри чизикли лентасимон, поя остидан туп булиб ушиб чиқади.

Загчакуз (*Myosotis alpestris*) - кампирчопондошларга мансуб ут усимлик. Хушманзара усимлик сифатида богларда ҳам экилади.

Загчакуз мизотис (*Myosotis*) - кампирчопондошларга мансуб бир йиллик, икки йиллик ут усимликлар туркуми. Барглари кетма-кет жойлашган, тукдор ёки ялангоч; гуллари гажак тупгулларга йигилган, туташтожли ва халкасимон, хаво ранг (гуллашига кадар пушти ранг). Меваси - турт булакчали данак. 40 га якин тури бор. Ер юзининг намлик дашт, урмон ва тогли жойларида кенг таркалган.

Загоза (*Ephedra equisetiana* Vge.) - загозадошлар оиласига мансуб тогда усадиган доривор бута.

Захарли замбуруглар - озик сифатида ишлатилганда одамларда захарланишни кузгатадиган замбуруглар.

Захира булаклар усули - четдан чангланувчи усимликларда кулланадиган усул. Бунда хар бир элита усимлигининг хосили икки кисмга булинади. Бир кисми селекцион кучатзорида экилади, иккинчи кисми эса захирада сакланади. Келгуси йили ота усимликларининг салбий таъсиридан чеклаш учун селекцион кучатзорида захирадаги уругнинг иккинчи Кисми экилади.

Зеаксантин - 1. Хусусиятлари билан ксантофилга якин турувчи сарик тусли пигмент. Маккаж}Ъ<ори донининг хромопластларида ва чиркунок мевасида шундай пигмент мавжуд. 2. каротиноидларга мансуб сарик

ксантофилл - р каротиннинг х,осиласи, маккажухори донларидан биринчи марта ажратиб олинган.

Зеин (лот. *Zea* - макка) - проламинлар гуруҳига мансуб ок,сил; макка уругларида булади.

Зеленский конуни - барг япрогининг юза бирлигига тугри келадиган жами япрок; томирларининг узунлиги пастки катор барглардан кщори катор баргларига томон ортиб боради, деб изоҳданадиган қонун.

Зигнемалар (*Zygnematales*) - индивидлари ипсимон, тармокланмаган ёркин яшил тусли, >ар бир ип бир катор чузик цилиндр куринишли хужайраларнинг бирикишидан бир неча мм дан 8-10 см гача етадиган хлоропластларнинг шакли, жойланиши билан узаро фарқданадиган сувутлар (*Chlorophyta, Conjugatophyceae*) тартиби.

Зигогамия - баъзи тубан усимликлардаги жинсий жараённинг алоҳдца бир хили. Бунда жинсий айирмаси булмаган икки организмнинг кисмлари яқинлашишидан (копуляциялашувидан] учрашган >ужайраларнинг протопласта узаро кушилади. Иккита бир хил хужайра кушилган жойда эса калин ва қорамтир пустли зигоспора (қў х,осил булади. Маълум бир давр утгач, зиготадан спорачи мицел унади. Зигогамия х,одисаси зигомицет замбуругларда ва конъюгат сувутларда учрайди. Одатда зигомицетлардаги кушилУвчи хужайралар куп магизли, конъюгат сувутларда эса бир магизли булади.

Зигомицетнамолар (*Zygomycetes*) - фикомицетсимонларга мансуб тубан замбуругларнинг катта бир қабиласи. Танаси (мицели) жуда тараккий қилган булса ҳам, қундаланг пардалар билан айрим-айрим хужайраларга ажралмаган. Бу пардалар факат урчиш органларининг х,осил булиши-дагина юзага келади. Жинсий жараён зигогамия (қ.) тн,яМ|Юя, М|Э

Изогаплонт - хужайрасидаги ядролари ирсий жих,атидан ухшаш гаплонт.

Изоламел уругпалла - битта нихдлдаги япроцчаларнинг катталиги ухшаш уругпалла.

Изолатериал япрок, - устки ва остки эпидерма остида устунсимон хлоренхима тукумаси жойлашган япрок;.

Изолатериал япрок, - устки ва остки эпидермаси остида устунсимон хлоренхимаси жойлашган япрок;.

Изолятор - гул, тупгул ёки тупгуллар гурух,ини бошк;а чангчилардан

Иккиламчи археспорий - чангдон меристемасининг ички кавати.

Иккиламчи гормогоний - кук-яшил сувутларда трихоманинг булакларга булиниши туфайли хосил буладиган гормогоний.

Иккиламчи гуллаш - усимликнинг узи учун одатий булмаган даврида гуллаши булиб ҳеч қандай узгаришларсиз руй бериб қулай шароитда одатдагидай мева қилади.

Иккиламчи даражали турлар - 1. Фитоценозда учраш даражаси 40% дан кам булган турлар 2. Фитоценознинг шаклланишида ахамияти кам булган турлар.

Иккиламчи ёғочлик - к-иккиламчи қсилема.

Иккиламчи йугонланиш - ҳужайранинг яқиний даражадаги улчамга етгунча ҳажми катталашиб бориши.

Иккиламчи йугонлашув - боғламли ва боғламлараро камбий фаолияти туфайли поянинг ёғочлигини йугонлашуви; икки паллали ва очик уругли усимликларга хос ҳисобланади.

Иккиламчи камбий - феллоген боғламларидан камбий каби доимий туқималарнинг тирик ҳужайраларидан юзага келадиган меристема туқима.

Иккиламчи қсилема - 1. Камбий фаолияти билан бирламчи қсилемани қалинлашуви натижасида юзага келадиган қсилема. 2, бирламчи қсилемани ураб турган қсилема.

Иккиламчи луб толалар - перициклдан эмас, камбийдан хосил буладиган луб толалар.

Иккиламчи меристема - бошқа туқималар қачонлардир бирламчи меристемадан юзага келган меристема; бундай меристема пуқак камбий, боғламлараро камбий ҳам деб аталади.

Иккиламчи микориза - микоризанинг устида юзага келган микориза *Fagus silvaticola* L. усимлигининг илдизида учрайди.

Иккиламчи мицеллий - базидиомицет замбуругларда бирламчи мицеллийдаги плазмогамия туфайли юзага келадиган дикариофит мицеллий, бу мицеллий меватана хосил қилмайди.

Иккиламчи омиллар - усимликларнинг таъсири туфайли юзага келадиган омиллар.

Иккиламчи поялар - мохсимонларнинг (*Bryophyta*) ер ости бирламчи пояларидан ер устида хосил буладиган поялари.

Иккиламчи протонема - 1. Мохлар гаметофити ёки спорофити ҳужайраларидан ривожланадиган ҳосила. К- протонема. 2. Мохсимонларда (*Bryophyta*) гаметофит ёки спорофит ҳужайраларини қайта тикланиши натижасида юзага келадиган протонема.

Иккиламчи пуқ - белгиланган катталиқга етган ҳужайраларнинг пуқти.

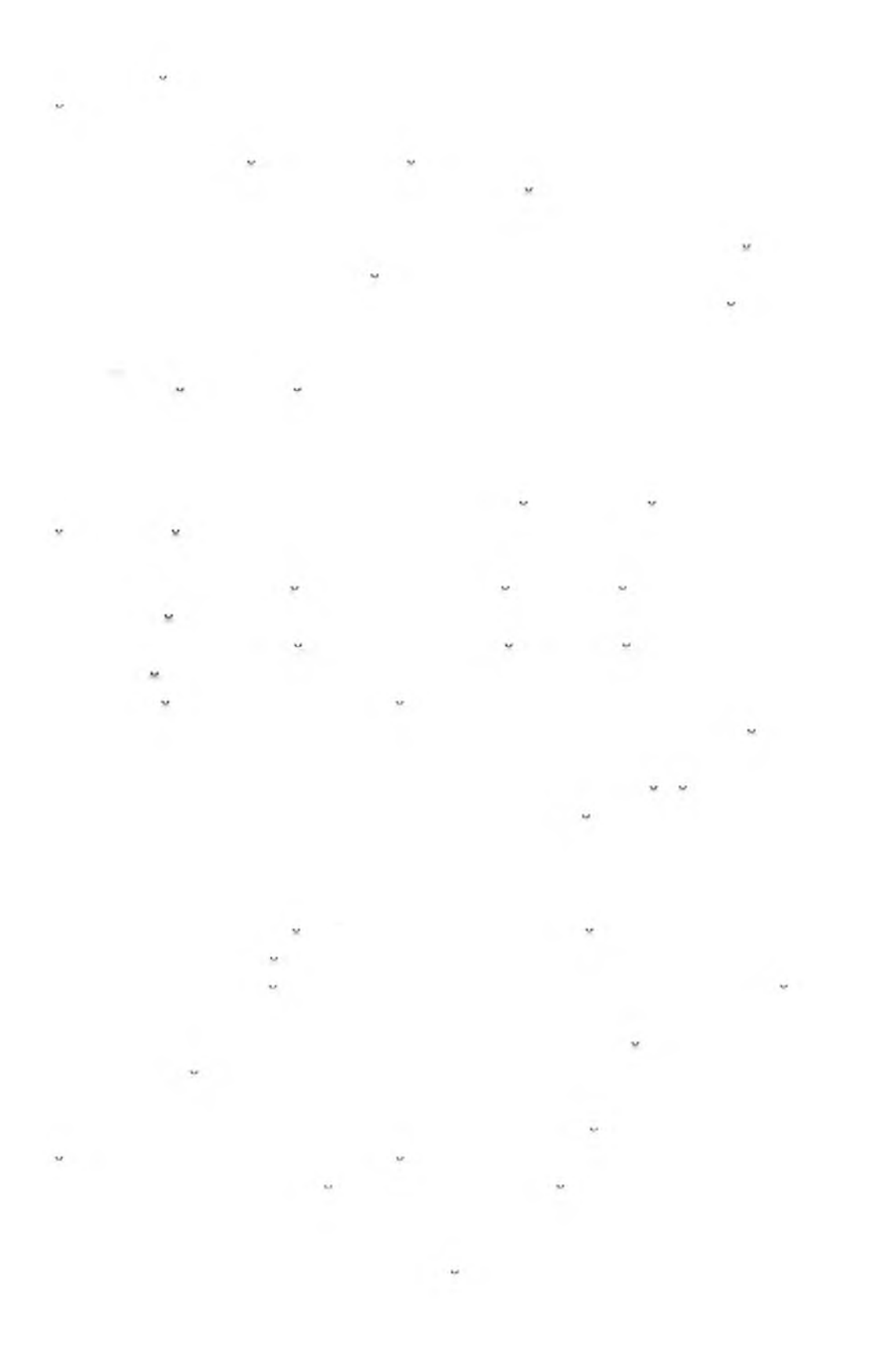
Иккиламчи пуқлок, - поя пуқлок қисмининг гистология жихатидан мажмуи; иккиламчи меристема туқимасидан хосил булади. Иккиламчи ёғочликдан камбий ҳужайраларидан парда билан ажралган булади.

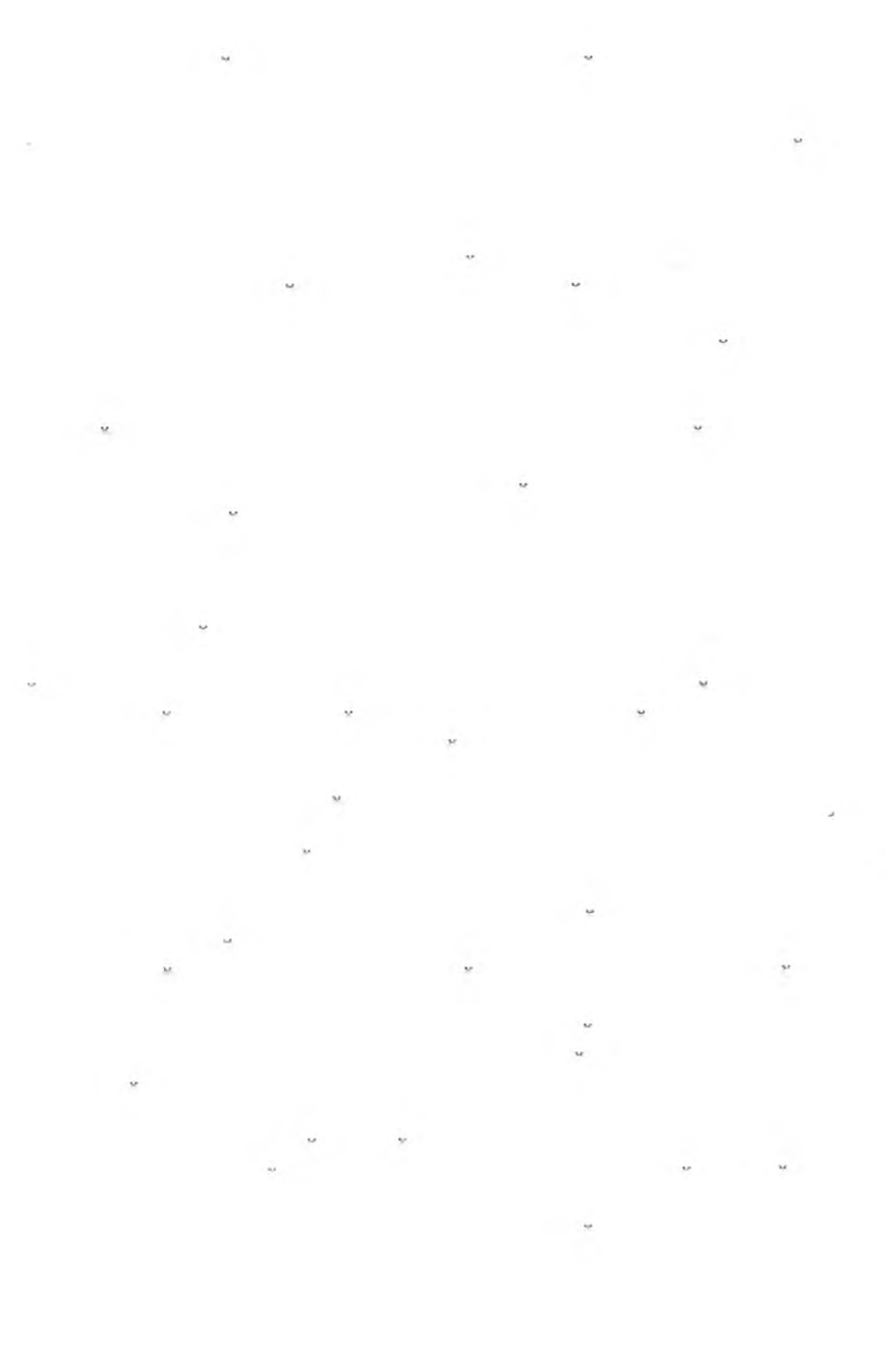
Илдизмева - ер ости поясининг куруниши узгаришидан юзага келган йирик, купайиш ва нокулай шароитни утказиш учун хизмат киладиган усимликнинг қисми.

Илдизноллар - айрим усимликларнинг илдизларида ҳосил буладиган қушимча қуртаклардан униб ер юзида усадиган нисбатлар,

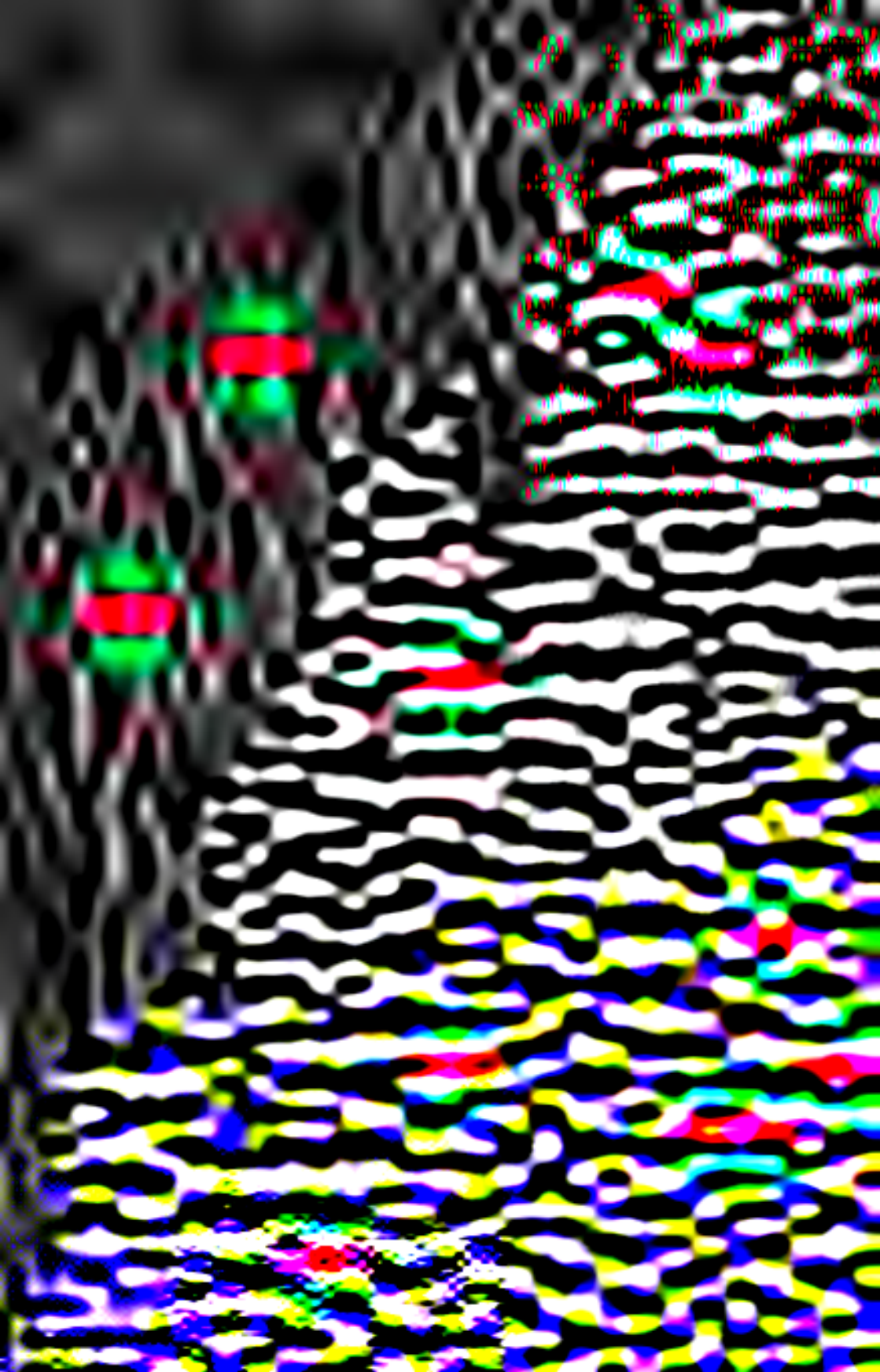

Интродукция шушмлаштириш куниктириш - маълум усимликларни бир жойдан иккинчи жойга, бир улкадан иккинчи улкага келтириб, шу жойнинг табиий шароитига, икклимига куниктириш, мослаштириш, шу билан муайян жой флорасини бойитиш.

Интродукцион кучатзор ицлимлаштириш кучатзори [лот. *introductio* - куниктириш) - бшща ердан келтирилган усимликларни ик^тимга мослаштириш учун ажратилган тажриба кучатзори.

Интродуцент - мазкур сархад учун тасодифан келган ёки одамлар киритган янги тур.

Интрон - полипептид ёки РНК структураси ^ацида ахборот тутмайдиган нуклеотидлар кетма-кетлиги. Интронлар мавжудлиги сплайсингга сабаб булади, бунда интронлар кесиб ташланиб, экзонлар цайта уланади. Интронлар мутацияси юзага чик;майди ва бу мутациянинг зарари сезилмайди.

Интрорз чангдон - гул ичига к;араган томонидан ёрилиб очиладиган чангдон.

Интрузив усиш - хужайранинг биттасини иккинчисига ботиб кириши натижасида уларнинг пустларининг сурилиши.

Интуссусцепция - 1. Хужайра пустини аввал шаклланганига янги материал киритилиши х;исобига унинг усиши. 2. усимлик хужайрасининг пустини усиш турларидан бири булиб, чузилаётган пустга янги цисмлар ёки целлюлозанинг алох,ида микрофибриллаларининг кушилиши.

Интуссусцепция ички усиш - Аввалдан мавжуд к;атламларга янги к;исмларнинг кушилиши натижасида хужайра к;обик;часининг к;алинлашуви.

Инулин - 1. Полисахаридлар гурух;ига мансуб модда; мураккабгулларга мансуб бир к;анча тур усимликларда (купрок андизларда] х;осил буладиган модда. 2. Яшил сувутлардан *Dasycladaceae* тартибининг вакилларида фотосинтез мах,сулоти сифатида х;амланадиган модда.

Инфлюентлар - фитоценознинг аъзоси сифатидаги хдйвонлар.

Информацион РНК (iRNA) - генлардан рибосомаларга ок;сил синтези х;ак;ида ахборот берувчи РНК.

Инфрон - РНК нинг ирсий ахборотга эга булмаган айрим к;исмлари.

Инцистирланиш - бир катор микроорганизмларни, шу билан бирга замбуругларни к;алин пустли тузилма цистага айланиши; шу билан нокулай шароитларга чидаш.

Инцухт [нем. *Inzucht*) - 1. Уз-уздан чангланиш натижасида х;осил буладиган уруг; четдан чангланадиган усимликларни «мажбурий» равишда уз-уздан чанглантириш йули билан олинадиган уруг. 2. Четдан чангланувчи усимликларни мажбуран узидан чанглатиш.

Инцухт-тизма - битта четдан чангланувчи усимликни узидан чанглатиб олинган авлод.

Ипакут (*Phalarus arundinaceae* L. var. *variegata* Hort.) - бошоедошлар оиласига мансуб куп йиллик ут.

Ипекакуана (*Cephaeles ipecacuanha* ва *Cephaeles acuminata*) - руян-дошларга мансуб майда тропик буталар. Ингичка ва шохдор илдизпоясининг кушимча илдизлари ҳам бор. Бу кушимча илдизлардан бир қисми усиш давомида бирмунча калинлашади. Поясининг буйи 20 - 40 см га етади. Барглари карама-қарши жойлашган. Гули ярим доирасимон бошчаларда очилади. Илдизининг узига хос ^уиди ва аччик; тами бор.

Ипсимон илдиз (*radix filiformis*) - ип сингари ингичка ва узун илдиз.

Ипсимон органлар - баъзи усимликлардаги ипсимон ингичка тана, барг ёки илдизлар.

Ипсимон склереид - толага ухшаб кетган анча чузик; холдаги иккинчи склереид.

Ипсимон трихал тузилма - хужайранинг вегетатив булиниши натижасида ҳаракатланмайдиган ипсимон куринишни ҳосил қилган сувутлар. Ипдаги хужайралар поляр тузилган, битта йуналишда усади, вегетатив давридаги усиши чекланмайди, усиши диффуз ҳолда руй беради. Содда тузилганларида ипсимон тузилма морфологияси ухшаш хужайраларнинг тупламидан иборат булади. Ипнинг учи узайиб ингичкалаилса ёки йугонлашса. уларнинг хужайралари бошқаларидан фарқланади.

Ирга

Испарак (*Delphinium*) - ай щтовондошларга мансуб бир йиллик ва куп йиллик ут усимликлар туркуми. Гуллари пихли, яшил, бинафша ва хаво

Камели (*Camelia*) - Камели дошлар (чой ошла) га мансуб ара т ва
б а ўси лик

Кам б

кирити

кэ

Капиллиций спора иплари - Баъзи замбуругларнинг (мае. Миксомицетларнинг) спорангийларида споралар билан бирга учрайдиган ипчалар. Унинг ингичка пардаси спиралсимон йугонлашган хужайрадан иборат.

Каприфига - анжир (*Ficus carica* L.) усимлигининг тупгули.

Капский жасмин гардения (*Gardenia*) - Руяндошларга мансуб доим яшил буталар туркуми. Гуллари ок, саргиш ёки бинафша, хушбуй ҳидли, куриниши карнайсимон.

Капсула шилик; пуст - Баъзи бир бактерияларнинг хужайраларини ураб турувчи шилик; парда.

Карамбош - карам усимлигининг биринчи йили жуда катта, очилмаган учки куртаги. Жуда куп барглар ва қиск;арган новдадан иборат.

Карам (*Brassica*) - карамдошларга мансуб бир йиллик ва икки йиллик сабзавот усимликлар гуруҳи.

Карантин усимликлар (*plantae quarantaine*) - бир ердан иккинчи ерга утказилиши таъқик;ланган (касалланган) усимликлар ёки бегона утлар.

Карантин усимликлар - экинларга катта зарар келтириб, ҳосилнинг кескин камайишига сабаб буладиган ут усимликлар.

Карбоксисома - *Cyanophyta* булими сувутларини хужайраларидаги полиэдрик таналар.

Кардамон (*Kardamon*) - имбирдошлар (занжабилдошлар) га мансуб куп йиллик ут усимлик ва унинг меваси.

Каринал канал - кир^абугимлар япрогинингурта қисмидаги қсилема.

Каринал канал - қирк;бугимларга мансуб усимликларнинг бугин қисмидаги коллатериал боглам, сув утказувчи кием.

Каринал каналлар - қирк;бугимларнинг пояси бугим оралигининг кундаланг кесмасидаги коллатериал богламлардаги каналлар.

Каринал қсилема - қирк;бугимлар булимига мансуб усимликлар япрогинингуртасидаги қсилема.

Каринкула - уругмуртакнинг микропиле атрофида ташқ;и пустло^ани усишидан ҳосил булган усимта.

Каринкула - уругмуртакнинг микрониле атрофида ташқ;и пустло^ани усишидан ҳосил булган усимта.

Карио - хужайра ядросига оидликни билдирадиган кушма сузлар булаг;и.

Кариогамия - эркак ва ургочи гаметалар ядросининг кушилиш жараёни.

Кариогамия жинссиз кушилиш - ножинсий жараёнда магизларнинг узаро кушилиши.

Кариоген хужайра - халтачали замбуругларда (*Ascomycetes*) архикарпнинг пастки хужайраси.

Кариограмма - 1. ХаР бир усимлик турига хос булган хромосомалар туплами; кариокинезнинг метафаза даврида аник; билинади. 2. Хромосомаларн |гн,нМ|г{,иМроо фсраб,фМнгоЮ,уМ|Юж,сМ|Эгн,нМ|укат.

куйиб ччиш. Айрим хромосомалар ва улар тупламларининг тузилишида узгаришлар топилиши хромосомалардаги бир қанча узгаришларни, демак касалликларни аниқлаб олишга имкон беради. 3. Ҳар бир тур учун характерли булган хромосомалар йигиндиси, кариокинез булинишнинг метафаза даврида яхши куринади. 4. Битта хужайранинг тизимлаштирилган ва аниқ; тузилган туплами. Гомологик хромосомалар аниқланиб, улчами ва сентромерасининг жойлашишига қараб (Париж номенклатураси асосида) жойлаштириб чиқилади, маълум ҳарфлар (А, В, С, D, Е, F, J) ёки рақамлар билан белгиланади. Қўпинча бу термин идиограмманинг синоними сифатида ишлатилади.

Кариокинез -(кариотомия) ядронинг булиниши.

Кариокинез мураккаб булиниш - Усимлик ва ҳайвон организмидаги

ШИ.

СИ.

Киндик - уругмуртакнинг уругбандга бирикадиган жойи.

Кинза - зиравор сифатида ишлатиладиган кашнич усимлигининг ёш к;исми.

Кипарислар - очик; уругли усимликлар булими, нинабарглилар синфининг тартиби.

Кирказондошлар (*Aristolochia*) - гулли усимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Magnolidae* кенжа синфининг тартиби.

"Кислород самарадорлиги" - усимликларга нурланишнинг таъсири - ни тук;имадаги кислород камайганда камайиши, купаёганда радиация таъсирининг ортиши. "Кислород самарадорлиги" барча тирик организмларда бир хил руй беради.

Кичкина тож - 1. Чангчи ипларидаги тожбаргсимон усимталар [*Dianthus* туркуми усимликларида] 2. Тожбаргдаги худди иккинчи тожбаргх,осил к;илган усимталар (*Narcissis* туркуми усимликларида) 3. Косабарг урнидаги пардасимон, дойра х,олидаги ^оплама (*Asteraceae* оиласининг усимликларини айрим уругларида) 4. Сават нури деб аталадигани [*Asteraceae* оиласининг усимликларида] 5. Пишган мевалардаги усимта ёки (купинча) аник; куришиб турадиган косача [*Pyrus* L. туркумининг усимликларида] 6. Хара (*Chara*) сувутларининг оогони й сини устидаги тож.

Кишмиш [*Actinidia colomicta* (Rupr.) Maxim.) - актинидадошлар оиласига мансуб бута лиана. Дарахт танасига чирмашиб, 8-10, баъзан 15 м баландликларга кзБ'арилади.

Кладод шакли узгарган новда филлоклад - шакли узгарган, барглари редуцияланган новдалар. (қ. Филлокладий).

Кладодий - япрок; вазифасини бажарадиган шакли узгарган ясси япрок;.

Кладодификация - папоротникларда поянинг кушилиб усиши ва ке й инчалик яссиланиб япрок;ка ай ланиши.

Кладоксилопсидлар - папоротниклар булимининг синфи.

Кладония - лишай никларга мансуб усимликлар туркуми.

Кладофилл - вегетатив япрокда ухшаб кетадиган новда.

Кладофоралар (*Cladophorales*) - куп хужайрали узун ёки калта, оддий ёки тармокданган ип, биттадан ёки гуж усади, хаёти субстратга бириккан х,олда утадиган сувутлар [*Chlorophyta*, *Chlorophyceae*] тартиби.

Классификация таснифот системалаш - организмларни, масалан,

чангланиш хдцисаси эса хасмогамия деб аталади. 2. Гулни очилмасдан уни ёпик,холида чангланиши.

Клейстогам гуллар - унча кузга ташланмай диган, майда, гуллаш даврида очилмай диган гуллар (*Viola* туркуми усимликларининг гуллари)].

Клейстокарп ёпик, халтачали замбуруглар - халтачали замбуругларнинг баъзи турлари. Бундай замбуругларнинг спорали халтачалари ички ёки юмук; таналидир.

Клейстокарп мохлар - кутисидаги к;опк;ок;часи очилмай диган, купинча к;опк;окча аник шаклланмаган мохлар.

Климак - усимлик к;опламининг ривожланишида тула холатга етгани. Иклим шароити узгариши билан узгаради.

Климакс - фитоценознинг алмашинуvidан биогеоценоздаги маълум даражада барк;арорлашган усимликлар коплами.

Климакс ассоциация (юн. *klimax* - *босқич, зинапоя*) - усимликлар алмашинишидаги сунгги даража. Климакс ассоциация узок даврларгача узгармай диган, яъни абадий яшай диган усимликлар ассоциациясидан иборатдир.

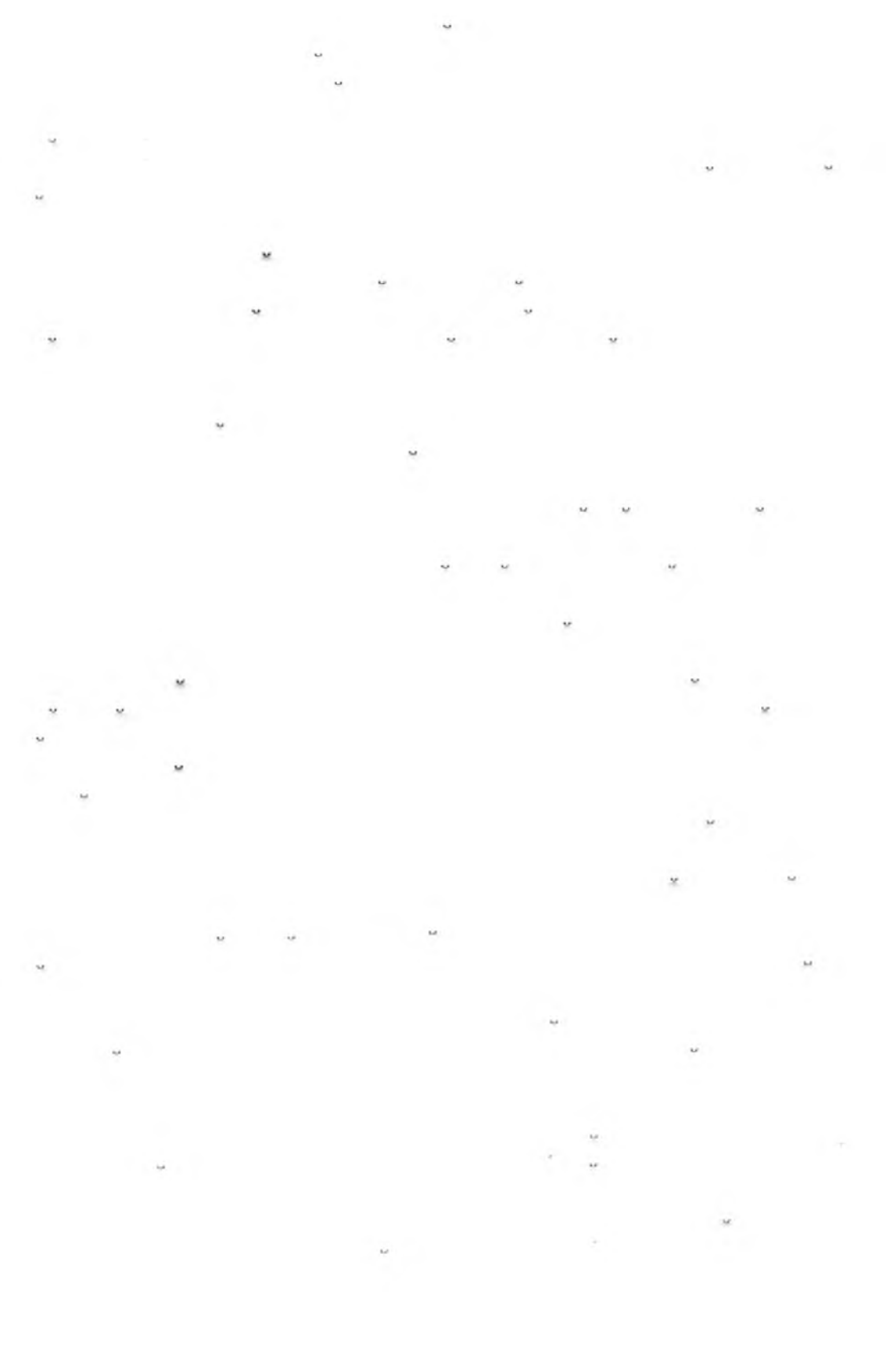
Климакс доминантлар - *пердоминантлар* - ассоциация климаксини бирга богловчилар; *эвдоминантлар* - ассоциацияга хос доминантлар, *кодоминантлар* - уларда биргаликда устунлик килувчи доминантлар; *субдоминантлар* - эвдоминантларга буйсинуvчи доминирлик цилувчи турлар.

Климакс онтогеиези - климакс юзага келгунча бир к;атор фитоценозлар бир-бирини алмаштириши.

Климакс филогенези - ик[^]тим узгариши наижасида климакснинг алмашинуvi.

Климактерий - меваларнинг пишиб етилишини охирида вацтинча уларда нафас жараёнларини тезлашиб кетиги жараёни.

Климактерик давр - меваларнинг етилиш даврида нафас жараёнини

Конфетдарахт (*Hovenia dulcis*) - Чилонжи й дадошлар (рамнадошлар) га мансуб дарахт.

Конфервоид чанг донаси - сув остида чангланиш хусусиятли чанг донаси (*Vallisneria spiralis* L. усимлигида).

Концентрик крахмал - дуккакдошлар ва галладошлар оиласига мансуб усимликларда крахмалнинг к;атламлар холида тупланиши.

Концентрик утказувчи боглам - ксилемани флоэма ураган (амфи-крибрал] ёки флоэмани ксилема ураган (амфивизиал] утказувчи боглам.

Концептакула - 1. Кизил сувутларнинг жинссиз купайиш аъзолари жой лашган хосиласи. 2. Кизил сувутларнинг *Coralliniaceae* оиласига мансубларида тетраспоранги й лар хосил буладиган уриндик; жой.

Конъюгация - 1. Иккита вегетатив хужайранинг борлигини кушилиши. Жинсий купайишнинг бундай тарзда руй бериши фак,ат *Conjugatophyceae* синфига мансуб сувутларда содир булади. 2. Ме й ознинг I профазасида гомологик хромосомаларнинг узунасига кушилиши. Айрим Холатларда у кроссинговерга сабабчи булади.

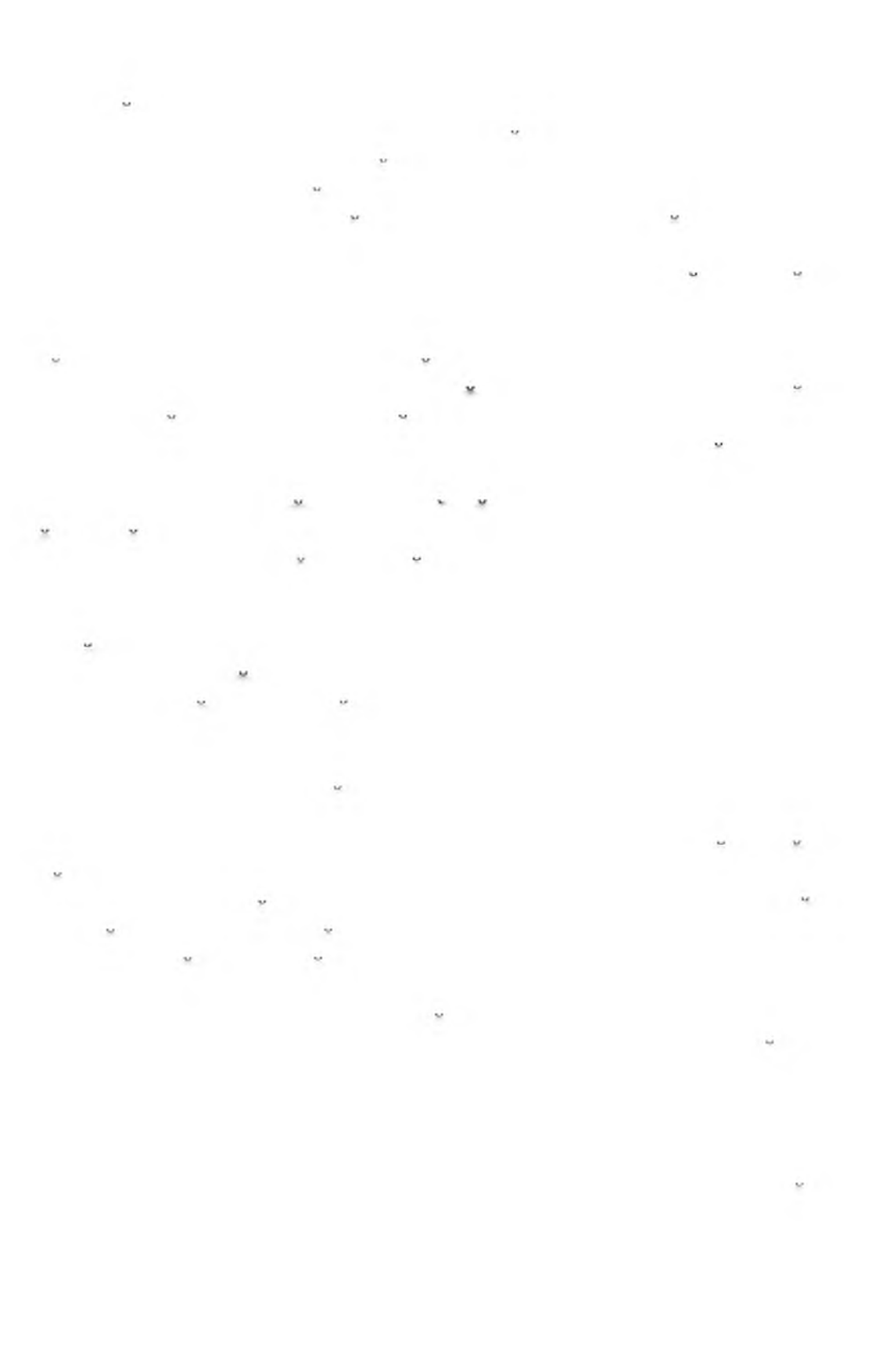
Конъюгация маташув [*лот. conjugatio - маташуш*] - Жинсий жараённинг бир хили; ташк,и курунишдан жинсий (эркак ва ургочилик аломатлари булмаган икки тенг хужайра протопластларининг биридан боцчасига копуляция (к;) йули билан утиб кушилиш ходисаси.

Конъюгатлар (*Conjugatophyceae*) - бир хужайрали, симметрик тузилган (*Mesoteniales, Desmidiaceae*), айрим юмалон; тузилганларининг диаметри 10 мкм дан кам, таёк;часимонларининг узунлиги 1 мм дан катта, купай ганда харакатланадиган боск;ичи йук; сувутлар (*Chlorophyta*) синфи.

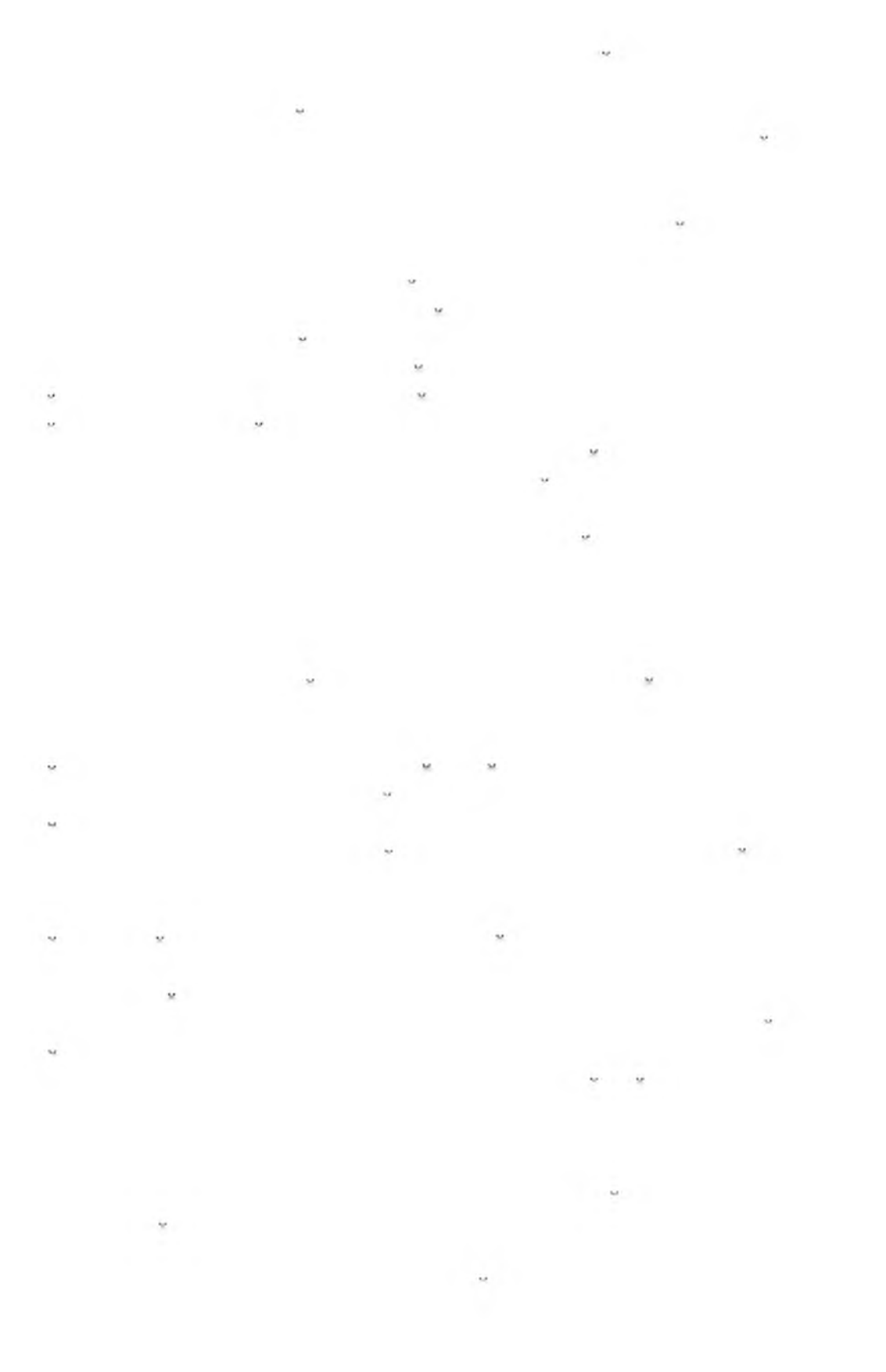
Копак дарахт (*Bombax opacogocarpum* K. Schum.) - бомбаксдошлар оиласига мансуб, Мексикада усадиган копак (тивит) берадиган катта дарахт.

Копра - 1. Кокос ёнгогининг юмшок; к;исми. 2. Кокос пальмаси ёнгогининг куритилган мойсимон эндосперми.

Копра кортикаллик - бирламчи пустлок, тула етилган давридаги

Кулала - нокнинг кечпишар жайдари навларидан бири. Дарахти йирик. Меваси думалок, дастлаб кук, пишгач саргаяди, серсув, кимизакширин.

Кул'гурфитоценоз - одамлар томонидан яратилган фитоценоз.

Кульбаба (*Leontodon*) - мураккабгулдошларга мансуб ут усимликлар туркуми.

Кунжут [*Sesamum indicum*] - Кунжутдошларга мансуб бир йиллик мойдор усимлик. Пояси 65-140 см га етади; шохли ёки шохсиз. Барглари бандчали ва турли шаклли. Йирик гуллари ок ёки бинафша тусли. Меваси - кусакча. Уруги анча майда булиб, таркибида 53—63% мой бор.

Купула (*лот. cupula*) - 1. Кичрайган устки барглардан хосил булган меванинг пастки кисмини ёки мевани бутунлай ураб турадиган урама. 2. Уругли папоротникларда уругмуртакни коплами.

Курашнинг биологик усули - Усимлик ва экин касалликлари ҳамда зараркунандаларга карши кураш усулларида бири.

Куртак - 1. Гулли усимликлар новдасидаги хали очилмаган муртаккуртак. 2. Жуда калта бугим оралик/шрига эга булган муртакпоя.

Куртакланиш - усимликни куртак хосил килиб вегетатив купайиш усули.

Куркума зардчуба (*Curcuma*) - имбирдошлар (занжабилдошлар] га мансуб куп йиллик ут усимликлар туркуми.

Курмак (*Echinochloa oryzicola*) - буйи 50-150 см га етадиган ва шоли орасида усадиган бир йиллик бегона ут.

Куртак халчалари - куртаклар очилганда ташци пустлари тушиб кетиб, усувчи новданинг асосида узок; саклаанадиган чоклар.

Куртакларнинг кушкатор жойлашуви - куртакларнинг (масалан, барг култигидаги куртакларнинг) икки катор жойлашуви.

Куртакланадиган хужайралар - куртакланиш натижасида юзага келадиган хужайралар.

Кутикула (*cuticula*) - 1. Яшил сувутлардан *Oedogonium*, *Caulerpa*, *Halimeda*, *Porphyra* туркумларида хужайра пустининг устидаги цаттик; калинлиги 20-50 нм; коплам. 2. Эпидерма хужайраларининг факат ташки кисмини коплайдиган турлича калинликдаги цоплам. 3. Барг ва ёш новдаларнинг эпидермисини коплаб турувчи ёркин тусли ва структурасиз ингичка парда.

Кутикула транспирацияси - сувни япрокдаги эпидермис кутикуласи оркали бугланиб чикиб кетиши.

Кутинланиш - 1. Кутин моддасининг хужайра қобиғи томонидан ажратилиши. 2. Хужайра пустини устига кутин моддасининг коплана бориши. 3. Кутин моддасининг хужайра қобиғи томонидан ажратилиши.

Кутлериялар

Леконар типдаги апотеций - амфитеций ва талломининг цирраси яхши ривожланган, ичида доимо сувuti хужайраси булган лишайниклардаги апотеций [*Leconora*, *Parmelia*, *Peltigera* туркумларида).

Леннеон - морфологияси жих;атидан ухшаш ва к;ариндошчилик жих,атидан узаро як;ин, ирсий ва экологик томонидан катый бир хил кимматли булмаган усимликлар.

Лепидодендрон (*Lepidodertron*) - лепидодендрондошларга мансуб дарахт усимликлар туркуми. Х,озир йук булиб кетган. Танасининг буйи 30 м га, калинлиги 2 м га етган, шаббаси тана чуққисида жойлашган. Танасининг энг куйи к;исми чипор, тангачали пустлок билан копланган.

Лепроз к,иёфа лишайникларда) - лишайник танасининг баъзан яраланган ёки титилган х,олдаги циёфаси.

Лепроз таллом - лишайниклардаги энг содда тузилишли кукунсимон таллом.

Лептоид - жигармохлар талломида органик моддалар утишини таъминлайдиган хужайралар.

Лептом - элаксимон элементлар ва улар билан боглик; флоэма тукумасининг паренхима хужайралари (таянч берувчи хужайралар кирмайдй).

Лептонема - мейоз булинишининг профазасини дастлабки йирик ядроли, ингичка хромосомали даври.

Лептонема — мейоз булинишдаги профаза I нинг боскичи булиб бунда ипсимон шаклдаги хромосомалар х,али бирлашмаган булади, эухроматин кисмлари билан навбатлашиб туради.

Лептоспорангиат мегаспорангкй - юпк;а пустли мегаспорангий.

Лептоцистида - *Agaricales* тартибига мансуб замбуругларда кенг таркалган цистидлардан бири, юпка пустли базидиядан каттарок,, цилиндрга ухшаш, урчуксимон х,атто баъзан дарахт куринишда.

Лептоформа - зангкуя замбуругларида (*Uredinales*) дарх,ол унадиган фацат микротелиоспораларининг булиши.

Летал ген - эмбрионни, организмларни (айник;са гомозигота х,олатда) нобуд киладиган ген.

Лецидинв апотеций - лишайниклардаги диск узини хошияси билан уралган, сувутларсиз апотеций (*Leeidea*, *Rhizocarpon*, *Catillaria*,

Лигаза - АТФ энергияси ҳисобига ҳар хил молекулаларро узаро бириктирувчи (тикувчи) ферменти.

Лигнин - уругли усимликларда тарцалиши жихатидан целлюлозадан кейин турган, ферментлар таъсирида деярли парчаланмай диган мураккаб ароматик бирикма. Сувда эрмайдиган ароматик спирт, аморф полимер.

Лигнинланиш - ҳужайра пусти онтогенезининг якуний босқичи. Лигнин моддаси билан цопланганидан кейин мустаҳкам ва пишик; булади.

Лигнификация - ҳужайра пусти целлюлозасидаги микрофибрилларнинг ораларини лигнин моддаси билан тулиши натижасида узгаришларнинг руй бериш жараёни.

Лигнопротеридопсидлар - очик уругли усимликлар булимининг синфи.

Лигнофил - усимликларнинг қолдиғида усадиган замбуруғлар.

Лигула - плаунларнинг айрим турларини барг асосидаги пояга қараб жойлашган кичик чуқурчадаги усимта.

Лигула тилча [*mot. ligula*] - галладошлар баргининг япроғи ва банди (нови) оралигидаги пардасимон усимта.

Лигустр (*Lygustrum vulgare*) - зайти тундошларга мансуб буталарнинг бир тури.

Лигустрнамолар (*Lygustrales*) - лигустрнамолар қабиласи. Унга факат зайти тундошларгина қиради.

Лизоген - ҳужайра ораликларидаги бир гуруҳ, ҳужайраларнинг эриб кетиши.

Лизиген ҳужайра оралиги - ҳужайра қобикчасининг эриб кетиши натижасида ҳосил буладиган ҳужайра оралиги.

Лизогения - фаг билан зарарланган б

Ликвидамбар (*Liquidambar*) - хамамелдошларга мансуб дарахт усимликлар туркуми. Буйи 50 м га ва танасининг цалинлиги 150 см га

Мажнунтол (*Salix babyionica* L.) - толдошлар оиласига мансуб вох,аларда усадиган манзарали дарахт.

Мазеди й - лишайникларнинг меватанасидаги аскоспораларнинг чанг х,олида чик;иши. Мазеди йнинг хрсил булиши *Caliciales* тартибига мансуб лишайникларга хос.

Май мунжон (*Rubus caesius* L.) - раънодошлар оиласига мансуб, адир, тогда усадиган, меваси истеъмол килинадиган чала бута.

Май дабаргли откулок, (*Rumex crispus* L.) - торондошлар оиласига мансуб вохдлар, адирда усадиган куп йиллик ут.

Май да баргли [*parvifolius*] - баргли май да усимликлар.

Май да безчалилар - барг, тана ва боища органлари май да безчалар билан к;опланган усимликлар.

Май да гулли (*parviflorus, micranthus*) - май да гулли усимликлар.

Май даланадиган мева - пишиб етилганидан кейин бир уругли була- кларга булиниб кетадиган мева (*Lamiaceae, Boraginaceae* ва шу каби оила- ларнинг усимликларида).

Май даланиш - муртак ривожланишининг дастлабки даврида хужай- ранинг булиниши.

Май да мевали (*microcarpus*) - меваси май да усимликлар.

Май да найза тукли (*setulosus*) - усимлик органларининг май да, найза туклар билан к;опланиши.

Май даселеу (*Aristida pennata* Trun.) - бошокдошлар оиласига мансуб, чулда усадиган куп йиллик ут.

Май да тишли [*microdentus, denticulatus*] - барг, косачабарг ва боища шу сингари органларнинг май да тишчали циррага эга булиши.

Май да тукли - тана, барг ва боища органларида май да туклар булган усимликлар.

Май да-тумток, тишли органлар - барг, косачабарг ва бопщаларнинг май да. Тумток тишчали к;иррага эга булиши.

Май мунжон (*Rubus nessensis*) -раънодошларга мансуб ярим бута.

Май ник [*Majanthemum*] - лоладошларга мансуб куп йиллик ут усимликлар туркуми. Барглари юраксимон, гуллари хушбуй, май да, ок шингил тупгулларга йигилган. Меваси юмшок,. Ернинг шимолий палласида икки баргли майник (*M. bifolium*) ва кенг япрок^ли майник (*M. gilatatum*) тури учрайди.

Май са унган кукат -уругдан эндигина униб чик;к;ан усимлик.

Май сазор (*фр. gazon*) - паст буйли хушманзара усимликлар экиб устирилган жой.

Май цараган (*Calophaca tianschanica* (B. Fedtsch.J Boriss.) бурчокдошлар (дуккакдошлар оиласига мансуб, тогда усадиган толали бу- та.)

Маквис (*фр. maquis*) - доим яшил дарахт, бута ва утлардан иборат усимликлар формацияси.

Макка (*Zea mays*) - ғалладошларга мансуб бир йиллик ўт ўсимлик. Дунёдаги энг муҳим ем-хашак ва ғалла ўсимликлардан бири.

Маккаи сано (*Cassia angustifolia* Vahl.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган доривор бута.

Маклюра (*Maclura aurantica* Nutt.) – тутдошлар оиласига мансуб суғориладиган ерларда ўсадиган дарахт.

Маклюра (*Maclura*) – тутдошларга мансуб ўсимликлар туркуми. Бўйи 20 м га, танасининг диаметри 1 м га етадиган икки уйли дарахт. Фақат *M. aurantiaca* тури мавжуд. Новдалари тиканли, қалин шаббаси шу новдалардан ташкил топган. Барглари тухумсимон ёки чўзиқроқ-ланцетсимон. Ялтироқ-сарик тўп меваси этдор ва бужмайган шар шаклидадир. Истеъмолга яроқсиз.

Макрандрий – яшил сувўтлардан *Oedogonium* туркумида урғочилик гаметаси ҳосил бўладиган таллом.

Макро – “йирик”, “катта”, “катта ўлчамли”, “катта миқдорларча” маъноларини англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Макрогамия – қ. гологамия.

Макрогаметангий – мегагаметалар (макрогаметалар) ҳосил бўладиган гаметангий.

Макрогаметалар – урғочи жинсий ҳужайралар, эркакларидан каттароқ бўлади.

Макрогаметоцит – бир ҳужайрали организмни жинсий жараёнга тайёрлиги.

Макрогаметофит – гулли ўсимликларнинг эмбрионал халтачаси.

Макрозооспоралар – улотрикс (*Ulothrichales*) сувўтларидаги катта зооспора.

Макрозооспора (*macrozoospora*) - баъзи тубан замбуруғларнинг ва кўпчилик сувўтларнинг нисбатан йирикроқ споралари. Бу спораларнинг махсус тебраткичлари бор, шунинг учун улар ниҳоятда ҳаракатчандир.

Макроконидиялар – микроконидиялардан катта одатий вақтда ҳосил бўлмайдиган конидия.

Макромерлар – зиготанинг пастки қисмидан ҳосил бўладиган ҳужайралар. Микромерлар деб аталадиган ҳужайралардан суюқроқ плазмали, каттароқ ўлчамли бўлади.

Макронуклеус йирик мағиз (*macronucleus*) - ҳужайранинг йирик мағизи. Бунинг акси макронуклеус (қ.) дир.

Макрорельеф – тоғлар, чўкмалар, тоғлар оралиқлари.

Макросклерейд – одатда дуккакдошлар оиласи ўсимликларининг уруғини эпидермисида кўп учрайдиган, ҳужайра пўсти иккиламчи нотекис йўғонлашган чўзиқ, склерейд.

Макросклерейдлар – чўзиқ, цилиндрсимон ҳужайрасини пўсти қалин одатда сидирасига эпидерма қават ҳолида жойлашадиган ҳужайралар.

Макроспора – 1. Яшил сувўтлардан улотриксларда (*Ulothrichales*) жинсий кўпайишда юзага келадиган тухумсимон йирик ҳужайрасининг

олдинги қисмида стигмаси (қўзча) бўлган тўрт хивчинли спора 2. *Fusarium macrosporium*, *Paecilomyces* замбуруғларида, плаунлардан *Selaginellales* тартибидан *Salvinia natans* L. ўсимлигида юзага келадиган катта спора; 3. Гулли ўсимликларнинг гул тугунчасидаги уруғкуртакни ҳосил бўлишини бошлаб берадигани. 4. Яшил сувўтлардан *Ulothrix* туркумининг вакилларида жинсий кўпайишда юзага келадиган тухумсимон йирик ҳужайрасини олдинги томонида стигмаси бўлган тўрт хивчинли спора. Қ. оогоний, мегаспора.

Макроспора мегаспора - ҳар хил (катта-кичик) спорали ўсимликларнинг нисбатан йирик спораси. Макроспоралар мегаспорангийлар ичида тараққий этади. Мағизи гаплоид хромосомлидир. Макроспоранинг ўсиб чиқиш жараёнида анча редукцияланган (қучсизланган) урғочи гаметофит тараққий этади. Ёпиқ уруғли ўсимликларда макроспора уруғкуртак ичида ўсади (мегаспорангий).

Макроспорангий мегаспорангий - турли спорали юксак ўсимликларнинг макроспоралар ривожланидиган спорангийси.

Макроспорангий – 1. Спорали ўсимликларда макроспоралар (мегаспоралар) ҳосил бўладиган жой 2. Гулли ўсимликларда муртак халтачасининг ҳосил бўлишини бошлаб берадиган гинейдаги (нуцеллус) тўқима.

Макроспориоз – ток, картошка, помидор, ғўза каби ўсимликларда қора губорли, жигарранг қизғиш-қўнғир доғлар ҳосил қиладиган турли замбуруғлар қўзғатадиган касаллик.

Макроспорогенез – ўсимликларда катта споралар (мега ёки макроспораларни) ҳосил бўлиш жараёни.

Макроспорофилл – макроспорангий ҳосил бўладиган шакли ўзгарган барг.

Макроспорофилл – қ. мегаспорофилл.

Макроспорофилл мегаспорофилл - тенгсиз спорали юксак ўсимликларнинг макроспорангийлари (спорачи органлари) тараққий этадиган барги.

Макрофилл йирик барг - ҳажми, япроғи катта барглари. Макрофилл дейилганда кўпинча йирик баргли ўсимликлар ҳам англашилади.

Макрофанерофитлар – қ. мегафанерофитлар.

Макрофибрилл – ёруғлик ёрдамида фойдаланиб, микроскопда кўринадиган микрофибриллари.

Макрофиллия – ўсимликда катта баргларининг ҳосил бўлиши.

Макрофит – кўп ҳужайрали йирик талломли сувўт.

Макрофитлар – кўп ҳужайрали катта талломли сувўт.

Макроциста – ёт плазмодийни (*Muchomycata* вакилларида) тиним ҳолати, склероций ҳам дейилади.

Макроцистида – базидиомицетлардан *Russulales* тартибига мансуб замбуруғлардаги цистид. Улар анча узун, урчқусимон, учи турлича шаклдаги ўсимтали, кўп ҳолларда сутли йўллар билан боғланган.

Макроцитлар – 1. Кўк-яшил сувўтларнинг ипсимон тузилганларини айримларидаги катта беўхшов ҳужайра. 2. Баъзи кўк яшил сувўтларнинг ипсимон талломидаги ҳужайраларнинг бир хили. Улар шу ипсимон талломдаги бошқа ҳужайралардан йириклиги ва ғайри нормал тараққий этганлиги билан фарқ қилади. Бундай сувўтлар шу макроцитлар ўрнидан узилиб бўлакланади ва шу йўл билан вегетатив урчийди.

Макулалар – айрим лишайниклар талломининг устки юзасидаги оқ доғлар (*Parmeliaceae* оиласига мансуб лишайникларда).

Малакофилия – гулни қориноёқли моллюскалар ёрдамида чангла-ниши.

Малина хўжағат (*Rubus*) - раънодошларнинг *Rubus* туркумига мансуб *Idaeobatus* туркумчаси. Ярим бута шаклидаги бу ўсимликнинг ер ости ил-диз системаси ва илдизпоялари кўп йиллик, ер усти новдалари эса икки йилликдир. Барглари тоқ, патсимон; новдалари кўпинча тиканли. Гуллари икки жинсли, оқ, шингилсимон ёки қалқонсимон тўпгулларга йиғилган. Ҳосили қизил, сариқ ёки бинафша, мураккаб данакли мева.

Маллачой (*Lallemantia royleana* (Wall.) Benth.) – лабгулдошлар оиласига мансуб, чўл адирда ўсадиган, доривор, эфир мойли бир йиллик ўт.

Мальтаза (*maltase*) - мальтаза дисахаридининг α глюкозидли бирик-масини узувчи фермент. Ҳайвон ва одам меъдаси ширасида ва униб чиққан дон ёки моғор замбуруғларда ҳамда кўпчилик ачитқиларда бўлади. Ачитқи мальтазаси мальтозадан ташқари α - метилглюкозидни ва α - фе-нилглюкозидни ҳам парчалай олиш хусусиятига эга. *Aspergillus oryzae* каби моғор замбуруғларда бундай хусусият йўқ.

Мальтоза (англ. *maltose*) - Дисахаридлар гуруҳига мансуб углевод, 1, 4- глюкозид-глюкоза: $C_{12}H_{22}O_{11}$. Кислоталар билан гидролиз қилиш жараё-нида ва мальтаза ферменти таъсирида 2 молекула глюкозага парчаланиб кетади. Турли организмларда амилаза ферменти таъсири туфайли крах-мал ва глюкогондан ташкил топади. Тами ширин мальтоза униб чиқаётган арпа, сули ва бошқа ғаллалар уруғида, лавлаги (барги билан), соя дук-какларида ва ҳайвонот организмларида учрайди. Пиво ва вино тайёр-лашда крахмалнинг гидролизланишидан ҳам мальтоза ҳосил бўлади.

Мамилла – мохлар япроғини қоплаган ичи ғовак ўсимталар.

Мамонт дарахт (*Sequoiendron giganteum* Lindl.) – таксодиядошлар оиласига мансуб ватани шимолий Американинг Калифорния штатида ўса-диган, бўйи 50-100 м келадиган манзарали дарахт.

Мамонтдарахт секвойя (*Sequoia*) - таксоддошларга мансуб игнабаргли ва бир уйли дарахтлар туркуми. Шимолий америкада, кали-форнияда ўсади. Бўйи 100-150 м га, танасининг диаметри 6-12 м га етади. 2-4 минг йил яшай олади. Ёғочи мустаҳкам бўлиб, бинокорликда, гидро-техник иншоотларда, шпаллар, телеграф сим-ёғочлари сифатида ва ме-бель саноатида ишлатилади.

Маммалихория – уруғ ва меваларни сут эмизувчи ҳайвонлар ёрдами-да тарқалиши.

Маммилозлик – поябаргли мохларда япроқ хужайраларининг ташқи деворини бирикиши.

Манго (*Mangifera*) - анакарддошларга мансуб тропик дарахтлар туркуми. Асосан, жанубий осиеда учрайди. 30 га яқин тури маълум. Шулардан *Mangifera indica* тури кўпроқ тарқалган. Барглари текис қирғоқли, ёрқин тусли, гуллари икки уйли. Бодринг ёки кичикроқ қовун шаклидаги меваси узун мевабандларда осилиб туради. Бу меванинг битта уруғи бор. Ширин эти зарғалдоқ тусда.

Мангольд (*Beta vulgaris*) - баргли лавлаги, экма лавлагининг турчаларидан бири.

Мангра ўрмон (англ. *mangrove*) - океан, очиқ денгиз ва дарёлар қирғоғидаги балчиқларда ўсадиган кичикроқ дарахт ва буталар. Балчиқ остига жойлашган илдизлари ва нафас олиш учун хизмат қилувчи ер устки илдизлари (пневматофорлари) бор.

Мангро дарахтлар – 24 турга яқин 8 оилага мансуб, мангро ўрмонлари деб аталадиган, тропик денгизларнинг атрофларидаги бир неча минг гектар майдонларни эгаллаган дарахт ва буталар.

Мангостан (*Garcinia mangostana*) - чойдошларга мансуб мевали тропик дарахт. Асосан, жанубий осиеда ўсади. Бу дарахт бир вақтнинг ўзига ҳам гуллайди, ҳам мева тугади. Меваси тўқ-қизил ва ширин, этдор бўлиб, кичикроқ апельсинга ўхшайди.

Мандарин (исп. *Mandarin* лот. *Citrus nobilis*) - рутадошларнинг апельсинлар туркумига мансуб доим яшил субтропик ўсимликлар тури.

Мандарин мева (*Lucuma mammosa* Gaerth.) – сапотадошлар оиласига мансуб, тухумсимон мевасининг узунлиги 8-12 см келадиган, бўйи 9-12 метрли дарахт.

Мандрагора меҳригиёҳ (*Mandragora*) - томатдошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Барглари йирик-йирик, гуллари якка-якка. Меваси сариқ ёки зарғалдоқ. Турли органларида гиосциамин ва скополамин алкалоидлари мавжуд.

Манжетсимон соралий – лишайниклардаги қадимги доирасимон манжеткаларга ўхшаб кетадиган соралий (*Menegazzia patuza* (Shrank.)Stein. лишайнигида).

Манжитка – соябонсимон замбуруғларнинг соябонини бандидаги юқориги халқа.

Манзара кўриниш ландшафт - маълум бир майдонда турли ўсимликлар юзага келтирган кўриниш, манзара (қ. Аспект).

Манил қовиғи - тропик мамлакатларда ўстириладиган бананнинг баргидан олинадиган тола. Бу толадан арқон тайёрланади.

Маниок маниот (*Manihot*) - сутламадошларга мансуб ўсимликлар туркуми. 130 га яқин тури бор. Асл ватани жанубий америка тропикларидир. Тропик мамлакатлардаги кўпгина муҳим экма ўсимликлар маниокларга киради. Булардан, айниқса, мевали маниок номли доим яшил бута кўпроқ тарқалган (айникса, жанубий америкада ва африкада). Барг-

лари панжасимон ўйма, гуллари кўкиш-сарик, бир жинсли тўпгулларга йиғилган. Меваси - кўсакча. Поясининг қуйи қисмида узунлиги 30-40 см ва оғирлиги 15 кг га етадиган туганаксимон илдизи бор. Илдизи таркибида крахмал бўлиб, бу крахмалдан ун тайёрланади. Қуритилмаган илдизиди заҳарли глюкозид бўлади. Шунинг учун уни қайнатиб, қовуриб ёки қуритиб заҳари йўқотилади. Баъзан илдизидан тапиока тайёрланадиган крахмал ҳам олинади. Жанубий бразилияда бу туркумнинг сифатли каучукдор тури (*Manihot Glaziovii*) ҳам бор.

Маннит – қўнғир сувўтларнинг ҳужайрасидаги фотосинтез маҳсулоти ҳисобланадиган моддалар алмашинувида муҳим аҳамиятга молик вазифаларни бажарадиган олти атомли спирт.

Маноксил поя – очиқ уруғли ўсимликлардаги йўғон ўзақли, нисбатан ривожланмаган ва ғовак ёғочликни ва қалин пўстлоқли поя. Бундай поя саговникларга хос.

Маноксил поя – саговниклардаги йўғон ўзақли ва яхши ривожланмаган иккиламчи ёғочлик, қалин пўстлоқли поя.

Мантия – апикал меристеманинг қаватли ҳолда жойлашган ҳужайраларидан иборат ташқи қавати.

Манчжур флора элементи – ареали ёки ареалини катта қисми Манчжурияда бўлган ўсимликлар турларининг гуруҳи.

Маразмлар – юксак ўсимликларнинг қуриб қолишига сабаб бўладиган, микроорганизмлар, замбуруғларда ҳосил бўладиган моддалар алмашинувининг маҳсулоти.

Мараттиопсидлар – папоротниклар бўлимининг синфи.

Мараттиянамолар (*Marattiales*) - қирққулоқтоифага мансуб ўсимликлар қабилиси. Фақат мараттиядошлар (*Marattiaceae*) номли битта оиласи бор. Бу ўсимликлар анча йирик, баъзиларининг илдизпояси тик (вертикал), баъзиларида эса ётиқ (горизонтал). Бу илдизпоялар ё тупроқ орасида ёки ер устида (1 м гача баландликда) тик ўсади. Шақли тугунакларга ўхшайди. Барглари ҳам анча катта (баъзи турларида 3-5 м), патсимон ёки панжасимон. Барг бандлари асосида иккитадан йирик-йирик ёнбаргчалар бор. Бу ёнбаргчалар барглар тўкилгандан кейин ҳам барг бандларида сақланади. Уларнинг спорангийлари баргнинг остки томонида жойлашган. Бу спорангийлар эпидермис ва субэпидермис ҳужайралар гуруҳидан тараққий этган. Қўпгина мараттиянамоларда спорангийлар тўташиб ўсган ҳолда синангийларни ташкил қилади. Мараттиядошларнинг 5 та туркуми (70 га яқин тури) бор.

Марваридгул (*Convallaria majalis* L.) – пиёздошлар оиласига мансуб доривор, кўп йиллик ўт.

Марварид дарахт (*Halesia carelina* L.) – стирасиадошлар оиласига мансуб, бўйи 8-10 м келадиган, шох-шабалари кенг ёйилган бута.

Марваридгул ландиш (*Convallaria*) - лоладошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми. Барглари йирик, остидан чиқади; гуллари шингил бўлиб тўпланган, оқ, ҳушбўй.

Марги мўх (*Verbascum songoricum* Schrenk.) – сигиркуйруқдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган, доривор бир йиллик ўт.

Маргинал жойланиш – қадимги папоротникларда спорангий баргнинг чекка қиррасида жойланганлиги.

Маргинал инициал – ўсаётган япроқ қиррасининг четидаги протодермани шаклланишида иштирок этадиган хужайра.

Маргинал меристема – барг ҳосил бўладиган бўртик (примордий) чеккасидаги меристема.

Маргинал плацента – мевабаргга яқин жойлашган бирмунча мураккаб тузилишли плацента.

Маргинал спорангий – папоротникларда япроқ қиррасида жойлашган спорангий.

Маргинал қават – япроқда протодермани ҳосил қилувчи қават.

Маржон дарахт (*Sambucus nigra* L.) – шилвидошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда экиладиган манзарали дарахт.

Маржондарахт (*Sambucus*) - Шилвинамолар (учқатлар) га мансуб ўсимликлар туркуми. Тоқ патсимон баргли кичик дарахтлар, буталар ва баъзан кўп йиллик ўтлар шаклида учрайди.

Марказий тешик – диатом сувўтлар палласининг (*Pennatophyceae*) ўртасидаги тешик.

Марказий тўда (*fasciculus concentricus*) - органлардаги бир хил тўқималарнинг бошқа хилдаги тўқималар билан ўраб олиниши натижасида ҳосил бўлган ўтказувчи тўдалар.

Марказий цилиндр – илдиз ва поядаги ўтказувчи тўқималарнинг номи. Қ. стела.

Мармарак (*Salvia spinosa* L.) – лабгулдошлар оиласига мансуб адирда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Мармар дарахт (*Aucuba japonica f. picturata* Rhed.) – корнациядошлар оиласига мансуб, хазонрезгисиз, ватани Япония, Кореянинг жануби бўлган, бўйи 3-5 метрли бута.

Марсилеелар – папоротниклар бўлими полиподиопсидлар синфи, марсилеидлар кенжа синфининг тартиби.

Марсилия (*Marsilia*) - турли спорали қирққулоқларга мансуб кичикроқ ўт ўсимликлар туркуми. Поялари ёйилиб ўсади. Узун бандчаларида бир-бирига зич жойлашган икки жуфт япроқчалардан иборат барглари бор. Ботқоқларда ўсади.

Марсупий – жигармохлардаги усти ризоидлар билан қопланган, ичи шилимшиқли, сўргичли, унда уруғланганидан кейин муртак ривожланади.

Марши – денгизлар қирғоқларидаги унумдор ўтлоқли пасттекисликлар. Нидерландия, Германия, Буюк Британия, Дания ва Францияда АҚШнинг шарқида ва жанубида тарқалган.

Маршанция (*Marchantia*) - жигарсимон мохларга мансуб ўсимликлар туркуми; улар кичик-кичик талломли бўлиб, ерга ёйилиб ўсади. Талломининг остки қисмидан ингичка ризоидлар етишиб, илдиз вазифасини ба-

жаради. Бундан ташқари, таллом остидан тангачасимон пардалар ҳам ўсиб чиқади.

Маршанциялар – жигармохлар синфидан кенжа синф.

Маршанциянамолар (*Marchantiales*) - жигарсимон мохларга мансуб қабиалардан бири. Барчаси ҳам ерда ёйилиб ўсувчи лентасимон талломли. Улар бир-бирига жуда ўхшаш, фақат айрим кичик белгилари билангина фарқ қиладилар.

Марям дарахти (*Vitex agnus-costus* L.) – тизимгулдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган маданий манзарали дарахт.

Маскет – Шимолий Америкадаги унчалик баланд бўлмаган дарахтлар ўсадиган торфли ботқоқлик.

Масляк (*Boletus luteus*) - пластинкачиларга мансуб бир неча тур ейишли замбурурларнинг умумий номи. Бундай замбурурларнинг эрта етилувчи *Boletus* ёки *Ixocomus granulatus*, кеч етилувчи *Boletus* ёки *Ixocomus luteus* ҳамда *Boletus* ёки *Ixocomus elegans* номли турлари бор. Биринчи икки тури қарағай ва қорақарағайлар остида, учинчиси эса тилоғоч тагида ўсади. Ҳаммаси ҳам ўзлари жойлашган ердаги дарахтларда микоризалар юзга келтиради. Айниқса, нинабарглари ўрмонларда кенг тарқалган.

Мастак (*Lolium temulentum* L.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, адир, воҳа суғориладиган ерларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Мастигонема – бир ҳужайрали хивчинли сувўтлар, зооспора, гамета-ларнинг хивчинини қоплаган, узунлиги 2-3 мкм ингичка туклар.

Мастигонемалар – 1. *Coleochaetaceae* оиласи сувўтларининг хивчинларини устидаги жуда нозик ўсимталар 2. Материк ўтлоқлари текисликларидаги ўтлоқлар.

Мастика дарахт (*Pistacia lentiscus* L.) – Ўрта денгиз атрофида ўсадиган, бўйи 3 м атрофидаги дарахт.

Масулла – папоротниклардан *Salvinia natans* ўсимлигида қотиб қолган плазматик масса.

Маташувчилар конъюгатсимонлар - яшил сувўтлар тоифасининг маташувчилар синфи. Бу сувўтларда жинсий жараён организмларнинг (ҳужайраларнинг) маташуви (қ. Конъюгация) орқали юз беради.

Матрикс – 1. Ҳужайранинг бир қатор тузилмалари цитоплазма, ядро кабиларнинг асосий моддаси 2. Замбуруғ ўсаётган муҳит 3. Ҳужайра тузилмаларининг оралиғини тўлдириб турган гамоген ёки жуда майда донадор модда.

Матроклиния – дурагайларнинг она авлодга ўхшашлиги.

Матроморфия – отанинг ҳеч қандай белгиларини олмай дурагайни фақат онанинг белгиларига эга бўлиши.

Матталар – алп, паст бўйли ўтлоқлар. Альпда, Кавказда, Тянь-Шанда ва бошқа жойларда тарқалган.

Махагония қизил дарахт (*Swietenia machagoni*) - Мелиядошларга мансуб доим яшил дарахт.

Махаллий нав - бирор экинни маълум шароитда узоқ вақт давомида ўстириш жараёнида, табиий танланиш таъсири остида ва сунъий танланишнинг энг содда усуллари қўллаш натижасида яратилган нав.

Махорка поя тамаки (*Nicotiana rustica*) - тоmatдошларга мансуб бир йиллик ўсимлик. Пояси қиррали ва тик (1 м га етади). Илдиз системаси анча тараққий этган. Барглари юраксимон, гуллари икки жинсли ва сариқ ёки кўкиш-сариқ, рўваксимон тўпгулга йиғилган. Меваси икки уяли ва кўп уруғли кўсакча.

Махсар (*Carthamus tinctorius* L.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, эфир мойли, суғориладиган ерларда экиладиган бир йиллик ўт.

Махсус боғлам – пояни ўзидаги, баргга ўтмайдиган боғлам.

Махсус шиллиқ – десмидия сувўтларда (*Chlorophyta*) хужайранинг ҳаракатини таъминлайдиган шиллиқ.

Мацерация – тўқимадаги хужайралар деворини оралиғидаги моддаларни ферментлар таъсири ёки кимёвий эришидан уларни ўзаро ажралиб қолиши.

Мацерация (*maceratio*; лат. *macero* - юмшатиш) - ҳайвонот ва ўсимлик тўқималарини пишириш, юмшатиш ёки айрим хужайраларга парчалаб юбориш мақсадида ҳўллаш. Мацерация баъзи скелетларни ёки айрим гистологик препаратларни тайёрлашда ҳамда толали ўсимликларни ишлашда (зирир, каноп кабиларни ҳўллашда) қўлланилади.

Мачин (*Amaranthus blitum* L.) –мачиндошлароиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган, бир йиллик ўт ўсимлик.

Мачиндошлар гултожихўроздошлар (*Amaranthaceae*) - икки уруғ паллалиларга оид ўт ёки буталар оиласи.

Маҳсулот заҳираси – ўсимликлар уюшмасини маълум майдонда ёки ҳажмда тўплаган органик моддасининг миқдори.

Мағизнинг бўлиниши ядронинг бўлиниши - мағизнинг оддий ёки мураккаб усулда бўлиниши.

Меватана – кўпчилик халтачали, базидияли замбуруғларда мицеллий гифаларининг чигалидан ҳосил бўлган споралар ҳосил қиладиган тана.

Мева-ханжар – *Oroxylon indicum* дарахтининг узунлиги 0,6-1,2 м, эни 8 см атрофидаги эгик кўринишли меваси.

Мевачилик – қишлоқ хўжалигини мева олиш мақсадида мевали дарахтлар ва резавор мевали бута ўсимликлар экиш билан шуғулланадиган соҳаси. Мевачилик: 1) данакли, уруғли ва ёнғоқ мевалар етказиш, яъни асл мевачилик; 2) резавор мевали бута ўсимликлар экиш билан шуғулланиш; 3) субтропик мевалар экиш; 4) цитрус мевалар экиш; 5) питомникларда кўчат етиштириш билан шуғулланади.

Мега – “катта”, “катта ўлчамли” маъноларини англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Мегагамета – урғочи жинсий гамета.

Мегагаметофит – ўсимликнинг урғочи авлоди. Турли спорали ўсимликларда мегаспорадан ривожланади.

Мегагаметофит - ҳар хил спорали ўсимликларда мегаспорадан ҳосил бўладиган йирик гаметаи урғочи жинсий бўғин, насл. қ. Гаметофит.

Мегакарпия – мевани меъеридан катта ҳажм, оғирликларда бўлиши.

Мегасорус – папоротниклардан *Salviniaceae* оиласига мансуб ўсимликларда микро спорангий етишадигани.

Мегаспора - ёш уруғкуртакдаги археспора ҳужайраларининг мейоз бўлиниш натижасида ҳосил бўлган 4 та споранинг йириги. Унинг ривожланишидан муртак халтаси ҳосил бўлади.

Мегаспорогенез - эмбрион халтачасининг тараққиёти ва тузилиши.

Мегаспорангий (нуцеллус) – очиқ уруғлилардаги майда паренхима ҳужайралардан иборат дўмпайма. Бу дўмпайма кейин интегументга айланади.

Мегаспорофилл – папоротниклар ва уруғли ўсимликлардаги изли ва тирқишли йирик япроқ.

Мегаспороцит – муртак халтадаги мега спора бўлиб уни бўлинишидан тўртта мегаспора ҳосил бўлади.

Мегатерм ўсимликлар – юқори ҳароратни талаб қиладиган ўсимликлар (тропиклардаги ўсимликлар).

Мегатерм ўсимликлар – қ. термофил ўсимликлар.

Мегафанерофитлар – янгилиниш куртаклари ердан 30 м баландликда бўлган дарахт ҳолидаги ўсимликлар.

Мегафанерофит баланд дарахтлар - бўйи 30-35 м га етадиган йирик дарахтлар.

Медиан ёнбаргчалар – япроқ банди ва новда орасида биттадан жойлашган ёнбаргчалар.

Медиан яссилик – гулли новда, гулни ўрта қисми ва ўровчи барг япроғини ўртасидан тиккасига ўтказилган яссилик.

Медиоген микроценозлар – уюшманинг ички муҳити билан бевосита боғлиқ микроценоз, масалан, мохлар микроценози.

Медиопатия – 1. Биоценотик ёки фитоценотик муҳитни ўзгариши билан организмларни бир-бирига бевосита бўлмаган ҳолдаги таъсири. 2. Ценопопуляцияларнинг ўзаро фитоушхитини ўзгартириб фаол ҳолда таъсир кўрсатиши.

Медуляр йўғонланиш – поя ўзагини йўғонланиши. Баъзан пўстлоқ ва ўзак бир хил даражада ривожланади.

Медуляр эксципул – халтачали замбуруғлардан дискомицетлар (*Discomycetales*) тартибига мансубларида апотецийлардаги икки эксципулнинг ташқиси.

Мезантлар – 1. Вегетация даврининг ўрталагшда гуллайдиган ўсимликлар. 2. Мўътадил иқлимли шароитдаги гуллаши вегетациясининг ўрта даврига тўғри келадиган ўсимликлар.

Мезарх ёғоч ўрта ёғоч - Шаклланиб келаётган ўтказувчи тўдалар марказида ҳосил бўладиган ёғоч.

Мезарх ксилема – бирламчи элементлари боғламни ўртасидан, кейингилари уни атрофида ҳосил бўладиган ксилема.

Мезо... – “ўрта”, “оралиқ” маъноларини англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Мезогамия – 1. Чанг найини муртак халтача халаза ва микропиле орқали кириши 2. Қўш уруғланишнинг ўзига хос ҳолати, псевдогамияга ўхшаб кетади. Битта спермий поляр ядро билан қўшилиб, эндосперм ҳосил бўлишини бошлаб беради, иккинчиси диплоид тухум хужайрага бориб у билан қўшилмайди, йўқолиб кетмайди, тухум хужайра цитоплазмасида тирик қолади. Кейин диплоид тухум хужайра бўлиниб, икки хужайрали муртакка айланади. Бу вақтда спермийнинг гаплоид ядроси ҳам бўлиниб, анча кичкина иккита ядрони ҳосил қилади, улар муртакда қолади. Бу жараёнлар мезогамия ҳисобланади. 3. Чанг найчасининг уруғкуртакка ён томондан кириши. Масалан, қовоқлар (кадилар) да.

Мезогалин – шўрланганлиги 5-18% бўлган сув ҳавзалари.

Мезогалин ўсимликлар – полигалин ва олигогалин гуруҳлар оралиғидаги шароитларнинг ўсимликлари.

Мезогалофитлар – шўрланиши ўртача даражада бўлган тупроқларда ўсадиган ўсимликлар.

Мезогидрофитлар – мезофитлардан кўра намроқ, бироқ гидрофитлардан куруқроқ шароитларда ўсадиган ўсимликлар.

Мезогалофит чалашўр ўсимликлар - таркибида маълум миқдорда (ўрта меъёردа) туз бўлган тупроқда ўсувчи ўсимликлар.

Мезозой эра - ердаги ҳаёт тараққиётининг ўрта этапи. Бу эра қарийб 185 млн. йил аввал бошланиб 115 млн. йил давом этган. Мезозой эрадан олдин палеозой эра бўлиб ўтган. Мезозой эрадан сўнг эса кайнозой эра бошланиб, у ҳозирги даврни ўз ичига олади. Мезозой эра триас даври (системаси), юра даври (системаси) ва бўр даври (системаси) каби уч даврга бўлинади. Мезозой эранинг дастлабки (триас) даврида денгизлар сурилган, турли континентал қатламлар пайдо бўлган. Бу даврда ер, ҳаво ва сувда судралиб ёки учиб яшовчи умуртқали ҳайвонлар (бу ҳайвонларнинг кўпчилиги, масалан, динозаврлар, петрозаврлар ва бошқалар жуда катта гавдали бўлганлар) ва аммонитлар каби умуртқасиз ҳайвонлар кўп тарқалган. Ўша давр учун характерли бўлган ўсимликлардан гингонамолар ва цикаснамоларни кўрсатиш мумкин. Ёпиқ уруғли ўсимликлар, қушлар, халтали ва плацентар сут эмизувчилар ҳамда кўпчилик сув ҳайвонлари гуруҳлари ҳам дастлаб мезозой эрада пайдо бўлган. Бу даврда тинч океан соҳилларида тоғлар пайдо бўлиши жараёнлари ҳам рўй бериб турган.

Мезокариотлар – хужайрасининг тузилишига кўра прокариот ҳамда эукариот хужайраларга ўхшаб кетадиган организмлар. Мезокариотларда аниқ шаклланган ядро бўлади, унинг тузилишида нуклеонидга хос оддийлик, соддалик белгилари бор. Бундай ҳолат хужайранинг бошқа тузилмаларида ҳам мавжуд. Мезокариотларга динофит сувўтлар мансуб.

Мезокарп (*mesocarpium*) - ўсимликлар мевасидаги ўртанча қават. Баъзи ўсимликлар гулидаги тугунча етилгандан сўнг бир-биридан фарқ қилувчи уч қаватли мевага айланади. Бунда ташқи қават экзокарп деб, ички қават эндокарп деб ва ўрта қават мезокарп деб аталади. Баъзи ўсимликларда эса фақат икки қават (масалан, шафтоли, ўрик, гилос, бодом, ёнғоқларда) бўлади.

Мезокарпий – меванинг ташқи ва ички қаватларининг ўртасидагиси. У турлича ифодаланган, масалан, *Cerasus* туркумининг ўсимликларида этли, серсув бўлади. *Juglans* туркумининг мевасида толали бўлади.

Мезокомплекс – бир тип комплексни бошқаси билан алмашилиши.

Мезокотил – ғалладошларга мансуб ўсимликларнинг муртак поясидаги колеоптил жойлашган жой.

Мезокотиль - энди ўсиб келаётган ёш ўсимлик бош ўқининг гипоко-тиль (қ.) ва эпикотиль (қ) ўртасида жойлашган қисми.

Мезоксерофит ўртача қурғоқ ўсимлик - ўртача қурғоқ, шароитда ўсишга мослашган ўсимликлар.

Мезоксерофитлар – мезофитлардан қуруқроқ, бироқ ксерофитлардан намроқ тупроқ шароитида ўсадиган ўсимликлар.

Мезоксилофитлар – мезофитлар ўсадиган шароитдан нордонроқ, ксилофитлардагидан пастроқ шаротда ўсадиган ўсимликлар.

Мезом – юсак ўсимликлар танасидаги бўғимлар ораси.

Мезон – псилофитлар талломидаги стерил банд.

Мезоперидий – базидиомицет (*Basidiomycetes*) замбуруғлардан *Gastero mycetales* тартиби вакилларида перидийнинг олдинги қавати (*Phalaceae* оиласи замбуруғларида).

Мезоплазма – 1. Протоплазманинг асосий қисми; ҳужайра қобиғидан плазмалемма билан, вакуоладан эса тонопласт билан ажралиб туради. 2. Цитоплазмани плазмолемма пўстидан вакуола пўсти – тонопластидан бироз қочган асосий массаси.

Мезопланктон – катталиги 5 мм гача бўлган организмлардан иборат бўлган планктон.

Мезопод - ниҳолнинг дастлабки барглари ўртасидаги бўғим оралиғи.

Мезоподий – поядаги барглар орасидаги бўғим оралиғи.

Мезопсихрофит - ўртача совуқ ва намликка мослашган ўсимликлар.

Мезосапроблар – 1. Органик моддаларга у қадар бой бўлмаган сувларда яшовчи организмлар. 2. Органик моддалар билан ўртача даражада ифлосланган сув ҳавзаларида ўсадиган ўсимликлар ва яшайдиган ҳайвонлар. Улар икки гуруҳга α -мезосапроб кўпроқ ва β -мезосапроб камроқ ифлосланганларга бўлинади.

Мезосапроб зона – парчаланмаган оксил йўқ, водород сульфид кам, кислороди бор, сувда аммиак, амина- ва амидокислоталари бўлади. Мезосапроб зона α ва β – мезосапроб зоначаларга бўлинади. Биринчисида амина- ва амидокислоталар учрайди, кислород бор, *Oscillatoria* Vauch., *Phormidium* Kutz. ўсади. Кейинги зоначада *Melosira* Ag., *Diatoma* D.C. *Navicula*

Bory., *Cosmarium* Corda ex Rolfs, *Spirogyra* Link., *Cladophora* Kutz., *Scenedesmus* Meyen учрайди.

Мезосома – 1. Зангкуя замбуруғининг (*Uredinales*) икки хужайрали телиоспоралари орасида учрайдиган бир хужайрали телиоспора. 2. Бактериянинг хужайраси деворини ичига ботиб киришидан юзага келган найсимон, ноксимон, халтасимон мембрана тузилишли ҳосила.

Мезоспорий – зиготанинг пўстидаги ўрта қават (яшил сувўтлардан *Desmidiaceae* тартибининг вакилларида).

Мезотениялар (*Mesoteniales*) – хужайралари сегментланмаган, силлиқ, баъзилари оҳакли, пўстли, эллипс, урчуқ ёки цилиндр, таёқдек, айримлари эгилган, ўртасида сиқиклик йўқ, биттадан ёки шиллиқ билан ўралган колония ҳолидаги (*Chlorophyta, Conjugatophyceae*) тартиби.

Мезотерм сувўтлар – юқори ҳароратли сувларда, айниқса оддий ҳарорат шароитида кўплаб биомасса ҳосил қиладиган сувўтлар.

Мезотерм ўсимликлар – ривожланишлари учун мўътадил ҳароратни талаб қиладиган ўсимликлар.

Мезотония – ўсимликнинг асосий шохларини унинг ўрта қисмида бўлиши.

Мезотроф ўсимликлар – тупроқда озик моддалар ўртача даражада бўлган шароитда ўсадиган ўсимликлар. Эвтроф ва олиготроф ўсимликлар оралиғини эгаллайди.

Мезофанерофитлар – шртача баландликдаги дарахтларнинг ҳаётий кўриниши.

Мезофанерофит ўрта бўйли ўсимлик – бўйи 8-30 м га етадиган дарахтлар.

Мезофил – Ўртача намликни хоҳловчи (қ. Мезофит).

Мезофилл (*mesophyllum*) – 1. Ўсимлик баргининг этдор қисми еки асосий тўқимаси. 2. Япроқ анатомиясида ўрта қисмини эгаллаган унда хлорофилл жамланган фотосинтез амалга ошадигани, юқори ва пастиди эпидерма жойлашади.

Мезофилнинг букламали хужайраси – япроқ мезофилидаги пўстининг ички томонида буклама ёки ўсиқлари бўлган япроқ хужайраси.

Мезофит (*mesophyton*) – ўртача намлик шароитида яшовчи ўсимликлар, гигрофит ва ксерофитларга нисбатан сувга ўртача талабгор ўсимликлар.

Мезофитлар – 1. Мўътадил (етарли) даражада намланган тупроқ шароитида ўсишга мослашган ўсимликлар 2. Ерда ўсимликлар қопламанинг эволюциясида палеофит ўрнига келган кайнофит ҳосил бўлишини асословчи босқич. 3. Ўртача даражада намланган шароитида ўсадиган гигрофит ва ксерофит характерлилар оралиғидаги ўсимликлар гуруҳи.

Мезохитон – қўнғир сувўтлардан *Fucales* тартиби сувўтларининг оогонийсидаги уч қаватли пўстни ўртадагиси.

Мезоэкзина – микроспорадаги эктэкзина ва эндэкзина қаватларининг ўртасидагиси.

Мейер лимони (*Citrus limon*) - лимон билан апельсин гибриди; кичикроқ дарахт ёки бута. Новдалари тикансиз. Меваси юпқа пўстли ва ширадор этли бўлиб, лимонга қараганда нордонсизроқ.

Мейоз – 1. Етилмаган жинсий ҳужайралар ядросининг икки марта бўлиниши натижасида хромосомалари гаплоид бўлган 4 гамета ҳосил бўлади. 2. Гаметаларнинг етилиш усули, етилмаган жинсий ҳужайранинг бўлиниши натижасида хромосомалар миқдорининг икки ҳисса камайиши. Мейоз натижасида хромосомаларнинг гаплоид тўпламга (r) эга бўлган етук жинсий ҳужайралари ҳосил бўлади ва жинсий кўпайишда ҳар бир турнинг хромосомалари сонининг доимийлиги сақланади.

Мейоз редукцион бўлиниш (*meiosis*) - ҳужайранинг мураккаб бўлиниш шаклларида бири. У тараққиётдаги жинсий ҳужайралар учун хосдир. Мейоз жараёнида хромосомалар сони камаяди.

Мейоспора – хитродомицетлар синфидан *Blastocladales* тартибига мансуб замбуруғлардаги диплоид тиним спорангийда (мейоспорангий) ҳосил бўладиган гаплоид, бир ядроли зооспора.

Мейоспоралар – катталиги 50-150 нм, рибонуклеин кислоталарга бой бўлган протоплазманинг жуда кичик заррачаси.

Мейоспорангий – қалин пўстли диплоид спорангий, пўсти жигарранг ва чуқурлиги, уларда мейоз натижасида бир ядроли гаплоид зооспора ёки мейоспоралар ҳосил бўлади (*Blastocladales* тартибига мансуб хитродомицет замбуруғларда).

Мейотангий – мейоз рўй берадиган тузилма (масалан, аск ва базидий).

Мейоцит – мейоз рўй берадиган ҳар бир ҳужайра. Кўпчилик ўсимликларда мейоцит спороцитлар бўлиб, урғочиларида муртак халта ва учта ҳужайра, эркакларидида тўртта чанг ҳужайралари ҳосил бўлади.

Мексика бодринги (*Sechium edule* Schwartz.) – қовоқдошлар оиласига мансуб чирмашиб ўсадиган кўп йиллик ўт.

Мексика қироллик дарахти (*Machaerium violaceum* Vog.) – дуккакдошлар оиласига мансуб Марказий Америкада ўсадиган ёғочлиги қаттиқ, анча оғир (солиштирма оғирлиги 1 дан катта) савдода шундай номланадиган катта дарахт.

Мелампир марьянник (*Melampyrum nemorosum*) - сигирқуйруқдошларга мансуб бир йиллик ўсимлик. Тўпгули икки хил тусда. Кўкиш-бинафша барглари ичида сариқ гуллар ажралиб туради. Чала паразит ўсимлик. Ширадор уруғида заҳарли моддалар ва ринатин глюкозиди бор.

Мелиядошлар (*Meliaceae*) - икки уруғ паллалилардан айритожилиларга мансуб ўсимликлар оиласи; аксарияти йирик патсимон баргли дарахтлар. Гуллари майда, косача ва тожи 4-5 баргчали, чангчиси 3-5 та, уруғчиси 1 та; бу гуллар рўвак тўпгулларга йиғилган. Меваси-кўсакча, данакли мева ёки юмшоқ.

Мембрана – цитоплазманинг тирик бир бўлаги ҳисобланади.

Мембранадаги озиқланиш – ҳужайра мембранасидаги ферментлар таъсирида ҳазмланиш.

Менделлашувчи белгилар - Г. Мендел қонуниятларига асосан ирсий-ланадиган дискрет белгилар. Бундай белгиларга одамларда қўл ёки оёқ бармоқлари сони, қўз ранги, кўриш ўткирлиги, сепкилнинг мавжудлиги ва бошқалар мисол бўла олади.

Менторал апомиксис – апомиксиснинг гаметофит кўриниши бўлиб, муртакни ривожланиши учун муртак халтадаги иккиламчи ядрони чангланиши ва уруғланиши учун зарур.

Ментор – ёш дурагайга пайванд қилинган ёши катта ўсимлик. Бундай пайванд натижасида ёши катта ўсимлик ёш ўсимликка ўзининг яхши хусусиятларини ўтказди ва ментор (тарбиячи) вазифасини бажаради. Ментор пайвандуст тарзида ҳам бўлиши мумкин.

Ментор методи (юн. *mentor* - *тарбиячи*) – 1. И.В. Мичурин томонидан татбиқ этилган усул (қ. Ментор). 2. Мевали дарахтларнинг вегетатив ривожланишлари даврида пайвандлаш услуги билан ўзгаришларни ҳосил қилиш. Муайян пайвандтаг танлаш билан пайвандустга ва аксинча таъсир кўрсатиш мумкин.

Мерикарп - кўп уруғли меваларнинг бўлаклари.

Мерикарпий – соябонгулдошлар оиласига мансуб ўсимликлардаги иккита бир уруғли мевачадан иборат мева хили.

Мериклинал химера – ташқи кўринишидан секторалга ўхшаш, бироқ ундан бошқачароқ ташқи қаватли ва унча катта бўлмаган жойни эгаллаган химера.

Меристодерма – 1. Қўнғир сувўтлар танасининг юқориги қавати, улар фаол бўлиниб, кўпайиш аъзолари ва тукларни ҳосил қилади. 2. Мураккаб тузилишли қўнғир сувўтларда турлича ранг ва шакллардаги пўстлоқнинг ташқи қавати.

Меристел – стеланинг алоҳида бўлаклари бўлиб, марказий цилиндрнинг ўтказувчи элементларининг уч хилини ташкил қилади.

Меристела ўтказувчи тўда - сифоностеланинг бўлинишидан ҳосил бўлган ўтказувчи тўдалар мажмуи.

Меристема (*meristema*) – 1. Ўсимликларнинг тузувчи тўқимаси. Бу тўқиманинг ҳужайралари янги ёш ҳужайралар ҳосил қилиш хусусиятини узоқ вақт сақлайди. 2. Цитоплазманинг ҳосил бўлиши ва бўлиниши ҳисобига янги ҳужайралар ҳосил қиладиган бирламчи тўқима.

Меристем артроспора – замбуруғ гифасини учида базипетал тарзда ҳосил бўлган артроспора, уни кўп ҳолларда оддий деб ҳам қаралади.

Меристемал зона – ўсимликларнинг ўсадиган жойлари.

Меристематик зона – қ. ўсиш зонаси.

Меристем спора – замбуруғларнинг конидиябандини учидан фиалидадан ёки гифадан базипетал тарзда ҳосил бўлиб, учи очиқ ўсиш нуқтаси деб қараладиган спора.

Меристем таллоспора – замбуруғлардаги меристем споралардан бири бўлиб, гифани учиди ҳосил бўлади ва базипетал тарзда ажралиб кетади.

Мерогамия – 1. Изо-, анизо- ёки оогамия кўринишларида рўй берадиган жинсий жараён. 2. Бир хужайрали организмлар ва содда тузилган ўсимликлар орасида кенг тарқалган конюгация бўлиб, конюгацияланадиган иккита гаметалар вегетатив хужайралардан анча кичик, бироқ ўзини тузилишига кўра у ёки бу жиҳатидан фарқланади, серҳаракат ва гаметангийнинг қиз хужайраси сифатида ҳосил бўлади. 3. Ядросиз қисмларни спермий билан уруғланганидан кейин муртакнинг ҳосил бўлиши.

Мерокрин секреция – икки хил фарқликни эккрин, яъни мономолекуляр секреция, фаол ташувчи ёки ион насоси орқали ва гранулокрин секреция моддаларни пуфакча ичига солиб ажратишдан иборат, у кейин плазмалемма билан таъсирланади.

Мероспора – замбуруғларда мероспорангий занжиридаги споралардан бири.

Мероспорангий – спорангий бандини учидидаги цилиндрсимон бўртма, уни ичидигиси бир қатор занжирсимон спорангиспораларга ажралади (*Zygomycetales* тартибининг замбуруғларида).

Мероспоранги спора – мероспорангийларда юзага келадиган спора.

Месама – псилофитларда дихотомик шохланган қисмларни бириктириб турадигани.

Мета “орасида”, “кейин”, “оралиқ”, “бошқасига ўхшаш”, “ҳолатни ўзгартириш” маъноларини билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Метаандрия – гули айрим жинсли ўсимликларда урғочи гулни эркак гулдан олдин етилиб очилиши.

Метаболия – 1. Қ. метаморфоз 2. Эвглена сувўтларининг ҳаракати вақтида биттасининг борлиқ қисмини иккинчисига қуя олиш хусусияти.

Метаболитлар – тирик организмдан модда алмашиши натижасида ҳосил бўлган моддалар.

Метабазидия – модифицирланган базидия бўлиб, унда диплоид ядрони бўлиниши рўй беради. *Auriculariaceae* оиласидан *Septobasidium* туркуми замбуруғларида учрайди.

Метабиоз бирга яшаш - ҳар хил турларга мансуб организмларнинг (айникса, микробларнинг) ўзаро ёрдамлашиб яшаши. Бунда бир организм бошқа организм учун керак бўлган моддани ажратиб, унинг яшаши учун шароит туғдиради.

Метаболизм моддалар алмашинуви - ассимиляция ва диссимиляция жараёнларининг мажмуи; тирик организмлардаги асосий хусусиятлардан бири.

Метаболит - организмда моддалар алмашинуви жараёнида ҳосил бўладиган моддалар.

Метаболик ядро – хужайранинг интерфаза ҳолатидаги ядро.

Метагенез – жинсий кўпайиш жинссиз билан иккинчи марта алмашганидаги ҳолат.

Метагиния – алоҳида жинсли гуллари бўлган ўсимликларда эркак гулларни урғочиларидан олдин етилиши.

Метаксения – 1. Гулли ўсимликлардаги қўш уруғланишда чангчиларни она хужайрага таъсири. 2. Мева ёки уруғ пўсти рангги ва шаклининг чанг таъсирида ўзгариши.

Метаксилема – 1. Илдизда унинг марказига яқинда ҳосил бўлиб, у элаксимон ёки тешикли элементлардан иборат. 2. Прокамбийни протоксилемадан ҳосил бўлишидаги ксилеманинг элементлари. 3. Хужайралари ўсиш хусусиятини йўқотган бошланғич (аввалги) ёғоч қисми. Метаксилема поғонали ва нуқтали найларни ҳамда трахеидларни ўз ичига олади.

Метакутинланиш – кўпчилик ўт ўсимликлар ва дарахтларда илдиз учларини ёпадиган қисмини пўкакланиб, ҳимояловчи филоф ҳосил қилиши.

Металлофитлар – таркибида метал бирикмалар тутган жойларда ўсадиган ўсимликлар.

Метамерлик – ўсимлик қисмларини бир-бирига ўхшаш метамерлардан иборатлиги (поянинг куртакли бўғинлардан ташкил топганлиги).

Метамер муртаклар – полиэмбриония ҳолатида нуцеллус хужайраларидан ёки интегументдан қўшимча муртакларнинг ҳосил бўлганлиги.

Метамерия тенг бўлиниш - организмларнинг бир хил органлар ёки бўлакларга бўлиниши ҳисобига ўсиши.

Метаморфоз метаморфоза (*metamorphosis* - *шакл ўзгариши*) - ўсимликларнинг тарихий тараққиёти жараёнида муайян функцияларни бажаришга мослаша бориши билан боғлиқ равишда органлар шаклларининг ва структураларининг ўзгариши.

Метаморфоз – вазифаларни бажариш жараёнида тарихий тараққиётда танани ва унинг алоҳида қисмларида ўзгаришларнинг ҳосил бўлиши (баргни тиканга ёки жингалакларга айланиши).

Метаморфозлик – ўсимликнинг бирор қисмида вазифани ўзгариши билан ирсий жиҳатидан морфологик ўзгаришнинг юзага келиши.

Метаморф полиэмбриония – қ. нуцелляр полиэмбриония.

Метантлар – мўътадил иқлимли шароитда ўсаётган ўсимликлардан вегетациясининг охирида гуллайдиганлари (*Allium* туркумининг чўлдаги айрим турлари).

Метантлар - ўз вегетациясининг охирида гуллайдиган ўсимликлар.

Метаплазмия – хужайра ёки тўқималарнинг муҳим морфофизиологик ўзгаришларига учраб, бошқа хужайра ёки тўқимага айланиб кетиши.

Метастробила – 1. Очiq уруғли ўсимликлар бўлими, нинабарглилар синфи, подокарпалар тартибига мансуб ўсимликлардаги мегастробилларнинг тўпламини калта бандларда бўлгани. 2. Нинабаргли ўсимликлар стробиласининг тўплами.

Метатрахеал ёғочлик паренхима – тангентал ҳолда жойлашган ёғочлик паренхима. *Quercus, Aesculus* туркумларининг ўсимликларида.

Метафаза (*metaphasa*) – 1. Ўсимлик ёки ҳайвон ҳужайрасининг мураккаб бўлиниши (кариокинез) даги фазалардан бири (иккинчиси қ. Митоз). Бу фаза давомида хромосомалар максимал даражада қисқариб, икки қисмдан - хроматидлардан ташкил топади ва дезоксирибонуклеин кислота (днк) га анча бой бўлади. Бу кислота уларнинг асосий бўёқлар билан интенсив равишда бўялишига имкон беради. Метафаза хромосомаларнинг морфологик тузилиши ва сонини ўрганишдаги энг қулай стадиялардандир. Турли организмлар метафазасида хромосомалар ҳам турли кўринишда - таёқча, сиртмоқ, ип ёки гантелсимон (икки бошли чўқмоқ) таналар шаклида бўлади. Ҳажми эса микроннинг бир бўлагидан 20 микронгача етади. Хромосомалар ўзаро бир-биридан қочиш хусусияти туфайли марказга нисбатан ҳар иккала қутбдан ва бири иккинчисидан тенг узоқликда жойлашади. 2. Митознинг иккинчи фазаси, бу фазада ядро қобиғи эриб кетади, хромосомалар эса ҳужайра экватори бўйлаб жойлашади.

Метафлоэма – 1. Ҳужайралари узунасига чўзилмайдиган флоэманинг бир қисми. 2. Иккиламчи флоэмага протофлоэмадан кейин шаклланадиган бирламчи флоэманинг бир қисми.

Метаформ (этаформ) – уч қисм метил (этил) спирти ва бир қисм формальдегид аралашмасидан иборат 1:(5-6) нисбатдаги сувўт намунасини фиксирловчи суюқлик.

Метахроматлик – замбуруғлар ҳужайраси ёки спорасининг пўстини крезилонқўк билан ҳаворанг ва қизилга бўялиш хусусияти.

Метацентрик хромосома – центромераси ўртасида жойлашган унинг иккала томони тенг узунликда бўлган хромосома.

Метацентрик хромосомалар - тенг елкали хромосомалар.

Метеоранемохория – уруғ ва меваларни ҳавода учиб юриши.

Механик изоляция – ўсимликларнинг кўпайиши учун хизмат қиладиганларнинг тузилишида номувофиқликларнинг юзага келиши, чангланиши ва унда уруғланиш жараёни рўй бериши учун махсус ҳашаротни бўлмай қолиши туфайли чатишишнинг рўй бермаслиги.

Механик ифлосланиш - навнинг уруғлигига бошқа нав ёки экинларнинг уруғи тасодифий аралашиб қолиши.

Механик тўқима – ўсимликни ўзига, ташқи муҳитнинг таъсирига чидамлик, мустаҳкамлик бериш учун хизмат қиладиган бир гуруҳ ўхшаш тузилишли ҳужайралар. Механик тўқима бирламчи меристемадан ёки камбий ва перицикл фаолиятдан юзага келади. Склеренхима, колленхима ва склереидлар ҳолида бўлади.

Механик тўқималар (*stereoma*) - ўсимликларнинг асосий вегетатив органларига (айниқса бу органлар букилган ёки тортилган ҳолларда) мустаҳкамлик хусусиятини берувчи ҳужайралар комплекси. У доимий тўқималардан ёки камбий ва перициклдаги тузувчи тўқималар фаолияти

натижасида юзага келади. Улар ҳар хил даражада қалинлашган ҳужайра пўстларига (бу пўстлар целлюлозали ёки ёғочлашган бўлиши мумкин) эга. Колленхима ва склеренхима асосий механик тўқималардандир.

Механик элементлар - ўсимликларга мустаҳкамлик бериб турувчи (склеренхима, колленхима, склереид, қовиқ тола, ёғочланган тола каби) ҳужайра ва тўқималар.

Механик ҳужайралар мустаҳкам ҳужайралар - пўстлари мустаҳкам ва қалин ҳужайралар.

Механорецепция – геотропизмлар, тигмотропизмлар, сейсмонастияларни юзага келишига сабабчиси.

Механохория – уруғларнинг мевани очилиб сочилиши туфайли тарқалиши (*Impatiens nolitangere* L. ўсимлигида).

Механохор ўсимликлар - меваси пишгандан сўнг ёрилиб, уруғини куч билан сочиб юборувчи ўсимликлар. Масалан, оқ акация, шамшод, ёввойи хина ва бошқалар.

Метула – *Penicelium* замбуруғининг конидия бандини устидаги бир мунча узунроқ ҳужайралар. Уларнинг ҳар бирини учиди бир боғлам ёки мутовка фиалидалар жойлашади.

Метцгериялар – жигармохлар синфидан юнгерманниялар кенжа синфининг тартиби.

Меҳригиёҳ (*Onosma dichroanthium* Boiss.) – говзабандошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Меҳмоний - қишки серҳосил олма нави. Дарахти совуққа чидамли, 5 ёшида ҳосилга киради. Меваси куз бошларида пишади, рангги оч сариқ (баъзан қизғиш), хушбўй ва ширадор.

Миграция кўчиш (*migratio*) – 1. Муайян бир ўсимликнинг бир жойдан иккинчи жойга кўчиши, тарқалиши. 2. Бир популяция генофондига бошқа популяция генотипларини қўшилиши. Миграция туфайли популяциядаги генлар концентрацияси ўзгаради. 3. Битта популяция генофондига бошқа популяциянинг генотипларининг қўшилиши. Бунинг натижасида дастлабки популяциянинг генетик структураси ўзгариши мумкин.

Мико... – замбуруғларга оид маънони англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Микобактериялар (*mycobacterium*) - актиномицетлар (тиғли замбуруғлар) га яқин бактериялар. Лекин ўзига хос тараққиёт усули, яъни ҳужайраларининг бўлиниши ва куртакланиш орқали кўпайиши ҳамда таёқча шаклидаги қисмларининг айрим юмалоқ элементларга ажралиб кетиши билан актиномицетлардан фарқ қилади. Тупроқда яшовчи кўпчилик сапрофит турлар ва сил касали бактериялари микобактерияларга киради.

Микобионт – лишайник талломидаги замбуруғ.

Микобиота – маълум ҳудудда тарқалган замбуруғларнинг турлари.

Микогонозис – махсус кўпайтириладиган замбуруғлардаги касаллик, уни кўпинча *Mycogen pernicisa* Magn. қўзғатади.

Микодерма – 1. Замбуруғлар орқали рўй бераётган ферментатив суюқлик юзасидаги парда ёки терисимон қоплама 2. Терининг устида замбуруғ ўсиши туфайли юзага келадиган пўстлоқсимон ҳосила.

Микодерматит – *Almis* туркуми ва *Fabaceae* оиласига мансуб ўсимликларнинг илдизидаги бошқаларидаги микоризадан фарқланадиган илдиз тугунлар.

Микоз – текинхўр замбуруғлар қўзғатадиган одамлар ва ҳайвонларнинг терисида юзага келадиган касаллик.

Микоза (*mycosa*) - паразит замбуруғлар таъсирида одам ва ҳайвонларда пайдо бўладиган касаллик. Бундай замбуруғлар кўпроқ териға (дерматомикозларға), баъзан эса ички органларға (актиномикозға) зарар келтиради.

Микозин – замбуруғларнинг ҳужайра деворида аниқланган, ҳашоратлардан хитин билан бир хил хитозадан полисахариднинг ҳосиласи ҳолидаги модда.

Микокриния – базидияли замбуруғлар таъсирида ёғочликни, барглар ва ўсимликлар қолдиқларини парчаланишидан юзага келадиган кимёвий ўзгаришлар.

Микокарп – ерёнғоқ (*Arachis hypogaea* L.) ўсимлиги мевасини ўсишида иштирок этадиган мицеллийси.

Микология – замбуруғларнинг систематикаси, экологияси, географияси, тарқалиши, аҳамияти кабиларни ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Микология замбуруғшунослик (*mycologia*) - Замбуруғлар ҳақидаги фан, ботаниканинг бўлимларидан бири.

Микоин – замбуруғлар ва актиномицетлардан олинадиган антибиотик моддаларнинг умумий номи.

Микориза – илдиз туклари ва унга ёпишиб биргаликда ўсаётган замбуруғ гифалари.

Микозизис – замбуруғларни микофаглар таъсирида парчаланиши.

Микориза ҳосил қилувчилар – дарахтлар, буталар, кўп йиллик ўсимликларнинг илдизлари билан эктотроф, эндотроф, эктоэндотроф ҳилида микориза ҳосил қиладиган замбуруғлар (*Rhizopogon*, *Scleroderma* туркумларининг замбуруғлари).

Микориза (*mycorrhiza*) - тупроқдаги баъзи замбуруғларнинг юксак ўсимликлар билан қўшилиб (симбиоз бўлиб) яшаши. Бунда замбуруғ ипчалари (гифлари) ўсимлик илдизини нов шаклида ўраб олиб, илдиз тукчалари вазифасини ўтайди ёки илдиз тўқималарининг ичига кириб жойлашади. Ҳар иккала ҳолда ҳам замбуруғ билан ўсимлик бир-бирига фойда келтиради, яъни замбуруғ иплари орқали тупроқдан ўсимлик илдизига озиқ моддалари ўтса, ўсимлик уни ўз ўрнида органик моддалар билан таъминлаб туради.

Микоризом – эндотроф микоризали орхидеялар ёки папоротниклар ризоми.

Микосимбиоз – иккита замбуруғнинг симбиози.

Микоталлом – 1. Замбуруғни ассимиляциясини амалга оширувчи гифаси ёки талломи 2. Эндотроф микоризали жигармохларнинг гаметофити.

Микотироз – замбуруғ ва ҳайвон орасидаги симбиоз (*Septoba sidium* sp. замбуруғини танача қанотли ҳашоратлар билан симбиози).

Микотоксикоз – одамлар ва ҳайвонларни замбуруғлар таъсирида бузилган озиқ-овқат истеъмол қилишлари билан заҳарланишидан рўй берадиган касаллик.

Микотоксикология – замбуруғлар билан заҳарланишларни ўрганадиган тиббиётнинг бир тармоғи.

Микотрофлар – меъёрида ўсиб ривожланиши учун юксак ўсимликларга муҳтож замбуруғлар.

Микотрофлик – баъзи юксак ўсимликларнинг замбуруғлар ёрдамида озиқланиши.

Микотрофия – ўсимликни микориза ёрдамида озиқланиши (*Orchidaceae* ўсимликлари мисолида).

Микотроф ўсимликлар – микоризаси бўлган ва илдизидаги замбуруғлар ёрдамида озиқланадиган ўсимликлар.

Микотроф озиқланиш – илдизни замбуруғ ёрдамида озиқланиши.

Микофагия – 1. Одамлар ва ҳайвонларни замбуруғларнинг меватаналари билан озиқланиши 2. Фаг таъсирида замбуруғ ҳужайраларининг ажралиши.

Микофибрилл – сувўтларининг ҳужайра пўстидаги ипсимон целлюлозани пўстли тузилма бирлиги, улар бирнеча ўнлаб ёки юзлаб ўзаро параллел жойлашган, узунлиги бирнеча микронгачаборади, кўндаланг кесмасида аввал тузилишли.

Микофил – замбуруғ танасида ўсадиган замбуруғ.

Микофлора – муайян ҳудуддаги замбуруғларнинг флористик таркиби (Наманган вилояти мисолида).

Микоценоз – замбуруғлардан иборат мустақил уюшма ҳисобланиб, гетеротроф экосистеманинг муҳим томонларидан бири.

Микоцецидий – замбуруғлар таъсирида ҳосил бўлган ғудда.

Микро – “кичик”, “жуда майда” маъноларини билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Микроассоциация – 1. Фитоценознинг битта қатлами доирасидаги одатда унинг доминант популяцияси таъсирида бўлган унча катта бўлмаган уюшма. 2. Ўзаро ўхшаш микроценозлар мажмуи.

Микроб – бактерия, актиномицет, туруш, моғор замбуруғлар, хуллас, барча микроорганизмларнинг (микроскопик сувўтлардан ташқари) умумий номи.

Микробекторлар (m) – ҳужайралар тўпламидаги доминантлар (бактериялар).

Микробиология - Микроскопик тирик мавжудотларнинг (микробларнинг) ҳаётини ҳамда уларнинг ташқи муҳит билан алоқаси ва органик дунё учун аҳамиятини ўрганувчи фан.

Микрогамета - Эркак жинсий ҳужайра.

Микрогаметалар – эркак жинсли гаметалар (ҳужайралар), урғочиладан кичик ва серҳаракатли.

Микрогаметангий – микрогаметалар ҳосил бўладиган гаметангий.

Микрогаметофит – 1. Микроспоралардан тараққий этадиган ва микрогамета ҳосил қиладиган эркак жинсий насл, бўғин. 2. Гулли ўсимликларда микроспорадан ривожланидиган эркак жинсли авлод.

Микроиқлим – 1. Ҳавонинг ерга яқинидаги, маҳаллий иқлим ичидагиси. 2. Маълум бир кичик жойнинг ўзига хос иқлими.

Микрозоналлик – ўсимликлар уюшмасини маълум даражада жамланган, концентрланган ҳолдалиги.

Микрозооспоралар – айрим яшил сув ўтларининг майда зооспоралари (*Ulothrix* туркумининг турларида).

Микрозооспора ҳаракатчан спора - қилчалар воситаси билан сувда ҳаракатланувчи микроспора. Кўпчилик сувўтларда ва баъзи тубан замбуруғларда шундай микроспоралар учрайди.

Микрококклар - коккадошлар (*Coccaceae*) га мансуб шарсимон майда бактериялар туркуми. Ҳужайрасининг диаметри 0,5-1 микронга тенг. Парда (тўсиқ) юзага келтириш йўли билан урчийди. Пайдо бўлган янги ҳужайралари кўпинча 2 ёки 4 тадан бирикиб яшашда давом этади. Баъзи турлари сариқ-қизил ёки бошқа тусдаги колонияларни ҳам юзага келтиради. Кўпчилиги паразит бўлмай, ер, сув ёки ҳавода яшайди.

Микроконидия – 1. Турли спорокарпларда ва турли вақтларда микроконидиялар билан ҳосил бўладиган майда конидия 2. Лишайникларда ҳосил бўладиган жинссиз кўпайиш учун хизмат қиладигани.

Микрокосм – биоценотик аҳамиятидаги экосистема ҳисобланиб, катталиги чекланган. Микрокосм сунъий экосистема ҳисобланади.

Микрокосументлар – гетеротроф озикланидиган бактерия ва замбуруғлар, мураккаб бирикмаларни, ўлик протоплазмани парчалайди, парчаланиш маҳсулотларидан айримларини ўзлаштиради, органик бўлмаган моддаларни ажратади.

Микромерлар – зиготанинг юқориги қисмидан ҳосил бўладиган ҳужайралар. Пастки қисмидан ҳосил бўладиганлардан макромер деб аталадиганидан майдороқ, қуюқ протопластли.

Микромицет – меватанаси кичик, микроскоп остида кўрса бўладиган замбуруғ.

Микрокомплекс – турли типдаги микроценозни фитоценоз доирасида маълум тартибда такрорланиб туриши.

Микронуклеус мағизча - инфузория ва бошқа шу сингари ўсимликларнинг мағизчалари. Бунинг акси макронуклеус (қ) дир.

Микроорганизмлар - фақат микроскопда кўринадиган майда ўсимлик ва ҳайвонот организмлари.

Микрорикнида – диктиохламидоспораларни ўзгаришидан юзага келадиган кичкина рикнида.

Микрорикле – 1. Уруғнинг пўстидаги кичкина тешикча. 2. Гулли ўсимликларнинг уруғ муртагидаги интегументни орасидаги тирқиш бўлиб одатда (доимий эмас) чанг найи унаётганида ўтади. 3. Очиқ уруғли ўсимликларнинг нуцеллусидаги микроспора ўтадиган тор тирқиш.

Микрорикле уруғ йўли - уруғкуртак учидаги тешикча, етилган уруғда бу тешикчадан униш вақтида сув ўтади.

Микроплазмодесмалар – ҳужайраларнинг пропластини боғловчи протплазманинг иплари.

Микропланктон – планктон ҳолатидаги катталиклари 0,01–1 мм бўлган ўсимлик ва ҳайвон организмлар.

Микропопуляция – микроценоз ёки микропроценоз таркибига кирган битта турга мансуб организмларнинг мажмуи.

Микропроценоз – микроценоз шаклланишининг дастлабки даври.

Микрорельеф - маълум бир кичик жойнинг ер усти тузилиши, пастибаланди.

Микросинангий – чангдон, чангдонни ярми.

Микроскоп - майда объект ва уларнинг қисмларини ҳамда турли микроорганизмларни катталаштириб кўрсатадиган оптик асбоб.

Микроскопик анатомия (*anatomia microscopica*) - ўсимликлар морфологиясининг бир бўлими. Айрим органларнинг микроскопик тузилиши ва организм системасини ўрганади (қ. Гистология).

Микросклероций – майда ёки йирикроқ, баъзан чўзиқ, тигиз, турли кўринишлардаги, икки хил ҳужайрали: ташқиси қалин пўстли тўлиқ рангли ва ичкиси юпқа пўстли, рангсиз тана. Қалин пўстли ҳужайраларни вазифаси юпқа пўстлилар учун озиқ моддалар тўплаш ва уларни асраш бўлса, юпқа пўстлиларнинг вазифаси турни тур ҳолида сақлаш униб, замбуруғни ривожланишини тегишли босқичини бошлаб беради (*Verticillium* туркумига мансуб замбуруғларда).

Микросомалар кичик таначалар - ҳужайра протоплазмасидаги (цитоплазмасидаги) жуда кичик субмикроскопик доначалар.

Микроспора – 1. Гетероспорали ўсимликлардаги эркак гаметофитга айланадиган гаплоид (1 n) спора 2. Диатом сувўтларининг кўпчилигида 8 тадан 16 тагача, айрим ҳолларда 100 тагача ҳосил бўладиган танача. 3. Ёш чанг халтачасидаги археспора ҳужайрасининг мейоз бўлиниши натижасида ҳосил бўлган тўртта ҳужайра (тетрада) нинг бири, унинг ривожланишидан чанг доначаси ҳосил бўлади. 4. Тенгсиз (катта-кичик) спорали юксак ўсимликларнинг майда споралари, микроспорангийларда ташкил топади. Микроспоралар мегаспоралар сингари бир сонли хромо-

сомаларга эгадир, яъни гаплоиддир. Микроспора ўсиб чиқаётганда кучли даража редукцияланган эркак гаметофит (қ.) тараққий қилади. Уруғли ўсимликларда микроспоралар (чангдонда ҳосил бўлиб, гаметофитга айлана боради (ривожлана боради)).

Микроспорангий (лат. *microsporangium*) – 1. Тенгсиз (катта-кичик) спорали юсак ўсимликларнинг майда споралар (микроспоралар) тараққий қиладиган органи. Очiq ва ёпиқ уруғли ўсимликларда микроспорангийлар чангдондаги чаноқчаларга тўғри келади. 2. Микроспоралар ҳосил бўладиган спорангий; гулли ўсимликларнинг гулидаги чангдон.

Микроспория (*microsporia*) - *Microsporium* ва *Trichophyton* каби паразит замбуруғлар таъсирида бош ёки терида пайдо бўладиган юқумли касаллик. Бу касаллик кўпинча ёш болаларда учрайди. Микроспория терида қизғиш-пушти тусли юмалоқ, ўртаси пўст ташлаган доғларни пайдо қилади. Сочли бошда эса шу замбуруғлар билан қўшилиб ўсган сочлар тўкилиб, қирилгандек кўринишга эга бўлади. Уни даволаш учун Вилькинсон мойи ишлатилади.

Микроспорогенез – микроспораларнинг ҳосил бўлиш жараёни.

Микроспорофит – мейоз бўлинишидан кейин тўртта гаплоид (1 n) микроспоралар ҳосил қиладиган диплоид (2 n) ҳужайра.

Микроспорофилл – турли спорали папоротниклар, плаунлардаги микроспорангий ҳосил қиладиган япроқ; очiq уруғли ўсимликлардаги эркак қуббалар – микростробила.

Микроспорофилл микроспорачи барг (лат. *microsporophyllum*) - тенгсиз (катта-кичик) спорали юсак ўсимликларнинг спорачи органлари (микроспорангийлари) ривожланадиган барг. Чангчилар ёпиқ уруғли ўсимликларнинг микроспорофиллари ҳисобланади.

Микроспорофилла – очiq уруғли ўсимликларда микроспоралар ҳосил бўладигани.

Микросукцессия – микроценозни юзага келишида микропроценозлардаги алмашинувлар.

Микротанача – проксима ва глиоксисомалардан иборат микротанача.

Микротелий – зангкуя замбуруғларидаги (*Uredinales*) микроциклик сорус.

Микротерм ўсимликлар – қ. совуқсевар ўсимликлар.

Микротермал ўсимликлар – ёзи қисқа ва совуқ иқлимли шароитда ўсадиган ўсимликлар (*Betula nana* ўсимлиги).

Микротом – 1. Микросколда кўриладиган нарсаларни юпқа қилиб кесадиган махсус асбоб. 2. Ўсимликлардан жуда юпқа ҳолдаги кесмалар олиш учун ишлатиладиган асбоб.

Микотрофлар – юсак ўсимликларнинг илдизларини замбуруғ гифалари билан симбиози.

Микрофанерофитлар – 1. Бўйи 2 метрдан 8 метргача бўлган дарахтлар мажмуининг атамаси. 2. Қишлайдиган куртаклари ер юзасидан юқорида жойлашган буталар ёки 2-8 метрли кичик дарахтлар.

Микрофибрилла – фақат электрон микроскоп орқали кўрса бўладиган ҳужайра пўстининг целлюлозадан ташкил топган ипсимон қисми.

Микрофибрилла – ҳужайра пўстининг таркибидаги фақат электрон микроскопдагина курса бўладиган (1,5-4 нм) муайян узунликда бўлмаган тололар, улар пўстнинг “арматура” сини ҳосил қилиб, асосан унинг мустаҳкамлигини таъминлайди.

Микрофил – барг изи барг ёриғи билан бирга бўлмайдиган майда барг.

Микрофит – микроскоп остидагина кўринадиган, одатда планктон таркибидаги организм (бу кўпинча сувўт).

Микрофламеит – диатом сувўтлари хлоропластларининг ҳаракатини таъминловчи тузилма.

Микрофлора – 1. Экология жиҳатидан олганда бирор муҳит сув, тупроқ, ҳаво ва шу кабилардаги микроорганизмларнинг мажмуи 2. Таксономия жиҳатидан бактериялар, айрим сувўтлар ва замбуруғлар. 3. Маълум табиий муҳитда ер, ҳаво, сув, озиқ-овқат ва ҳоказоларда яшовчи ўсимлик микроорганизмларининг мажмуи (бактериялар, актиномицетлар, турушлар, моғор замбуруғлар, микроскопик сувўтлар ва бошқалар).

Микроценозлар – тупроқ ёки дарахт танасидаги микрогуруҳлар (масалан, лишайниклар), бир қават фитоценоздан иборат. Микроценозлар медиоген, биоген, экзоген типларга бўлинади.

Микроциста – ҳаракатдаги спора тўхтаб, қалин пўст билан ўралиб, қулай вақти келгунча тиним даврида бўладиган, кейин яна ҳаракатланадиган ҳужайра ҳосил қиладиган тузилма.

Микроцитлар – кўк-яшил сув ўтларининг ипларидаги беўхшов майда ҳужайралар.

Микроцист - кўк-яшил сувўтларнинг ипларидаги майда, ғайри нормал ҳужайралар.

Микроэволюция – популяция ичида рўй берадиган эволюция жараёни. Турни алоҳида бўлакларга бўлиниб кетишига ва уларни кейинчалик табақалашувига олиб келади.

Микроэлементлар - ўсимликлар организмида кам миқдорда учрайдиган кимёвий элемент (унсур) лар. Масалан, бор, рух, марганец, алюминий ва бошқалар.

Микроўғитлар - ўсимликлар учун кам миқдорда керак бўлган элементлар (мис, бор, марганец, молибден, рух, кобальт ва бошқа микроэлементлар) аралашмасидан ҳосил қилинган ўғитлар.

Микрургия -- ҳужайра хирургияси, микроманипуляторлар ёрдамида микроскоп остида турли операцияларни бажариш

Миксамёба - ҳужайра пўстини йўқотгандан сўнг тармоқланиш йўли билан силжиб ҳаракат қиладиган споралар. Бу споралар зооспораларнинг қилчалари йўқолгандан сўнг ҳосил бўлади.

Миксамёбалар – псевдоподийлар билан ҳаракатланадиган миксомицетларнинг қалин пўсти бўлмаган ҳужайралари. Миксамебалар зооспоралар хивчинларини ташлаб юборганидан кейин юзага келади.

Миксобактерия (*лот. Myxobacteria*) - бактерияларнинг бир гуруҳи. Систематик жиҳатдан бошқа гуруҳилардан кескин ажралиб туради. Миксобактериялар шилиқ ажратиб, турли рангдаги шарсимон, замбуруғсимон, маржонсимон ва бошқа спорачи таначалар юзага келтиради. Бу таначалар қисқарган ҳужайраларга (микроцистларга) эгадир. Уларнинг ҳужайралари, одатда, тортилиб узилади. Миксобактерияларнинг кўпчилик турлари мағизли (ядроли) дир. Шу мағизлар уларнинг бошқа бактериялардан фарқ қилувчи белгиси ҳисобланади. Миксобактериялар тупроқда яшайди. Уларнинг баъзи турлари целлюлозаларни бузади.

Миксогалин – 1. Сувҳавзаси шўрланганлиги 0,5-3,0 промиле бўлган сув ҳавзаси. 2. Минералланиши (шўрланиши) 0,5-5% дан 30-40% гача бўлган сув ҳавзалари.

Миксогастеромицетлар – миксомицетларнинг асосий энг катта синфи бўлиб, зооспоралари хивчинли, танаси плазмодит ҳолида, кейинчалик у тўлиқ ҳолда спораларга айланиб кетади. Вегетатив танаси кўп миқдордаги диплоид ядроли плазма масса – плазмодитдан иборат. Плазмодитларни катталиги бир неча миллиметрдан 15-20 см гача боради. Миксогастеромицетлар 400 га яқин турлардан иборат.

Миксомицет (*myxomycetes*) - хлорофиллсиз организмларнинг кичик бир типи. Миксомицетларда плазмодий шаклидаги вегетатив тананинг бўлиши характерлидир. Бу организмлар мураккаб тараққиёт шаклини ўтувчи споралар орқали урчийди.

Миксотрофлик аралаш озиқланиш - организмларнинг фотосинтез натижасида ҳосил бўлган органик моддалардан ташқари тайёр органик моддалар билан ҳам озиқланиши. Бундай жараён кўпроқ қилчали организмлар ва баъзи оддий сувўтларда кўринади.

Миксотрофлик – аралаш ҳолдаги озиқланиш бўлиб, фотосинтез туфайли ва тайёр органик модда билан озиқланиш. Миксотроф озиқланиш хивчини мавжуд ҳужайраларнинг кўпчилигига, кўк-яшил сув ўтлари ва яшил сувўтларнинг айримларига (*Protococcalis* тартиби) хос ҳисобланади.

Милд – текинхўр турли замбуруғларни ўсимликларда ҳосил қиладиган касаллик.

Милитта – полипорал ва агарика замбуруғларидаги тиним ҳолатини ўтайдиган склероцитлардан бири.

Миллиум (*Millium*) - Шимолий ярим шарнинг ўрта кенгликларида учрайдиган ғаллалар туркуми.

Мимикрия – ўсимликни ўзини ёки бирор қисмини атроф муҳитдаги бирор нарсага ўхшаши. Фойдали ҳашоратларни чорлаш (чанглатиш учун) зарарлиларини қочириш мақсадида бўлади. Уруғларни ҳар қил қўнғизларга ва шу кабиларга ўхшаш ҳолати.

Миметизм – ўсимликнинг ўзини ёки унинг бирор қисмини бошқа ўсимликга ўхшаш хусусияти.

Мимикрия тақлид рангланиш ранг ўзгариши (англ. *mimicry* - ўхшатаман) - шароитга қараб рангларнинг ўзгариши. Масалан, саксовулнинг ёки саксовулда яшовчи баъзи ҳашарот ва ҳайвонларнинг қумли шароитда қум рангига кириши.

Мимоза уятчангул (*Mimosa*) - дуккакдорларнинг капалақдошлар оиласига мансуб ўсимликлар туркуми; ўт, лиана (тропик печак), бута ва дарахтлар туркуми. Барглари икки қайта патсимон мураккаб, гуллари майда.

Мимозадошлар (*Mimosaceae*) - дуккакдорларга мансуб оила. Субтропик ва тропик мамлакатларда 1500 га яқин тури бор. Кўпчилиги бута ва дарахтлардан иборат. Уларга ҳақиқий мимоза, акация ва бошқа шу кабини киради.

Мингдевона (*Hyoscyamus niger* L.) – тоmatдошлар оиласига мансуб воҳаларда ўсадиган доривор бир йиллик ўт.

Мингдевона шайтонкоса (*Hyoscyamus*) - tomatдошларларга мансуб бир йиллик ва икки йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Мингдевона ёввойи ҳолда ўсувчи қўланса ҳидли ва заҳарли ўсимлик бўлишига қарамай, барглари дори-дармон тайёрланадиган қимматбаҳо хом ашё ҳисобланади.

Мингбош (*Convolvulus subhirsutus* Rgl. et Schmalh.) – печакдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган доривор, кўп йиллик ўт.

Мингтомир (*Asperula turkestanicum* M. Pop.) – пиёздошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Минерал алмашинув – организмнинг кул қисмини ташкил қиладиган органик бўлмаган бирикмаларни ўзлаштирилиши, алмашинувлари, организмдан чиқарилиши каби жараёнлар. Минерал алмашинувининг асосини калий, кальций, натрий ва магнийнинг хлоридли, фосфорли тузлари ташкил қилади.

Минералланиш - ўсимлик қобиғининг қатламларида ёки унинг устида турли минерал модданинг тўпланиши. Бу жараён деярли барча ҳужайрада рўй бериб туради. Шу тарзда тўпланган модда аморф ёки кристалл бўлиши мумкин.

Минерал ўғитлар - ўсимликлар учун зарур озиқ элементларига бўлган аорганик моддалар.

Минимум энг кичик энг оз - организмларнинг ўсиши ва яшашида ташқи омилларнинг энг кичик ва зарур даражаси.

Минимум ареал кичик ареал - энг кичик ёки тор ареал.

Минтақа зона - ўзига хос иқлим, ўсимлик ва ҳайвонларга эга бўлган ва шу хусусиятлари билан бошқа жойлардан фарқ қиладиган ўлка, майдон.

Минтақа вертикал зоналик - Тоғлик ўлкаларда баландликнинг денгиз сатҳига нисбатан орта бориши билан ундаги ўсимлик ва бошқа шу каби нарсаларнинг қонуний равишда ўзгариб бориши.

Минус мицеллий – гетеротол мицеллийда плюс мицеллийнинг карама-қаршиси (*Micor* туркуми замбуруғларида). Морфологиясидан фарқланмайди. Жинсий кўпайганда плюс ва минус мицеллий гифалари ўзаро қўшилади.

Мирикалар (*Myricales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Hamamelidae* кенжа синфининг тартиби.

Мирмекохория – 1. Зоохорнинг бир тури бўлиб, ўсимликларнинг диаспораларини чумолилар ёрдамида тарқалиши. *Viola*, *Palmonaria* туркумларининг ўсимликларида учрайди. 2. Чумолилар ёрдамида уруғларнинг тарқалиши. *Asarum europaem*, *Corydalis halleri*, *Scilla sibirica*, *Gagea eutea* ўсимликларида уруғ ва мевалар шу тарзда тарқалади. 3. Ўсимлик уруғларининг чумолилар воситаси билан бошқа ерларга тарқалиши.

Мирмекохорлар – ҳашоратлар (чумолилар) томонидан уруғ ва меваларни тарқатадиган ўсимликлар.

Мирмекофилия – чумолиларни ўсимликлардаги нектархоналарнинг тузулишида ёки ундан ажралишидан фойдаланиши, чумолиларнинг ёрдамида уруғларнинг тарқалиши.

Мирмекофил ўсимликлар (*лот. plantae mirmecophila*) - тузилиш хусусиятлари чумолиларнинг яшаши учун қулай бўлган ўсимликлар. Чумолилар ин қуришда бу ўсимликларнинг поя қобиклари ёки ўсимталаридан, озиқ сифатида оқсил моддаларига бой бўлган ноксимон таначаларидан (бу таначалар, ўсимликнинг патсимон барглари охирида жойлашган) фойдаланадилар.

Мирмекофил замбуруғлар – чумолилар озиқ етказиб берадиган замбуруғлар.

Мирмекофил ўсимликлар – танасида чумолилар бўладиган ўсимликлар. Бундай ўсимликларнинг баргларида тухумсимн ёки ноксимон ўсимталари бўлади. Жанубий Америкада ва Осиёнинг жанубида ўсади.

Мироз ҳужайралар – мирозин ферментини тутган ҳужайралар. *Brassicaceae* оиласининг туркум ўсимликларида бўлади.

Миротеций – асколокуляр замбуруғларда ясси, тартибсиз жойлашган кўп локулали меватана.

Мирра қатрон (*юн. myrra*) - Африка ва Арабистондаги баъзи дарахтлар (*Commiphora* туркуми) нинг тана пўстлоғини кесгандан сўнг ичидан оқиб чиқадиған хушбўй смола (қатрон).

Мирта мирт (*Myrthus*) - миртадошларга мансуб дарахт ўсимликлар туркуми.

Миртадошлар (*Myrtaceae*) - икки уруғ паллалилардан айритожлиларга мансуб ўсимликлар оиласи. Барглари ёнбаргчасиз, текис қирғоқли ва пўст-дор, карама-қарши; гуллари тўғри, икки жинсли (айри тожли). Мева-си юмшоқ ёки данакли мева, баъзиларида эса кўсакча. Пўсти ва баргларида эфир мойли безчалар бор.

Мирталар (*Myrtales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Rosidae* кенжа синфининг тартиби.

Мис бирикмали ўғит - таркибида мис бирикмалари бўлган ва кам миқдорда ерга солинадиган моддалар. Кўпинча торфзорларга ҳамда ғалла каби қишлоқ хўжалиги экинлари ўстириладиган жойларга солинади.

Мислиқўға (*Thypha minima* Tunk.) – тўзғокдошлар оиласига мансуб чўлда ўсадиган бута.

Миср пахтаси (*Gossypium barbadense* L.) – гулхайридошлар оиласига мансуб суғориладиган ерларда экиладиган бир йиллик ўсимлик.

Мисхококклар (*Mischococcales*) – бир хужайрали ёки колонияли, ценобийли ҳам, ҳаракатланмайдиган, коккоид ва сарциноид ҳам бўладиган, хужайралари турлича кўринишли сувўтлар (*Xanthophyta*, *Xanthophyceae*) тартиби.

Митоз (*lom. mitosis*; юн. *mitos* - *un*) – 1. Ўсимлик ёки ҳайвон хужайрасининг мураккаб бўлиниши баъзан кариокинез (қ.) ҳам деб аталади. 2. Соматик ва етилмаган жинсий хужайралар бўлинишининг бир шакли. Митозда дастлабки хужайранинг генетик структураси нормада қиз хужайраларга аниқ тақсимланади. 3. эукариотлар учун хос жараён. Митоз туфайли қизлик хужайралар тенг ва бир хил ирсий ахборотни олади ва ҳар бир хужайра $2n$ тўпламга эга бўлади.

Митотик индекс – тўқиманинг митотик фаоллигини ифодаладиган индекс – кўрсаткич.

Митоспорангий – юпқа пўстли диплоид зооспорангий, унда митоз бўлиниш натижасида ҳаракатчан, бир ядроли диплоид митоспоралар ҳосил бўлади (хитридиомицет замбуруғларнинг *Blastocladales* тартибида).

Митоспора – митоз бўлиниш натижасида юпқа пўстли зооспорангийда юзага келадиган бир ядроли диплоид зооспора (хитридиомицет замбуруғларнинг *Blastocladales* тартибида).

Митотик цикл – пировард натижада битта хужайрадан иккитани ҳосил бўлиш жараёнининг мажмуи.

Митохондрийлар – 1. Хужайрада оксидланишни амалга оширадиган ва учкарбонкислота цикли ферментларини тутган, оксидланиш-фосфорланиш, нафасда электронларни ташиш маркази. Митохондрийлар юмалоқ, овал 0,3-1 мкм ўлчамли. Ипсимон митохондрий 2 мкм ва ундан узун, *Bryopsis* туркумининг сувўтларида хужайрадан икки марта узун бўлади. 2. Репликацияга қодир хужайра органеллалари бўлиб, улар хужайранинг оксидланиш-қайтарилиш жараёнларини юзага чиқарадиган «энергетик стансиялари» бўлиб ҳисобланади. Таркибида нуклеин кислоталар, жумладан, ДНК ҳам бўлиши митохондрийларнинг цитоплазматик ирсиятга иштирок этишини тақозо қилади.

Митохондрал ретикулум – *Chlorella fusca* Shinira et Krauss туркумида битта анча тармоқланган митохондрийнинг ўсимталарини цитоплазма бўйлаб тармоқланиши.

Михчўп – (*Plantago lanceolata* Bge.) зуптурумдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Михча замбуруғ (*Marasmius oreades*) - Пластинкасимон гимениал замбуруғлар турига мансуб қалпоқчали замбуруғ. Ингичка танасининг юқори қисми конус шаклидаги сарғиш тусли қалпоқча кўринишида.

Мицетизм – замбуруғлар билан заҳарланиш (одатда соябонсимон замбуруғларни истеъмол қилиш натижасида заҳарланиш тушунилади).

Мицеллидий – замбуруғнинг ҳали ассимилятив ёки репродуктивларга табақалашмаган содда тузилишли қисми.

Мицеллий – 1. Замбуруғларнинг нозик, тармоқланган ипларидан (гифа) иборат танаси. Одатда ўсаётган жойини ичида, баъзан ташқарисида ривожланади. Хужайраларга бўлинмаган (*Oomycetes* синфида), кўп хужайрали (*Basidiomycetes*, *Oeuteromycetes* синфларида) бўлади. Мицеллийни кўпайиши билан вегетатив кўпайиши рўй беради. Мицеллий замбуруғни ривожланиши билан унинг кўпайиши учун хизмат қиладиганлари ҳосил бўлади. 2. Замбуруғларнинг талломи.

Мицел замбуруғ жисми гифа (*lom. mycelium gypha*) - замбуруғдаги жуда майда ипчалар мажмуи. Микроскоп ёрдамидагина кўриш мумкин бўлган бу ипчалар тўпланиб, замбуруғнинг вегетатив танасини (мицелийни) ташкил қилади.

Мицелляр структура коллоид моддалар (*myceliaris*) - хужайра пардаларини ташкил қилувчи майда кристалл моддалар; ўсимликлар жисмини ташкил қилувчи коллоид ҳолидаги моддалар.

Мицетофаг – замбуруғни истеъмол қиладиган организм.

Мичурин таълимоти - тирик табиат тараққиёти қонунлари ва бундан кишилиқ жамияти манфаати нуқтаи назаридан фойдаланиш йўллари ҳақидаги таълимот.

Мия – (*Glycyrrhiza aspera* Pall.) – бурчоқдошлар (дуккакдошлар) оиласига мансуб чўл, адир, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Мобил генлар адашган генлар) - хужайра геномида жойини ўзгартира оладиган ДНК қисмлари. Улар эволюцияда катта аҳамиятга эгадир.

Мовийгул (*Lappula semiglabra* (Ldb)Gurke) – говзабондошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Модификатор ген - бошқа генлар билан алоқада бўлиб, улар таъсирини кучайтирувчи ёки сусайтирувчи

Модииикацион ўзганивчанлик - ирсий бўлмаган фенотипик ўзгарувчанлик, у ташқи шароит таъсирида ҳосил бўлади ва наслдан-наслга берилмайди.

Модификация - фенотипик ўзгарувчанликнинг бу шакли ташқи муҳит омиллари таъсирида келиб чиқади, генотип ўзгармайди, шунинг учун ҳам ирсийланмайди. Модификацияларни ўрганиш муҳит ва ирсиятнинг ролини аниқлашда катта аҳамиятга эга. Зарарли модификациялар - морфозлар кучли муҳит омиллари таъсирида келиб чиқади, баъзан мутант геннинг фенотипини эслатади (фенокопиялар). Авлод прогнозини

аниқлашда фенкопияларни ген мутациясидан ажратиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Модификация турланиш тусланиш шаклланиш (*лот. modificatio - шаклий ўзгариш*) - бирор орган ёки қисмнинг ташқи муҳит ва ички омиллар таъсирида ўзгариши.

Мойли безлар – ўсимликларда эфир мойлари ҳосил бўладиган, уларни ичкарасига ёки ташқарисига чиқарадиган безлар.

Мойли дарахт (*Aleuria Fordii* Hemsl.) – сутламадошлар оиласига мансуб, бўйи 8-10 м атрофида келадиган, ватани Ҳиндистон бўлган, мевасида 55% гача мой бўладиган, шу туфайли шундай номланадиган дарахт.

Мойли пальма (*Elaeis guineensis*) - пальмадошларга мансуб дарахт ўсимлик. Танаси калта, лекин йўғон; йирик патсимон баргли шаббаси шу тана бошида жойлашади. 4-5 ёшида гуллайди. Тупгуллари бир жинсли. Шу тўпгулларнинг ҳар бирида олхўрига ўхшаш 1000 дан ортиқ қизғиш ёки сарғиш мевалар бор. Бир дона мевасининг оғирлиги 4-20 г бўлиб, шунинг 31-49% ини данак оғирлиги ташкил қилади. Мевасининг этидан ва уруғларидан озиқ-овқатга ишлатиладиган пальма мойи олинади. Кокос, атталей, акрокомия, бактрис каби бошқа пальмалар ҳам мойли пальмалар жумласига кирази.

Мойли сутлама (*Euphorbia lathyris* L.) – сутламадошлар оиласига мансуб бир йиллик ўт.

Мойсимон эндосперм – уруғда мойлар тўпланадиган (баъзан оқсиллар билан бирга) эндосперм.

Мойли татун (*Crambe abissinica* L.) – карамдошларнинг (крестгулдошларнинг) татунлар туркумига мансуб бир йиллик мойли ўсимлик. Пояси тўппа тўғри, бўйи 1 м га етади. Меваси - қўзоқ. Уруғида 50% гача ёғ бор.

Мойли ўсимликлар мойчил ўсимликлар - ўсимлик мойи олиш учун экиладиган ўсимликлар. Турли оилаларга мансуб бу ўсимликларнинг тропик мамлакатларда ўсувчи баъзи турларидан (кокос ва мойли пальмалар, какао дарахти, авокадо ва мум дарахти кабилардан) қаттиқ мойлар олинади (эриш ҳароратси +20°). Суюқ мой берувчи турларидан кўпроқ аҳамиятлиси зайтун ва тунга дарахтларини кўрсатиш мумкин булардан ташқари, сибирь кедри, ёнғоқ, бодом ва ҳоказолардан озиқ-овқатга ва техникавий мақсадлар учун ишлатиладиган суюқ мойлар олинади. Мойли ўсимликларнинг, жумладан, кунгабоқар, пахта (чигити), арахис, соя ва зиғир кабиларнинг аҳамияти каттадир. Шунинг учун ҳам бу ўсимликлар бутун дунё миқёсидаги деҳқончиликда асосий ўринлардан бирини эгаллайди. Шунингдек, кунжут, горчица, наша сингари нисбатан камроқ экиладиган мойли ўсимликлар ҳам бор.

Мойчечак (*Marticaria recutitata* L.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган, доривор, бир йиллик ўт.

Мойқараған (*Caloplaca tianschanica* (B. Fedtsch.) Boriss.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган толали бута.

Мозаик - ҳар хил генотипли ҳужайралардан ташкил топган организм.

Мозаик фитоценоз – микроценозларнинг белгиланган шароитларига қатъий қонуният тарзида такрорланиб турадиган фитоценоз.

Мозаик эндосперм – таркиби ёш рангига кўра бир хил бўлмаган эндосперм. Унинг рангсиз ёки бироз рангли тўқималарини орасида тўқроқлари ёхуд майда ҳужайраларини орасида йирикроқ ядросида хромосомаларини сони турлича бўлган ҳужайралари мавжуд эндосперм.

Момасирка (*Draba*) – карамдошларга (крестгулдошларга) мансуб кўп йиллик баъзан бир йиллик ўсимликлар туркуми.

Момақаймоқ (*Taraxacum officinale* Web.) – қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Момақалтироқ (*Alyssum desertorum* Starf.) – крестгулдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Момик – (*Lacnophyllum gossypium* Bge.) - мураккабгулдошлар оиласига мансуб, чўл, адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт.

Момосирка (*Echinochloa crus-galli* (L.) Roem et Schuet.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Монад ёки хивчинли тузилма – битта ёки иккита хивчинлари туфайли фаол ҳаракатни амалга оширадиган сувўтлар. Бундай тузилиш бир ҳужайрали, колониал ва ценобиал тузулишлилар орасида ҳам бор.

Монад (хивчинли тузилиш – сув муҳитида хивчинлари ёрдамида фаол ҳолда ҳаракатланадиган сувўтлар. Улар эвгленалар, динофитлар, криптофитлар, рафидофитлар, тилларанглар, сариқ-яшил ва яшил сувўтлар орасида доминантлик қилади. Диатом ва кўнғир сувўтларда уларнинг кўпайиш давридагина ҳосил бўлади. Қизил сувўтларда монад тузилиш ҳозирча топилмаган. Барчасида бир типда тузилган.

Монарх ўтказувчи боғламлар – бир хил ксилема ва флоэмадан ташкил топган радиал жойлашган ўтказувчи боғламлар.

Монациста – антеридий томонга йўналган ва папилласи бўлган циста (зигомицетлардан Phytophthora туркумининг замбуруғларида).

Монилиоспора – *Monilia* туркумига оид такомиллашмаган замбуруғларда ҳосил бўлади.

Моно... – “битта”, “ягона”, “ёлғиз” маъноларини англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Монобионт – фақат бир хил муҳит шароитларида яшайдиган организмлар (сув, ҳаво ёки текинхўрларни ҳужайин организмда яшаши).

Моно ва тетраспоралар – кўнғир ва қизил сувўтларнинг ҳаракатланмайдиган споралари.

Моновертицил тузилиш – конидиябанди фақат битта мутавка ҳосил қилган тузилиш (*Penicillium* туркумининг айрим турларидаги ўзига хос тузилиш).

Моновельангикарпия – фақат битта ёпқичи бўлган мураккаб тузилган замбуруғлардаги ривожланишлардан бири.

Моногам – битта ўсимликда фақат бир хил жинсдаги гулларни бўлиши.

Моногения – бир жинсли авлодларни юзага келиши.

Моногеноцентрик организм – кўпайиш маркази битта бўлган организм (*Chytridiomycetes* синфига мансуб замбуруғларда).

Моногибрид бир сифатли дурагай – фақат биттагина сифатини назарда тутиб чатиштириш натижасида юзага келтирилган дурагай.

Монодурагай – бир жуфт муқобил белгиси бўйича бир-биридан кескин фарқ қиладиган формалар (AA ва aa) ни чатиштириб олинган дурагай (Aa).

Монозигот полиэмбриония – битта зиготани ўзидан қўшимча тарзда муртакни юзага келиши.

Монозигот эгизаклар – бир оталанган тухум ҳужайрадан ривожланган эгизаклар.

Монокариот мицеллий – гаплоид мицеллий.

Монокарплар – ҳаётида фақат бир мартагина гуллаб, мева ҳосил қилгандан кейин қуриб қоладиган ўсимликлар. Барча бир йиллик ўсимликлар монокарп ҳисобланади, улардан ташқари айрим кўп йилликлар, шу жумладан *Saccharum spontaneum* L. ўсимлиги ва *Palmae* оиласининг айрим турлари ҳам монокарплардир.

Монокарп ўсимликлар (*plantae monocarpae*) – ҳаётида фақат бир марта гуллаб мева тугадиган ва шундан сўнг ҳалок бўладиган ўсимликлар. Барча бир йиллик ва икки йиллик ўсимликлар ҳамда айрим кўп йиллик ўсимликлар (бамбук, пальма, агава каби ўсимликларнинг баъзи турлари) шулар жумласидандир.

Монокарп мева – монокарп гинеейли гулдан ривожланадиган мева.

Монокарп новдалар – кўп йиллик ўсимликларнинг гуллаб мева ҳосил қилганидан кейин қуриб қоладиган новдалари. Бундай новдаларнинг энг пастки қисми қуримайди, у ерда янги новда ҳосил қиладиган муртаклари бўлади.

Моноклеелар – жигармохлардан маршанциялар кенжа синфининг тартиби.

Моноклимакс – об-ҳаво шароитлари, тупроғига қарамай анчагина барқарор ўсимликлар гуруҳи.

Моноклин ўсимликлар – икки жинсли ўсимликлар. Гулли ўсимликларнинг анчагина қисми моноклин ҳисобланади.

Моноксения – текинхўрликнинг бир тури бўлиб, ҳаётий даврини фақат битта ҳўжайинда ўтказиш.

Моноконт – организмнинг бир хивчинли даври (босқичи).

Монокотиледон бир паллалилар – уруғ муртагида фақат биттагина уруғпалла бўлган, гуллари ҳар доирада учталиқ ёки қипиқли, попук илдизли ва параллел ёки ёйсимон томирли баргли ўсимликлар.

Моноксил поя – саговниклардаги йўғон ўзақли ва яхши ривожланмаган иккиламчи ёғочлик, қалин пўстлоқли поя.

Монокультура (*monocultura*) - бир хил қишлоқ хўжалиги экинларини бир майдоннинг ўзида кўп йиллаб узлуксиз экиш.

Монокультура – 1. Кўп йиллар давомида бир жойга доимо бир хил экинни экиш 2. Хўжаликда фақат бир хил экинни экиш, шу майдонда зараркунанда ҳашаротларни кўпайиб кетишига, бегона ўтларнинг ривожланишига, тупроқ унумдорлигининг пасайишига олиб келади.

Мономер - полимерларда такрорланадиган элементлар. Масалан, аминокислоталар оксилнинг мономерлари ҳисобланади.

Мономитик гифалар – фақат вегетатив гифалардан иборат замбуруғ (базидиомицетларнинг *Aphyllophorales* тартибига мансуб айрим замбуруғларда).

Мономицеллийли культура – битта спорани унишидан юзага келган мицеллийни ҳосил қилган культура.

Мономорф колония – бир хил тузилишга эга бўлган организмлардан ташкил топган колония.

Мономорф бир шакллар бир қиёфалилар - ташқи қиёфаси бирига ўхшаш орган ва организмлар.

Монопод (*лот. monopodium*) - поя ёки тана шохланишининг бир тури. Бундай шохланиш жараёнида ўсимликнинг асосий ўқ (бош) танаси ўсишда давом этади ва ён томонларидаги ўсув нуқтасидан пастроқда шохлар чиқаради. Ён томонидан ўсиб чиққан шохлар ҳам худди шу йўсинда ўсади ва шохланади. Бундай ўсимликларга қарағай, қорақарағай, қорақайин кабиларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

Моноподий – ўсимликларнинг марказий танаси, новдаси, илдизининг битта учки меристемасидан ҳосил бўлган қисми (масалан, кунгабоқар пояси).

Моноподиаль – ёнбош шохланишда битта новдани ҳосил бўлиши.

Моноподиал илдиз – учи билан ўсиб, одатда горизонтал ҳолатни сақлаган, ер устидагилари унинг ёнбош куртакларидан чиқадиган илдиз (*Paris quadrifolia* L.).

Моноподиал тўпгул – қ. ботрик тўпгул.

Моноподиал шохланиш – биринчи тартибдаги чексиз ўсадиган новда ёнидан ўсиб чиқадиган новда ҳосил қилиши билан шохланиш (*Radus racetosa* (Lam.) Gilib. ўсимлигида).

Моноподиал ўсиш – битта учки меристема фаолияти туфайли юқорига ўсадиган якка, шохланмаган ҳолда ўсган новда.

Моноплан зооспоралар – тиним даврисиз ҳаракатли даври бир марта бўладиган зооспора (*Oomycetes* синфига мансуб айрим замбуруғларда).

Моносимметрик тузилиш – танаси бўйлаб битта тўғри чизик ўтказиш мумкин бўлган ўсимлик ёки унинг бирор қисми (*Poaceae*, *Fabaceae* ва бошқа оилалар ўсимликларида).

Моносимметрик гул – қ. зигоморф гул.

Моносимметрик тенг икки бўлакли - фақат бир чизик ўтказиб, иккита тенг симметрик бўлақларга бўлинувчи орган ёки қисмлар.

Моносомик - хромосомаларнинг диплоид тўпламида иккита гомологик хромосомадан бирининг бўлмаслиги.

Моностела – эндодерма ва перицикл билан ўралган марказий цилиндр.

Моностела оддий ўзакли тана - бир цилиндрли, оддий (содда) тузилган ўтказувчи ва механик тўқималардан иборат поянинг ички цилиндрсимон қисми.

Моноспермия – битта спермийнинг битта уруғхужайра билан қўшилиши.

Моноспорангий (*monosporangium*) – 1. Баъзи бир қизил сувўтларда биттадан спора ҳосил килувчи спорачи орган. 2. битта спорангий етишадиган спорангий (қизил сувўтларнинг айримларида).

Моноспорангиат стробила – фақат макро- ёки микроспорангийли стробила.

Моноспора (лот. *monospora*) – 1. Спорангий ичидан якка ҳолда тараққий этиб чиқувчи ҳаракатсиз спора. Бу жараён баъзи қизил сувўтларда рўй беради. 2. Содда тузилган қизил сувўтларда хужайрада биттадан ҳосил бўладиган спора.

Моноспоралар – айрим сувўтлар ва замбуруғларда хужайрада биттадан споранинг ҳосил бўлиши.

Моносувўт культура – альгология жиҳатидан тоза, яъни фақат бир тур сувўтлардан иборат культура.

Монотип - якка турли туркум, якка туркумли оила, якка оилали қабила, якка қабилали синф, умуман, якка кичик таксондан иборат бўлган таксон. Масалан, гинкгосимонлар синфида ёлғиз бир қабила (*Ginkgoales*), қабилада биргина оила (*Ginkgoaceae*), оилада ёлғиз бир туркум (*Ginkgo*), туркумда эса фақат биттагина тур (*G. biloba*) бор. Бунинг акси политип (қ.) дир.

Монотип туркум якка турли туркум - фақатгина битта турдан иборат туркум. Қ. Монотип.

Монотэкли чангчилар – битта чангдон қопли чангдон. Бундай ҳолат кам учрайди (*Crisarum* туркумининг ўсимликларида).

Монофаг - Фақат бир турли ўсимликдагина яшашга мослашган паразит. Масалан, қорақуя замбуруғлари.

Монофаглар – фақат бир турга мансуб организмларда текинхўрлик қилишга махсуслашган текинхўрлар.

Монофилия (*monophylia*) – 1. Маълум бир организмлар гуруҳининг умумий бир авлоддан келиб чиқиши ҳақидаги таълимот. 2. Бир гуруҳ организмларни ўзларининг тарихий тараққиётлари умумий аجدоддан келиб чиққанлиги.

Монохазий –асосий гулпоя ва ундан шохланган биринчи ва иккинчи тартиб поячалар ҳам биттадан гул билан тугайдиган тўпгул.

Монохламид химера – ташқисидагиси фақат эпидермис бўлган перициклинал химера.

Моноценоз – 1. Битта ценоморфдан иборат уюшма 2. Битта тур ўсимликдан ташкил топган уюшма (*Phragmitus australis* (Gav.) Trun.).

Моноцентрик таллом – битта зооспорадан ҳосил бўлган ва табақалашадиган, ўсиш жойи битта бўлган хитридиомикет замбуруғлардаги таллом.

Моноциклик бир доирали – 1. Танада фақат битта доира (айлана) ҳосил қилиб жойлашадиган ўтказувчи тўқималар; 2. Бир доирали гул.

Моноциклик гул – барча қисмлари битта доирада жойлашган гул (*Salix туркумининг ўсимликларида*).

Моноциклик монокарплар – бир вегетатив даврида ўзининг ҳаётий даврини тугатадиган монокарп ўсимликлар (*Linum usitatissimum* L.).

Монте – Жанубий Америкадаги Чоко текислигининг ғарбий томонидаги қуруқ тепаликлардаги ксерофит бута ўсимликлар.

Монэция – қ. бир уйли ўсимликлар.

Морганизм - биологиядаги йўналишлардан бири.

Морошка (*Ruscus chamaemorus*) - раънодошларга мансуб кўп йиллик ўт ёки чала бута ўсимлик. Барглари буйраксимон ва панжасимон қирқилган. Меваси - данакли тўпмева.

Мортмасса – биоценозни ҳосил қилган органик массаси.

Морфа – популяцияда ёки тур ичида бошқаларидан кескин ҳолда ажралиб турадиган тип (фенотип).

Морфа шакл форма (*morpha*) - бирор ўсимлик ёки органнинг шакли.

Морфогенез – 1. Организмларнинг онтогенези ёки филогенези жараёнида уларнинг ўзигагина хос морфологик хусусиятларнинг тараққий қилиш жараёни. 2. Организмларни, унинг қисмларини ҳосил бўлиши ва ривожланиши.

Морфозлар – 1. Турнинг нормал реакция нормасини физикавий, химиявий ва бошқа таъсири оқибатида аҳён-аҳёнда кузатиладиган ва ирсийланмайдиган ўзгарувчанлик. 2. Табиий ёки сунъий ташқи омиллар таъсирида ҳосил бўладиган ирсийланмайдиган белгилар.

Морфоклимакс – маҳаллий рельеф таъсирида юзага келган климакс уюшма.

Морфология – ўсимликларнинг ташқи тузилишини тавсифловчи, қиёсловчи, у ёки бу тузилмалари қандай фаолият олиб боришини аниқловчи – физиологик, ташқи муҳитнинг таъсирида ўсимликлардаги ўзгаришларни ўрганувчи – экологик, хусусий ривожланишни ифодаловчи – онтогенетик, ўсимликдаги морфологик тузилмаларни тарихий тараққиётдаги ўзгариш қонуниятларини ўрганувчи эволюцион морфология мавжуд.

Морфологик структуралар – сувўтларнинг морфологик структурасида 9 тип: амебоид, монад, коккоид, пальмеллоид (гемимонадга мос келади), ипсимон, турлича йўғонликдаги ипсимон, пластинка (ясси япроқ), сифонал, харасимон мавжуд.

Морфологик хилма-хиллик – сувўтлар турларини ичидаги ўзгарувчанлик.

Морфология номувофиклик қонуни – ўсимликнинг энг оддий белгилари биргаликда учрамайди, у ёки бу миқдорда гулли ўсимликларнинг турли гуруҳларига хос, бироқ ҳар бир гуруҳда доимо, содда белгилардан ташқари, юксак даражадаги белгилари ҳам бор, бу билан мазкур гуруҳ ўз мавқеини кўтаради, деб ҳисобланадиган қоида ёки қонун.

Морфологиявий гетероталлик – жинсий белгиларига кўра фарқланадиган иккита талломни ўзаро қўшилиши билан рўй берадиган жараён.

Морфологиявий прогресс – қ. араморфозлар.

Морфологиявий таҳлил – морфология хусусиятларни микро- ва макроскопия даражада ўрганиш ва уни тавсифлаш.

Морхеллоидизм – *Adaricales* таркибига мансуб замбуруғларни ривожланиши уларнинг соябони халтачалилардан *Morchella* туркумидагиларга ўхшаб қолиши.

Мотор хужайралар – япроқнинг эпидермасидаги ва мезофилни субэпидерма қисмидаги йирик, юпка пўстли хужайралар гуруҳи бўлиб, асосан бошоқдошлар оиласига мансуб ўсимликларда учрайди. Катта хужайраси ва анчагина сувланганлиги туфайли тургор ҳолатда бўлади. Намлик камайганда аввало хужайралардаги тургорлик пасаяди, шу боисдан япроқ қиррасини тортилиши рўй беради ва япроқ найсимон кўринишни ҳосил қилади. Бу эса буғланишни камайтиради. Бу хужайралар япроқни сув билан таъминланиши вазифасини ҳам бажаради. Турлича ҳолларда шохланган ҳолда ҳали ёзилмаган япроқни ўз шаклига келишини ҳам таъминлайди.

Мох – лишайникли тундра ўсимликлар қопламининг асосини мохлар ва лишайниклар ташкил қиладиган тундранинг бир хили.

Мох йўсин (*Bryophyta*) - юксак ўсимликларнинг қадимий, тузилиши содда ва майда (4-5 миллиметрдан 40 сантиметргача) вакиллари. Баъзиларининг танаси поя ва баргларга дифференцияланган; айримларининг танаси япалоқ баргсимон талломдан иборат. Илдизи бўлмайди, лекин субстратга махсус тукчалар (ризоедлар) воситасида илиниб туради. Баргли мохлар табиатда жуда кенг тарқалган бўлиб, баъзан тундраларда, ботқоқларда ерни бутунлай қоплаб олади ва ботқоқлашиш жараёнини тезлатади.

Мохтоифа йўсинтоифа ўсимликлар (*Bryopsida*) - содда тузилган юксак ўсимликлар тоифаси. Илдизи ва ўтказувчи системалар» (ўтказувчи боғламлари) йўқлиги билан бошқа юксак ўсимликлардан фарқ қилади ва тараққиёт даражасига кўра улардан тубанда туради. Энг оддий шакллари ерда ёйилиб ўсувчи таллом ҳосил қилади. Эркак жинсий органлар антеридлар (қ. Антеридий) дан, урғочи жинсий органлар эса архегонлар (қ. Архегоний) дан иборат. Ҳаракатчан сперматозоидлар ёки антерозоидлар би-

лан уруғланади. Мохтоифалар, асосан, жигармохсимонлар (*Hepaticae*) ва баргли мохсимонлар (*Mysci*) номли икки синфга бўлинади. Булардан биринчи синф 8,5 мингга яқин турни, иккинчи синф эса 13 мингга яқин турни уз ичига олади.

Мохабел (*Cephalaria syriaca* (L.) Schrad.) – тўнғизтароқдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт.

Моховкоса (*Hyoscyamus pusillus* L.) – томатдошлар оиласига мансуб, доривор, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Моховсирка (*Hyoscyamus pusillus* L.) – томатдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган, доривор бир йиллик ўт.

Мош (*Phaseolus aurens* Roxb.) – бурчоқдошлар (дуккакдошлар) оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик. Фақат экма тур сифатида учрайди.

Мудровчи куртаклар – новда ҳосил қилмайдиган узоқ муддат давомида тинимда бўладиган ёнбош куртаклар.

Музгачидамлик – ҳужайра протоплазмасини муз ҳосил бўлганида ҳам тиним давридаги чидамлиги.

Мукорнамолар мукор замбуруғлар - фикомицетсимонларга мансуб тубан замбуруғлар қабиласи. Баъзан жинсиз (спорангиоспоралар билан), баъзан жинсли (зигогамия билан) урчийди. Тупроқда, ўсимликлар қолдиқларида, озиқ-овқат маҳсулотларида ва ҳоказо жойларда сапрофит ҳолда яшайди. Айримлари (масалан, *Rhizopus nigricans*) мева ва уруғларда паразитлик қилади.

Мулат (дурагай дарахт (*Calycophyllum spruceanum* (Benth.)Schum.) – рўяндошлар оиласига мансуб, Бразилияда ўсадиган, бўйи 40-45 м келадиган дарахт.

Мулкак (*Lathyrus mulkak* Lipsky) – дуккакдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган манзарали кўп йиллик ўт.

Мумдарахт (*Hooya carnosa*) - паҳмоқдошлар (сутпечакдошлар) га мансуб илашувчи бута. Барглари мум суртилгандек ялтироқ. Шунинг учун ҳам у мумдарахт дейилади. Хушбўй ҳидли. Хушманзара ўсимлик.

Мумдор пальмалар (*Ceroxylon*) - пальмаларнинг Бразилия мум дарахти (карнауба мум дарахти) ва Анд мум дарахти номли икки тури. Бразилия мум дарахтининг бўйи 10-15 м га етади. Барглари елпиғичсимон бўлиб, 90-200 см узунликда, мум қатлами билан қопланган. Асосан, Бразилияда, баъзан Парагвай ва Аргентинада ҳам учрайди. Бир туп дарахт саго, пальма уни ва 0,5-2 кг гача мум беради. Аччиқроқ меваси ейилади. Анд мум пальмасининг бўйи 50-60 м га етади. Танаси оппоқ мум билан қопланган. Барглари патсимон. Бу пальма тури Жанубий Америка районларида ўсади. Ҳар тупидан 10 кг гача мум олинади.

Мум парда (*cerinus*) - баъзи ўсимликларнинг барглари ёки бошқа органлари сиртида пайдо бўладиган юпқа мум қават.

Мумли парда (*Hooya cornosa* R.Br.) – 1. Асклепинадошлар оиласига мансуб, хушбўй ҳидли, гуллари худди мумдан қилингандек кўринадиган

лиана 2. *Rhus succedanca* L. пистадошлар оиласига мансуб, бўйи 12 м келадиган дарахт. Уруғида 20% гача мум бўлганлигидан шундай номланади.

Мумпечакгул - сутпечакдошларга мансуб ўсимлик.

Мунтола (*Scorzonera acanthocloda* Franch.) – қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб, тоғда, яйловда ўсадиган каучукли, кўп йиллик ўт.

Мурал конидия – ғишт тахлангандай кўринишга эга бўлган, кўп ҳужайрали спора. Бундай споралардан кўндаланг тўсиқлар билан бир қаторда узунасигалари ҳам бўлади (*Rhizocarpon* туркумига мансуб лишайникларда).

Мураккаб аспект – бир неча тур ўсимликлардан ташкил топган аспект.

Мураккаб бошоқ – битта ёки бирнеча гулли оддий бошоқлардан ташкил топган ботрик тўпгул типи.

Мураккаб гинецей – икки ёки бир неча тугунчадан ташкил топган гинецей (*Aconitum napellus* L. ўсимлигида).

Мураккабгуллар (*Asterales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Asteridae* кенжа синфининг тартиби.

Мураккаб крахмал доналари – жуда кўплаб майда доналардан иборат крахмал доналари. Бундай бирикма мустақкам эмас ва осонгина оддийларига бўлиниб кетади (масалан, *Avena* туркуми турларида).

Мураккаб пиёзбош – пардасимон қопламасининг пастаида ҳосил бўлиб, ўлчамларига кўра асосийсидан қолишмайдиган пиёзча (масалан, *Allium sativum* L.).

Мураккаб соябон – оддий соябонлардан ташкил топган тўпгул (масалан, *Daucus corata* L. ўсимлигида).

Мураккаб фитоценозлар – бир неча қаватдан ва кўплаб тур ўсимликлардан иборат фитоценозлар.

Мураккаб фитоценоз – кўплаб ўсимликлар турларидан иборат фитоценоз.

Мураккаб эндосперм – ёнма-ён жойлашган муртак халтачаларни ўзаро қўшилиши натижасида ҳосил бўлган эндосперм.

Мураккаб ўтказувчи боғламлар – трахеид ва элаксимон найлардан ташкил топган биргаликда паренхима ҳужайраларига тақалиб турадиган ўтказувчи боғламлар.

Муртак (*rudimentum*) – 1. Қ. диаспора 2. Бирламчи тузилма ёки ҳужайралар гуруҳи бўлиб, улардан алоҳида тузилмани пайдо бўлишини бошлаши. 3. Ёш ўсимликнинг уруғпалла орасидаги ҳолати.

Муртак илдизча – уруғмуртакда билиниб турадиган, кейин ўсимликнинг илдизларига айланадиган илдизча.

Муртак илдизчаси - уруғ ичидаги муртак илдизчаси.

Муртак куртак – уруғни муртагидаги куртак поячани бирламчи куртаги.

Муртак муфта – гулли ўсимликларни гул тутган новдасининг учини ташқи қисми, қуюқ цитоплазмали ҳужайралардан иборат.

Муртак поя – уруғ муртагидаги поя бўлиб, учки куртакка эга ва у ўсиб, ўсимлик танасининг асосини ташкил қилади.

Муртак туганаклар – *Orchideaceae* оиласи ўсимликларида уруғларнинг унганидан кейин новда ва илдизларга айланадиган туганаксимон ўсимталар.

Муртак тўқима – муртакнинг махсуслашмаган ҳужайралари.

Муртак халтачанинг гаусторийси – муртак халтачанинг пастки қисмини ўсимтаси, уруғмуртакни халазал қисмига кирадигани, бунда антипод бир томонга сурилиб қолади.

Муртак халта гулли ўсимликларининг урғочи гаметофити – уруғмуртак нуцеллусининг ўртасида жойлашган. Энг кўп тарқалган муртак халта етти ҳужайра: тухум ҳужайра, иккита синергид, учта антипод ва иккита поляр ядроли марказий ҳужайралардан иборат.

Муртак халтачани қўшспорали шаклланиши – мейозни биринчи иккита диада ҳужайралар ҳосил бўлади, улар ўзаро тўсиқ билан ажралган. Диада ҳужайралар ҳар бирининг ядросида иккинчи марта мейоз рўй беради. Юзага келган ҳужайралардаги гаплоид ядролар тўсиқ билан ажралмайди. Ядро тетрадаси қўш ядроли иккита ҳужайрага айланади. Кичикроқ ҳужайра эрта ҳалок бўлади. Пастдагиси тез ўсиб ёш муртакчага айланади, табиатига кўра иккита мегаспора ядро хусусиятларига мос келади.

Муртак халтачаси муртак қопчаси (*saccus embryonalis*) – нуцеллюсдаги ҳужайралардан бири (археспоралардан бири) икки марта бўлиниб, хромосомалар сони редукцияланади. Янги ҳосил бўлган тўртта ҳужайрадан биттаси тез ўсиб, катталашади ва қолган учтасини ҳамда нуцеллюснинг анчагина қисмини сиқиб чиқара бошлайди. Ана шу катталашган ҳужайра мегаспора (макроспора) бўлиб, муртак халтачаси дейилади.

Муртак ядро – гаметанинг конъюгациясини амалга оширгунгача ядроси, бошқа жинсдаги гамета ядроси билан қўшилиб, янги ядрони ҳосил қилади.

Муртак ҳужайралар – 1. Поя ва илдиз, камбий, каллус ҳужайралари ва шу кабиларда ўсиш нуқтасидаги махсуслашмаган ҳужайралар. Умуман олганда, меристема ҳосил қиладиган ҳужайралар 2. Янги организмга айланиш ва кўпайиш учун хизмат қиладиган ҳужайралар. Улар: а) жинсسىз муртак ҳужайралар ёки споралар; б) жинсий муртак ҳужайралар ёки гаметалар.

Муртак ҳужайранинг она ҳужайраси – уруғмуртак нуцеллусидаги архегонийни редукция бўлиниши натижасида ҳосил бўлган тўртта ҳужайрадан биттаси (одатда пастдагиси).

Мускат узум атир узум – винобоп узумнинг бир неча навига қўйилган умумий ном. Ўзбекистонда шулардан Александр мускати оқ мускат, Венгр мускати, Ўзбекистон мускати, ВИР мускати, пушти мускат каби

навлари тарқалган. Гуллари икки жинсли, меваси мускат ҳидли (хушбўй), сарғиш-оқ (Александр мускати, оқ мускат), хира яшил (Венгр мускати), кўкиш-сарик (Ўзбекистон мускати), тўқ кизил (ВИР мускати, пушти мускат) дир.

Мустақил эркин пиреноидлар – қизил сувўтларнинг айрим турларида хлоропластлардан ташқарида жойлашган пиреноидлар.

Мутаген – 1. Мутацион ўзгарувчанлик ҳосил қиладиган физикавий ёки кимёвий омиллар (ионлаштирувчи нурлар, ҳар хил кимёвий бирикмалар ва бошқалар). 2. Мутацион ўзгарувчанликни (мутацияни) пайдо қилувчи омил. 3. мутациялар частотасини оширувчи физик, кимёвий, ёки биологик омил.

Мутагенез – 1. Сунъий омиллар (мутагенлар) таъсирида организмларда ирсий ўзгаришлар ҳосил бўлиши жараёни. 2. Табиий ва сунъий омиллар таъсирида ирсий ўзгаришлар ҳосил бўлиш жараёни.

Мутант – 1. Мутация натижасида генотиби ўзгарган организм. 2. Мутаген таъсирида (мутация туфайли) генотиби ўзгарган янги организм. 3. мутацияни ташувчи ҳужайра ёки организм.

Мутацион ўзгарувчанлик – 1. Организмда янги ирсий белги - хусусиятлар ҳосил қиладиган ген ва хромосомаларнинг таркибий ўзгариши. 2. Организмдаги белги ва хусусиятларнинг тасодикий (сакраш йўли билан) ирсий ўзгариши.

Мутация (*mutatio*) – 1. Табиатдаги бирор омил таъсирида организмда тўсатдан рўй берадиган ўзгариш. 2. Тўсатдан ҳосил бўладиган ирсий ўзгарувчанлик. 3. Организмдаги белги ва хусусиятларнинг тасодикий (сакраш йўли билан) ирсий ўзгариши. 4. янги белги ёки хусусиятнинг келиб чиқишига сабаб бўлувчи ген, хромосома ёки геном даражада ирсий ахборотнинг ўзгариши. Генератив мутациялар жинсий ҳужайраларда кузатилади, ирсийланади, соматик мутациялар соматик ҳужайраларда кузатилади, фақат ўша ҳужайра авлодларида ирсийланади.

Мутовка барг жойланиши – новдадаги ҳар бир бўғимда учта ёки ундан кўпроқ миқдорда баргнинг жойланиши.

Мутовка филлотаксис – новданинг бир сатҳида бир неча баргларнинг жойланиши.

Мутон - геннинг мутацияланиш хусусиятига эга бўлган энг кичик қисми.

Мутуализм (*лат. mutuus - ўзаро алоқа*) - турли систематик гуруҳларга мансуб ҳайвон ёки ўсимликларнинг бир-бирига фойда бериши мумкин бўлган икки индивид (фард) нинг ўзаро қўшилиб яшаши. Бу мутуализм симбиоз (қ.) нинг бир кўринишидир.

Мухалис скрофулария (*Scrophularia* Pavl.) - сигирқуйруқдошларга мансуб кўп йиллик ўт ва чалабута ўсимликлар туркуми. Барглари қарама-қарши жойлашган. Гуллари 5 баргли косача билан икки лабли кўзасимон тожга эга. Меваси - икки уйли кўсакча. Сернам жойларда ва сув ёқаларида ўсади. Аксарияти заҳарли. Таркибида сапонин ва скрофуларин алкалоиди

мавжуд. Шунинг учун ҳам уни мол емайди. Айрим турлари асалдор, *S. aquatica*, *S. vernalis* каби чиройли баргли турлари хушманзара ўсимлик сифатида экилади.

Мушмула (*Mespilis*) - раънодошларга мансуб ўсимликларнинг икки тури: 1) оддий мушмула (германия мушмуласи деб ҳам аталади). Бу ўсимлик бута ёки кичикроқ дарахтча шаклида кавказ, қрим каби жойларда ўсади. Европанинг баъзи мамлакатларида ва кавказ ҳамда ақшда экилади; 2) субтропик мушмула (япония мушмуласи деб ҳам аталади). Бу ўсимлик 4-6 м га етадиган доим яшил дарахт ва бутадан иборат.

Мушуктирноқ (*Astragalus corrugatus* Bert.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Мушукўт (*Adonis parviflora* Fisch.) – айиктовондошлар оиласига мансуб, адирда ўсадиган доривор бир йиллик ўт.

Мушукқуйруқ (*Alopecurus pratense* L.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Мушуктирноқ (*Astragalus corrugatus* Rert.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган, бир йиллик ўт.

Муқум фитоценозлар – мазкур жойнинг иқлим шароитларига энг кўп мослашган ўсимликлар уюшмаси.

Мюллер таначалари – мирменофил айрим ўсимликларнинг (*Cercopia adenopus* Miq.) барг бандини асосида чумолилар учун озиқ бўладиган тана.

Мўйловлар – гулли ўсимликларнинг пояларидаги ёнбош, таянчга бирикадиган шакли ўзгарган новдалар. Оддий (*Cucumis sativus* L.) ва тармоқланган (*Cucurbita maxima* Duch.) бўлади.

Мўлтиқ меристема – япроқ қўлтиғида жойлашиб, қўлтиқ куртакнинг ҳосил бўлишини бошлаб берувчи меристема.

Мўъжиза дарахт (*Dracaena draco*) - лоладошларга мансуб дарахт. Канар оролларида, Африка ва Жанубий Осиёда ўсади. 5-6 минг йилгача яшай олади. Танасининг айланаси 14 м га, бўйи 20 м га ва шох-шаббасининг диаметри 12-14 м га етади. Гуллари актиноморф, барглари тўғри чизиқли ва қалин бўлиб, шохлари учиди тарам-тарам ҳолда жойлашади. Пўстлоғидан қизил қатрон (смола) олинади.

Мўъжиза дарахт (*Dracena draco* L.) – агавадошлар оиласига мансуб, бўйи 20 м келадиган дарахт. Кесилганда танасидан ажраладиган суюқлик “аждар қини” номи билан машҳур лак олинади.

Н

Нав - селекция усуллари билан яратилган, аниқ ирсий морфологик, биологик хўжалик, белги ва хусусиятларга эга бўлган маданий ўсимликлар гуруҳи.

Нав алмаштириш - бирор экиннинг ишлаб чиқаришда экиб келинаётган эски навини серҳосил ва маҳсулотининг сифати яхшироқ бўлган янги нав билан алмаштириш.

Нав назорати - дала апробацияси ёрдамида амалга ошириладиган барча экин майдонларини давлат андозаси тадаблари асосида юқори сифатли уруғлик билан тўла таъминлашга қаратилган тадбирлар тизими.

Навнинг биологик ифлосланиши - навнинг бошқа нав ёки экин билан табиий чангланиши ва кичик мутациялар натижасида кечадиган ифлосланиш.

Навнинг маҳсулдорлиги - ўртача битта ўсимликнинг ҳосили.

Навнинг механик ифлосланиши - ҳосилни йиғиш, янгилаш, тозалаш ташиш каби жараёнларда уруғликнинг **бошқа** нав ёки экин уруғига аралашиб кетиши.

Нав синашлар - янги нав яратиш жараёнида шу навни дастлабки (кичик), рақобатли (катта), экологик ишлаб чиқариш, динамик ва давлат нав-синашлардан ўтказиш.

Нав янгилаш - бир нав ишлаб чиқаришда экилиб, унинг ҳосили, уруғликни экиш сифатлари ва биологик хусусиятлари пасайганидан сўнг шу навнинг уруғлик сифати юқори бўлган уруғ билан алмаштириб экиш.

Наврўзгуллар (*Primulales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Dillenidae* кенжа синфининг тартиби.

Наврўзгул - қ. Примула.

Назорат кўчатзори - селекцион кўчатзордан олинган авлодларини унча катта бўлмаган бўлмачаларда ҳосилдорлиги бўйича иккинчи йил давомида синаш кўчатзори.

Найзабарг (*Sagittaria trifolia* L.) – алисмадошлар оиласига мансуб чўл адирда ўсадиган крахмалли кўп йиллик ўт.

Найзасимон (*hastatus, lonchodes*) - ўсимликларнинг найза шаклидаги органлари.

Найпоя гулпар (*Heracleum*) - соябонгулдошларга мансуб йирик ўт ўсимликлар туркуми.

Найсимон иплар – кўнғир сувўтлардан *Laminariales* тартибининг сувўтларини танаси ўзак қисмидаги ассимиляция маҳсулотларини ташийдиган найсимон иплар.

Налфия (*Nymphaea candida* Presl.) – нилуфардошлар оиласига мансуб чўл-кўлларида ўсадиган, таннидли кўп йиллик ўт.

Намли тупроқ сувўтлари – доимо намланиб турадиган тупроқларда ривожланадиган сувўтлар гуруҳи.

Намсевар (*hygrophilus*) - нормал тараққиёти учун кўп миқдорда сув талаб қиладиган ўсимликлар.

Нанизм – совуқ иқлим шароитига ўсимликда бўғим оралиғини камайтириб, баргларини кичрайтириб мосланиш ҳодисаси.

Нанноцит – *Aphanothece* (Naeg) Elenk., *Gloeocapsa*, *Gloeotheca* туркумларининг айрим сувўтларидаги майда кўп миқдорда ҳосил бўладигани.

Нанноцитлар майда ҳужайралар - она ҳужайра ичидаги протоплазманинг секин-аста бўлиниши натижасида юзага келадиган майда ҳужайралар.

Нанофанерофитлар - баландлиги 2 метрдан ошмайдиган буталар.

Наполеон - олманинг кеч пишар ва серҳосил навларидан бири. Дарах-ти совуққа чидамли. 9-10 ёшида ҳосилга киради. Меваси сариқ, турли доғлари бор, қуёшга қараган томони қизғиш. Ширин, хушбўй.

Нард (*Nardus stricta*) - ғалладошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Чим шаклида ўсади. Барглари қаттиқ ва туксимон. Тўпгули бир томонли ингичка бошоқ ҳолида.

Наркотик ўсимликлар (*plantae narcotici*) - кишининг марказий нерв системасини қўзғатувчи моддалар ўсимликлар. Кўкнор, наша, бангидевона, мингдевона ва бошқалар шундай ўсимликлар жумласига киради. Уларнинг айримлари медицинада оғриқни қолдирувчи дори-дармон сифатида ишлатилади. Бирок, бу ўсимликлар жуда заҳарли бўлганлиги учун улардан эҳтиётлик билан ва оз-оздан фойдаланиш керак. Акс ҳолда киши наркомания касаллигига дучор бўлиши мумкин.

Наркотик моддалар наркотиклар (*narcoticus - наркотик*) - бир гуруҳ заҳарли моддалар. Улар киши марказий нерв системасини қўзғатиб, касалликдан вақтинча сақлаб туради (анестезия). Ўсимликлардан олинган асосий наркотиклар морфин, афюн (опий), кокаин, атропин ва бошқалардир. Углеводородлардан ҳосил қилинган наркотикларга эса хлороформ, эфир ва бошқа шу кабилар киради.

Наргис наркас (*Narcissus*) - чучмўмадошларга мансуб пиёзчали ва кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Барглари ингичка; оқ ёки сариқ гуллари-ни кўтариб турувчи пояси узун ва яланғоч, баргсиз. Гуллари бир оз эгилиб очилади. Гулқўргони тожсимон бўлиб, қуйи қисми найчасимон ўралган ва юқори қисми горизонтал жойлашган 6 бўлмали қайтақидан иборат.

Наслларнинг алмашинуви - ривожланиш давраида иккита авлодни: гаплоид жинсий (гаметофит) ва диплоид жинсиз (спорофит) авлодни алмашилиб, навбатлашиб туриши. Спорофит зиготадан гаметофит спорадан ривожланади. Наслларнинг алмашинуви яшил сувўтларга ва барча юксак ўсимликларга хос.

Наслларнинг антитетик алмашинуви - баъзи ўсимликларнинг тараққиёти даврида генерациялар (насллар) алмашинувининг алоҳида бир типи.

Настия (*nastia*) - бирор ташқи омил (ёруғлик, ҳарорат ва бошқалар) таъсирида ўсимлик барглари, гулбарглари ҳамда бошқа шу каби органларининг ҳаракатга келиб эгилиши. Бундай ҳаракат эгилувчи органларнинг анатомик тузилиши бир хил эмаслиги билан изоҳланади. Кўпчилик ҳолларда органларнинг бир оз ўсиб эгилиши уларнинг юқори ва қуйи томонларида жойлашган ҳужайралар ўсувининг бир хил эмаслиги ёки шу ҳужайралардаги тургор босим ўзгаришининг ҳар хиллиги (ҳар қисмида турлича эканлиги) натижасида юзага келади. Эгилиш томонга

қараб ўсишнинг биологик аҳамияти ҳам турличадир. У баъзи ўсимликларда ҳашаротлар томонидан четдан чангланиш учун мослашган бўлади, айрим-ларида эса, гулларни ноқулай шароитлардан сақлаш ёки ҳашаротларни тутиш (охиргиси ҳашаротхўр ўсимликларга хос) ва бошқа шу каби шарт ва ҳолатлар билан боғлиқ ҳолда юзага келади.

Настиялар – ташқи муҳитнинг диффуз ҳолдаги таъсирига ўсимлик аъзоларидаги қайтар ҳаракатлар, масалан, кун ва тунни алмашинуви билан гулни очилиб ёпилиши.

Настурциядошлар (*Tropaeolaceae*) - икки уруғ паллалилардан айритожиларга мансуб ўсимликлар оиласи. 80 га яқин турни ўз ичига олади. Аксарияти америка қитъасида тарқалган. Бу ўт ўсимликлар бошқа ўсимликларга чирмашиб ўсади. Гуллари зигоморф.

Настурция (*Tropaeolum*) - Настурциядошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми. 50 га яқин тури бор. Асосан жанубий америкада тарқалган.

Натриефиллар – ўсаётган муҳитида натрий бирикмалари кўп бўладиган муҳитда ўсадиган ўсимликлар.

Натурализация ёт шароитга мослашиш - бошқа ердан олиб келинган ўсимликларнинг ўз жойидаги шароитга ўхшаш янги шароитга мослашуви.

Натуралист табиатшунос (*лом. naturalist*) - табиатни ўрганувчи киши.

Нафас коэффиценти – нафас жараёнидаги ажралган CO_2 ни шимилган O_2 миқдорига моллардаги нисбати: гексога учун у 1 га тенг.

Нафас олиш илдизлари шамоллатиш илдизлари - қ. Пневматофор.

Наша (*Cannabis*) - тутдошларга мансуб толали ва мойли бир йиллик ўсимлик.

Нашагул (*Rudbearia lanceolata* L.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб суғориладиган ерларда ўсадиган манзарали кўп йиллик ўт.

Нашадошлар (*Cannabinaceae*) - тутдошларга анча яқин ўсимликлар оиласи. Мевачалари (ёнғоқчалари) куруқ, таркибида сут шираси йўқ. Нашадошларнинг тутдошлардан фарқи ҳам мана шундадир.

Наштар баргли ланцет баргли - ланцет (наштар) шаклидаги чўзиқ баргли ўсимликлар.

Наяс (*Najas*) - бир йиллик сув ўти. Барглари аррасимон, пояси майда тиканлар билан қопланган.

Наядалар (*Najadales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи *Alismatidae* кенжа синфининг тартиби.

Негатив танлаш - оммавий танлашнинг бир хили бўлиб, бунда энг яхши ўсимликлар эмас, балки бўлмачадаги талабга жавоб бермайдиган, камчиликни ташкил қилган ўсимликларни олиб ташлаш.

Нейстон сувўтлар – сув ҳавзасини ҳаво муҳити билан чегараланган қисмидаги асосан планктон сувўтлар. Айрим нейстон сувўтлар сув юзасининг устида – эпинейстонда, бошқалари сувни ҳаво билан юзаланган қисмини остида – гипонейстонда ўсади.

Нейтрофиллар – мўътадил рН муҳитли шароитда ўсадиган ўсимликлар.

Некрид (*necridium*; *nekros* - ўлик) - баъзи бир кўк-яшил сувўтларнинг таначасидаги ўлик ҳужайралар.

Некробиоз - моддалар алмашинуви ёмонлашиши натижасида ўсимлик тўқималарининг аста-секин нобуд бўла бориши. Агар уларга таъсир қилувчи шароит яхшиланса, ҳужайра ва тўқималар ўзининг асли ҳолатига қайтади.

Некробиоз тармоқлар (*radius necrobioticus*) - ҳужайраларни емирувчи, ҳалокатга олиб келувчи қисқа тўлқинли ультрабинафша нурлар.

Некроз (юн. *nekros* - ўлим) - ўсиб ривожланаётган бирор тирик организм ёки органнинг ташқи ноқулай шароит таъсирида (масалан, совуқдан, иссиқдан, заҳарли моддалардан) нобуд бўлиши.

Некроид – талломдан бирор қисми ажралиши, масалан, гормогоний ҳосил қилишида ораликдаги ҳужайранинг ҳалокати.

Некроподиум – филлосфера чегарасида илдиз системасининг сфераси билан, яъни тупроқ юзасида моддалар алмашинуви маҳсулотларини ва тўкилган барг, новдалар, пўстлоқ, гул ва мевалар.

Некротрофлар – тўқимани дастлаб ҳалок қилиб кейин унда ривожланадиганлар.

Нектар гуласал (*nectar*) – 1. Кўпчилик ёпиқ уруғли ўсимликларнинг асалчи безлари томонидан ишлаб чиқариладиган қандли шира. Асаларилар ўсимликлардан оладиган асосий модда. Асаларилар бу моддани қайта ишлаб асал тайёрлайди. 2. Асосан флоэма ширасидан иборат глюкоза, фруктоза ва сахарозаси кўп бўлган мураккаб таркибли маҳсулот.

Нектарчи асалчибез (*nectarium*) - ўсимликлардаги нектар ажратиб чиқарувчи безлар. Бу кўпинча ўсимлик гулларида жойлашиб, шу ўсимликни четдан чангловчи ҳашаротларни жалб қилади.

Нектархона – ўсимликларда қандни ажратадиган махсус ҳосила.

Нектарниклар – чангланишда ёрдам берадиган ҳашаротларни чорлаш учун хўрак сифатида қандсимон суюқликлар ажратадиган тўқима.

Немалиялар (*Nemaliales*) – бир қатор ёки кўп қаторли ипсимон сувўтлар, шохланмаган ёки шохланган, гаметофит ва спорофити ўзаро фарқланмайди, айримларида кескин фарқланади, чучук сувлар ва денгизларда тарқалган (*Rhodophyta*, *Florideophyceae*) сувўтлар тартиби.

Нематеций – қизил сувўтлардан *Gigartinales* тартибига мансуб сувўтларда талломга ботиб кирган тетраспоралар ҳосил қиладиган тўпламлар.

Нематеций – қизил сувўтларда тетраспорангийлар ҳосил бўладигани.

Немезия (*Nemesia*) - сигирқуйруқдошларга мансуб ўсимликлар туркуми. Бир йиллик ёки кўп йиллик ўт ўсимликлар, чала буталар. Барглари майда, қарама-қарши жойлашган. Диаметри 2-3 см катталиқдаги гуллари

шингилларга тўпланган. Чангчилари 4 тадан, чангдонлари бир уйли. Меваси икки паллага очилувчи кўсакча.

Неодарвинизм - биологиядаги оқимлардан бири. Бу оқим немис биологи А. Вейсман ва унинг шогирдлари номи билан узвий боғлиқдир. Неодарвинизм асосида организмда ўлмас, ўзгармас ва танага боғлиқ бўлмаган ирсий модда бор, деган тушунча ётади. Шунинг учун ҳам улар организмдаги даврлар давомида шаклланиб келган хусусиятларни ҳаёт давомида ўзгариб боровчи шароитлар таъсири туфайли сақлаш, давом эттириш ёки мақсадга мувофиқ томон йўналтириш мумкин, деган илмий қарашни тан олмайдилар.

Неоэндем (*neoendemicus*) - маълум бир жойда янги пайдо бўлган тур ёки туркум. Бу тур (ёки туркум) шу жойнинг ўзигагина хос бўлиб, бошқа ерларга тарқалиб улгурмаган бўлади. Бунинг акси палеоэндем (қ.) дир.

Неоэндемизм янги эндемлар - маълум бир жойда янгидан ҳосил бўлган турларнинг фақат шу жойдагина учраш ҳодисаси.

Непенталар (*Nepentales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Rosidae* кенжа синфининг тартиби.

Непентес (*Nepenthes*) - икки уруғ паллалилардан айритожилаарга мансуб непентесдошлар оиласининг бир туркуми. Ҳашаротхўр ўсимликлар жумласига киради. Кўпчилиги чирмашиб ўсади. Бир жинсли ва икки уйли гуллари рўваксимон тўпгулларга йиғилган. Тўрт бўлакли гулкўрғонлари ҳам бор. Эркак гуллари 8-10 чангчили, урғочи гуллари эса 4 уяли устки тугунчали. Меваси - кўсакча. Барглари ҳам ўзига хос кўриниш ва хусусиятга эга: юқори қисми кўзасимон (қизил ёки сариқ тусда), қуйи қисми япроқсимон пластинка шаклида (бу ассимиляцияловчилик вазифасини ўтайди). Юқори қисмидаги кўзасимон қисмнинг оғизчаси устида қопқоқча ҳам бор. Кў-зачанинг четига қўнган ёки ўтирган ҳашарот сирпаниб, унинг ичига тушади ва ичидаги суюқликда ғарк. Бўлиб, ҳазм қилинади. Лекин кўзача оғзидаги қопқоқча ҳашаротни тўтиш ёки қамаб олишда мутлақо қатнашмай, фақат кўзача ичидаги суюқликни ёмғирдан сақлаш учунгина хизмат қилади.

Нивал минтақа – қор чизиғи яқинидаги минтақа.

Никотин (*lat. nicotin* - *тамаки, чекимлиқ*) - чекимлиқлар, тамакилар таркибидаги заҳарли модда, алкалоид.

Никтинастия - тун билан кун галланишининг ўсимлик органларига таъсири. Масалан, шундай таъсиротда гулларнинг очилиб ёпилиши.

Никтонастик ҳаракатлар – бир кеча кундуз давомида ёритилишни алмашилиб туриши натижасида дўккаклилар ва бошқа бир қатор ўсимликларнинг баргларидаги бир маромда ҳаракатлар.

Нилуфар (*Nelumbium*) - нилфиядошларга мансуб кўп йиллик ўт сув ўсимликлари туркуми. Барглари кўкиш-зангори, қалқонсимон, йирик (ҳатто сув бетини қрплаб олади), усти мумсимон ялтироқ модда билан қопланган; гуллари йирик, сариқ ёки пушти ранг.

Нилфия (*Nymphaea*) - нилфиядошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Нилфиядошлар нилуфардошлар (*Nymphaeaceae*) - сувда ёки ботқоқларда ўсувчи кўп йиллик ўт икки паллали ўсимликлар оиласи. Илдизпоялари яхши ривожланган, йирик барглари сув бетида қалқиб, баъзан эса бир қисми сув тагида туради. Гуллари якка, тўғри, икки жинсли ва йирик.

Нимранг қирмиска - узумнинг юқори сифатли хўраки навларидан бири. Ғужуми (меваси) кўкиш-сарик ёки сал қизилтоб. Кузда пишади. Узоқ сакланади.

Нимфеялар (*Nymphaeales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Magnolidae* кенжа синфининг тартиби.

Нисбий ўсиш – ўсимликнинг ёки унинг бирор қисмини дастлабки массасига нисбатан фойзаларда ҳисобланган ҳолдаги ўсиши.

Нитрагин - дуккакли ўсимликларни ўстиришда ишлатиладиган бактериялар ўғит препарати. Бу ўғит ўз таркибидаги тугунак бактериялар ёрдами билан ҳаводаги азотни ўзлаштириб, ерни азотга бойитади. Ҳар бир дуккакли ўсимлик учун шу ўсимликка мос келувчи бактериялардан тайёрланган нитрагин ишлатилади. Нитрагин дуккакли ўсимликларнинг ҳосилдорлигини оширади.

Нитрификация (*лат. nitrificatio*) - тупроқда селитра ҳосил бўлиш жараёни. Нитрификация биологик ёки биокимёвий ҳодисадир.

Нитрификацияловчи бактериялар - аммиакни нитратга айлантирувчи автотроф бактериялар.

Нитроклетчатка - клетчаткани (целлюлозани) азот кислотаси билан ишлаш натижасида ҳосил бўладиган маҳсулот.

Нитрофил - сернитрат тупроқни яхши кўрадиган ўсимликлар. Масалан, тол, малина, газанда сингари ўсимликлар.

Ниш ўсма конус - поя ёки илдизнинг конуссимон учки қисми. Тубан ўсимликларда бир хужайрадан, юксак ўсимликларда эса кўп хужайрадан ташкил топади. Илдиздаги шу ўсув конуси (ниш) уни тўсиб турувчи илдиз қалпоғи билан қопланган.

Нов (*vagina*) - ўсимлик барг бандининг ёки япроғининг қуйи қисми. У нов шаклида бир томони очиқ ёки юмшоқ бўлади. Одатда, ғалла, барди (қиёқ) ёки соябонгулдошлар каби ўсимликларда барг нови бўлади.

Новда хўрак - ёш новдалардан тайёрланган ем-хашак.

Новдалар шохчалар (*лат. ramus*) - куртаги ва барги бўлган бир йиллик ва икки йиллик майда новдалар.

Новдани етилиши – ёғочли ўсимликларда новдани ўсиши яқунланиши билан бир вақтда ёғочланиши (хужайрасининг пўстини лигинин моддаси билан қопланиши) уни қишлагга тайёргарлик кўриши.

Ногомологик хромосомалар - генлари ўзаро фарқ қиладиган ва мейозда ўзаро конюгациялашмайдиган хромосомалар.

Нодал анатомия – ўсимлик оилалари, туркумлар ва бошқа систематик гуруҳлар учун барқарор тузилишли анатомия. Новдаларнинг нодал анатомияларини таққослаб турли гуруҳ ўсимликларининг қариндошлик алоқалари ҳақида фикрлаш мумкин.

Нок (*Pyrus*) - раъногул (атиргул) дошларга мансуб дарахт ва буталар туркуми. Гуллари оқ (баъзан, оч қизил), қалқонсимон тўпгулларга йиғилган. Меваси чўзикроқ ёки юмалоқ, ичида қаттиқ тошхужайралар бор.

Ноксимонлар (*pyriformis, apiatus*) - нок шаклидаги мевалар.

Номозшомгул (*Mirabilis jalapa*) - ялападошлар (номозшомгулдошлар - *Jalapaceae, Nyctaginaceae*) га мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Поясининг узунлиги 90 см га етади; барглари текис қирғоқли, тухумсимон. Гуллари оқ, сариқ ёки қизил тусли, экма турлари баъзан карнайсимон бўлиб, поя охиридаги шингилсимон тўпгулларга йиғилган. Ҳар бир гул косача шаклидаги ўрама билан қопланган. Бу гуллар тунда очилиб, кундузи ёпилади, бироқ булутли ҳаво бўлганда, кундузи ҳам очилиб тураверади.

Нонбеҳи - беҳининг жайдари навларидан бири. Меваси йирик, сарғиш, нордон-чучук. Кузда пишади. Узилгандан сўнг 20-25 кун сақлаб, сўнг истеъмол қилган яхши, чунки шу даврда яхшироқ етилади.

Нонгўшт - қора-чипор қовуннинг эртапишар навларидан бири. Шакли эллипссимон, пўчоғи кўкимтир қора йўллик. Тўри йирик. Эти оқ, ўртача қалин, пўчоқ ости кўкимтир. Таркибида 10,7% гача қанд бор.

Нонсенс кодон - ирсий ахборот сақламайдиган терминатор кодон.

Нонсенс кодонлар - маъносиз кодонлар, информация сақламайдиган терминатор кодонлар. Бу кодонлар оқсил полипептид занжири синтезининг тугалланиши учун сигнал ҳисобланади.

Норжузгун (*Calligonum eriopodium* Bge.) – торондошлар оиласига мансуб, қумли чўлда ўсадиган, қум ушловчи чала бута.

Нормадан чиқиш (юн. *ва лот. anormal - нотўғри*) - қ. Аномалия.

Нормушк (*Evonymus semenovii* Rl et Hern.) – нормушкдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган манзарали, доривор, каучукли бута.

Нормушк эвонимус (*Euonymus, Evonymus*) - целастрдошларга мансуб доим яшил ўсимликлар (буталар) туркуми. Барглари оддий ва қарама-қарши жойлашган. Майда гуллари соябонсимон жойлашган. Меваси - кўсак. Кўпчилик турларининг уруғдонлари ёрқин тусли.

Норселу (*Aristida Karelinii* (Trin. et Rupr.) Roshek) – бошоқдошлар оиласига мансуб чўлда қум ушловчи кўп йиллик ўт.

Ностоклар (*Nostocae* (Geitl.) Elenk) – ҳужайралари шакли, вазифалари табақалашган, баъзиларида сохта шохланган гетероциста, акинеталари мавжуд (*Cyanophyta, Hormogoniophyceae*) сувўтлар тартиби.

Нуклеин кислоталар - биологик полимер бўлиб унинг икки типи ДНК ва РНК мавжуд.

Нуклеоморф – криптофит сувўтларда перипласт бўшлиқда жойлашган, қўш мембрана билан ўралган, кўплаб майда тирқишли ультра тузилишига кўра ядрога ўхшаган органеллалар.

Нуклеотидлар - нуклеин кислоталарнинг таркибий элементи бўлиб: азотли асос, оддий углевод ва фосфат кислотаси қолдиғи молекулаларининг қўшилишидан ҳосил бўлган мураккаб органик бирикмалар. ДНК ва РНК молекулалари нуклеотидлардан тузилган.

Нуклеопротеидлар - оддий оқсил ва нуклеин кислоталарнинг бирикишидан ҳосил бўлган мураккаб бирикма. Улар ҳайвонлар билан ўсимликлар ҳужайраси ядроси ва цитоплазма таркибига киради.

Нуклеосомалар - хромосоманинг гистонлар ва ДНКдан ташкил топган структуралари. Қўшни нуклеосомалар бир-бирлари билан қисқа ДНК қисми орқали бирикади. ДНКнинг гистон таначаларига ўралиши ДНК биспирали узунлигини 7 мартагача қисқартиради ва ДНКнинг ўша қисмида транскрипсияга имкон бермайди, 1 ген 6 та нуклеосомани ўз ичига олиши мумкин.

Нуклеус мағиз (*nucleus*) - қ. Ядро.

Нуллисомик - хромосомаларнинг диплоид тўпламида иккита гомологик хромосоманинг бўлмаслиги.

Нурланувчи ўсимликлар – айрим ўсимликларни нур таратиши. Хемоллюионесценция жараёни туфайли махсус люциферин моддасини люцифериназа ферменти таъсири парчаланиши туфайли содир бўлади. Бу ҳолат бир қатор замбуруғлар, бактериялар, айрим сувўтларда рўй беради.

Нутация (*лот. nutatio - тебраниш, қимирлаш*) - Ўсимликнинг ўсиш қисмида, айниқса, учида бир томондаги ҳужайраларнинг тез суръатлар билан бўлиниши натижасида шу ўсимлик учининг ҳаракатга келиши.

Нутациялар – ўсимликдаги доиравий ёки тебранма ҳаракатлар, баъзан у эндоген (автоном) характерга эга. Пояни учида, илдиз учида шундай ҳаракатлар содир бўлади.

Нуфар (*Nuphar*) - нилфиядошларга мансуб сувда яшовчи кўп йиллик ўсимликлар туркуми. Тухумсимон барглари сув устида сузиб юради. Гуллари 4-5 см диаметрли, сариқ.

Нуцеллус (*nucellus; лот. nucella - ёнғоқча*) - уруғкуртак асоси; яланғоч уруғли ва ёпик уруғли ўсимликлар уруғкуртагининг эндосперм атрофини ўраб турувчи қисми. Келиб чиқишига кўра спорали ўсимликларнинг макроспорангийларига тўғри келади. Нуцеллус ичида макроспора, урғочи гаметофит ва тухумҳужайра ташкил топади ҳамда тухумҳужайра уруғланади ва эмбрион шаклланади. Шундай қилиб, уруғли ўсимликларнинг нуцеллуси ичида генератив жараённинг барча цикли амалга ошади, ваҳолонки, спорали ўсимликларда бу жараённинг барчаси, уруғли ўсимликлардан фарқли ўлароқ, бир жойда эмас, аксинча, бир-биридан айрим ҳолдадир. Уруғкуртакнинг ва ундан юзага келувчи уруғнинг тараққий қилишига қараб нуцеллус ўсиб бораётган ички тўқималар томонидан маълум даража сингдирилади. Кўпчилик айритожли ўсимликларда нуцеллус яхши тараққий қилган ҳамда интегумент деб аталувчи қўшқават ўрама билан қопланган. Туташтожли ўсимликларда эса нуцеллус анча суст тараққий қилади ҳамда ҳужайраларнинг бир, икки ёки учтагина қаватидан ташкил

топиб, якка қават интегумент билан қопланади. Шунинг учун ҳам бундай ўсимликларнинг нуцеллуси уруғкуртак тараққиётининг дастлабки вақтларидаёқ ички тўқималар томонидан сингдириб юборилади.

Нуқталар – диатом сувўтларининг совутидаги тирқишларни ёруғлик микроскопда кўриниши.

Нўхат (*Cicer arictinum*) – бурчоқдошларнинг (дуккакдорларнинг) капалакгулдошлар оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик. Пояси тўғри ёки бир оз букилган, 25-75 см га етади, барглари тоқ патсимон, майда. Поя, барг ва меваси қисқа тукчалар билан қопланган. Гуллари якка-якка ва анча майда. Меваси 1,5-3 см узунликдаги 1-2 уруғли дуккакдан иборат. Дони таркибида оқсил (16-30%), ёғ (4-7%), азотсиз экстрактив моддалар (48-61%) бор. Ундан озиқ-овқат ёки молларга ем-хашак сифатида фойдаланиш мумкин.

Нўхатак (*Astragalus filicaulus* F. et M.) – бурчоқдошлар (дуккакдошлар) оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

О

Обиплостемон гул – чангчилари тожбаргларнинг қаршисида турган гуллар.

Облигат анаэроблар – кислородсиз шароитда яшайдиган организмлар.

Облигат аэроблар – фақат кислород мавжуд бўлгандагина яшайдиган организмлар.

Облигат микотрофлар – табиий шароитда микориза ҳосил қиладиган замбуруғлар мавжудлигида меъёрида ўсадиган ва ривожланадиган ўсимликлар.

Облигат текинхўрлар – бир ёки қариндош туркум хўжайин ўсимликсиз ҳаёт кечири олмайдиганлар. Кўпчилик ўсимликларнинг текинхўр замбуруғлари, масалан, буғдойда чизиқли занг замбуруғини қўзғатувчи *Puccinia graminis* мисол бўлади.

Облитерация – одатда ўтказувчи тўқималар хужайрасининг ичидаги ва хужайралараро бўшлиқни яссиланиши.

Обтуратор – 1. Уруғбанд эпидермасининг микропиле томонидаги ўсимта 2. Сутламадошлар оиласи ўсимликларининг гулларида микропиле ёпиб турувчи ёпқич.

Овогенез - муртак хужайраларини ихтисослашиши ва мейоз бўлиниши натижасида тўхум хужайрани ривожланиши.

Овчўп (*Delphinium rotundifolium* Afan.) – айиқтовондошлар оиласига мансуб, тоғ, яйловда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Овқат ҳазмловчи безлар – ҳашаротхўр ўсимликлардаги тутган ҳашаротни ҳазмловчи моддалар (ферментлар, кислоталар) тутган безлар.

Оддий барг – алоҳида бўлақларга бўлинмаган битта япроқли барг.

Оддий гинецей – биттагина уруғчиси бўлган гинецей, масалан *Laurocerasus corollina* M. Roem. ўсимлигида.

Оддий гулкўрғон – косача ва тожбаргларга табақалашмаган гулкўрғон (масалан, *Betula* туркумининг ўсимликларида).

Оддий иккига бўлиниш – бундай бўлиниш бир ҳужайрали ҳаракатланадиган ва ҳаракатланмайдиганларда турли усулларда содир бўлади.

Оддий интегументлар – битта ёпқичдан иборат интегументлар.

Оддий поя – ён новдалари бўлмаган поя (масалан, *Rosaceae* оиласига мансуб ўсимликларда).

Оддий мева – битта уруғтугундан ривожланадиган битта, иккита ёки бир неча қўшилиб ўсган мева.

Оддий монохазий – иккита гулдан иборат монохазий бўлиб, асосий новдада ва ён новдада биттадан жойлашади.

Оддий пиёзбош – битта асосий куртаги бўлган пиёзбош (*Tulipa* туркумининг ўсимликларида).

Оддий поралар – диаметри ҳужайра бўшлиғидан то бирламчи пўстгача деярли бир хил бўлиб, узун цилиндр кўринишини ҳосил қилгани.

Оддий соябон – асосий ўқ қисми калта тортиб, ҳамма гулларни бир хил узунликдаги гулбандлари тепасидан чиққандек бўлиб кўринадиган соябон гул.

Оддий сутдон – битта ҳужайрадан ташкил топган сутдон.

Оддий тўпгул – гуллари марказий пояда жойлашган, ёнбош новдалардагиси тўла ривожланмаган тўпгул.

Оддий фитоценоз – бир ёки бир неча ўсимлик туридангина иборат фитоценоз.

Оддий фитоценозлар – бир қаватли (ярусли), деярли бир тур ўсимликлардан ташкил топган фитоценоз (масалан, *Phragmitus communis* (Cav.) Trin ex Steud.) нинг фақат ўзидан иборат уюшма.

Оддий чангланиш (*pollinisatio legitimus*) - узун устунчали гулдаги чангнинг қисқа устунчали гулнинг тумшугига тушиши ва унинг акси (алмашма чангланиш). Бунинг акси иллегитим чангланишдир.

Оддий элаксимон пластинка – битта элаксимон жойдан иборат пластинка.

Оддий ўтказувчи боғламлар – сув ўтказувчи трахея ва трахеидлар, фотосинтез маҳсулотларни ўтказувчи элаксимон найларни турли боғламларда бўлиши.

Оддий қалқонча – пастки гулбандлари устки гулбандларидан узоқроқ, шунга кўра, гуллари деярли бир сатҳда жойлашган оддий шингил ҳолидаги гул.

Оддий кўрғон – гулкўрғон бир хил бўлиб, уни бир хил рангда бўялгани.

Ойболтирғон (*Archangelica brericaulis* (Rupr.) Rech.b.) – соябонгулдошлар оиласига мансуб, тоғ, яйловда ўсадиган, эфирмойли кўп йиллик ўт.

Ожут (*Megacarpae orbiculata* B.Fedtsch.) – карамдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Оидиофор – оидий ҳосил қиладиган гифа.

Оидия – базидияли замбуруғлар ва айрим такомиллашмаган замбуруғларда гифаларни парчаланиб, вегетатив кўпайиши учун хизмат қиладиган спора.

Оила – 1. Четдан чангланувчи битта ўсимликни кўпайтириб олинган авлод. 2. Тартиб ва туркум оралиғидаги систематик категория. Оила келиб чиқиши умумий бўлган ўзаро яқин туркумларни бирлаштиради.

Оилалараро белгилар (*character interfamilicus*) – икки оилага мансуб ўсимликлардан келиб чиққан дурагайдаги белгилар. Бу ҳодиса табиатда жуда кам учрайди.

Оксалис (*Oxalis*) – оксалисдошларга мансуб ўсимликлар туркуми.

Оксалисдошлар (*Oxalidaceae*) – кўп йиллик ўт, баъзан дарахт ўсимликлар оиласи. Барглари (ёнбаргчасиз барглари) мураккаб, гуллари икки жинсли ва бешталиқ (ҳам беш қатор), актиноморф. Меваси – кўсакча ёки юмшоқ мева.

Оксиген фотосинтез – кислород ажралиши билан рўй берадиган фотосинтез.

Оксилогигрофитлар – нордон муҳитда ўсишга мослашган гигрофитлар.

Оксилофит – 1. Торф ботқоқликларидаги ўсимлик 2. Нордон муҳитли тупроқларда ўсадиган ўсимлик.

Октада – 1. Дастлабки битта хужайрани бўлиниши натижасида юзага келган 8 та хужайралар гуруҳи 2. Замбуруғлардан *Ascomycetes* синфига мансублардаги аскғмеватана ичидаги одатда 8 та спора.

Октоспор – *Ascomycetes* синфига мансуб замбуруғларнинг мева танасини ичидаги 8 та спорадан биттаси.

Олабута (*Atriplex*) – шўрадошларга мансуб бир йиллик ўт ёки бута ўсимликлар туркуми. Барглари қатор тартибли ва баъзи ҳолларда қарама-қарши жойлашган. Тўда гуллари бошоқсимон тўпгулга йиғилади. Меваси ҳар хил: ёрқин тусли мевалари тезроқ, қора тусли мевалари эса кечроқ етилади.

Олагурвак (*Melo cassaba*). – гурвак қовуннинг қора чипор навларидан бири. Шакли тухумсимон, йирик, оғирлиги 5-10 кг. Пўсти қалин, кўкимтир, қора йўлли, текис ёки бир оз тилимли, сийрак тўрланган. Эти қалин, юмшоқ ва жуда ширин, таркибида 12,6% гача қанд бор. Уруғи йирик, оқ.

Олазамча (*Melo chandalak*) – ҳандалакнинг бир нави. Ясси, оғирлиги 2 кг гача. Пўсти тилим-тилим, банди атрофи озроқ тўрланган. Ранги оч яшил, баъзан оқиш. Гуллари тўқ сариқ, пўсти юмшоқ, қалин; эти тўқ сариқ, қуруқроқ. Таркибида 7,5% гача қанд бор. Уруғи чўзиқроқ, йирик, оқ.

Оланўчоқ (*Melo zard*) – қовуннинг кеч пишар навларидан бири. Шакли тухумсимон учи ингичка, оғирлиги 5-6 кг. Пўсти ўртача қалин, қора-сариқ

йўлли, сертўр. Эти кўкимтир. Таркибида 9,8% гача қанд бор. Уруғи йирик, чўзиқ, сариқ.

Олаҳамма (*Melo zard*) - қовуннинг кеч пишар навларидан бири. Шакли тухумсимон, оғирлиги 17-18 кг гача, баъзан 35 кг га етади. Пўсти текис, бир оз тўрлаган, ранги кўкиш-сариқ. Баъзан тўқ, яшил доғлари бўлади. Пўчоғи қаттиқ. Эти оқ, калин, ширин. Уруғи йирик, энсиз, сариқ.

Олволизор олчазор - раънодошларга мансуб кичик буталар ўсаётган майдон.

Олволи (*лот. Cerasus*) - раънодошлар (атиргулдошлар) га мансуб дарахт ва бута ўсимликлар туркуми. Гуллари соябонсимон тўпгулларга йиғилган. Меваси данакли, ширадор ва нордон.

Олеандр – (*Nerum oleandr L.*) – кутрадошлар оиласига мансуб, доимо яшил, танасининг ҳаммаси заҳарли доривор ўсимлик.

Олейфералар – *Ascomycetes, Basidiomycetes* синфларига мансуб замбуруғларнинг айримларини гифаларидаги мойли гифалар.

Олеопластлар – мой тўпланадиган лейкопластлар.

Олиго – “оз”, “кам” маъноларини англатадиган қўшма сўзлар бўлаг.

Олигоғалин ўсимликлар – шўрланганлиги анча кам шароитларда ўсадиган ўсимликлар.

Олигогалоблар – диатом сувўтларни сувнинг шўрланганлиги Кольбе шкаласига кўра 0-5% бўлганда ўсадиганлари.

Олигомеризация – гулдаги аъзолар сонининг камайиши.

Олигомер гиней – иккита ёки бир нечагина уруғчиси бўлган гиней.

Олигосапроб зона – эриган органик моддалари йўқ, углерод икки оксиди кам, кислород меъёрига етиб боради, турли туман гуруҳ сувўтлари ўсади, уларнинг сони ва биомассаси кўп эмас.

Олиготроф ўсимликлар – озиқ моддалари анча кам бўлган муҳитларда ўса оладиган ўсимликлар, масалан, жийда, чаканда ўсимликлари.

Олигофаглар – бир нечагина тур ўсимлик билан озиқланадиганлар.

Олигоценоз – бир неча турдангина иборат ўсимликлар жамоаси.

Олма – 1. Кўп уруғли ҳўл мева тури. 2. Ҳосил бўлишида тугунча ҳам иштирок этадиган сохта серэт мева.

Олмосўт (*Ranunculus severtzovii* Rgl.) – айиқговондошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган, доривор кўп йиллик ўт.

Олтихона (*Caragana turkestanica* Kom.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган бута.

Олча (*Primus divaricata, P. cerasifera*) - раънодошларнинг олчалар (данаклилар) оилачасига мансуб дарахт ёки бута ўсимлик.

Олғи (*Koralkovia severtzovii* Rgl.) – пиёздошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Омброавтогамия – гулни ёмғир таъсирида ўзини ўзи чанглаши.

Омброфиллар – узоқ муддат давом этадиган, ёғингарчиликларга бардош бера оладиган ўсимликлар, масалан, *Selaginella*, *Tradescantia* кабиар.

Омброфитлар – илдизлари тупрокка чуқур кирмаган, атмосфера ҳавосидаги намлик ҳисобига ўсадиган ўсимликлар.

Оммавий танлаш - дастлабки популяциядан кўп миқдорда ўсимликлар танлаб олиниб, ёмонлари чиқит қилингандан кейин ҳосили бирлаштирилиб келгуси йили бир майдончага экилиши.

Омниопотентлик – алоҳида ҳужайрадан янги ўсимликни ҳосил қила олиш хусусияти.

Омонқора (*Ungernia victoria* Vved.) – чучмомадошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган доривор, кўп йиллик ўт.

Онгсиз танлаш онгсиз саралаш - баъзи ўсимликлар навини (хўжаликдаги фойдали томонларини саклаган ҳолда) онгсиз равишда ўзгартириш жараёни.

Онихомикоз – одамлар ва ҳайвонларнинг тирноқларида *Hypomycetales* тартибининг замбуруғлари ҳосил қиладиган микоз.

Онкогенлар - ҳужайранинг ёмон сифатли ўзгаришига сабаб бўлувчи генлар.

Онколитлар – қадимги кўк-яшил сувўтлар ва бактерияларнинг фаолияти натижасида ҳосил бўлган тошқотмалар.

Онтогенез — 1. Организмнинг индивидуал ривожланиш даври. 2. Организмнинг шахсий ривожланиши бўлиб, уруғланган тухум ҳужайра-зигота ҳосил бўлгандан бошланиб, табиий ўлимгача бўлган давр.

Онтогенезда жинснинг дифференсацияланиши - шахснинг онтогенезида жинсий белгиларнинг ривожланиш жараёни. Ҳар хил жинсли орга- низмларда (шу жумладан одамларда) зигота айрим жинсга мансуб хромосомалар тўпламига эга бўлса ҳам жинсий жиҳатдан индифферент (фарқсиз) бўлади, чунки гонадалари ҳар иккала жинс томонга ривожланиш имкониятига эга. Жинс дифференсацияси жинсий гормонлар таъсирида амалга ошади, аввал жинсий куртаклар, кейин гонадалар ривожланади. Шунинг учун ҳам жинс онтогенезда қайта аниқланиши мумкин. Одам жинсини белгиланишида гормонлар таъсири ҳам кат-тадир. Масалан 46, ХҲ генотипда фенотип аёлларга хос бўлиши мумкин (Моррис синдроми), чунки бунда нишон ҳужайраларида андрогенларнинг рецепторлари бўлмайди.

Онтогенетика феногенетика) - индивидуал ривожланишнинг ирсий асосларини ўрганувчи генетиканинг бўлими.

Онтогенция – алоҳида организмнинг ривожланиш тарихини ўрганадиган биологиянинг тармоғи.

Оо – “тухум”, “тухум ҳужайра” сўзига оидликни билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Ообласт ип – қизил сувўтларнинг карпогонидан чиқиб, цистокарп ҳосил қиладиган ип.

Оогенез – оогонийдан урғочи жинсий ҳужайраларни (тухум ҳужайрани) ривожланиши.

Оогоний – 1. Сувўтлар ва айрим замбуруғларда оогам типда жинсий жараён рўй берадиган урғочилик жинсий кўпайиш ҳосиласи. 2. Муртак ҳужайралардан митоз орқали оосит ҳужайраларини ҳосил бўлиши жараёни.

Оогамия – жинсий кўпайишда йирик ҳаракатланмайдиган тухум ҳужайра ва серҳаракат кичик ҳужайранинг кўшилиши.

Оокинез – тухум ҳужайрадаги митозни уни етилиши ва уруғланишидаги жараён.

Оомицетлар – замбуруғлар бўлимининг синфи. Мицеллийси кўп ҳужайрали, яхши ривожланган сув қуруқликларда тарқалган.

Оопогамия – муртакни редукцияланмаган тухум ҳужайрадан ривожланиши.

Ооспора – оомицетлар синфига мансуб замбуруғларда тухум ҳужайрани антеридий борлиги билан юзага келган, тиним даврини ўтайдиган спора.

Оператор – 1. Оперондаги ДНК нинг бир бўлаги. Репрессор оқсил билан боғланиб опероннинг транскрипсиясини "бўғади". 2. Репрессор оқсил билан специфик бирикиб, оперон транскрипсиясини ифода қилувчи опероннинг олдинги қисми.

Оперон – 1. Оқсил транскрипсиясини тартибга солувчи промотор, оператор, структурали генлардан иборат ДНК қисми. 2. Битта ёки бир нечта структуралӣ генлар ва регулятор элементлардан ташкил толувчи транскрипсия бирлиги.

Оперкулум – мохларда юзага келадиган спорангийсини қопқоғи.

Оперкулят – дискомицет замбуруғларда халтачани очадиган қопқоқ.

Оралиқ бўлиниш – зиготада биринчи бўлиниш бошланишидан олдин, спермийни урғочи ядрога тегиши биланоқ ядроларни бирлашиш ҳолати.

Оралиқ ирсийланиш – доминант ва рецессив аллелларнинг бир хил юзага чиқиши, масалан, Аа – микрофталмия (А – кўз соққасининг меъёрий ўлчами гени, а – анофталмия гени). Бундай ирсийланиш чала доминантлик деб ҳам аталади (доминант аллел рецессив аллелни тўлиқ бўғиб қўймаганлиги учун).

Оралиқ мейоз – споранинг она ҳужайрасида рўй берадиган мейоз.

Оралиқ хўжайин – занг замбуруғларининг (*Uredinales*) ривожланиш даврида фаолиятни бир қисми ўтадиган ўсимлик. Масалан, *Puccinia graminis* замбуруғини ривожланишининг дастлабки давридаги *Berberis* ўсимлиги.

Орбикула – нинабаргли ўсимликлар спородермасининг эктэкзина қаватидаги бир ҳужайрали ҳосилалар.

Органик тиним – тиним ҳолатдаги ўсимликка уни ривожланиши учун қулай шароит яратилганда ҳам уни тиним ҳолатидан чиқмаслиги.

Органогенез – 1. Танани асосий органларини шаклланишини таъминловчи эмбриогенез стадияси. 2. Онтогенез жараёнида органларни шаклланиши ва ривожланиши. 3. Ўсимликларда илдиз, поя, барг, гулларни шаклланиши ва ривожланиши.

Органография – тирик организмларнинг ички аъзоларини тавсифлаш.

Оригинал уруғ – оргинатор томонидар ишлаб чиқарилган уруғлар.

Ореофит – тоғ шароитидаги ўсимлик.

Орнитокапрофил ўсимликлар – кушларнинг гўнги кўп бўлган жойларда ўсадиган ўсимликлар гуруҳи, масалан, *Ramalina* туркумига мансуб лишайниклар кушлар гўнги кўп бўлган тошларда ўсади.

Орнитофилия – ўсимлик гулларини кушлар ёрдамида чангланиши.

Орнитохория – уруғ ва меваларни кушлар ёрдамида атроф муҳитга тарқалиши.

Орографик омиллар – жой рельефи, ёнбағирлик, денгиз сатҳидан баландлик омиллари.

Ортотроп уруғмуртак – микропилеси уруғбанд билан параллел жойланишдан уруғмуртакни уруғмуртакли плацентага кўндаланг жойланиши.

Ортоспермия – қ. қўш уруғланиш.

Ортостих – 1. Мохларда илдизни тик қаторлар ҳолида жойланиши. 2. Пояда бир-бирига қарамағқарши ҳолда супратив баргнинг жойланиши.

Ортотропик – ўсимлик поясининг вертикал – тикка ҳолатда ўсиши.

Ортотроп мохлар – пояси тикка ҳолда ўсадиган мохлар.

Ортотроп таллом – ўсаётган жойи, субстратдан тиккасига кўтарилган таллом.

Ортотроп ҳаракатлар – таъсир этувчининг йўналиши бўйича ўсимликларда рўй берадиган ҳаракатлар.

Орхидология – орхидеядошлар оиласига мансуб ўсимликларни ўрганадиган таксономиянинг тармоғи.

Осма илдизлар муаллақ илдизлар – ҳаводаги намлик ва озик моддаларни ўзлаштирувчи, ҳавода эркин осилиб турувчи ёки қисман тупроқ ва сувдан ташқарида (бевосита ҳавода) ўсувчи илдизлар.

Осмотаксис – айрим замбуруғлар ва сувўтларни муҳитнинг осмотик босимини ўзгаришига кўра ҳаракати.

Осмофил ўсимликлар – катта осмотик босим остида ўсадиган ўсимликлар, уларга шўр кўлларнинг сувўтлари, асалда ўсадиган замбуруғлар мансуб.

Осмофорлар – гулдаги эфир мойлари ажралиб, унга ўзига хос ҳид берувчи безлар.

Осмундалар – папортниклар бўлими полиподиопсидлар синфининг тартиби.

Остеосклерейд – болдир суягига ўхшаб кетадиган, яъни икки учи бироз кенгайган устунсимон склерейд.

Остиола – дейтеромицет замбуруғларнинг пикнида типигаги меватанасидаги тирқиш (тешик).

Остки чок қоринчок (*sutura ventralis*) - уруғчилардаги мевабарг қирғоқларининг туташган жойи.

Остки тугунчали гул пастки тугунчали гул (*flos epigynus*) - уруғчидан юқорида жойлашган гул. Бундай гулларда тугунча пастки, гулнинг бошқа қисмлари эса тугунчага нисбатан устки бўлиб қолади.

Осцилляториялар (*Oscillatoriales* (Elenk.) Starmaew em Kondrat.) – иплари тармоқланмаган ёки сохта тармоқланган. Трихомаси бир қаторли, гомоцит, гетероциста ва акинеталари йўқ (*Cyanophyta, Hormogoniophyceae*) сувўтлар тартиби.

Осцилляция – ўсимликдаги интеграция жараёнларини амалга ошириш.

Оташак (*Ceratocephalus falcatus* (L.) Pers.) – айиқтовондошлар оиласига мансуб, чўл, адир, тоғда ўсадиган захарли бир йиллик ўт.

Оташакпиёз (*Allium capsicum* (Pall.) M.B.) – пиёздошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Откулоқ (*Rumex confertus* Wied.) – торондошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Отқўноқ (*Phleum phleoides* (L.) Simk.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, адирда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Офиоглосеопсидлар – папоротниклар бўлимининг синфи.

Офиоглоссалар – папоротниклар бўлими офиоглоссопсидлар синфининг тартиби.

Офиоглоссопсидлар – папоротниклар бўлимининг синфи.

Очиладиган мева – битта ёки бир неча мевали баргдан ривожланадиган кўп уруғли мева.

Очиладиган мева чатнайидиган мева - пишгандан сўнг ичидаги уруғини сочиш (тарқатиш) учун ёриладиган мева. Ловия, мош, бангидевона, ғўза кўсаги кабилар шундай мевалардандир.

Очилмайдиган мева (*лот. fructus indehiscens*) – 1. Пишгандан сўнг ҳам ёрилмайдиган мевалар. 2. Уруғтугундан ривожланадиган бир уруғли мева.

Очиқ боғлам – поянинг бирламчи ўтказувчи қисмидаги ўзаро биргбири билан боғланмай, ҳар бири алоҳида жойлашган боғлам.

Очиқ куртак – усти қилиқ ҳолидаги парда билан ўралмаган куртак.

Очиқ митоз – ядро мембранаси эриб кетиши билан рўй берадиган митоз.

Очиқ томирланиш – япроқдаги томирланишларнинг бир мунча йирикларини учлари мезофилда биргбири билан туташмаган ҳолдаги томирланиш.

Очиқ тўпгул – марказий пояси гул билан тугалланмаган, ўсиши чекланмаган тўпгул.

Очиқ фитоценозлар – янги турлар келиб ўсиши ва ривожланиши мумкин бўлган фитоценозлар.

Очиқ ўтказувчи боғлам – прокамбийни камбийга бирламчи элементлари шаклланиб бўлганидан кейин айланадиган ўтказувчи боғлам.

Ошиқўт (*Chrozophora obliqua* (Valh.) A.Juss.) – сутламадошлар оиласига мансуб, чўл, адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт.

Ошловчи моддали ўсимликлар – қ. таннидли ўсимликлар.

Ошловчи моддалар (*tannina*) - кимёвий бирикмалар. Ошловчи моддаларнинг асосий гуруҳи ўсимликлардан олинади.

Оқбош (*Karelinia caspica* (Pall.) Less.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Оқ буркун (*Melilotus albus*) - дуккакдорларнинг капалакгулдошлар оиласига мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўт ўсимлик. Бўйи 1,5-3 м га етади. Гуллари оқ.

Оқғурвак (*Melo cassaba*) - гурвак қовуннинг ўрта пишар навларидан бири. Думалоқроқ, йирик (5-7 кг), пўсти қаттиқ, текис оч яшил, баъзан сарғиш, майда тўрланган. Эти қалин, оқ, юмшоқ, ширадор (10,4% гача қанд бор). Уруғи ясси-чўзиқ, йирик ва оқ.

Оқдона туятиш - анорнинг йирик (300—350 г) мевали нави. Асосан, Ўзбекистонда ўсади. Дони ширин, таркибида 14% гача қанд ва 0,5% гача кислота бор.

Оқ вассарға - жайдари узумнинг майизбоп ва винобопнавларидан бири. Гули икки жинсли, ғужуми думалоқ, сариқ, қаттиқ.

Оқ жўхори қўқонжўхори (*Sorghum cernuum*) - жўхориларнинг бир хили.

Оқ йусиннамалар (*Sphagnales*) - йўсинларнинг бир қабиласи. Бу қабиланинг биргина оиласи (*Sphagnaceae*), оиланинг эса фақат бир туркуми (*Sphagnum*) мавжуд.

Оқ замбуруғ (*Boletus edulis*) – базидияли замбуруғлар синфининг пўкакдошлар оиласига мансуб қалпоқчали ва егулик замбуруғлар.

Оқ замбуруғлар - базидиялилар синфига мансуб замбуруғларнинг 3 тури. Барча турларининг қалпоқчалари ботиқ, ранги эса оқ. Иккита тури таркибида куйдирувчи сут шираси бор.

Оқмомиқ (*Puccinellia gigantea* Grassh.) – буғдойдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Оқноввот - қовуннинг эрта пишар навларидан бири, тухумсимон, банд томони тўмтоқ, уч томони эса бир оз бўртиб чиққан, оғирлиги 3-4 кг. Икки учи бир оз буришган, ранги оқ ёки яшил-сарғиш, сийрак тўрланган. Эти кўкимтир, юмшоқ ва жуда ширин (таркибида 12,6% гача қанд бор). Уруғи йирик, чўзиқ ва сариқ.

Оқ нукул - ўрик нави. Эрта баҳорда гуллаб, июннинг охири, июлнинг бошларида пишади. Меваси сарғиш, баъзилари қизғиш доғли, эти сарғиш-оқ, бир оз нордон, туршакбоп.

Оқ парпи (*Aconitum talassicum* M.Pop.) – айиқтовондошлар оиласига мансуб тоғ, яйловда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Оқсасир (*Archangelica tschimganica* Schischk.) – зирадошлар (соёбонгулдошлар) оиласига мансуб, тоғда ўсадиган эфир мойли кўп йиллик ўт.

Оқсеп (*Solenanthus circinatus* Ldb.) – говзабондошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Оқсиллар (*albumenes*) - юқори молекуляр органик моддалар. Мураккаб молекулалари аминокислоталардан тузилган.

Оқсилли вакуолалар – етилган уруғларнинг хужайралари вакуола-сидаги коллоид оқсиллар.

Оқсўхта (*Dactylis glomerata* L.) – буғдойдошлар (бошоқдошлар) оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Оқтикон (*Acanthophyllum elatius* Bge.) – чиннигулдошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Оқ тол сариқ тол (*Salix alba*) - Толдошларга мансуб дарахт. Йўғонлиги 1,5 м га, бўйи 25 м га етади. 100 йилча яшаши мумкин. Қобиғи тўқ бўзранг ва чуқур-чуқур ўймали. Эрта баҳорда, баргларининг ёзилиши билан бир пайтда гуллайди.

Оққалдирмоқ (*Tussilado farfara* L.) – қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб, доривор кўп йиллик ўт.

Оққандим (*Calligonum arborescens* Litv.) – торондошлар оиласига мансуб, қумли чўлда ўсадиган қум ушловчи, ем-хашак чала бута.

Оққундуз (*Echinops caratavicus* Rgl. et Schmalh.) – қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Оққурай (*Psarolea drupaceae* Bge.) – бурчоқдошлар (дуккакдошлар) оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган, доривор кўп йиллик ўт.

Оққурт (*Convolvulus divaricatus* Rgl. et Schmalh.) – печакдошлар оиласига мансуб, қумли чўлда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Оқуруғ - қовуннинг эрта пишар оқ-чипор навларидан. Шакли чўзиқ (35-45 см), оғирлиги 5-8 кг. Пўсти оқ-қора йўлли, ўртача тўрланган. Эти оқ, қалин, юмшоқ, ширадор, таркибида 8,7% гача қанд бор. Уруғи йирик, чўзиқ ва сариқ.

Оқчингил - даштда ўсувчи баъзи буталарнинг умумий номи. Буларга дуккакдошлардан қараған (*Caragana*) туркумининг айрим турлари ва то-матдошларнинг баъзи тиканли турлари (масалан, *Lycium ruthenicum*) ки-ради.

Оқўрик - ўрикнинг Тошкент ва Фарғона вилоятларида учрайдиган нави. Июнда пишади. Оқиш ва ширин.

Оққовун (*Melo ameri*) - қовуннинг эрта пишар навларидан бири. Тухумсимон, пўсти қаттиқ, тилим-тилим, ўртача тўрланган, оқиш, ора-орасида бир оз яшил доғлар бор.

Оққовун-557 - қовуннинг эрта пишар навларидан бири. Тухумсимон чўзиқ (30-45 см), йирик (10 кг гача), пўсти қаттиқ, сертўр, оқ ёки кўкиш-оқ. Эти оқ, ширин, таркибида 10% гача қанд бор. Уруғи сариқ, йирик ва чўзиқ.

Оққош (*Melo zard*) - қовуннинг кечпишар навларидан бири. Тухумсимон, катта (узунлиги 30-45 см, оғирлиги 8-12 кг гача). Пўсти бир оз бу-

ришган, сертўр, қаттиқ, ранги кўкиш-сариқ ёки оч жигар ранг, тўқ яшил доғлари ҳам бор. Эти оқ, қалин, ширин, таркибида 8,5% гача қанд бор. Уруғи йирик, тўқ сариқ.

Оққул (*Melo zard*) - қовуннинг кеч пишар навларидан. Шакли чўзиқ, учи бир оз бўртиб чиққан, оғирлиги 5-7 кг. Пўсти қаттиқ, сертўр, ранги яшил-зарғалдоқ; тўқ-яшил доғлари бор. Эти оч-яшил, қалин, жуда ширин. Уруғи йирик, сариқ.

Оҳаксевар ўсимликлар - сероҳак (серишқор) муҳитда яшовчи ўсимликлар.

Оҳакёқмас ўсимликлар кальцефоблар - сероҳак (серишқор) муҳитни ёқтирмайдиган ёки шундай муҳитда ўса олмайдиган ўсимликлар.

Оқ олабута (*Atriplex cana*) - шўрадошларнинг олабуталар туркумига мансуб кўп йиллик ўсимлик.

Оқ кишмиш - узумнинг майизбоп жайдари нави. Гули икки жинсли, ғужуми (меваси) майда, оқиш.

Оғиз – гултожбаргларнинг тирноқлари ўзаро қўшилиб кетган қисмини гажакка ўтиш жойи.

П

Палак кўкпоя - картошка, сабзи, лавлаги, шолғом каби тугунак хосилли ўсимликларнинг ер юзасида ўсувчи яшил қисми ва қовун, тарвуз кабиларнинг палаклари.

Палео – “қадимги”, “қадимги замонга оид” маъноларини англатадиган кўшма сўзлар бўлаги.

Палеоарктик ареал – Голарктиканинг Евроосиё қисмини эгаллаган ареал.

Палеоботаника – қадимги геологик даврлардаги ўсимликлар олами-ни ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Палеопалинология – қазилма споралар ва гул чангларини ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Палеотроп флористик вилоят – Австралиядан ташқари Шарқий ярим шарнинг тропикларни эгаллаган ҳудуд.

Палеофит – ердаги ўсимликлар эволюциясида галофитни алмаштириб, мезофитга асос солган босқич.

Палеофлористика – палеоботаниканинг қадимги геологик даврларда ўсган ўсимликлар турларини ўрганадиган тармоғи.

Палина – гул чанги донаси, спора.

Палинология – гул чангчи ва ўсимликлар спораларини ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Палисад тўқима – барг мезафилининг юқориги ассимиляцияловчи паренхимаси бўлиб, бир ёки бир неча қават чўзиқ, цилиндр шаклидаги хужайралардан иборат. Улар барг сатҳига нисбатан кўндаланг ҳолда жой-

лашади. Унинг ҳужайраларини пўсти юпқа ва анчагина кўп миқдорда хло-ропластлари бўлади.

Палисадодерма – *Basidiomycetes* синфига мансуб, айрим замбуруғлар меватанасининг юқориги қавати.

Палисад хлоренхима – қ. палисад тўқима.

Палла тузилмаси – диатом сувўтларнинг совути юзасидаги ва ичидаги ёруғлик ва электрон микроскопларда ҳам кўринадиган расмлар.

Палмелла – шилимшиқ билан ўралган кўп миқдордаги ҳужайралар тўплами (сувўтларда).

Пальмалар (*Arecales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи *Arecidae* кенжа синфининг тартиби.

Пальмеллоид тузилиш – ҳаракатланмайдиган, монад тузилмага ўхшаб хивчини бор ёки анча редуцияланган, шилимшиққа ўралган тузилишли сувўтлар. Хивчини ҳаракатланмайди. Бир ҳужайрали ёки колониялар ҳосил қилиб, мустақил ёки бириккан бўлади. Ҳужайралари бир ёки кўп яд-роли.

Пальмеллоид ҳолат – монад тузилишли сувўтларда ноқулай шаро-итда хивчинларини ташлаб ёки ичига тортиб олиб, шу турга хос, ташқи кўринишини йўқотиб қалин шиллиқ билан ўралган ҳолати. Монад ту-зилган сувўтларда яшаш муҳити яхшиланиши билан дастлабки ҳолатига қайтади.

Панданалар (*Pandales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи *Arecidae* кенжа синфининг тартиби.

Панжангўшт, беш-бармоқ (*Vitex agnus-catus*) - Вербенадош (тизимгулдош) ларга мансуб бута. Бўйи 1—4 м га етади. Барглари майда, қарама-қарши жойлашган, панжасимон мураккаб; гуллари рўвак ҳолида. Уруғ ва баргларида қалампир таъми келади.

Панмиксия - популяцияда ҳар хил генотипли шахсларнинг тасодифий эркин чатишиши. Ҳақиқий панмиксия фақат идеал популяцияларда амалга ошиши мумкин. Аммо кўп сонли одам популяцияларида ҳам шартли равишда панмиксия кузатилиши мумкин.

Пантропик ареал – тропик минтақанинг ҳаммасини эгаллаган ареал.

Папилла – яшил сувўтлардан *Volvocales* тартибининг айрим вакилларида ҳужайранинг олдинги қисмидаги пўстни бироз қалинлашган жойи.

Папулоспора – такомиллашмаган замбуруғлардан *Papulaspora* туркуми ҳосил қиладиган тиғиз ўралган гифадан иборат спора.

Пара – “ёнма-ён бўлиш”, “оғиш”, “бирор нарсанинг бўзилиши” кабиларни англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Парабазал тана – тилларанг, қўнғир, сариқ-яшил, эвглена сувўтларининг хивчинларидан биттасини асосидаги стигманинг қаршисидаги дўмпайма.

Парагемиотропизм – япроқни қуёш нуруни бевосита тушишидан қочиши.

Парадерма – *Ascomycetes* ва *Basidiomycetes* синфларига мансуб, айрим замбуруғларнинг псевдопаренхиматоз тўқимасининг юзаси.

Паракарп гинецей – мевабаргчаларининг четлари бир-бирига қўшилган гинецей.

Паракарпий – паракарп гинецейдан ҳосил бўлган мева (*Viola* туркумининг ўсимликларида).

Параклимакс – инсоннинг узок муддат давомидаги таъсирига бардошли формация.

Парамилон – эвглена сувўтлардаги ғамланадиган озик модда, полисахарид.

Парамитоз – энг содда ҳайвонларда рўй берадиган юксак ва тубан тузилишли организмлардаги митоздан фарқланиб, хромосомалари профаза, метафаза ва анафаза даврида спираллашмайдиган ёхуд бирозгина спираллашадиган ҳолат рўй берадиган митоз бўлиниш.

Парамия – эвглена сувўтларидаги ўлчамлари катта донсимон ғамланган моддани М. Шадефо фикрича, парамилонни атамаси.

Парасексуал давра – айрим замбуруғлардаги гетерокариот ядроларни ўзаро қўшилиши ва ажралиши билан рекомбинант ядролар ҳосил бўлиши.

Парасексуал жараён – ирсий жиҳатидан турлича иккита ядронинг қўшилиши.

Парасимбионт – лишайник танасидаги фикобионт (сувўт) ҳисобига озикланадиган замбуруғ.

Параспермия – муртак халтанинг чанг найидаги ҳужайралар ўзаро қўшилмай шимиб олиши.

Параспоралар – қизил сувўтларда жинсиз кўпайишида ҳосил бўладиган ҳаракатланмайдиган споралар.

Парастихия – пояда баргни спирал ҳолда ўрнашиши.

Партеногенез қизлик кўпайиш – жинсий кўпайиш шаклларида бири бўлиб, урғочи гамета оталанмасдан кўпайиши.

Паратей – *Ascomycetes* синфи *Pezizales* тартибига мансуб замбуруғлар апотецийсини чекка қаватини тўқ рангда бўлиши.

Паратрахил паренхима – иккиламчи ксилемадаги ўтказувчи найлар ва трахеал элементлар билан боғланган паренхима.

Парафизлар – қўнғир сувўтлардан *Laminaria* туркумининг талломини устида кўпайиш органларини орасида жойлашиб, уларни ҳимоялайдиган тузилмалар.

Парафилл – айрим мохлар поясидаги панжасимон қирқилган яшил ўсимта.

Парафиллар – айрим бриопсид мохларда поя юзасидаги панжасимон қирқилган яшил ўсимталар.

Парафлагелляр тана – эвглена сувўтларда ёруғликни сезадиган томчи ёки ясси япроқга ўхшаш тана.

Парацит устица – очилиб ёпилувчи хужайраларнинг ҳар бири битта ёки кўпроқ очилиб ёпилувчи хужайраларга нисбатан параллел жойлашган устица. Папоротниклар, қирқбўғимлар ва гнетопсидларда бўлади.

Парентал плацента – гул тугуни ички деворларида узунасига жойлашган плацента.

Паренхиматоз тўқима тузилиш – ипсимон ва турлича йўғонликдаги ип тузилишдаги хужайраларни турли йўналишларда бўлиниши натижасида паренхиматоз таллом юзага келади. Бу билан таллом тузилишининг мураккаблашуви, оддий табақалашмаган пластинкадан (*Porphyra* Ag., *Ulva* L.) ассимиляция, ўтказиш, ғамлаш, таянч вазифаларини бажарадигангача тузулишлилар юзага келади. Бундай тузилиш қўнғир, қизил, яшил сувўтларида учрайди.

Паренхотеста – етилган уруғ пўстидаги паренхима тўқима.

Пареция – мохларнинг баргларида антеридийни бевосита архегонийларни остида жойланиши.

Парихна – қазилма плаунлардаги барглари тушиб кетганидан кейин ҳосил бўладиган ҳаволи тўқима.

Парихнос – папоротникларда липедендрон туркуми япроғидаги тилчасимон қисми тўкилишидан қолган из.

Парма – нинабаргли ўсимликлардан иборат Россиянинг Сибиридаги тоғлар.

Пармачак (*Rubus anatolicus* Focke.) – раънодошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган, меваси истеъмол қилинадиган бута.

Парнассия (лот. *Parnassia*) - қорақатдошлар (қоячидошлар) га мансуб ўсимликлар туркуми.

Парпи (*Aconitum zeravschanicum* Steinb.) – айиқтовондошлар оиласига мансуб, тоғ, яйловда ўсадиган, доривор кўп йиллик ўт.

Партак (*Convolvulus hamadae* Petr.) – печакгулдошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Партикуляция – илдизни узунасига бўлиниши натижасида бир нечта мустақил илдизларнинг ҳосил бўлиши.

Партеногамия – 1. Эмбрионни эркак ядронинг иштирокисиз ривожланиши 2. Ўсимликлардаги меваларни уруғланмасдан ривожланиши.

Партеногенез — уругианмаган тухум хужайрадан муртак ривожланиши.

Партеногенез – папоротникларда (*Marsilia* туркумида) урғочи гаметофитни гаплоид спорадан эмас, диплоид она хужайра спорасидан юзага келиши.

Партеногенетик ривожланиш – сувўтларда урғочи гаметани уруғланмасдан ривожланиши.

Партенокарпия – айрим ўсимликларда уруғланиш рўй бермасдан, уруғсиз меваларнинг ҳосил бўлиши.

Партеномиксис – битта кўпядроли оогонийга иккита урғочи ядрони қўшилиши; партеномиксис ҳақиқий уруғланиш жараёнининг ўрнини бо-сиши мумкин.

Партеноспермия – нинабаргли ўсимликларда уруғ пўстини уруғла-нишсиз ривожланиши.

Партеноспора – диплоид уруғланмаган тухум ҳужайранинг редукци-он ядросидан ривожланган спора. Партеноспора одатда яшил сувўтлардан маташувчиларда, зигомицет, оомицет замбуруғларда юзага келади.

Партов дам берилган ер - бир неча йил давомида қишлоқ ҳўжалиги экинлари экилмай, турли ўсимликлар ўсиб ётган ер. Бундай ер бир неча йилдан сўнг яна шудгорланади ва экин экилади.

Парцелла – фитоценоздаги доминант ва ингредиентли популяция, уларнинг зичлиги, таркибига кўра табақалашган махсуслашган тузилмали қисм.

Парча мева бўлма мева (*mericarpium*) - етилгандан сўнг бир неча бўлакларга бўлиниб кетувчи мевалар.

Пасмо – каноп ўсимлигида *Mycosphaerella linicola* Naum. замбуруғи кўзғатадиган жуда хавфли касаллик.

Пассантлар – фитоценозда мавжуд бўлиб, жуда тез йўқолиб кетади-ган ўсимликлар.

Пастер эффекти – кислород мавжудлигида қандларнинг парчалани-шини тўхтатиб, ундан самаралироқ фойдаланиш.

Патиентлар – яшаш учун курашда ўзларининг чидамликлари боис яшаб қоладиган ўсимликлар.

Патиссон (*Cucurbita pepo* L.) – қовоқдошлар оиласига мансуб, бир йил-лик, экма ўсимлик.

Патлоқ (*Smirnovia turkestanica* Bge.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, кумли чўлда ўсадиган бута.

Патоген – касаллик кўзғатувчи организм.

Патоген бактериялар - ўсимликларда юқумли касалликлар таркатувчи бактериялар.

Патулаторлар – фитоценозда якка турган ҳолда доминантлик қилувчилар (масалан, *Pistacia vera* ёки *Ferula badraketa*).

Пахмоқ - пахмоқдошлар (*Asclepiadaceae*) га мансуб бир қанча ўсимликлар: сутпечак, пахмоқ.

Пахмоқ сертук (*villosus*) - танаси, барги ва бошқа органлари қалин туклар билан қопланган ўсимликлар.

Пахмоқдошлар (*Asclepiadaceae*) - икки уруғ паллалилардан туташ тожли ўсимликлар оиласи; ўт, бута ва лианалардан иборат. Кўпчилигининг барглари қарама-қарши жойлашган, бандсиз, оддий; гуллари икки жинсли, тўғри (актиноморф). Меваси қисман ажралган ва қалдирғоч думига ўхшаган икки баргчадан иборат. Бу ўсимликнинг ички қовиғи (луби) ва анча заҳарли сут шираси ҳам бўлади.

Пахтагулдошлар **ғўзагулдошлар** (*Malvaceae*) - икки уруғ паллалилардан айритождиларга мансуб ўт ва бута ўсимликлар оиласи. Барглари панжасимон ўйма, гуллари йирик, оқ-сарик, пушти, бинафша тусда бўлиб, актиноморф ва икки жинслидир. Косачаси икки қават. Чангчилари чексиз кўп сонли, ипчалари бир-бири билан туташган. Уруғчиси битта. Меваси - қўсак.

Пахинема - мейоз бўлинишнинг профаза I ни зигонема босқичидан кейинги давр. Бу босқичда гомологик хромосомалар бир-бири билан маҳкам боғланган бўлади ва бивалентлар деб аталади.

Пахипикнида – такомиллашмаган замбуруғларнинг қалин пўстли пикнидаси.

Пахтак (*Astragalus sieversianus* Pall.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, тоғ, адирда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Пашмак (*Salsola leptoclada* Gand.) – шўрадошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Пашмакдошлар (*Onagraceae, Oenotheraceae*) - икки уруғ паллалиларга мансуб ва баъзан бута ҳолида ўсадиган ўсимликлар оиласи.

Пашшаҳўр (*Amanita muscaria*) - пластинкадошларга мансуб заҳарли замбуруғ. Оқ доначали қизил қалпоқчага эга. Бу замбуруғни қайнатиб, пашшага қарши қўллайдилар (уни еган пашшалар заҳарланиб ўлади).

Пашшақопқон (*Dionaea muscipula*) - дрозенадошларга мансуб ҳашаротхўр кўп йиллик майда ўсимлик.

Пақ-пақ (*Physalisalkek engi* L.) – томатдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Паҳмоқ - паҳмоқдошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Танасида сут шираси бор. Бўйи 1,5 м га етади. Барги узунроқ, тухум шаклида, гуллари соябон шаклидаги тўпгулга йиғилган, хушбўй, бинафша-қизил. Меваси 10-12 см узунликдаги кўк тусли усти жингалак қўсак ёки дуккак.

Педагамия – вегетатив ҳужайраларни бўлинишидан юзага келган иккита қиз ҳужайрани қўшилишидан юзага келадиган автогам жинсий жараён (Диатом сувўтларидан *Pennatophyceae* синфига мансубларда рўй беради).

Пединомонадалар (*Pedinomonadineae*) – бир ҳужайрали, ассиметрик тузилишли майда яшил, битта латериал хивчинли сувўтлар (*Chlorophyta, Chlorophyceae*) кенжа тартиби.

Пелликула – 1. *Euglenophyta, Xantaphyta* бўлимларига мансуб сувўтларнинг ҳужайраларининг таркиби оқсилдан иборат протопластни ўраган тигиз, терисимон эластик қават. 2. Уруғнинг энг ташқи юпка пардаси.

Пелликула – целлюлоза қоплами бўлмаган сувўтларнинг ҳужайраларидаги плазмолеммани устидаги оқсилли қават. Пелликула эвгленаларда тигиз, эластик, қалинлиги 70 нм гача боради.

Пельтат тангача – папоротниклардаги қалқонсимон тангачалар.

Пенетрантлик – 1. Доминант ёки рецессив ген аллелини гомозигота ҳолатдаги таъсирини намоён бўлиш эҳтимоллиги. 2. Ген таъсирининг фенотипик юзага чиқишининг миқдорий кўрсаткичи, фоизлар билан ифодаланади. Масалан пенетрантлик 50% бўлса мазкур ген 100 шахсдан 50 тасида намоён бўлади. Пенетрантликнинг бир кўриниши жинсга тобе ва боғлиқ белгиларнинг намоён бўлишидир.

Пеннан диатомлар (*Pennatophyceae*) – ҳужайралари биттадан ёки турли кўринишлардаги колония ҳолида, совут симметрияли, баъзилари дорсовентрал, S-симон эгилган, асосан бентосда, турли предметларда ўсадиган сувўтлар (*Bacillariophyta*) синфи.

Пентакотилия – икки уруғ паллали ўсимликларнинг айримларида бешта уруғни бўлиши.

Пентакотилия – муртакда бешта уруғпалланинг бўлиши (кактуслардан опунция ўсимлигида).

Пентациклик гуллар – беш доирали гуллар, яъни иккита доира гулкўрғон, иккита доира чангчилари ва битта мевабарг доираси бўлган гуллар (масалан, *Caryophyllaceae*, *Geranaceae*, *Liliaceae* ва бошқа оилаларга мансуб ўсимликларида).

Пеонгуллар (*Paeoniales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи *Dilleniidae* кенжа синфининг тартиби.

Пептид бог - бир аминокислотанинг амин гуруҳи билан иккинчи аминокислотанинг карбоксил гуруҳи ўртасида боғни ҳосил бўлиши ва бир молекула H_2O ажралиши.

Перга – асаларилар йиғиб личинкаларини боқиш учун уяларига йиғадиган ўсимликларнинг гулини чанги.

Пердоминантлар – мазкур формациядаги барча ёки деярли барча ассоциациялардаги доминант турлар.

Перанемалар (*Peranematales*) – хлорофиллсиз, рангсиз голозой озиқланадиган, ҳужайралари турлича шаклдаги, билатериал ёки ассиметрик тузилмага, метаболик ёки аметаболик (*Euglenophyta*, *Euglenophyceae*) сувўтлар, 17 туркум ва 170 дан ортиқ турлари маълум.

Пери – “шунга ўхшаш”, “шунга яқин”, “олдида” маъноларини билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Периант – юнгерманий жигармохларини архегонийларининг атрофини ўраб турадиган химояловчи парда.

Периантий – поя баргли шохлардаги қопловчи барглар.

Периантий – гулда чангчилар ва уруғчиларни ўраб турадиган қисмлар; жигармохлар архегонийсини ўраб турувчи ёпқич.

Периблема – илдизнинг ўсиш конусидаги бирламчи ҳосил қилувчи тўқималардан иборат паренхима ҳужайраларининг бир ёки бир неча қавати.

Периблема – гулли ўсимликлар поясининг ўсиш нуқтасидаги учта қатламдан ўртасидаги меристема тўқимаси.

Периген устица – ўраб турган ҳужайралари ва очилиб ёпилувчи ҳужайралар она ҳужайраларидан ҳосил бўлмаган устица.

Перигиния – гул ўрни устицадаги ясси ҳосила, унда косаарглари, тожбарглари ва чангчилари бўлган гул.

Перигоний – учки баргларнинг шакл ўзгаришларидан иборат бўлган оддий гулкўрғон (*Betula* туркумининг ўсимликларида).

Перидерма – ўсимликлардаги иккиламчи қопловчи тўқималар мажмуи. Перидерма пўкак (феллема), пўкак камбий (феллоген) ва пўкак паренхимадан (феллодерма) иборат. Перидерма бирламчи қопловчи тўқима – эпидермиснинг ўрнига келади.

Перидий – турли замбуруғларнинг мева таналарини пўсти, у бир ёки кўп қаватли бўлади. Айрим халтачали замбуруғларда муҳим таксономик белги бўлиб ҳисобланади.

Перидиниялар (*Peridinales*) – кўпчилиги денгизларда тарқалган, ҳаракатчан, эпивальва, гиповальва белбоғ мавжуд сувўтлар (*Dinophyta*, *Dinophyceae*) тартиби.

Перикарпий – 1. Замбуруғлардаги меватаналар ёки юксак ўсимликлардаги мевалар пўстининг мажмуи уч қаватдан иборат: юқориги – экзокарпий, ўрта – мезокарпий ва ички – эндокарпий 2. Қизил сувўтларда етилаётган гонимобластларни ўраган юпқа вегетатив тўқима.

Перикарпий – меванинг уруғчи тугунчасини пўстидан юзага келган қисми.

Перимедулла – поя ўзагининг ёғочликка қараган томони.

Перимедуляр тола – айрим ўсимликларнинг марказий цилиндрида ривожланаётган тола.

Перимитотик уруғланиш – зиготадаги биринчи митоз бўлиниш олдидан жинсий ядроларнинг бирлашиши.

Перина – микро- ва мегаспораларни қоплаган пўстнинг энг ташқи қавати.

Перинуклеар бўшлиқ – ядронинг қўш мембранаси орасидаги бўшлиқ.

Периплазма – *Peronosporales* тартибига мансуб замбуруғларнинг оогоний ва антеридийларининг цитоплазмасидаги периферик тирқишли қават.

Перипласт – криптофит сувўтларнинг ҳужайрасини қоплами, ички оксил таркибли ва қўшимча ташқи плазмолемма устида жойлашадиганидан иборат, унинг тирқишлари бўлади.

Перисперм – вояга етган уруғлардаги ғамланган, муртакни ўсиши даврида фойдаланиладиган озиқ модда.

Перисперм – уруғдаги муртакни униш даврида фойдаланадиган ғамланган озиқ модда.

Периспорий – қ. перина.

Перистом – мохларнинг кўсагини юқорисидаги бир қатор (оддий перистом) ёки икки қатор (қўш перистом) жойлашган тишчалар, уларнинг

гигроскопик ҳаракатлари туфайли қутичадан спораларнинг сочилиши амалга ошади.

Перистомиум – хлоропластларнинг пўсти, қобиғи.

Перитроф микориза – замбуруғни илдиз тўқимасига кирмай, уни ўраб олишидан ҳосил бўлган микориза.

Перифизлар – 1. Замбуруғлар ва лишайникларнинг перитецийларидаги стерил калта ипсимон гифалар 2. Занг замбуруғларининг пикнидаларини устицаларидан чиқиб турадиган стерил гифалар.

Перифитон – 1. Кемалар, қайиқлар, сув юзасида қалқиб турган предметларга ёпишиб ўсадиган сувўтлар гуруҳи. 2. Сув қаъридаги, сув тагидан кўтарилиб турадиган тирик ёки ўлик субстратлардаги ўсимликлар мажмуи.

Перифитон сувўтлар – сув юзасида қалқиб юрган предметлардаги сувўтлар гуруҳи. *Ulothrix Kuetz.*, *Oedogonium Link*, *Apha nochete A.Br.*, *Hydrurus Kirchn*, *Phaeothamnion Lagerh*, *Characium A.Br.*, *Gomphonema Ag.* каби туркумларга мансуб сувўтлар перифитонни ташкил қилади.

Перихеций – мохларнинг кўпчилигида бир гуруҳ архегонийларни ўраб олган махсус ёпқич.

Перицикл – ўсимликларнинг марказий цилиндрини ташқи қавати. Перицикл узунлиги 0,5 м гача етадиган толага айланади. Перицикл феллогенга табақалашади.

Перициклик тола – поядаги марказий цилиндрни ташқи чегарасида тўпланган флоэмадан ҳосил бўлмайдиган тола.

Перицит устица оғизча) – 1. Очилиб ёпилувчи ҳужайралар битта қўшимча ҳужайра билан тўла ўралган устица, фақат папоротникларда бўлади. 2. Битта ёрдамчи қўшимча ҳужайра билан ўралган, фақат папоротникларда учрайдиган устица.

Перициклик склеренхима – поядаги марказий цилиндрнинг ташқи чегарасида жойлашган ва флоэмада шаклланмайдиган склеренхима.

Пероксисома – митохондрийларга ўхшаб, ҳужайрадаги кислородни боғлайди, оксидланиш жараёнларини амалга оширадиган мембранали 0,15-0,25 мкм органелла.

Пертениция – дарахтлардан иборат ўсимликларни ташқи шароитига таъсири.

Перфорация – лишайниклар талломининг юзасидаги майда доира ёки овалсимон тешиklar.

Перфорациялар – диатом сувўтларнинг паллаларини юзасидаги параллел, радиал-симметрия ва конвергент йўналишлардаги чизгилар. Баъзан ўзаро кесишади, протопластни ташқи муҳит билан боғловчи тирқишлар.

Печак (*Convolvulus arvensis*) - печакдошларга мансуб кўп йиллик бегона ўт.

Печакдошлар (*Convolvulaceae*) - икки уруғ паллалилар синфидан туташтожиларга мансуб ўсимликлар оиласи. Барглари кетма-кет

жойлашган. Бутача ва ўралиб ўсувчи ўтлар. Гуллари якка ёки кичик-кичик тўпгулларга йиғилган, икки жинсли. Шонаси катта ва тўғри, карнайсимон. Меваси - қўсакча.

Печакгул (*Wistaria, Glycine sinensis*) - дуккакдошларга мансуб ўрмаловчи бута ёки дарахтлар туркуми. Қобиғи қорароқ кулранг, шохлари осилиб ўсади; барглари тоқ патсимон; гули шингилларга тўпланган, хушбўй. Ҳосили - дуккак.

Пигментация - бўёвчи моддаларни (пигментлар) ўсимликларнинг турли тўқималарининг устида тўпланиши. Бу одатда яшил, сариқ рангларда бўлади. Гуллар ва баргларнинг ранги хужайра ширасининг пигментлари - антоциан ва флавоноидлар таъсирида содир бўлади. Мевалар ва уруғларнинг пигментациясини меланинлар ҳосил қилади.

Пиёз (*Allium*) - лоладошларга мансуб бир паллали ва кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Пиёз бошпиёз (*bulbus*) - ўсимликнинг ер остида ёки ер устида жойлашган қисқа новдаси. У ясси ўққа ва метаморфозланган этдор баргларга эга. Бу барглар озиқ моддаларига анча бой. Пиёзбошдан ўсимликнинг гулловчи пояси ўсади. Ўқининг қуйи қисмидан эса қўшимча илдизлар ўсади. Пиёзтугунак шу оиланинг кўпчилик турларига хос белгидир. Пиёз сукукулент (серсув) бўлганлиги туфайли қурғоқчиликка яхши чидайди. Баъзан айрим турларнинг барг қўлтиқлари ёки тўпгулларида пиёз куртаклари ҳосил бўлади. Бу куртаклар вегетатив урчиш учун хизмат қилади. Саримсоқ ва лилия сингари турларининг пиёзи бир неча бўлакчалардан (пиёзчалардан) иборат.

Пиёз оққаррак говтикан - пиёзнинг кўп йиллик турларидан бири.

Пиёз туби (*leucus*) - пиёзнинг ости, туб қисми, асосий пояси, ўзгарган барглари зич ўрнашган пояси.

Пиёзчали ўсимликлар (*plantae bulbosus*) - ҳар хил оилаларга мансуб, тубида пиёзча ҳосил қилувчи ўсимликлар. Пиёзчали ўсимликларнинг ёввойи турларига бойчечак, лилия (пиёзгул), пиёз, лола, нарцисс, чучмўма кабилар, элма турларига сабзавот пиёзи, саримсоқ, дориворлик хусусиятига эга бўлган денгиз пиёзи, хушманзара пиёзгул, лола, нарцисс, чучмўма ва бошқа шу кабилар киради.

Пикопланктон - катталиклари 0,2-2 мкм келадиган, океан ва денгизларда тарқалган фотосинтезловчи организмлар.

Пикноконидиялар - пикнидияларда ривожланадиган жинсиз кўпайиш натижасида юзага келадиган, одатда рангсиз бир хужайрали кичик ўлчамли, юпка пўст споралар.

Пикноксил поя - очиқ уруғлилардан гнетопсидалар синфига мансуб ўсимликларда пўстлоқ ва ўзак бир мунча ингичка, иккиламчи ёғочлик яхши ривожланган ва тигиз поя.

Пикносклероций - пикнидалари бўлган склероций, масалан такомиллашмаган замбуруғлардан сферопсидал *Phyllostictina carpogena* Shear. замбуруғида.

Пилеолус – юксак базидиомицет замбуруғларнинг кичкина соябони.

Пингвикула (*Pinguicula*) - пуфакдошларга мансуб ҳашаротхўр ўт ўсимликлар туркуми.

Пиндик ўрмон ёнғоғи (*Coryllus*) - қайиндошларга мансуб буталар (баъзан дарахтлар) туркуми. Барглари қатор тартибли, тухумсимон ва тўкилувчан; гуллари икки жинсли, барг ёзмасдан олдин очилади. Меваси - ёнғокча. Эрта баҳорда гуллайди.

Пинопсидлар – очиқ уруғли ўсимликлар бўлимининг синфи.

Пионном – такомиллашмаган замбуруғларнинг жинссиз кўпайишида шилимшиқли конидияли сийрак мицеллий гифаларида ривожланиши.

Пирамимонадалар (*Peramimonadineae*) – бир ҳужайрали радиал, билатериал, моноғ ёки ассиметрик тузилишли 4-8 изоконт ёки 2-3 гетерокант ва гетеродинамик хивчинли сувўтлар (*Chlorophyta*, *Chlorophyceae*) кенжа тартиби.

Пирений – лишайниклар перитецийсининг сувўтлар ҳужайралари бўлмаган ички қавати.

Пиреноидлар – сувўтларнинг кўпчилигини ҳужайрасидаги ва *Anthocerotales* тартибига мансуб жигармохлардаги органоид, одатда юмалоқ, хлоропластлар ичида бўлиб, унда крахмал тўпланади.

Пирола (*Pyrola*, *Pirola*) - пироладошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Илдизпояли, қалин баргли; меваси - майда уруғли кўсакча.

Пироладошлар (*Pyrolaceae*) - ёпиқуруғтоифа ўсимликларга мансуб икки паллали ўсимликларнинг кичик бир оиласи. Кўп йиллик кичикроқ ўтлардан ёки хлорофилсиз ўт сапрофитлардан иборат. Барглари доим яшил, гуллари икки жинсли, 5 доирали, шингилларга тўпланган. Шонаси актиноморф. Меваси - кўсакча (кўп уруғли майда кўсакча).

Пирофит – вақти-вақти билан ёнғин бўлиб турадиган жойда ўсадиган ўсимлик.

Писта қарағай (*Pinus sibirica*) - Осиё (сибирь) ва европа тоғларида тарқалган қарағайлар тури.

Питомник – ёш ўсимликлар ўстириладиган жой.

Плагииатроп мохлари – пояси ер бағри бўйлаб кетадиган мохлар.

Плагииотропизм – ўсимликнинг бирор қисмини таъсирловчига нисбатан у ёки бу бурчак ҳосил қилиб ўсиши.

Плагииотроплик – ўсимлик поясини горизонтал ҳолда ўсиши.

Плагииотроп новдалар – субстрат юзасига нисбатан параллел ҳолда йўналишда жойлашган новдалар.

Плагииатроп таллом – субстрат бўйлаб горизонтал жойлашган, йўналган таллом.

Плагииотроп ўсиш – ўсимликнинг аъзолари (масалан, новдани) горизонтал йўналишда ўсиши.

Плагииатроп ҳаракатлар – таъсир этувчининг йўналишига нисбатан ҳоҳлаган бурчак остидаги ўсимликлардаги ҳаракатлар.

Плагиотроф поя – ўсаётган ерига нисбатан горизонтал ҳолда ўсаётган поя.

Плазматик ирсият – ирсий ахборотларни плазмадаги ирсий структура элементлари орқали берилиши.

Плазида - хромосомадан ташқарида жойлашган ўз-ўзини репликация қила оладиган ниҳоятда кичик ҳалқали ДНК молекуласи.

Плазмидалар эписомалар) - қисқа ДНКдан ташкил топган, мустақил редупликацияланадиган қўшимча ҳалқасимон хромосомалар. Бактериал ҳужайраларда уларнинг мавжудлиги антибиотиклар ва сулфаниламидларга чидамлилики таъминлайди. Айрим плазмидаларнинг бактерия нуклеоидлари таркибига бирика олиш хусусиятлари генларни кўчириб ўтказишда (трансгенез) вектор сифатида фойдаланишга имкон беради.

Плазмогенлар – 1. Она организм орқали ирсийланадиган (митохондрия, ўсимликларда пластида) генлари. 2. Она линияси орқали ирсийланувчи - цитоплазма генлари (митохондрия, плазмидалар генлари).

Плазмон - цитоплазмада жойлашган ҳужайранинг ирсий информацияси.

Плазмодий – *Mycophycetes* бўлимига оидларнинг вегетатив танаси. Одатда шилимшиқ, кўп ядроли протоплазмадан иборат, амебоид ҳақатланади.

Плазмодиофоромицетлар (*Plasmodiophoromycetes*) – миксомицетларнинг синфи, икки хивчинли зооспораси, миксамеба ва плазмодий типдаги талломи билан характерланади.

Плазмодесмалар – қўшни ҳужайраларни ўзаро боғловчи цитоплазматик ип ёки каналлар, улар барча юксак ўсимликларга ҳамда кўп ҳужайрали сувўтларга хос ҳисобланади.

Плазмолемма – ҳужайра цитоплазмасини мембрана билан чегараланган қисми.

Плазмолиз – тирик ўсимлик ҳужайрасидаги протопласт пўстини ҳужайра деворидан ажралиши туфайли ҳажмининг камайиши. Плазмолиз концентранган тузларнинг эритмалари, қандлар, глицерин каби осмофол моддалар таъсирида содир бўлади.

Плазмоспора – замбуруғларнинг спорангийсида ҳосил бўладиган ёпишқоқ спора.

Плакор ўсимликлар – текис ёки бироз тўлқинсимон кўринишдаги, одатда сойлар оралиғидаги чимли жойларнинг ўсимликлари.

Планогамета – хивчинлари ёрдамида ҳаракатланадиган жинсий жараёнда иштирок этадиган гамета.

Планогаметалар – сувўтларнинг ва замбуруғларнинг айримларидаги хивчинлари ёрдамида фаол ҳолда ҳаракатланадиган гаметалар (жинсий ҳужайралар).

Планозигота – 1. Маълум муддатгача хивчинларини сақлаб, вегетатив ҳужайрага ўхшайдиган зигота. 2. Замбуруғ ва сувўтларнинг

айримларидаги зиготада гаметаларни қўшилишидан кейин хивчинларни сақланиб қолишидан ҳаракатланадиган зигота.

Планокок – кўк-яшил сувўтларидан ажраладиган гормогонийларга ўхшаб ҳаракатланади.

Планктомицетлар – чучук сувлар ёки шўр сувларда мустақил ҳолда яшайдиган замбуруғлар (микопланктон).

Планктон – бутун ҳаёти давомида сув қаърида яшаб, сув оқимидаги организмлар (ўсимлик, ҳайвон, бактериялар) мажмуи.

Планктон тўри – сувўтларни сув ҳавзаларидан филтрлаб оладиган мослама. Халқа ва унга тикилган конус шаклидаги № 77 ли шойи ёки капрондан тўқилган бўлиб, 1 см² юзада 5929 катакча мавжуд.

Планктофитлар – планктондаги микроскопик ўсимликлар.

Пластидом – ҳужайранинг генетик элементларини пластидлардаги мажмуи, пластидлар орқали ирсият амалга оширилади.

Пластидома – ҳужайрадаги барча пластидларнинг мажмуи.

Пластинкасимон замбуруғлар – пластинкасимон гименофорли базидиомицет замбуруғларнинг агарикалар (*Agaricales*) тартибига мансуб замбуруғлар. Мева таналари кўпинча этдор, банд ва соябондан иборат бўлади.

Пластинкасимон колленхима – кўндаланг кесиги тўғри бурчак кўринишида бўлган ҳужайралардан иборат колленхима.

Пластохрон – пояда барғни жойланишида иккита барғни пайдо бўлишининг орасидаги вақт.

Пластохрон – новдада барғларни навбат билан ҳосил бўлишининг орасидаги вақт, муддат.

Плацента – уруғчи тугунчасининг уруғмуртак ҳосил бўлиб етилгунча шу жойда қоладиган қисми.

Плацентация – плацентанинг уруғ тугунчадаги жойланиш характери.

Плацентохалаза – халазани анча ўсиб кетиши ва уни анча ўсиб кетган плацента билан қўшилиши.

Плеврокапсалар (*Pleurocapsales* Geitl.) – колониялар (ипсимон ҳам) ҳосил қиладиган, ҳужайралари сирпанадиган ёки тик турувчи, баъзан эндолит, кўп ҳолларда рангсиз шилимшиқли битта оиладан иборат (*Cyanophyta*, *Chamaesiphonophyceae*) тартиби.

Плевроспора – *Basidiomycetes* синфига мансуб замбуруғларнинг базидияларни ёнбош юзасида ҳосил бўладиган базидиоспора.

Плейоксения – текинхўр замбуруғни бир неча турга мансуб ҳўжайин ўсимликларни зарарлай олиш ҳодисаси.

Плейомормизм – бир замбуруғнинг ҳаёти даврида турли хил жинссиз кўпайиш спораларини маълум тартибда ҳосил қилиши.

Плейоморфизм – бир турга мансуб замбуруғларда бир неча типдаги спораларнинг бўлиши.

Плейотропия – 1. Бир геннинг икки ва ундан ортиқ белгиларнинг фенотипда намоён бўлишига кўрсатган таъсири. 2. Битта геннинг кўп

белгига таъсир қила олиш хусусияти - геннинг кўп томонлама таъсири. Унинг классик мисоли Марфан синдромидир. Плеётропия бирламчи ва иккиламчи бўлиши мумкин.

Плейохазий тўпгул – қўш шулалаи тепа гул; битта гул чиқарган ҳар бир пояўқдан иккитадан ортиқ ёнмаёғён турган ҳамда гулларнинг очилиш ва шохланиш тартиби бир хил бўлади.

Плейстон – сувнинг юзасидаги, сув остига бирикмайдиган сув организмларининг мажмуи.

Плейстон ўсимликлар – танасини бир қисми сувда, бошқа қисми ҳавода бўладиган ўсимликлар.

Плектенхима – замбуруғ мицеллийсининг тиғиз чигалидан ҳосил бўладиган тўқима.

Плектодерма – замбуруғларнинг мева танасини тиғиз юзаси.

Плектостела – актиностеладан такомиллашиб, ксилемаси алоҳида яси қисмларга ажралиб, бир-бирига параллел ёки радиал жойлашган стела.

Плерома – апикал меристеманинг марказий қисмида жойлашган ги-стоген зоналардан бири.

Плерома – гулли ўсимликлар поясининг ўсиш нуқтасидаги ички қават, у перицикл – марказий цилиндр, ўтказувчи тўқималар ва ўзак боғлағичини ҳосил қилади.

Плетизмоталлюс – 1. Қўнғир сувўтларнинг микроскопик тузилишли спорофити, унда кўпуюли спорангийлар жойлашади. 2. Қўнғир сувўтларнинг протонемасида кўпайиш органини ҳосил бўлиб, вақт ўтиши билан вертикал талломни ҳосил бўлиши.

Плетизмоталпес – 1. Спорофитдан ҳосил бўлган спорани унишидан юзага келган ипсимон ёки япроқсимон ҳосилада вертикал жойлашган таллом 2. Қўнғир сувўтлардаги протонемада дастлаб кўпайиш қисмларини, кейин вертикал ҳолдаги талломни юзага келиши.

Плюмбагалар (*Plumbaginales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Caryophyllidae* кенжа синфининг тартиби.

Плюмула – уруғмуртакнинг уруғпалласи устидаги эмбрионал ҳолдаги ниҳол.

Плюривор – турли ҳўжайинлар ва субстратларда ўсувчи.

Пневматода – ҳўжайралар оралиғини ташқи атмосфера билан боғлайдиган қопловчи тўқимадаги тирқиш.

Пневматофорлар – айрим сув ва ботқоқликдаги ўсимликларнинг на-фас олиш учун хизмат қиладиган илдизлари.

Пнейматоид – ҳўжайралар оралиғидаги ҳаво ўтказувчи қисм.

Подокарпий – гинофорадаги мева.

Подокарпалар – очиқ уруғли ўсимликлар бўлимининг нинабаргли-лар синфининг тартиби.

Подостемалар (*Podostemales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Rosidae* кенжа синфининг тартиби.

Подеция – *Cladonia* туркуми лишайнигидаги вертикал йўналган шохланган ўсимталар.

Пойкилогидрид ўсимликлар – ўзларидаги сув режимини бошқара олмайдиган атроф-муҳитдаги шароитга кўра бўкадиган ёки қурийдиган сувўтлар, замбуруғлар, лишайниклар, мохлар ва баъзи гулли ўсимликлар.

Пойкилогидрид ўсимликлар – танасидаги сув миқдорини ўзи назорат қилиб бошқара олмайдиган ўсимликлар. Уларни буғланишга тўсқинлик қиладиган анатомия жиҳатидан тузулишлар, масалан, устицалари йўқ.

Пойкилогидрик ўсимликлар – сув танқислигига энг кўп чидайдиган ўсимликлар.

Пойкилоксерофит – ўзининг сув режимини назорат қилмайдиган қурғоқ муҳит шароити ўсимлиги.

Пойкилоксерофитлар – ўзларидаги сув режимини бошқара олмайдиган, узоқ муддат давом этадиган қурғоқчиликни цитоплазмасидаги хусусиятларга кўра чидам бера оладиган ўсимликлар. Танасидан сувни йўқолиши билан моддаларнинг алмашинув жараёнлари тўхтади ва ўсимлик анабиоз ҳолга ўтади.

Поли – «кўп», «ҳар томонлама», «турли туман» маъноларини билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Полиандрия – битта ўсимликнинг гулидаги уруғчи тумшукчасини кўп ота формалари билан чангланиши.

Полиарх – протоксилем боғламлари ёки протоксилем қутблари кўп бўлган илдизнинг бирламчи ксилемаси.

Полиарх илдиз – бирламчи ксилемадаги нурсимон боғламлар кўп йўналишда радиал жойлашган илдиз.

Поливариант ривожланиш – кўк-яшил сувўтлардан *Hormogonophyceae* синфига мансубларда атроф-муҳит шароитларининг таъсирида онтогенезнинг турли даврларида ҳам рўй берадиган кўпайиши.

Полигалин – шўрланганлиги 18-30% бўлган сув ҳавзалари.

Полигалин ўсимликлар – шўрланганлиги кучли даражада ҳам ўса оладиган ўсимликлар.

Полигалоблар – Кольбе шкаласига кўра, диатом сувўтларни сувнинг шўрланганлигига кўра 40% ортиқ шароитда ўса оладиганлари.

Полигала (*Polygala*) - полигаладошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Барглари қатор тартибли; гуллари шингил бўлиб тўпланган, икки гулкўрғонли, зигоморф. Косачасида 5 та косачабарги бор. Шулардан 2 та ички косачабарги йирикроқ, қолганлари майда. Меваси косачабарг билан бирга анча каттадек туюлади, шунинг учун улар «қанотлар» деб ҳам аталади. Тожи 5 та гулбаргдан иборат. 8 та гул чангчиси икки тўп бўлиб жойлашган. Меваси - икки чаноқли кўсакча.

Полигаладошлар (*Polygalaceae*) - айритождиларга мансуб оила. Кўпчилиги ўт, айримлари бута, дарахт ёки лиана. Барглари оддий, қатор тартибли ва текис қирғоқли (ёнбаргчаларсиз). Гуллари икки жинсли ва зигоморф, бошоқ ёки шодаларга тўпланган. 5 та косачабарги (шулардан 2

таси йирик тожбарг шакли ёнбаргча) ва 5 та тожбарги ҳамда 8 та чангчиси бор. Уруғчиси икки чанокли, устки; меваси - кўсакча.

Полигам ўсимликлар полигамлар (*lot. polygamus*) - ҳам икки жинсли, ҳам бир жинсли гуллари бўлган ўсимликлар. Уларнинг баъзиларида икки жинсли ва эркак гуллар, айримларида эса, аксинча, икки жинсли гуллари билан бир қаторда ҳам эркак, ҳам урғочи гуллар бўлади.

Полигам ўсимликлар - икки жинсли гуллари билан бирга бир жинсли гули ҳам бўладиган ўсимликлар (*Acer* туркумининг ўсимликларида). Уруғчили бир уйли (*Parietaria officinalis* L.) ва чангчили бир уйли (*Veratrum lobelianum* Bernh.) ўсимликлар мавжуд.

Полидерма - тирик протопластли суберинлашган ва суберинланмаган ҳужайралар навбат билан жойлашган ҳимояловчи тўқиманинг тури.

Полидактилия - кафт ёки панжада бармоқлар сони ортиқлиги.

Полидиойкистлар - эркак ва урғочили гуллари турли индивидларда бўладиган ўсимликлар (*Saponaria* ва *Silene* туркуми ўсимликларида).

Полиз экинлари - Қовоқдошларга мансуб ўсимликлар. Буларга қовун, тарвуз ва қовоқ кабилар киради. Улар, одатда, ёйилиб, ўрмалаб ёки чирмашиб ўсади.

Поликарплар - ҳаёти давомида бир неча марта гуллайдиган, кўп йиллик ўсимликлар (дарахтлар, буталар ва ўтлар).

Поликарп ўсимлик - ҳаёти давомида кўп марта гуллаб, мева берадиган ўсимлик.

Поликотилия - 1. Уруғда иккитадан ортиқ уруғпалласи бўлган уруғмуртак. 2. Ўсимликларда бир неча уруғпаллани ривожланиши.

Полимер генлар - белгининг намоён бўлишига бир хил фенотипик таъсир кўрсатувчи ноаллел генлар. Лотин алфавитининг бир хил ҳарфлари билан ифодаланади (аллел бўлмаса ҳам): A_1A_2 , a_1 , a_2 ва шунга ўхшаш.

Полимер гул - жуда кўп аъзоли гул (*Sempervivum tectorum* L. ўсимлигида).

Полимерия - 1. Организм бир белгисининг ривожланишига бир қанча аллел бўлмаган генларнинг ўхшаш таъсири. 2. Бир нечта геннинг битта белгига таъсири. Полимериянинг таъсири 2 хил бўлиши мумкин: 1. Кумулятив - ҳар бир ген таъсири қўшилиши (одамда тери пигментацияси). 2. Нокумулятив - бунда белгининг юзага чиқиши учун полимер генлардан бирининг мавжудлиги кифоя қилади.

Полимеразалар - кичик молекулали бирикмалардан полимер бирикмаларнинг ҳосил бўлишини таъминловчи ферментлар.

Полимонойкистлар - икки жинсли, урғочили ва эркак гулларини битта ўсимликда бўлиши (*Araliaceae* ва *Orchidaceae* оилаларининг ўсимликларида).

Полиморфлик - тур доирасида бир биридан ташқи кўриниши билан ажралиб туришлик; бу ҳолат туганак бактерияларда яққол намоён бўлади.

Полиоикстлар – барча жинсдаги гулларни битта ўсимликда бўлиши (*Saponaria* ва *Silene* туркумларида *Caryophyllaceae* оиласидан).

Полиоплазма – протоплазмани донатор қавати.

Полипептид занжир - пептид боғли 10 дан ортиқ аминокислоталардан иборат занжир.

Полипеталия – гулдаги тожбарглarning сонини кўпинча чангчилар ҳисобига кўпайиши.

Полиплоидия – 1. Организм гаплоид хромосомалар йиғиндисининг каррали ортиши билан боғлиқ бўлган ирсий ўзгарувчанлик. 2. Гаплоидга нисбатан ҳужайрасида кўп марта хромосомалари кўп бўлган ўсимлик. 3. Уч ва ундан ортиқ хромосома тўпламига эга ҳужайра, тўқима, организм. 4. Хромосомалар гаплоид тўпламининг икки ёки уч ҳисса ва ундан кўп марта ортиши. 5. Хромосомалар гаплоид тўпламининг бутунлигича кўпайиши билан характерланадиган геном мутацияси (2г -- 2г --- триплоидия 4г --- тетраплоидия). Унинг сабаби ҳужайранинг бўлиниши вақтида хромосомаларнинг ажралмай қолишидир. Полиплоидияни сунъий ҳосил қилиш ҳам мумкин. Одамларда бундай мутациялар эмбриогенездаёқ ўлимга сабаб бўлиши мумкин (чунки муҳим тизимлар аномалиялари кузатилади).

Полипод (*Polypodium*) - қирққулоқтоифа ўсимликларнинг бир туркуми; илдизпояси тупроқ орасида ўсадиган кўп йиллик ўт ўсимликлар. Барглари текис ёки патсимон қирқилган.

Полиподиопсидлар – папоротниклар бўлимининг синфи.

Полипоидиелар – папоротниклар бўлими полиподиопсидлар синфининг тартиби.

Полисад қават – лишайник талломининг пўстлоғида замбуруғ гифаларидан иборат қават.

Полисапроб зона – оқава сув ташланадиган жой яқинидаги аэроб шароитда оқсил ва углеводларни парчаланиши рўй берадиган зона. Кислород кам, сувўт бўлса ҳам оммавий ривожланган ҳолда бўлади.

Полисапробионтлар – органик моддалар билан кучли даражада ифлосланган сувлардаги сувўтлар.

Полисифония типидagi ривожланиш – қизил сувўтларини ривожланишида гаметофит ва спорофитни айнан ўхшаш тузилишли бўлиши билан ривожланиши.

Полисоматия – битта ўсимликда ёки битта тўқимада бир пайтда диплоид ва полиплоид ҳужайраларнинг бўлиши.

Полиспермия – муртак халтачадан уруғ ҳужайра ва иккиламчи ядрони ўнтагача спермий билан уруғланиши.

Полиспора – қизил сувўтларда битта спорани бўлинишида 28 тагача юзага келадиган споралар.

Полиспория – кўп миқдордаги спораларни ҳосил бўлиш ҳодисаси, аynиқса *Ascomycetes* синфига мансуб замбуруғларда аскда 8 ва ундан ортиқ спораларнинг бўлиши.

Полител – ринофитлардаги телом ва ризомоидлардан иборат тузилма.

Политения – ДНК молекуласининг ажралмасдан кўп марта иккиланиши гигант хромосоманинг ҳосил бўлишига олиб келади. Бундай политен хромосомалар аберрацияларни ўрганишда ва генлар картасини тузишда қулай объект ҳисобланади.

Политен хромосома – ҳужайра бўлиниш мобайнида хроматидаларнинг бир-биридан ажралиб кетмаслиги туфайли ҳосил бўлган гигант хромосомалар.

Политомия – новдани учидан кўп йўналишларда шохланиши.

Политрихлар – мохлар бўлими бриопсидлар синфи бриидлар кенжа синфининг тартиби.

Полифағлар – турли оила, тартиб ҳатто турли синфларга мансуб ўсимликларда текинхўр ҳолда ривожланадиган замбуруғлар, улар турли озиқ манбаларига мосланишган.

Полифилия – қайсидир бир гуруҳ организмларни келиб чиқиши турли бир неча аجدодлардан деб ҳисобланадиган тушунча.

Полихория – у ёки бу ўсимликни ўзининг уруғи, меваларини бир неча усуллар билан тарқата олиш хусусияти.

Полихроизм – битта тур доирасида гуллари турлича рангда бўладиган ўсимликларнинг бўлиши, уларнинг ташқи кўриниши бир хил бўлганида ҳам.

Полиценоз – таркиби жуда кўп ўсимликлардан иборат бўлган уюшма.

Полицентрик хромосома – центромерлари бир неча бўлган хромосома.

Полициклик монокарплар – вегетатив фазаси бир неча йиллар давом этадиган монокарп ўсимликлар. Асосан ўт ўсимликлар (*Libanotis intemedia* Rupr.), баъзи дарахтлар (*Bambusa vulgaris*).

Полициклик новдалар – гулли ўсимликларнинг кўп йил яшайдиган новдалари.

Полициклик сифоностела – ички ўтказиш системаси бўлган такомиллашган сифоностела.

Полиэмбриония – бир уруғда кўп миқдорда уруғмуртакнинг бўлиши.

Полемониалар (*Polemoniales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Asteridae* кенжа синфининг тартиби.

Поллинарий – гулга келган ҳашарот бошига бирикиб оладиган банд ва ясси қисмдан иборат поллиний.

Поллиний – гул чангдонининг ярмисидаги махсус ғамловчи модда билан елимланган чанг доналаридан иборат тўплам.

Полоцит устица – очилиб ёпилувчи ҳужайралари битта қўшимча ҳужайра билан тўла ўралмаган устица, папоротникларда учрайди.

Полушниклар – плаунлар бўлими изоэтопсидлар синфининг тартиби.

Поляр ядро – вояга етган муртак халтачанинг марказий ҳужайраси-даги иккита ядродан биттаси, уларни қўшилишидан муртак халтачанинг иккиламчи ядроси юзага келади.

Поляр спора – ҳамма томони бир хил тузилишли спора.

Померанц – энг ташқи қисми қалин, рангдор пўстли, эфир мойли без-ларга бой, ичи этдор ва серсув мева тури, масалан, лимон, апельсин, ман-дарин меваси.

Помология – мевали ва резавор ўсимликлар меваларини ўрганадиган ботаниканинг амалий тармоғи.

Понабарг (*Sphenophyllum*) - понабаргдошларга мансуб, ҳозир фақат қазилма ҳолда учрайдиган ўсимликлар туркуми.

Понабаргдорлар понабаргнамолар (*Sphenophyllales*) - йўқ бўлиб кетган ўсимлик қабилаларидан бири. *Sphenophyllum* туркумини ўз ичига олган биргина оиласи бор.

Понабаргсимонлар (*Sphenophyllineae*) - палеозой қатламларида қазилма ҳолида учрайдиган ўсимликлар синфи. Бу синфга кирган қабила ва оила ҳам шу исм билан юритилади.

Понасимон - барг ва мева шохларининг остки томони ингичкалашиб, понага ўхшаб қолган шакли.

Попук (*fibrilla*) - ўсимлик илдиэларининг бир хили.

Попук илдиз – асосий илдизи кучсиз тараққий этган ёки мутлақо та-раққий этмаган ҳамда бошқа ён илдизлар билан қўшимча илдизлардан ажралиб турмайдиган, асосан лилиописидлар синфига мансуб ўсимликлар-нинг илдизи.

Попуксимон илдиз (*radix fibrosa*) - бир уруғ паллалиларда ва баъзи икки уруғ паллалиларда (масалан, айиқтовонда) уруғдан униб чиққан бош илдиз қуригандан сўнг, унинг ўрнига поянинг остидан ўсиб чиқадиган қўп сонли майда илдизчалар.

Популяция – 1. Муайян ареалда (территорияда) тарқалган, бир турга мансуб бўлган, ўзаро эркин чатишадиган, лекин бир-биридан ирсий жиҳатдан фарк киладиган ўсимликлар тўплами. 2. Битта ареалда яшовчи, панмиксия орқали бирлашган, битта турга кирувчи шахслар гуруҳи. Эволюциянинг синтез назариясига кўра - популяция эволюциянинг элементар бирлиги, унга эволюциянинг элементар омиллари таъсир полиморфизм кўрсатади.

Популяцион - популяцияда ҳар хил генотиплар мавжудлиги (уларнинг энг кам учрайдиганининг частотаси 1% дан кам бўлмайди, шунинг учун ҳам уларни янги мутациялар билан тушунтириб бўлмайди). Мувозанатлашган, мослашувчан ва ўткинчи полиморфизмлар мавжуд. Полиморфизм биокимёвий даражада ҳам намоён бўлиши мумкин (ҳар хил изоферментлар тизими). Полиморфизмга типик мисол қилиб ABO, MN қон гуруҳларини келтириш мумкин.

Популяцион альгология – сувўтларнинг популяцияларидаги ҳолатни ўрганадиган тармоқ.

Популяциянинг гетерозиготалиги - популяцияда гетерозигот генотипли шахслар мавжудлиги бўлиб, популяциянинг мослашув пластиклигини, ўзгарган шароитда популяциянинг яшовчанлигини таъминлайди. Гетерозиготалар яшовчанлиги анча юқори бўлади ва уларда гетерозис самараси кузатилади.

Популяциянинг маҳсулдорлиги – муайян вақт, одатда бир йил давомидаги ҳосил бўлган массанинг миқдори.

Популяциялар тўлқини – популяциядаги организмлар сонини қайси бир омил таъсирида ўзгариши.

Популяциянинг ҳаётийлиги – ҳудуд бирлигида популяцияни бир йил давомида ҳосил қилган органик модданинг миқдори.

Популяциянинг қуввати – популяцияда алоҳида индивидлар сонини ва уларнинг миқдорини оптимал миқдоргача ортиб бориши ва оптималдан кейин сонини камайиши.

Поралар – ҳужайра пўстидаги юпқалашган уйма ундаги қўшни ҳужайраларни боғловчи плазмодесмалар ўтадиган жуда кичик тирқиш.

Порогамия – ёпиқ уруғли ўсимликлардаги чанг найини уруғмуртакка микропиле орқали энг оддий усулда кириши.

Порометр – баргдаги устицаларни очиқлик даражасини ўлчайдиган асбоб.

Порфиридиялар (*Porphyridiales*) – бир ҳужайрали, шар, эллипс, чўзиқэллипс якка ўсадиган, шилимшиқли тўплам ҳосил қиладиган сувўтлар (*Rhodophyta, Banfiophyceae*) тартиби.

Постмитотик уруғланиш – зиготадаги биринчи митоздан кейин ядроларнинг бирлашиши.

Постфлорацион давр – ўсимликдаги гулни чангланишдан кейин келадиган даври.

Потомобионт – чучук оқадиган сувларда ўсадиган ўсимликлар, яшайдиган ҳайвонлар.

Потомопланктон – дарё планктони, кенг маънода олганда чучук оқадиган сувларнинг планктони.

Поттиелар – мохлар бўлими, бриопсидлар синфи, бриидлар кенжа синфининг тартиби.

Почақирқар (*Hulthemia berberifolia* (Pall.)Dum.) – раънодошлар оиласига мансуб, адирда ўсадиган бута.

Поя – хара сувўт шохлайдиган асосий новдаси. Барглар жойлашган жойи бўғим, уларнинг ораси бўғим оралиғи.

Поянинг бирламчи пўстлоғи – асосий паренхима, ассимиляцияловчи, ғамловчи, ажратувчи ва бошқа тўқималардан иборат поянинг ташқи эпидермис билан қопланган қисми.

Поянинг иккиламчи тузилиши – ўсиш нуктасида табақалашадиган ва иккиламчи ўзгаришларга учрамайдиган тўқималардан иборат поянинг тузилиши.

Поясок – динофит сувўтлар хужайрасида юқориги эпивальва, пастки гиповальвани ўзаро боғлаб, яхлит совут сифатида боғловчи ўрта қисми.

Поғонали найчалар нарвонсимон найчалар - пардаси ички томондан поғона бўлиб қалинлашган найлар.

Праймер - ДНКнинг айрим қисмига комплементар сунъий синтез қилинган олигонуклеотид изчиллиги.

Празиолалар (*Prasiolinales*) – талломи бир қаторли ва кўп қаторли ёки бир қаватли, тасма ёки пластинка кўринишдаги, хлоропласти юлдузсимон сувўтлар (*Chlorophyta*, *Chlorophyceae*) кенжа тартиби.

Прематур ҳолат – организмни ўсмирликдан вояга етган даврига ўтишидаги ҳолати.

Пренатал диагностика - ҳомилада ирсий касалликларни аниқлаш усули. Ультратовуш текширишлари, амниоцентез, кордоцентез, хорион биопсияси орқали амалга оширилади. Ирсий касалликлар профилактикасининг энг самарали усулларида бири.

Прерия – ғалладошлар оиласига мансуб ўсимликларнинг кўплиги билан характерланадиган шимолий Американинг чўл ўсимликлари.

Примнезиялар (*Prymniales*) – автотроф ва гетеротроф бир хужайрали, монад икки хивчинли гаптонемали сувўтлар (*Chrysophyta*, *Isochrysochyceae*) тартиби.

Примордий – 1. Ўсимликнинг ҳали табақалашиб улгурмаган муртак қисми 2. Замбуруғларнинг муртак ҳолидаги меватанаси.

Примэкзина – микроспора (чанг донаси) протопластининг атрофидаги пўст, ундан целлюлозали микрофибриллардан иборат экзина ҳосил бўлади.

Проантлар – барглари ҳали очилмасдан гуллайдиган ўсимликлар (*Armeniaca*, *Cerasus* туркумлари ўсимликлари).

Пробанд – 1. Тахлил қилиш учун маълумотларга эга шахс. 2. генеалогик тахлил учун маълумотлар тўплайдиган шахс.

Проваскулярь боғламлар – ўт ўсимликларда ўтказувчи боғламлар ҳосил бўладиган прокаμβиал боғламлар.

Прогамия – чанг найчасини уруғмуртакка микропиле орқали кириши.

Прогерия - организмнинг муддатдан илгари қариши.

Прогимноспермалар – спорали ва очиқ уруғли ўсимликларнинг орасидаги қирилиб кетган ўсимликлар.

Продесмоген – прокаμβийдан (десмоген) олдинги меристема.

Продуцентлар – анорганик моддалардан органик моддани ҳосил қиладиган автотроф ва хемотрофлар.

Проектив қоплам – ўсимликни ёш хусусияти билан ўзгариб борадиган катталиқ проекцияси: лептотоплар – 1 см² гача; нанотоплар – 1-10 см²; микротоплар – 10 смдан – 1 м² гача; мезотоплар – 1-10 м² гача; макротоплар – 10-100 м² гача; мегатоплар – 100 м² дан кўпни эгаллайди.

Прозенхима – анча чўзиқ, учи ингичкалашган хужайралардан ташкил топган тўқима.

Прозенхима хужайралар – энидан 3 ёки ундан кўп марта узун бўлган хужайралар. Ўтказувчи ва мустақамлик берувчи тўқималар кўп ҳолларда прозенхима хужайраларидан ташкил топади.

Прозоплектенхима – лишайниклар талломини пўстлоқ қисмида замбуруғ мицеллийсидан юзага келган желатин моддаси билан зичлашган тўқима.

Прокамбий – 1. Ўсимликдаги ёш қисм, аъзо органларнинг ҳосил қилувчи тўқимаси, улардан бирламчи ўтказувчи тўқималар юзага келади. 2. Илдиз прерициклини остидаги кейинчалик бирламчи ўтказувчи тўқимага айланадигани.

Прокамбиал боғламлар – новданинг юқориги қисмидаги меристема тўқимаси, улардан кейинчалик ўтказувчи боғламлар юзага келади.

Прокариот – хужайрасидаги ядро мембрана билан ўралмаган организмлар, масалан, кўк-яшил сувўтлар.

Прокариотлар – 1. Шаклланган ядроси бўлмайдиган организмлар, бактериялар, кўк-яшил сувўтлар. 2. дифференсациялашган ядрога эга бўлмаган бир хужайрали организмлар (бактериялар, кўк-яшил сувўтлари).

Прокарп – 1. Қизил сувўтларнинг *Ceramiales* тартибига мансубларида жинсий жараён даврида юзага келадиган бурама ҳолдаги ҳосила. 2. *Ascomycetes* синфига мансуб замбуруғлардаги архикарпни махсус рецептив аппаратттрихогина билан биргаликдагиси.

Проксимал – бирор орган ёки унинг қисмини охиригиси.

Проксимал спородерма – спородерма юзасини тетрададаги юзаланган қисми.

Проксимал юза – спородермани тетраданинг марказига қараган юзаси.

Проксимал кутб – спородерма юзасининг проксимал юзаси.

Пролификация – ўсимликнинг бирор қисмини ўсиш ва ривожланиши тугаган аъзодан ҳосил бўлиши.

Промеристема – илдиз ва поя учидagi ҳосил қилувчи бирламчи тўқима.

Промицеллий – 1. Занг ва қорақуя замбуруғларининг спораларини унишидан юзага келиб, калта ва тез йўқолиб кетадиган гифа. 2. *Ustilaginales* ва *Uredinales* тартиблари замбуруғларининг базидиялари.

Промотор – опероннинг бош томонидаги РНК полимеразаси "танийдиган" нуклеотидлар изчиллиги, оксил транскрипсиясини бошловчи қисм.

Пронуклеус – гаметадаги ядрони конюгация олдиндаги ҳолати, қарамағқарши жинсдаги ядро билан қўшилиб, янги ядрони шакллантиради.

Пропарула – *Siphonophyceae* синфи (*Chlorophyta*) *Briopsidales* тартиби вакилларидаги вегетатив кўпайишда талломни бўлақларга бўлиниб кетишидан ҳосил бўлганни атамаси.

Пропагулалар – 1. Гулли ўсимликлардаги вегетатив кўпайиш органлари 2. Лишайниклардаги соредий ва изидиялар.

Пророцентралар (*Prorocentrales*) – бир хужайрали, ҳаракатчан, икки паллали пўст билан қопланган, 2 хивчинли (*Dinophyta*, *Desmophyceae*) сувўтлар тартиби.

Проспора – бактерия хужайрасидаги қўш мембранали, ядро моддаси бўлган ҳосила.

Проталлий – папоротниклар, қирқбўғинлар, плаунлар, селлагинеллардаги жинсий бўғин (гаметофит).

Проталлиал хужайра – тўқимали ўсимликларнинг эркак гаметофитларидаги спермий хужайра. Гулли ўсимликларда бўлмайди, эркак гаметофит вегетатив тўқимасининг қолди.

Протандрий – бир хил спорали папоротникларда антеридийни архегонийдан олдин ривожланиши.

Протантлар – ўтлоқда ўсадиган ўсимликлар.

Протеалар (*Proteales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Rosidae* кенжа синфининг тартиби.

Протеинопластлар – аморф ёки кристалл кўринишлардаги – амланадиган оқсилларни ҳосил қиладиган лейкопластлар.

Протерандия – икки жинсли гулда чангчиларнинг уруғчидан олдин етилиши.

Протерогиния – икки жинсли гулларда уруғчининг чангчилардан олдин етилиши.

Протеций – *Ascomycetes* синфи, *Gymnoascaceae* оиласига мансуб замбуруғларнинг содда тузилган перитецийи.

Прото – «дастлабки», «бирламчи», «бирор нарса олдидан» маъноларини англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Протобазидия – занг замбуруғларига хос, кўндаланг тўсиқ билан тўртта хужайрага бўлинган ҳар бири узун найсимон стеригмали базидия.

Протоблем – базидияли замбуруғларнинг айримларидаги бирламчи умумий ёпқич (*Amanita*, *Amantioopsis* туркумларининг вакилларида).

Протодерма – эпидерма ҳосил бўлишини бошлаб берувчи бирламчи меристема ҳолатидаги эпидерма.

Протогемикриптофитлар – гулли ва баргли новдаларни поя асосидан узокда жойланиши.

Протогимений – *Basidiomycetes* синфига мансуб юксак замбуруғларнинг меватанасидаги қалинлашган гимений.

Протогиния – айрим папоротникларда (масалан, *Wodwardia*) архегонийни антеридийдан илгари ривожланиши.

Протокорм – 1. Плаунларда ер усти гаметофитидаги туганаксимон бирламчи поя 2. Зарнабдешлар (орхидея) уруғини унишида ҳосил бўладиган туганаксимон қисм.

Протоксилема – бирламчи ксилеманинг энг биринчи элементлари, улар халқа ва спирал тузилишли тўқима ва трахеидлардан иборат бўлиб,

уларнинг девори чўзилиш хусусиятига эга бўлганлиги туфайли кўпчилик ўсимликларда маълум даражадаги катта чўзиқ бўшлиқлар – лакуналар ҳосил бўлади (*Zea mays* L., *Equisetum* туркумининг ўсимликларида).

Протонема – мохлар, қизил сувўтларнинг ривожланишида спорани унишидан ҳосил бўлиб, жинсий авлодни юзага келишига олиб келадиган ипсимон ёки ясси япроқ ҳолидаги ҳосила. Янги ўсимлик протонемадаги куртақдан юзага келиши бошланиши билан протонема йўқ бўлиб кетади. Мохларнинг айримларида протонема ҳаёти давомида сақланади.

Протоплазманинг танлаш қобилияти - протоплазманинг ўзига зарур моддаларни тутиб, керакмасларини ўтказиб юбориши.

Протопласт – кўк-яшил сувўтларда ҳужайранинг пўсти ва протопластни ичидаги тузилмалар (фотосинтезловчи аппарат, ядро эквиваленти, рибосома ва бошқалардан иборати).

Протостела – ўсимлик илдизи, папоротниклар новдаси ва ринофитлардаги ксилема флоэма билан ўралган содда тузилишли поя.

Прототрихоцистлар – маълум шароитда ҳужайра атрофида шиллиқ ҳосил қиладиган майда кўплаб шарсимон ҳосилалар (масалан, *Pyrophyta* бўлимининг айрим сувўтларида).

Прототрофлар - минимал муҳитда яшаб ундан организм учун зарур барча органик моддаларни синтезлай оладиган микроорганизмлар.

Прототуникат таллом – халтачали замбуруғлар ичидаги спораларни ўраб турган юпқа пардани емирилиши ёки эриши билан атрофга сочиладиган ҳосила.

Прототуникат халталар – юпқа, табақалашмаган пўсти бўлиб, уни парчаланиши ёки эриши туфайли аска споралари тарқаладиган замбуруғларнинг халталари.

Протофилл – плаунларнинг бирламчи поясидаги тартибсиз жойлашган бирламчи япроқ; поянинг ён новдасидаги биринчи ёки дастлабки бир жуфт баргдан биттаси.

Протофламентлар – кўк-яшил сувўтларнинг ҳужайраларида микро-найларни шаклланишида тубулин молекулаларини ўзаро бирикишидан ҳосил бўладигани.

Протофлоэма – бирламчи флоэманинг таркибий қисми; юпқа деворли прозенхима ҳужайраларидан ва ингичка элаксимон найлардан иборат тезда чўзилиб, қўшилиб кетадиган найчалар.

Протохлорофилл – ёруғлик йўқлигида ўсимликларда ҳосил бўладиган пигментлар гуруҳи. Тузилишига кўра, хлорофиллга яқинлигидан ёруғлик таъсирида хлорофиллга айланади.

Протоэпифитлар – тупроқдан намлик олиш учун махсус мосламаси бўлмаган, ергача етиб бориб унга ўрнаша оладиган ҳаво илдизлари бўлмаган эпифитлар.

Протуберганец – оомицетлардан *Pytium* туркуми замбуруғлари айримларининг оогонийсини пардасидаги ўсимта.

Протуберанцлар – айрим ҳужайраларнинг иккиламчи пўстида протопласт томонга қараган турлича катталиклардаги субмикроскопик дўмпаймалар.

Профаг – бактериофагнинг латент ҳолати.

Профаза – митоз ва мейоз бўлинишнинг биринчи фазаси бўлиб, бунда хромосомалар шакллана бошлайди.

Профиалида – такомиллашмаган замбуруғлардан гифомицетларда фиалида ҳосил қиладиган ҳужайралар.

Прохлорон – хордали ҳайвонлар синфидан *Ascidia* билан симбиоз ҳолда яшайдиган прокариот (бирламчи) яшил сувўти *Protochloron* Lewin.

Проценоз – ҳали етарли даражада шаклланмаган фитоценоз.

Проценозлар – ҳар бир фитоценозда унинг асосини ташкил қиладиганлардан ташқари унча мустаҳкам, унча барқарор бўлмаганлари.

Процессинг – пре - иРНКнинг етук иРНКга айланиш жараёни. Процессингда интронлар узилиб, экзонлар бир-бирлари билан уланади (сплайсинг).

Проэмбрионал фаза – ўсимликларда муртакни ҳосил бўлишида зиготани биринчи бўлинишидан бошлаб шарсимон эмбриодермани ҳосил бўлгунгача даври.

Псаммофитлар – қумли шароитдаги ҳаётга мослашган, шамол таъсирига қарши тура оладиган, қум босиб қолишига мослашган анатомия ва физиология хусусиятларига кўра ксерофитларга мансуб ўсимликлар.

Псевдант назария – гулларни келиб чиқишида икки жинсли гул асида бир жинсли гуллар тўплами, яхлит гулдир, деган назария.

Псевданций – сохта (ҳақиқий бўлмаган) гул.

Псевдо – «ёлғон», «ўхшайдиган», «сохта» маъноларини англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Псевдоандийлар – замбуруғ гифаларидан ажралган, униш хусусиятини сақлаган ҳужайралар.

Псевдоапоспория – археспориал ҳужайралар билан алоқада бўлган уруғмуртак халтачасини уруғмуртакнинг соматик ҳужайраларидан уруғмуртакни ҳосил бўлиши.

Псевдовакуола – кўк-яшил сувўтларнинг кўпчилигини ҳужайрасидаги ёруғлик микроскопи орқали кўринадиган қизил, тўққизил, қорамтир, юмалоқ ёки ноаниқ шаклдаги электрон микроскопда бир қанча таёқчалардан иборат газли пуфакчалар, улар сувўт ҳужайрасини сувда чўкмаслигини таъминлайди.

Псевдогамия – 1. Ёпиқ уруғли ўсимликларда муртакни уруғланмасдан ривожланиши, бироқ чанг найидагиларни стимулловчи таъсири билан эндоспермни муртак учун озиқ бўлишига таъсир этиши. 2. Гулли ўсимликлардаги апомиксисни бир тури бўлиб, чанг найи муртак халтачага кирадию, аммо эркаклик гаметасини урғочилик гаметаси билан қўшилмаслиги.

Псевдогенлар - полипептид синтезида қатнашмайдиган, фаол генларнинг нусхалари.

Псевдогимений – айрим замбуруғларда гименийга ўхшаб кетадиган ва спораларни қоплаб, ёпиб турадиган қават.

Псевдогомф – айрим лишайникларда (*Usnea*, *Evernia*, *Ramalina* туркумларида) уларни субстратга бириктириш учун хизмат қиладиганга ўхшаган ҳосила.

Псевдоклимакс – тупроқдаги ўзгаришлар туфайли содир бўлган қайтмас регресс натижасида юзага келган иккиламчи уюшма.

Псевдомиксис – айрим замбуруғларда учрайдиган эркаклик ва урғочилик гаметаларга ҳали табақалашмаган иккита вегетатив ҳужайранинг қўшилиши.

Псевдомицеллий – ачитқи замбуруғларни куртакланиб кўпайишида куртакчаларни бир-биридан ажралмай қолишидан юзага келган мицеллий.

Псевдомономер гинецей – бир неча уруғчи тугунчасидан иборат гинецей бўлиб, улардан биттасидан бошқалари редуцирланган бўлади (масалан, *Plantago* туркумига мансуб ўсимликларда).

Псевдопарафиз – халтачали замбуруғларнинг меватанасини халтачалари орасидаги ипсимон тўқима.

Псевдопарафиллар – барг пояли мохларда шохча асосидаги майда тўла ривожланмаган баргсимон ҳосилалар.

Псевдопаренхима – замбуруғ ва лишайник талломидаги паренхимага ўхшаб кетадиган тўқима.

Псевдопаренхиматоз – тузилиши йирик, кўп ҳужайрали, турлича тармоқланган талломли сувўтларда морфологик ва вазифасига кўра дастлабки табақалашган ҳолдаги тузилишни юзага келиши.

Псевдопериантий – маршанций мохларида архегоний бандидан ҳосил бўладиган косасимон ўрама.

Псевдопериантий – мохларда архегоний уруғланганидан кейин унинг «оёқча» қисмидан юзага келадиган алоҳида ўрама.

Псевдоподий – айрим сувўтларда вақтинча ҳосил бўладиган цитоплазмани ҳаракатланиши учун хизмат қиладиган ўсимтаси; ҳаракатни судралиб амалга оширадиган махсус қисм.

Псевдополиэмбриония – уруғни ичида кўп миқдорда эмбрионларнинг ҳосил бўлиши. Бу ҳолат а) бир неча уруғкуртакни қўшилиши билан б) нуцеллусни бўлиниши билан в) кўп ҳужайрали археспорийдан бир неча эмбрионал халтачаларни ҳосил бўлиши билан содир бўлади.

Псевдориза – замбуруғ меватанасини ва мицеллийни тупроқ билан боғлайдиган, меватанани тупроқдаги озиқ билан таъминланишида иштирок этадиган илдизсимон ўсимталар.

Псевдоспория – муртак халтанинг уруғкуртакни соматик ҳужайрасидан ривожланиши, археспорий ҳужайралари билан алоқадорлиги.

Псевдостериллик – стериллик ва фертилликни ташқи муҳитнинг ўзгаришига боғлиқ ҳолдаги ҳолати.

Псевдострома – 1. Стромага ўхшайдиган ҳосила 2. Хўжайин тўқимаси ва замбуруғ тўқимасидан иборат бўлган тўқима.

Псевдофертиллик – нормал стерил организмда ташқи муҳитнинг омиллари таъсирида фертилликни тикланиши.

Псевдоцилиялар – ҳужайранинг жуда ингичка, доимо бўладиган ўсимтаси, хивчиндан фарқланиб у ҳаракатланмайди, яшил сувўтлардан *Tetraspora gelatinosa* (Vauch.) Desy учрайди.

Псевдоций – халтачали замбуруғлардаги бир ёки бир неча бўшлиқли деярли шарсимон тузилган меватана.

Псевдоцилий – ҳужайра пўстида ҳаракатланмайдиган тукчалар.

Псевдоцилий – гемимонад тузилишли сувўтлардаги хивчинга ўхшаш ингичка ўсимта.

Псевдоцифилла – лишайник талломининг қалин пўстлоқ қисмидаги шарсимон тузилишли оқиш кичик чуқурча.

Псилотлар – юксак ўсимликларнинг бўлими.

Псилофитлар – қуруқликда биринчи пайдо бўлган ўсимликлар.

Псилофитлар – риниялар бўлими, ринопсидлар синфига мансуб тартиб.

Психрофилия – бактериялар, замбуруғлар, сувўтларни бир мунча совуқ ҳарорат ($-7,5^{\circ}\text{C}$ гача), қорда ёки музда ўса олиши.

Психрофитлар – нам ва совуқ тупроқларда ўсадиган ўсимликлар.

Птеридография – ботаниканинг папоротникларни тавсифлайдиган тармоғи.

Птеридология – папоротникларнинг тузилиши, ривожланиши, кўпайиши, тарқалиши ва аҳамиятини ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Птеридотерофитлар – бир йиллик тўқимали ўсимликлар.

Пузула – динофит сувўтларда қисқариш вазифасини бажарадиган вақуола.

Пуна – Жанубий Америкадаги Марказий Анд тоғларининг энг юқори қисмидаги ўсимликлар қоплами.

Пульна – серсув меваларнинг эти.

Пулмонария (*Pulmonaria*) - кампирчопондошларга мансуб кўп йиллик (аксарияти тукдор) ўт ўсимликлар туркуми. Илдизоти барглари бандчали, йирик, ёпирма; пояда ўсувчи барглари эса бандсиз, гуллари бинафша, яшил ёки ҳаво ранг бўлиб, тўпгулга йиғилган. Меваси 4 бўлакчали данак.

Пуфанақ (*Anemone bucharica* Rgl.) – айиқтовондошлар оиласига мансуб, адирда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Пуфанақ (юн. *Anemone*) - Айиқтовондошларга мансуб кўп йиллик ўсимликлар туркуми.

Пушта – Венгрияда чўлларнинг номи.

Пушти кишмиш - кишмишнинг майизбоп жайдари навларидан. Гули икки жинсли. Гужуми (меваси) думалоқ (сал чўзиқ), ранги қизғиш.

Пучак - ҳавонинг қуруқ келиши ёки тупроқдан нам қочиши туфайли ғалла ўсимликларида доннинг бужмайиши.

Пўкак – ўсимликлардаги иккиламчи қопловчи тўқима, перидерманинг ташқи қавати. Пўкак дарахт ва ўт ўсимликларда ҳам ҳосил бўлиши мумкин.

Пўкак камбий – феллоген, перидерманинг асосий қисми, иккиламчи ҳосил қилувчи тўқима, бирламчи пўстлоқдан ҳосил бўлади.

Пўкак камбий феллоген (юн. *phellogenum*) - ўсимлик танасининг энг устки қаватида жойлашган камбий ҳужайралари (қ. Феллоген).

Пўкакланиш – ўсимлик пўстлоғининг ҳужайраларини ўзгариб, унда суберин моддасининг тўплана бориши.

Пўкак ҳужайра – феллогендан ҳосил бўладиган фелломанинг ҳужайралари, ҳимоялаш вазифаларини бажаради. Чунки унинг ҳужайраларини девори ўта мустаҳкамлигидан сув ўтказмайди.

Пўст (лат. *crusta*) - кўпчилик дарахт ўсимликларнинг поя ва илдизларидаги ташқи, ўлик қават.

Пўстлоқ (*cortex*) – 1. Поя ва илдизларнинг ёғочи (ксилемаси) ни ўраб турган барча тўқималар. Пўстлоқ ички тирик, юпқа қисм - қовиқ (флоэма) дан ва ташқи ўлик қисм - пўстдан иборат. 2. Илдиз ва пояларнинг камбийсидан ташқари томонидаги тўқималар гуруҳи.

Пўстлоқ паренхимаси – поянинг пўстлоғидаги барча паренхима ҳужайралари ва тўқималари.

Пўчоқ пўст (*pellicula*) - уруғ ва меваларнинг пўсти (устки қавати).

Р

Рабдосома – 1. Пиропит (динопит) сувўтларининг ҳужайраларида трихоцистлардан тузилиши билан фарқланувчи, аммо ўхшаш вазифани бажарадиган қисми. 2. Динапит сувўтларда трихоцистлар вазифасини бажарадиган тузилиши билан фарқланадиган ҳосилалар.

Равенала сувдон дарахт (*Ravenala madagascariensis*) - банан-дошларга мансуб эндемик дарахт. Бўйи 8-10 м. Мадагаскар ва Реюньон оролларида ўсади. Барг новларида анча миқдорда истеъмолга яроқли сув тўпланади.

Радиал паренхима тармоқ паренхима (*parenchyma radiatus*) - қисман ёки бутунлай тигсимон горизонтал чизиқлар ҳосил қилиб ўрнашган паренхима ҳужайралар тўқимаси.

Радиал паренхима – қ. нурсимон паренхима.

Радиал симметрия – поя, илдиз цилиндр шаклида бўлганлигидан унинг марказида кесишган жойдан уч ёки ундан кўп симметрия ўтказиш мумкин бўлгани.

Радиацион ботаника – ионлашган нурларни ўсимликларнинг морфология, биокимё ва ирсий жиҳатидан рўй берадиган ўзгаришларга таъсирини ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Радикула – гулли ўсимликлардаги муртакнинг илдизчаси.

Радиосенсимив – айрим замбуруғларда спораларни қуёш радиацияси таъсирида тарқалиши.

Радиф – вакуоладаги шилимшиқ модда билан ўралган нинасимон, икки учи ўткир кальций оксалат тузидан иборат кристаллар.

Райграс (*Lolium pereune* L.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Райхон нозвой (*Ocimum*) - лабгулдошларга мансуб ҳидли, эфир мойли кўп йиллик бута ва чала бута ўсимликлар туркуми.

Рамифлория – иккита шохда (поя) тўпгулларнинг ҳосил бўлиши; тутдошлар оиласи ўсимликларида рўй беради.

Рамоконидия – такомиллашмаган замбуруғлардан *Cladosporium* туркумида конидиянинг бир қисмидан ёки уни шохчасидан юзага келадиган спора.

Ранг (*Carex phachystilis* Gay.) – ҳилолдошлар оиласига мансуб, чўл, адир, тоғда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Рангўт (*Sinapis arvensis* L.) – бутгулдошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган бир, икки йиллик ўт.

Рандак (*Agrostemma githago* L.) – чиннигулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт.

Рангчўп (*Rumex marschallianus* Rohb.) – торондошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган доривор бир йиллик ўт.

Раструб – поя бўғимидаги асоси кенгайган ёки воронкасимон тузилган баргча (*Polygonaceae* оиласига мансуб ўсимликларда).

Раункиерча ҳаётӣй шакллар - ўсимликларнинг қишлашга мослашуви ва уларнинг ҳаётӣй шаклларига қараб ботаник Раункиер томонидан ишлаб чиқилган классификация. Бу классификацияга кўра, кишлайдиган ўсимликларнинг фанерофит (қ.) хамефит, гемикриптофит (қ.) криптофит (қ.) ва терофит каби ҳаётӣй шакллари бор.

Рафидалар (*Raphydales*) – рафидофитлар бўлими, рафидофициялар синфининг тартиби.

Рафидлар – 1. Шовул кислотасининг кальцийли тузидан иборат, нинасимон, икки учи ўткирлашган одатда ўсимлик ҳужайрасида кўплаб миқдорда бўладиган ҳосила. 2. Ток-узум барглари ва поясидаги боғламлар ҳолидаги нинасимон майда кристаллар.

Рафидофит сувўтлар (*Raphydophyta*) – бир ҳужайрали аниқ махсуслашган кичик гуруҳ метаболик оч-яшил ёки рангсиз сувўтлар бўлими.

Рафлезиялар (*Rafflesiales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Magnolidae* кенжа синфининг тартиби.

Рахис – 1. Мураккаб тузилган баргнинг ўртасидаги асосий томир 2. Мураккаб бошоқнинг ўрта қисми 3. Гул тутган новданинг марказий қисми.

Раъногуллар (*Rosales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Rosidae* кенжа синфининг тартиби.

Рақобатли навсинаш - дастлабки навсинаш асосида ажратиб олинган қимматли биологик, ҳўжалик белги ва хусусиятларга эга бўлган янги навларни давлат навсинашга ўтказиш.

Реакция нормаси - модификацион ўзгарувчанлик чегараси, битта генотипнинг ҳар хил муҳит шароитида ҳар хил фенотипни юзага чиқара олиш қобилияти. Реакция меъёри мослашувли аҳамиятга эгадир. Бола ота-онасидан белгини эмас, балки маълум реакция меъёрига эга генни насл қилиб олади. Масалан, одам организми қонда кислороднинг парсиал босимига қараб маълум миқдорда эритроцитларни ҳосил қилиши мумкин. Реверсия (тескари мутация) дастлабки генотипнинг тикланишига олиб келувчи мутация а-А.

Регенерация – ўсимликнинг жароҳатланган ёки йўқотган қисмини тиклаши.

Регионал полиморфизм – ирсий жиҳатидан фарқланадиган формаларни мазкур популяциянинг ареалини турли жойларида учраши.

Регионал флора – қайсидир бир ҳудуднинг флораси.

Регма – уч бўлак (қисмга) ёриладиган, бунинг натижасида етилган уруғлари тарқаладиган кўсакча, очилганда ўртада устунсимон қисм қолади (*Euphorbiaceae* оиласига мансуб ўсимликларда).

Регресс популяция – мустақил тарзда уруғ ёки вегетатив усулни тикланишини йўқотган, шу боисдан уруғларини тарқатиш учун ташқи муҳитга муҳтож популяция.

Регрессив эндемизм – эндем турларнинг қирилиши билан, шу боисдан тарқалган ареалини қисқариб бориш ҳодисаси.

Редукция – 1. Тўқима ёки органни йўқолиб кетиш даражасигача кичрайиши шу билан бажарадиган вазифасини онтогенезда ёки филогенезда йўқолиб кетиши 2. Мейоз натижасида ҳужайрадаги хромосомалар сонининг камайиши.

Редуцентлар – органик моддани парчалаб, ундан соддароқ органик моддани, натижада минерал моддаларга айлантирувчи организмлар (масалан, замбуруғлар).

Редуцирланган апогаметия – муртакни синергид ёки антипод редуцирланган сондаги хромосомали ҳужайралардан ҳосил бўлиши.

Редуцирланмаган апогаметия – редуцирланмаган сондаги хромосомали синергид ҳужайраларидан муртакнинг ҳосил бўлиши.

Редуцирланмаган партеногенез – чанг найининг таъсирига боғлиқ партеногенез бўлиб псевдогамия билан боғлиқ.

Резавор мева – этдор, серсув қисми ичида жойлашган мева.

Резерв сув – одатда вакуолада бўладиган, боғланмаган сув.

Резерват – табиатнинг махсус тарзда қўриқланадиган қўриқхона ёки буюртмахона мақомидаги жой.

Резупинация – айрим ўсимликларда (*Lobeliaceae*, *Orchidaceae* оилалари туркумларида) гулбандни гул билан ҳали ёшлик пайтида 180°C га бурилиши.

Резус фактор - моноген йўл билан наслдан-наслга ўтадиган, яъни бир жуфт доминант (Rh⁺) ва ретсессив (rh⁻) аллелга боғлиқ бўлган эритроцитлардаги антиген.

Рекапитуляция – организмни индивидуал ривожланиши жараёнида аждодларидаги айрим белгиларни такрорлаши. Организм аждодларининг тарихий босқичларини инъикоси (масалан, айрим папоротниклар аждодларида бўлган баргларида дихатомик шохланишнинг рўй бериши).

Рекомбинацион ўзгарувчанлик - кроссинговер натижасидаги ДНК даги ўзгарган бирикмаларини ҳосил бўлиши

Рекомбинация – 1. Мейоз, митоз бўлиниши натижасида хромосомалар, генларнинг янги комбинацияларини пайдо бўлиши. 2. Мейозда (гаметалар ҳосил бўлишида) бўлажак бўғинда янги белгилар пайдо бўлишига олиб келадиган генларнинг қайта табақаланиши.

Рексиген – ҳужайралараро оралиқларнинг ёрилиши, ундан сўнг қуриши ва ҳужайраларнинг ҳалок бўлиши.

Рекон - рекомбинацияланиш хусусиятига эга бўлган геннинг энг кичик қисми.

Рекультивация – табиатнинг техноген салбий таъсири натижасида бузилган тупроқ унумдорлиги ва ўсимликлар қопламани сунъий равишда тикланиши.

Реликт ўсимликлар – қадимги тарихий даврдан сақланиб қолган, қирилиб бораётган, тарқалган ареали кичраётган, ҳозирги замон шароитига мос келмай қолган ўсимликлар.

Ремонтант ўсимлик – бир йилда бир неча марта гуллаб, бир неча марта мева берадиган ўсимлик.

Реотаксис – 1. Миксомицетларнинг плазмодийларини сувўтлар сперматозоидларини суюқлик оқимиға қарши йўналишда ҳаракати. 2. Шилимшиқлар, замбуруғлар, сувўтларнинг танасини намликка томон ҳаракати.

Реофил – суви тўхтовсиз оқиб турадиган жойда ўсадиган ўсимликлар.

Реофитлар – оқим доимо рўй берадиган сувлардаги ўсимликлар.

Реофил сувўтлар – сувнинг оқими тўхтамайдиган муҳит сувўтлари (бентоснинг бир тури).

Репарация - физикавий, кимёвий мутаганлар таъсири ўзгарган ДНК бирламчи тузилишини генлар назоратидаги махсус ферментлар иштирокида тикланиши.

Репарация хатоликлари - репарация жараёнида ферментнинг мутант қисмини эмас, унга комплементар нормал қисмининг бузилиши натижасида келиб чиқадиган мутация. Кейин эса қўш мутант биспирал синтезланади. Бундай мутацияларга пигментли ксеродермия мисол бўла олади.

Репептакул – очиқ уруғлилар бўлими, нинабарглилар синфидан подокарпалар тартибига мансуб ўсимликлардаги этдор данаксимон меванинг йўғон этдор банди.

Репликация - ДНК молекулаларининг икки ҳисса кўпайиши, иккала комплементар полинуклеотид занжирининг ўз-ўзини аниқ пайдо қилиши. Бу ҳодиса интерфазанинг синтетик даври (С) да матритса принципиға мувофиқ амалға ошади.

Репрессия - ген фаоллигининг бўғиб кўйилиши.

Репрессор - 1. Оперондаги оператор билан бирикиб РНК полимеразани промоторға ўрнашишиға тўсқинлик қилувчи ва натижада структурали генлар фаолиятини тўхтатувчи оқсил молекуласи. 2. Репрессияни амалға оширувчи оқсил.

Репродуктив апикал меристема - репродуктив орган ёки тўқима ҳосил қиладиган новданинг меристема тўқимаси.

Репродуктив гетерозис - ўсимликдаги кўпайиш аъзоларини яхши ривожланган, уруғ ва мевадан кўп ҳосил олинган даврдаги гетерозис.

Репродуктив ривожланиш - вегетатив органлардан махсуслашган генератив органлар ҳосил қилишға ўтиш.

Репродукция - нусха кўчириш деган маънони билдириб, элита уруғликларни кўпайтириб олинган уруғлик, яъни элита уруғлик экилиб 1-репродукция уруғлик, ундан эса 2-репродукция, ундан 3 ва сўнгги репродукция уруғликлар олинади.

Рескрипцион эндонуклеазалар- ДНК молекуласини майда бўлақларға кесувчи ферментлар.

Рестуцион бўлиниш - мейознинг биринчи бўлинишини анафаза даврида хромосомаларни қутбларға томон йўналмасдан уларни яна ядро пўсти билан ўралиши.

Рестиеялар (*Restionales*) - гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи, *Liliidae* кенжа синфининг тартиби.

Реституция - ўсимликни бирор қисмида уни тўлиқ ёки айрим қисмини тиклана олиши.

Ресупинат апотей - лишайник талломининг пастки юзасида апотейнинг жойланиши (*Nephroma* туркумиға мансуб лишайникларда).

Ресупинат меватана - *Basidiomycetes* синфи, *Aphyllphorales* тартибининг замбуруғларда меватанани субстрат бўйлаб ёйилган ҳолда жойланиши (*Corticaceae* оиласи замбуруғларида).

Ретардантлар - новдаларнинг ўсишини секинлаштирадиган моддалар, уларға қаҳрабо кислотасининг диметил гидриди, хлорхолинхлорид кабилар мисол бўлади.

Ретенция - авлодларда аждодларнинг хоссаларини сақлаб турилиши.

Ретиноид - сувўтларнинг фотосинтезловчи аппаратидаги линзасимон тана тагидаги косаға ўхшаш ҳосила.

Ретордантлар - поянинг узайишини секинлаштирувчи, тўхтатувчи хлорхолинхлорид, алар каби моддалар.

Ретро вируслар - 1. РНК га эға вираслар. Унинг кўпайиши РНК орқали қўш занжирли ДНК синтезига асосланади. 2. Ирсий ахбороти РНКда кодлашган вирус.

Рецент тур – 1. Ҳозирги замон, шу кунда мавжуд тур. 2. Янги, яқинда пайдо бўлган тур.

Рецептив гифа – трихогина ёки шунга ўхшаш бошқа тузилма (замбуруғларда, сувўтларда).

Рецепция – ўсимликка бўладиган у ёки бу таъсирни қабул қилиш, фото-, хемо- ва механорецепторлар мавжуд.

Рецессив белги – рецессив аллелнинг таъсирида гетерозигот индивидда намоён бўлмаган белги.

Рецессив ген – 1. Белги ва хоссани фақат гомозигота ҳолатда намоён этувчи ген. 2. Организмдаги гетерозигота ҳолатида юзага чиқмайдиган ген.

Рецессивлик – гетерозиготаларда (Aa) аллеллардан бирининг (a) фенотипик юзага чиқмаслиги.

Рецептакула – қизил сувўтларнинг *Fucules* тартиби вакилларида гаметофитни сувўт шохчаларини учидан тўпланиб йўғонланиши.

Реципрок чатиштириш – 1. Чатиштиришда бир форма (A) нинг бир гал она (A x B), иккинчи гал ота (B x A) сифатида олиниши. 2. Чатиштиришда она ва ота сифатида олинган организмларни биринчи марта она, иккинчи марта эса ота сифатида фойдаланиб чатиштириш. 3. Чатиштирилаётган жуфтларнинг ҳар бирининг биринчи ҳолатда она организми, иккинчи чатиштиришда эса ота организми сифатида олиниши: 1. Aa x aa; 2. aa x Aa.

Ривожланишдаги алмашинув – қўнғир сувўтлардан Phaeozooporophyceae синфига мансубларининг кўпчилигида жинсиз ва жинсий насл ҳосил бўлишини алмашиниб туриши.

Ривожланишдаги гетероморф алмашинув – қўнғир сувўтлардан *Laminariales* тартибининг вакиллари ривожланишда катта спорофит ва микроскоплагина кўрса бўладиган гаметофитни қатъий тарзда алмашиниб туриши.

Ривожланишдаги изоморф алмашинув – қўнғир сувўтларда асосан *Dictyotales*, қисман *Ectocarpales* тартибларининг сувўтларида гаметофит ва спорофитни ўзаро фарқланмаслиги.

Ривожланишнинг микрофилл йўли – 1. Юксак ўсимликларнинг ривожланиш йўлларида бири. Бунда ўсимликларнинг барглари майда бўлади. Масалан, ликоподлар, игнабарглилар, тол ва тераклар. 2. Ривожланиш жараёнида йирик баргли ўсимликларнинг юзага келиши.

Риггиялар – жигармоҳлардан маршанциялар кенжа синфининг тартиби.

Ригид – микроплазмалар тартибига мансуб бактериялар ҳужайра деворига дағаллик берувчи хусусият.

Ризина – баргсимон лишайникларни бирикишини таъминлайдиган қисми.

Ризинлар – 1. Япроқ шаклидаги лишайникларни субстратга ёпишадиган йўғон боғлами. Ризинлар оддий ва тармоқланган бўлади 2. Ризин ата-маси ризоид ва илдизсимон тукларни ифодалашда ҳам қўлланилади.

Ризоид – бир ёки бир неча бирин-кетин жойлашган хужайралардан иборат талломни субстратга бириктириш учун хизмат қиладиган тук, толасимон ҳосила, сув озиқ моддаларни ҳам шимади. Мохлар, лишайниклар, айрим сувўтларда учрайди.

Ризодерма – илдизнинг ташқи тўқимаси, атроф-муҳитдан моддаларни шимиш ва танлаб ички тўқималарга ўтказиш вазифасини бажаради. Илдиз тукини ҳосил қиладиган – трихобластлар ва бундайларни ҳосил қилмайдиганлардан (атрихобластлар) иборат.

Ризоидсимон ўсимталар – *Cladophorales* тартибига мансуб сувўтларнинг учки хужайраларида бирикишини амалга оширадигани.

Ризом – яшил сувўтларидан каулерпадаги (*Caulerpa*) талломни ўсиш жойи бўйлаб кетган қисми.

Ризомицеллий – жуда кучсиз ривожланган мицеллий.

Ризомоид – юсак ўсимликлардаги илдизсимон шохча.

Ризоморфалар – юсак замбуруғлардаги параллел жойлашган гифалардан ташкил топган бир мунча катта арқонсимон ҳосилалар, озиқ моддаларни ўтказиш учун хизмат қилади (*Armillaria mellea* (Vahl.; Fr.) Karst.), замбуруғни тарқалиши ҳамда уни қурғоқчиликда, совуқда қуриб қолишдан сақлайди.

Ризоподий – амебоид ҳарактанувчи сувўтлардаги цитоплазманинг шохланган узун, ингичка тармоғи.

Ризоподиял тузилма – мустақкам хужайра пўсти бўлмай амебасимон ҳаракатланадиган сувўтларнинг тана тузилиши.

Ризопласт – сувўт хужайрасидаги базал танадан цитоплазмага томон йўналган бир ёки бир нечта ўсимта.

Ризосфера – юсак ўсимликларнинг илдиз ва илдиз тукларининг атрофидаги тирик организмларнинг мажмуи.

Ризосфера – ўсимлик илдизига бевосита ёпишган тупроқлар.

Ризофорулар – қ. стигмария.

Ризоформ – плаунларнинг шакли ўзгарган баргли ва қўшимча илдизли қисми.

Ризохлоридлар (*Rhizochloridales*) – бир хужайрали, колонияли ёки плазмодийли, ҳаракатчан амебоид тузилишли сувўтлар (*Xanthophyta*, *Xanthophyceae*) тартиби.

Ризоцисталар – айрим сувўтларда ноқулай шароит юзага келганда ҳосил бўладиган махсус цисталар – қуриб қолишдан, паст ҳароратдан сақлайди (сарик-яшил сувўтларидан *Botrydium granulatum* (L.) Grev.).

Риниялар – ринофитлар бўлими, ринопсидлар синфига мансуб тартиб.

Ринопсидлар – ринофитлар бўлимининг синфи.

Ринофитлар – гулли ўсимликларнинг қирилиб кетган бўлими.

Рўян (*Rubi tinctoria* L.) - рўяндoshларга мансуб ўт ўсимлик. Тўпроқ орасидаги илдизпоясидан турли газламаларни бўйаш учун қизил бўёк олинади.

Рўяндoshлар (*Rubiaceae*) - икки уруғ паллалилардан туташтожликларга мансуб дарахт, бута ва лиана (тропик печак) ўсимликлар оиласи. Гуллари икки жинсли, тўғри (актиноморф), баъзи турларида зигоморф (низилабди). Косачаси тўртталиқ ёки бешталиқ, тожбарги ва чангчилари тўрттадан ёки бештадан; уруғчиси битта. Барглари қарама-қарши ёки даража бўлиб жойлашган. Меваси - кўсакча ёки юмшоқ, баъзан апокарп.

С

Сабзавотчилик - 1. Ўсимликшуносликнинг сабзавот экинларини ўстириб, сабзавот етиштирадиган тармоғи 2. Сабзавот маҳсулотларида мўл ҳосил етиштириш учун сабзавот экинларининг биологиясини ўрганиладиган фан.

Сабзи (*Daucus*) - зирадошларга (соябонгулдошларга) мансуб ўт ўсимликлар туркуми; икки йиллик, баъзан, бир йиллик ва кўп йиллик ўтлар. Барглари патсимон.

Саватча (*calathidium*) - мураккабгулдошларга мансуб ўсимликлар тўпгули. Гуллари шохчанинг саватча шаклида кенгайган тепасида жойлашади.

Саватча ботрик тўпгул - гуллар чиққан ўқнинг йўғонроқ ва кен бўлиб, шакли саватга ўхшаб кетадиган тўпгул.

Савир биота (*Biota orientalis*) - яланғоч уруғлиларнинг сарвидош оиласига мансуб доим яшил бута ёки дарахтча.

Савринжон (*Colchicum*) - лоладошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Пояси қисқа, қуйи қисми эски барглари ғилофга ўралган пиёзсимон йўғон тугунак. Барглари кўпинча энсиз, гуллари катта (8-10 дона). Баъзи турлари кеч кузда гуллаб, баҳорда кўсаксимон мева беради. Баъзи турларида кольхицин (заҳарли алкалоид) моддаси боради.

Савринжон (*Colchicum luteum* Baker.) - пиёздошлар оиласига мансуб тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Саговниклар - очиқ уруғли ўсимликлар бўлимининг синфи.

Саёқ (*Reseda luteola* L.) - резедадошлар оиласига мансуб, воҳарда адирда ўсадиган, икки йиллик ўт.

Сайт - 1. Кроссинговер ва мутагенезда фаоллик кўрсатувчи геннинг энг кичик бир бўлаги. 2. Кроссинговерда қатнашувчи ва мутацияга ўзгарувчи геннинг бир қисми.

Сакситоксин - кўк-яшил сувўтлардан *Aphanizomenon flos-aquae* ажратадиган токсин.

Салаб (*Orchis umbrosa* K. et K.) - салабдошлар оиласига мансуб, адирда тоғда ўсадиган, доривор, кўп йиллик ўт.

Салаблар (*Orchidales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи, *Liliidae* кенжа синфининг тартиби.

Салбий геотропизм – ўсимликни, унинг бирор қисмини ердан юқорига қараб ўсиши.

Салбий ортотропизм – ўсимлик, унинг бирор қисмини таъсирловчидан қарамағарши томонга йўналиши.

Салбий таксис – таъсирловчи манбадан йўналган йўналишдаги ҳаракат.

Салбий тропизм – ўсимликни, унинг бирор қисмини таъсирловчи манбадан қарама-қарши томонга ҳаракати, эгилиши.

Салбий травмотропизм – илдиз учи ёки поя учини жароҳатланган томонидан қарамағарши томонга ҳаракати.

Салбий фототаксис – организмни ёритилиши кам бўлган томонга ҳаракати.

Салом алайкум (*Cyperus rotundus* L.) – ҳилолдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерлар, воҳаларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Сальвинидлар – папоротниклар бўлими, полиподиопсидлар синфининг кенжа синфи.

Сальвиниялар – папоротниклар бўлими, полиподиопсидлар синфининг тартиби.

Самарканд моҳитоби – ўрикнинг жайдари навларидан бири. Меваси думалоқ, оч сариқ, пўсти юпқа.

Самоочишение – сув ҳавзасини ифлосланишдан биологик ва физик-кимёвий жараёнлар билан тозаланиши.

Сандал дарахт (*Chekrassia officinalis*) – Жанубий Шарқий Осиёда ўсадиган, ёғочидан қимматбаҳо мебел тайёрланадиган дарахт.

Санжалит (*Asyneuma argurum* (Rgl.) Bornm.) – қўнғироқгулдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Сано (*Cassia acutifolia* Delile.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган, доривор кўп йиллик ўт.

Саноат негизидаги уруғчилик - нав, уруғлик ва ҳосил сифатлари бўйича давлат андозаси ва техник талабларга жавоб берадиган уруғлик ашёлар махсус ихтисослашган хўжаликларда ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш, концентрациялашиши, барча технологик жараёнларни механизациялаштириш ҳамда автоматлаштириш асосида энг кам меҳнатни сарфлаб уруғчиликни ташкил этиш.

Санталалар (*Santalales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Rosidae* кенжа синфининг тартиби.

Санчиқўт (*Thalistrum minus* L.) - айиқтовонгулдошларга мансуб адир, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Гуллари майда, тўрт баргчали гулқўрғонли, чангчилари кўп, рўваксимон тўпгулларга йиғилган.

Сапиндалар (*Sapindales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Rosidae* кенжа синфининг тартиби.

Сапроблик – сувни органик мода ва унинг парчаланиш маҳсулотлари билан ифлосланганлиги, унга кўра полисапроб, мезосапроб, олигосапробга бўлинади.

Сапроблик индекси – сувнинг ифлосланганлик даражасини ифодаловчи белги (рақам).

Сапроблик индикаторни белгилари - s-сапроблик кўрсаткичи; х-ксеносапроблик; о-олигосапроблик; β-бета-мезосапроблик; Е-альфа-мезосапроблик; р-полисапроблик; Е-эусапроблик; i-изосапроблик; m-метасапроблик; h-гиперсапроблик; G-индикаторлик оғирлик (вес); S-сапроблик индекси; Fe-темир кўплигини кўрсаткичи; Cl-хлоридлар кўплигини кўрсаткичи; +–сапробликни камлиги; H₂S-водород сульфид кўрсаткичи.

Сапропел – планктон сувўтлар, чучук ва шўртоб сувлардаги организмларнинг ҳалок бўлганидан кейин органик моддаларини узоқ муддат давомида кимёвий ўзгаришларга учраганидан кейин ҳосил бўлган мойсимон сариқ, яшил, қўнғирроқ тусдаги масса.

Сапропеллин – яшил сувўтларнинг айримларини хужайра пўстидаги модда у қават ҳолида жойлашади.

Сапрофитлар – органик углеродни қуриган ўлик организмлардан оладиган ўсимликлар. *Neottia nidus avis*, *Monotropa hypopitys*, *Epipogon aphyllum* мисол бўлади.

Сапсардошлар (*Iridaceae*) - бир уруғ паллалиларга мансуб кўп йиллик ўт-лар оиласи (фақат айримларигина чала буталар). Барглари тор ва узун бўлади.

Сарв (*Cupressus*) - сарвдошларга (арчадошларга) мансуб доим яшил дарахтлар ёки буталар туркуми. Игнабарглари новдаларга ёндашган, қипиксимон, қарама-қарши. Қуббаси деярли думалоқ бўлиб, ривожланиб чиққандан сўнг иккинчи йили етилади.

Сарвдошлар арчадошлар (*Cupressaceae*) - очик уруғтоифа ўсимликларнинг қуббалилар синфига мансуб ўсимликлар оиласи. Барглари ҳалқасимон ёки қарама-қарши жойлашган. Доим яшил дарахт ва буталардан иборат (сарви, савир, туя, арча, биота кабилар).

Сарисағон (*Horaninovia ulicina* F. et M.) – шўрадошлар оиласига мансуб, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Сариқбош сенецио (*Senecio*) - мураккабгулдошларга мансуб ўсимликлар туркуми. Барглари патсимон қирқма, гуллари майда саватчаларда жойлашган, сариқ. Қўпчилиги бегона ўсимликлардир. Айримлари хушманзара ўсимлик сифатида экилади. Йирик баргли сенецио тури дориворлик хусусиятларга эга.

Сариқ дарахт - турли дарахт ва буталарнинг сариқ бўёққа эга бўлган қуруқ ёғочлари.

Сариқ луччак шафтоли - луччак шафтолининг қоқибоп хилларидан бири. Мевалари майда, қизғиш-сариқ, мазаси нордон-чучук. Август ойида пишади. Дарахти кичикроқ.

Сариқ олча (фр. *Mirabella*) - тоғолчанинг сариқ тусли тури. Дарахт ёки бута шаклида ўсади. Барглари тухумсимон-чўзиқ, тукдор қисқа бандчаларда жойлашган. Гуллари якка ёки жуфт; меваси сариқ, юмалоқ, диаметри 1,5-2 см. Мевасининг эти нордон тамли.

Сариқчай (*Agremonia asiata* Juz.) – раънодошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Сариқ-яшил сувўтлар (*Xanthophyta*) – сариқ-яшил, турлича яшил, баъзан рангсиз, 0,5-1,5 мкм дан диаметри бир неча мм дан узунлиги ўнлаб см гача (*Tribonema*), индивидлари бир хужайрали, кўп хужайрали ва хужайрасиз, ҳаракатчан, ҳарактсиз, бириккан сувўтлар бўлими.

Саркотест – уруғнинг ташқи пўстини этдор бўлиши.

Саркотеста – очик уруғли ўсимликлардан гинкгода етарли даражада ривожланган уруғмуртакнинг интегументидаги этдор, серсув, қалинлиги 5-6 мм га етадиган, кутинлашган эпидермали устицалари бўлган ташқи қавати.

Саррацениялар (*Sarraceniales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Ranunculidae* кенжа синфининг тартиби.

Сарсабил (*Asparagus officinalis* L.) – пиёздошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Сарсазан (*Halocnemum strobilaceum* (Pall.) M.B.) – шўradoшлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган бута.

Сарциноид тузилиш – коккоид тузилишлини вегетатив ҳолатида турли йўналишда бўлина оладигани, натижада пакет ёки тетраэдрик ёки бошқача кўринишдаги кўплаб хужайраларнинг тўплами. Бу тузилишли сувўтлар вегетатив ҳаётий даврида ҳаракатланмайди.

Сасир (*Cryptodiscus didymus* (Rgl.) Eug. Kor.) – соябонгулдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган эфир мойли кўп йиллик ўт.

Сассиқкана (*Descurania saphia* (L.) Schur.) – бутгулдошлар оиласига мансуб, воҳалар, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Саур (*Biota orientalis* (L.) Endl.) – сарвидошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган манзарали дарахт.

Саур арча (*Juniperus semiglabosa* L.) – Ўрта Осиёнинг тоғларида ўсадиган, бўйи 10 м келадиган дарахт.

Сафроўт (*Gratiola officinalis* L.) – сигиркуйруқдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Сахарофил ўсимликлар – фотосинтезда қанд (сахар) тўплайдиган ўсимликлар.

Сачратқи (*Cichorium intybus* L.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, воҳа, адир, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Сегетал ўсимлик – қишлоқ хўжалик экинлари орасида ўсишга мошлашган ўсимлик.

Седерация – тупроқни ўсимлиги билан қўшиб ҳайдаш.

Сейсмонастия – охиста ёки кескин таъсирга ўсимликда рўй берадиган кескин ҳаракатлар.

Секвенирование - ДНК бўлагидаги нуклеотидлар изчиллигини аниқлаш.

Секториал химера – пайвандтаг ва пайвандуст тўқимали химераларда ярим ёки ундан камроқ секторни бита тўқимага тегишли бўлиши.

Селекция – 1. Кишиларнинг талабларига мос келадиган ўсимликларнинг янги навлари, ҳайвонларнинг зотлари, микроорганизмларнинг штаммларини яратиш услуби ҳақидаги фан тармоғи. 2. Деҳқончилик соҳасида янги навлар (дурагайлар) яратиш ва экилиб келинаётган навларни яхшилаш усуллари тўғрисидаги фан.

Селекцион марказ - аниқ тупроқ-иқлим ҳудудда жойлашган селекция ва уруғчилик бўйича ихтисослашган йирик илмий-тадқиқот муассаси.

Селекцион нав - илмий-тадқиқот муассасаларида селекциянинг илмий усуллари асосида яратилган нав.

Семиассоциациялар – фитоценоздаги иккиламчи даражали ўзи мустақил уюшма ҳосил қила оладиган қатлам.

Семизак (*Sedum tetramerum* Trautv.) - семизакдошларга мансуб, тоғда ўсадиган барг ва поялари қалин бир йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Қизил семизак - *Sedum purpureum* ва катта семизак - *S. telephium* турлари бор. Булар семизакдошларга мансуб кўп йиллик суккулент ўсимликлардир.

Семиз баргли - қалин баргли ўсимликлар. Масалан, шўрадошларнинг баъзи турлари, семизакдошлар.

Семиз бачкилар ғовлама бачкилар (*soboles, surculus*) - йирик-йирик шохлардан ёки тананинг илдизга яқин жойидан юқорига қараб ўсувчи ғовлаган новдалар.

Семиз илдиз - лавлаги, шолғом, сабзи, ширач каби ўсимликларнинг йўғон, ширадор ёки серсув илдизлари.

Семиз илдизлар жамғарувчи илдизлар - тўқималарида озуқа моддаларни кўп миқдорда тўпловчи илдизлар.

Сенил давр – ўсимликни охирги марта гуллашидан қуригунгача бўлган даври.

Сенсблизатор – ўсимликда ёруғликнинг сезилишини кучайтирувчи модда.

Септа – ҳужайраларни бир-биридан ажратиб турувчи ҳосила (масалан, диатом сувўтларида).

Сербўғим пояли ўсимликлар (*lom. multiarticulatus*) - ўсимлик танасининг кўп бўғимли (масалан, қирқбўғимларда) бўлиши.

Сергул ўсимликлар (*lom. multiflorus*) - кўп гулли ўсимликлар. Бунинг акси кам гулли ёки бир гулли ўсимликлардир.

Сердон бошоқ - ғалласимон ўсимликлар бошоғи (масалан, буғдой, арпа кабилар).

Серёгин ўлка (*lom. humidus* - намлик) - ёғингарчилик кўп бўладиган ўлка. Бундай жойларда, асосан, мезофил ўсимликлар яшайди.

Серковак ёғочлик – ўтказувчи қисмлари бўлган иккиламчи ксилема.

Сериал куртак – барг қўлтиғида устма-уст жойлашган куртак.

Серкўсак - кўп кўсакли ўсимликлар. Масалан, ғўза. Бундай ўсимликларнинг акси кам кўсакли ёки якка кўсакли бўлиши мумкин. Масалан, лола, кўкнор, қизғалдоқ ва бошқалар.

Сермағиз хужайра - бир неча мағизли хужайралар. Масалан, баъзи сувўт ва замбуруғларни кўрсатиш мумкин.

Серпоя ўсимликлар (*lom. multicaulis*) - танаси ва пояси бир нечтадан бўлган ўсимликлар.

Сершоҳ шохланган (*fruticulosus*) - шохи қалин ўсган ўсимлик.

Серчангчи гул (*lom. flos polyslemoneus*) - бир нечта чангчили (одатда 12 та дан ортиқ чангчили) гуллар серчангчили гул деб аталади.

Серқилтиқ (*lom. multiaristatus*) - кўп қилтиқли бошоқча қипиқлари.

Сестонектарлар – планктон кўринишдаги доминантлар.

Сет йўли сутли найча (*lom. vasa lactifera*) - сутламадошлар, кендир-дошлар, мураккабгулдошлар ва ҳоказо оилаларга мансуб ўсимликларнинг баъзи турларида бўладиган найчалар. Бу найчаларда сутсимон шира деб аталадиган хужайра ширалари бўлади. Сутсимон ширада углевод, оксил каби моддалардан ташқари шу ўсимликнинг ўзигагина хос бўлган баъзи специфик моддалар ҳам бор. Сутли найчалар кўп шохобчали бўлиб, бир ёки бир неча хужайралардан ташкил топиши мумкин.

Сета (*Salsola sclerantha* CAM.) – шўрадошлар оиласига мансуб, чўл адирда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Сибслар — битта ота-онадан тарқалган болалар, насл (жинсидан қатъий назар).

Сигирдарохт (*Brosimum galactodendrum*) – Жанубий Американинг тропикларида ўсадиган, бўйи 30 м ли, пўстлоғи кесилса, ёқимли сут мазасини берадиган, истеъмол қилинадиган дарохт.

Сигирқуйруқ (*Verbascum songoricum* Schrenk.) – сигирқуйруқдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган, доривор кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Сигирқуйруқлар (*Scrophulariales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Asteridae* кенжа синфининг тартиби.

Сигирқуйруқдошлар (*Scrophulariaceae*) - икки уруғ паллалилардан туташтожлиларга мансуб ўсимликлар оиласи. Кўпчилиги ўт ва чала бута, фақат айримларигина бута ёки дарохтлардир. Гуллари шингилсимон, рўваксимон ва бошқа тўпгулларга йиғилган. Бу гулларнинг косачабарглари ва тожбаргларидаги япроқлар 5 тадан бўлиб, бир-бирига туташган. Кўпчилик турлари ҳар хил шаклли зигоморф тожга ва фақат айримларигина деярли тўғри тожга эга. Чангчилари 4 тадан, айримларида 5 ёки 2 тадан. Уруғчиси битта. Тугунчаси икки чанокли. Кўпчилигининг меваси кўсакча. Бу оилага 2800 дан ортиқ тур (200 та туркум) киради. Бу турлар асосан сигирқуйруқ, скрофулярия, зиғирак (*Linaria*), такасоқол, эвфразия (*Euphrasia*) каби туркумларга мансубдир. Улардан баъзилари экинлар орасида бегона ўт бўлиб ўсади. Кўпчилиги заҳарли бўлганидан моллар емайди. Ангишвонагул, сигирқуйруқ каби турларидан медицинада

ҳам фойдаланилади. Аждаргул, итгунафша сингари турлари хушманзара ўсимлик сифатида экилади.

Сийрак паренхима – япроқ мезофилидаги ҳужайра оралиқлари аниқ билиниб турадиган паренхима.

Сильвантлар – ўрмонга хос бўлган турлар.

Силиколемма – диатом сувўтларининг ҳужайраларини периферик қисмидаги цистерна ва найчаларнинг мураккаб тузилмаси.

Симбиотик аллелагония – ценопопуляциядаги симбиотик турларни бир-бирига сезиларли зарар етказмай физиологик характердаги таъсири: а) дуккакли ўсимликлар илдизидagi туганак бактериялар; б) ўсимлик илдизларидаги микориза ҳосил қилувчи замбуруғлар; в) чанглатувчи ҳашарот ва ўсимлик; г) лишайниклар.

Симбриқ (*Eragrostis minor* Host.) – буғдойдошлар (бошоқдошлар) оиласига мансуб, адир, тоғ, суғориладиган ерларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Симметрияли тармоқ (*symmetria radiatus*) - ўзак тиғлари (чизиқлари) нинг бир-бирига симметрия ҳолда жойлашиши.

Симпласт – ўсимлик организмидаги ҳужайранинг протопластларини бир бутун яхлитлиги.

Симподий – ўсимликларнинг марказий танаси, пояси, новдаси, илдининг бир неча ёки кўп миқдордаги меристемасидан юзага келган ва навбатлашиб жойлашган қисми.

Симултан бўлиниш – кўк-яшил сувўтларининг кўпайишида она ҳужайра протопластини кўп миқдордаги ҳужайраларга бўлиниб кетиши.

Симултан ривожланиш – папоротниклардаги сорусларнинг ҳаммасини бир вақтда етилиши.

Синангий – девон даврининг бошларида ўсган, ринофитлар бўлимига мансуб ўсимликлардаги спорангийни қисқаришидан юзага келган қисм; псилофитлардаги спорангийлар тўплами.

Синандрий – гулдаги чангдон бандларини қўшилиб ўсиши.

Синаска – халтачали замбуруғларнинг айримларидаги ташқи пўсти бўлмаган халтача.

Синбиология – фитоценозлардаги биологик жараёнларни ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Сингамия - эркак ва урғочи гаметаларнинг қўшилиши.

Сингенез – фитоценознинг шаклланиш жараёни.

Сингрen (*Astragalus villasissimus* Bge.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, ем-хашак, чўлда ўсадиган чала бута.

Синдактилия - кафтда ва оёқ панжасида қўшни бармоқларнинг қисман ёки тўлиқ бирикканлиги.

Синдетохейл устьица (оғизча) – очиқ уруғли ўсимликлардан беннеттитлар ва уларга яқин қирилиб кетган гуруҳлар ҳамда ҳозирги вельвичия туркумига мансубларга хос устьица.

Синдирим (*Anobasis brachiata* F. et M.) – шўрадошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Синекия – популяция ичидаги ва популяциялар орасидаги ўзаро таъсирлар.

Синергид – гулли ўсимликларда тухум ҳужайра билан боғланган муртак халтасининг микропиляр охиридаги иккита ҳужайра.

Синергидлар – тухум ҳужайранинг икки ёнида жойлашган йўлдош ҳужайралар, уларда хромосомалар гаплоид сонда бўлади.

Синзооспора – кўп хивчинли, кўп ядроли зооспора.

Синзоохария – уруғ ва меваларнинг турли ҳайвонлар томонидан ташиб кетишидан, тушиб қолиши билан тарқалиши.

Синкарп гиней – қ. ценокарпли гиней.

Синкарпий – мевали барглари қўшилиб ўсган тузилишли гул шакли.

Синкотилия – бир уруғ паллали ўсимликларни икки уруғ паллалилардан иккала уруғ паллани қўшилиб кетишидан келиб чиққан деб қараш.

Синморфология – фитоценозларнинг таркиби ва тузилишини ўрганадиган тармоқ.

Синтетик селекция – бошлангич ашёни дурагайлаш, мутагенез, полиплоидия каби усуллар асосида яратиб танлашга асосланган селекция.

Синузиялар – фитоценоз ва ассоциацияда битта ва ўшани ўзи бўлган бир неча тур экобиоморфалар; битта ва ўшани ўзи бўлган ценопопуляция экобиоморфалар гуруҳи.

Синус – *Desmiales* тартибига (*Chlorophyta*) мансуб сувўтларнинг ҳужайраларини сиқик жойи.

Синф (*Classis*) – синфлар ўзаро тартибга нисбатан кескин фарқланиб, тартиб номи келиб чиққан туркум билан аталиб, *-opsida*, сувўтларда – *phyceae*, замбуруғларда *-mycetes* қўшимчаси билан ҳосил бўлади. Йирик ва етарли даражада табақалашган синфлар кенжа синфларга бўлинади.

Синф класс (*лат. classis - синф*) – ўсимлик ва ҳайвонлар систематикасида типдан кичик, қабиладан катта таксон. Синф табиий хусусиятлари ёки белгиларига кўра яқин ва уруғдош қабилаларни бирлаштиради.

Синфизиология – ценобионтларнинг физиологиясини тадқиқ этадиган геоботаниканинг тармоғи.

Синхорология – ўсимликларнинг уюшмалари ва уларнинг таксонларини тарқалишидаги географик қонуниятларини ўрганадиган фан тармоғи.

Синценобий – яшил сувўтлардан *Chlorococcales* тартиби сувўтларида алоҳида ҳужайраларни шилимшиқ ёки эски ҳужайра пўсти қолдиғи билан бириккан ҳолда бўлиши.

Синценогенез – организмлардан ҳоли ҳудудда бир мунча қисқа вақт давомида уларнинг ҳосил бўлиши ёки тикланиши.

Синцианоз – кўк-яшил сувўтларининг энг содда ҳайвонлар ва бошқа организмлар билан симбиози.

Синэкия – моддалар ва энергия бермасдан, организмлар орасидаги бевосита муносабатлар.

Синэкотип – турни турли фитоценозда ўсиши натижасида махсус ирсий белгиларнинг ҳосил бўлиши.

Синэкология – фитоценознинг муҳит шароитлари билан алоқадорлигини ўрганадиган фитоценологиянинг тармоғи.

Систематика – организмларнинг (шу жумладан сувўтларнинг) хилма хиллигини ўрганадиган фан.

Сирттан (*Bryonia melanocarpa* Nab.) – қовоқдошлар оиласига мансуб, қумли чўлда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Сифат белгилари - ўсимликнинг кўз билан бевосита кўриб аниқлаш мумкин бўлган белгилари.

Сифонал тузилиш – сифонал (хужайраларга бўлинмаган) типдаги тузилиш анча катта, йирик, одатда макроскопик ўлчамдаги ва маълум даражада табақаланган талломни ташкил қилгани билан хужайранинг кўндаланг тўсиқғдеворлари йўқлиги билан ифодаланади. Кўндаланг тўсиқ жароҳатланганда ёки кўпайишни амалга оширадиганлар ҳосил бўлишида юзага келади. Ҳар иккала ҳолда ҳам тўсиқни юзага келиши кўп хужайрани ўсимликлардагидан фарқланади.

Сифонеин – сариқ-яшил сувўтларнинг хужайраларидаги каратиноидлардан бири.

Сифоногамия – чанг найи ердамидаги уруғланиш.

Сифоногам ўсимликлар – ҳаракатланмайдиган эркак спермийлар билан чанг найи воситасида уруғланадиган ўсимликлар.

Сифоноген – гулдаги чанг донасини биринчи марта бўлинишидан ҳосил бўлган вегетатив хужайра.

Сифонокладиялар (*Siphonocladiales*) – макроскопик, ип, оддий ёки тармоқланган, бириккан ёки бирикмаган, таллом кўп ядроли сегментлардан иборат сувўтлар (*Chlorophyta*, *Siphonophyceae*) тартиби.

Сифоноксантин – қ. сифонеин.

Сифононемалар (*Siphononematales* Geitl.) – индивидлари колонияли, ривожланишнинг бошланишида “оддий” бу даврдаги индивидлари бир хужайрали субстратга бириккан битта оиладан иборат (*Cyanophyta*, *Chamaesiphonophyceae*) тартиб.

Сифоностела – найсимон тузилишли ва марказий ёки юраксимон паренхимага эга стела.

Сифоностела – ўрта қисмида ўзак бўлган, ксилема чеккага сурилган ва найсимон тузилишли мустаҳкам поя.

Сифоностела – ўзакни ўтказувчи тўқима боғлаб турадиган найсимон стела.

Сифон сувўтлар (*Siphonophyceae*) – хужайрасиз, сифон тип тузилишли вегетатив танага эга, анча мураккаб тузилмали, кўп ядроли, яъни ценоцит талломли, баъзиларида ўхшаш сегментлари бўлинган қадимги денгиз сувўтлари (*Chlorophyta*) синфи.

Сичқонбурчоқ (*Vicia cracca*) - дуккакдорларнинг капалакгулдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Ўралувчи ва шохдор пояси 2 м га

етади. Барглари жуфт патсимон, мураккаб, учида гажакчаси бор. Тўпгули кўп гулли шингилдан иборат.

Склерификация – ўсимликдаги турли тўқималарнинг механик мустаҳкамлигини оширадиган хужайралар пўстини йўғонланиши ва ёғочланиши. Склерификация хужайраларни ҳалок бўлишига ва уларни механик тўқиманинг элементларига айланишига олиб келади.

Скарификация – қаттиқ пўстли уруғларнинг унишини тезлатиш мақсадида ишқалаш, металл элакдан ўтказиш, баъзан кислоталар таъсир этиш.

Скиофитлар – ҳеч қачон очик майдонларда ўсмайдиган ўсимликлар гуруҳи.

Склереид – пўсти анча текис равишда қалинлашган арматура хужайралар.

Склеренхима – мустаҳкамлик берадиган бир хил қалинликдаги ёғочлашган пўстли тўқиманинг бир тури; склеренхима хужайраларнинг мажмуи бўлиб, толали, толали-склеросидлардан иборат.

Склеренхима толалари – икки учи ўткирлашган, анча чўзилган прозенхима хужайраларидан иборат бўлиб, ёғочлик таркибидаги синилибриформ толалари, лубдагиларни луб толалари деб аталади.

Склеро – “зичлашиш”, “қаттиқлашиш” каби маъноларни англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Склербазидия – қ. фрагмобазидия.

Склеродерма – мохларнинг поясидаги сарғиш, қўнғир, қизғиш-қўнғир, қизил деярли қора тусли пўстлоқ.

Склеромиоз – дейтеромицетлар (*Deutepomycetes*) синфига мансуб *Scleroti* замбуруғи таъсирида ҳосил бўладиган касаллик.

Склеротеста – гинкго (*Ginkgo biloba* L.) ўсимлиги уруғмуртаги интегументининг қалинлиги 0,5 мм келадиган қаттиқ “пўчоқ” ҳосил қиладиган ўрта қавати; саговниклар уруғининг ташқи пардасини остидаги этдор қават.

Склеротестлар – очик уруғлилардан баъзи саговникларда (микрозамия, церотозамия, энцефалартос) микропиле атрофидаги 7-16 та унча аниқ бўлмаган қаттиқ лаппаклар.

Склерофит – қаттиқ, қалин кутикулали, яхши ривожланган, мустаҳкамлик берувчи тўқимаси бўлган, қурғоқчиликка яхши чидайдиган, асосан гулли ўсимликлар.

Склерофитлар – ксерофитларда ксероморфлик белгилари баргни тuzилишида яққол намоён бўлиши.

Склероций – тигиз гифали, озик моддалар билан тўлган, ноқулай шaroитга яхши чидайдиган тана (*Claviceps purpurea* замбуруғида).

Сколекоспора – ипсимон узун ёки чувалчангсимон спора (масалан, такомиллашмаган замбуруғлардан *Anguillospora*, *Flagellospora* ва бошқа туркумларда).

Скотоспора – тўқрангга бўялган спора.

Скрэб – Австралиянинг қурғоқ ҳудудларидаги кўп ҳолларда доимо яшил буталардан иборат ўсимликлар формацияси.

Скутеллум – етук ҳолга етганда аскоген локулаларни қоплаб турадиган триотецийнинг қалқони (масалан, *Microthyriales* халтачали замбуруғлардан тартибининг вакилларида).

Смилаксалар (*Smilacales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи *Liliidae* кенжа синфининг тартиби.

Смола елим тутган ўсимликлар – смола ёки бальзам тутадиган ўсимликлар.

Совундарахт (*Sapindus*) – сапиндадошларга мансуб дарахт ва бута ўсимликлар туркуми. Америка ва осий қитъаларида 15 га яқин тури учрайди. Меваси таркибида анчагина сапонин бўлиб, баъзи кучсиз бўёқлар билан бўялган газламаларни ювишда ишлатилади.

Совунак (*Saponaria officinalis*) – қорамуғдошлар (чиннигулдошлар) га мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси 30-90 см га етиб, оддий ёки юқори қисми бир оз шохланган. Барглари тухумсимон-ланцетсимон, қарама-қарши жойлашган. Гуллари қалқонсимон рўвак тўпгулларга йиғилган.

Совунўт (*Anagalis arvensis* L.) – наврўзгулдошлар оиласига мансуб, адир, воҳаларда ўсадиган, доривор, бир йиллик ўт.

Совут – динофит ва диатом сувўтларнинг ҳужайрасини қоплами.

Совуқсевар ўсимликлар – шимолий қутбга яқин ва тоғларнинг юқори қисми, тоғ яйловларидаги совуқ иқлимли экология шароитида ўсадиган ўсимликлар.

Совуқчанлик совуққа чидамлилиқ – ўсимликларнинг совуқда чидай олиш хусусияти.

Созология созиология) – табиат муҳофазаси ҳақидаги фан.

Солениялар (*Soleniales*) – ҳужайралари биттадан ёки ипсимон колонияли, совути чўзиқ цилиндр шаклидаги сувўтлар (*Bacillariophyta*, *Centrophyceae*) тартиби.

Соленостела – папоротниклар поясидаги марказий цилиндрнинг бир тури.

Солидаго (лот. *Solidago virgo aurea*) – мураккабгулдошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Сома – ўсимлик танасидаги вегетатив ҳужайраларнинг мажмуи.

Соматик апоспория – редуцирланмаган куртак халтани спорофитнинг соматик ҳужайрасидан ривожланишидан юзага келадиган апоспория ҳолати.

Соматик гетерозис – дурагайларда вегетатив органларнинг кўпайиб кетиши.

Соматик копуляция – табақалашмаган вегетатив ҳужайраларнинг жинсий қўшилиши (масалан, айрим замбуруғларда).

Соматик мутациялар – соматик ҳужайраларда ҳосил бўладиган мутациялар.

Соматик партеногенез – муртак халтанинг редуцирланмаган она ҳужайраларини партеногенези.

Соматик редукция - 1. Яшил сувўтлардан *Prasiola* туркуми вакиллари ривожланишида диплоид гаметафитнинг юқори қисмидаги вегетатив ҳужайраларда рўй берадиган мейоз жараёни. 2. Гаметофитнинг диплоид вегетатив ҳужайраларида рўй берадиган хромосомалар тўпламини ярмига камайиши.

Соматик уруғланиш – қўшимча чанг найидаги спермийнинг тугунча ва уруғмуртак ҳужайралари билан уруғланиши.

Соматик ҳужайралар – 1. Тана ҳужайралар, уларда хромосомалар тўплами $2n$ бўлади. 2. Жинсий бўлмаган (тана) ҳужайралар, уларда хромосомалар тўплами диплоид ($2n$) бўлади. 3. Кўп ҳужайрали организмнинг жинсий ҳужайрадан бошқа ҳар қандай ҳужайралари.

Соматобласт – бўлинганидан кейин соматик ҳужайралар ҳосил бўлишини бошлаб берадиган ҳужайра.

Соматогамия – замбуруғларда иккита вегетатив ҳужайранинг ўзаро қўшилиб кўпайиши.

Сомация – озикланиш хусусиятлари ёки яшаш шароити сабабли содир бўладиган ирсий бўлмаган барча ўзгаришлар.

Сорал – лишайниклардаги содерийларни маълум шакл кўриниш ҳосил қилган тўплами.

Соредий – лишайникларни вегетатив кўпайиши учун хизмат қиладиган махсус ҳосиласи.

Соредия – лишайник талломининг сувўт ҳужайраси, замбуруғ мицеллийсидан иборат, вегетатив кўпайиши учун хизмат қиладиган тана.

Сорус – қўнғир, қизил сувўтлари, папоротниклар ва содда тузилган замбуруғлар танасидаги зич ёки сийрак жойлашган споралар тўплами ёки жинсиз кўпайиш қисми спорангийлар йиғиндиси.

Соф культура – озик муҳитда ўстирилган, бир турга мансуб ҳужайраларнинг култураси.

Соф линиялар - узоқ давом этувчи инбридинг натижасида олинган бир хил генотипли ҳайвонлар, ўсимликларда эса ўз-ўзидан чангланиш натижасида олинади.

Сохта дихотомия – пояни учи ўсмай, унда асосий поядан йўғон шохларни пайдо бўлиши.

Сохта йиллик халқа – мавсумий ўсиш ҳисобига иккиламчи ксилемадаги биттадан ортик халқани дарахт танасида ҳосил бўлиши.

Сохта мева - таркибида уруғчилардан ташқари гулнинг бошқа қисмлари ҳам бор мевалар. Асл (чин) мева морфологик ва ботаник нуқтаи назардан уруғчидан ҳосил бўлади.

Сохта тилоғоч (*Pseudolarix*) - қарағайдошларга мансуб дарахтлар туркуми. Хитой сохта тилоғочи ёки кемфер тилоғочи (*P. kaempferi*) номли фақат бир тури бор. Бўйи 40 м га, танасининг диаметри 1,5 м га етади.

Шаббаси кенг конуссимон. Асосан, шарқий хитой тоғларида (900-1200 м баландликда) ўсади.

Сохта тўқима – 1. Тубан ўсимликларда бир ва бир неча хужайрали ипчаларнинг қўшилишидан ҳосил бўлган хужайралар тўплами. 2. Тўқимага бир мунча ўхшаган, бироқ тўқимага ўхшаб тузилмаган ва тўқима вазифасини бажармайдиган тўқима.

Сохта цуга (*Pseudotsuga*) - қарағайдошларга мансуб игнабаргли дарактлар туркуми. Бўйи 100 м га, танасининг қалинлиги 4 м га етади. 700 йилча яшайди.

Сохта шохланиш – кўк-яшил сувўт талломида трихомани эмас, уни ўраган шилимшиқни шохланиши.

Сочилган ареаллар – энг қадимги реликт, тарқалиш маркази бўлмаган турларнинг ареали.

Создификаторлар – фитоценоздаги ўзининг кўплиги ва массаси билан эдификатордан қолишмайдиган ва атроф-муҳитга катта таъсир этадиган ўсимликларнинг турлари.

Соябон (*umbella*) - тўпгулларнинг бир хили. Бундай тўпгулнинг асосий ўқи қисқа бўлиб, барча гулларнинг гулбандчалари шу ўқ учидан чиқ-қандан бир тўп бўлиб жойлашади.

Соябон замбуруғ (*Lepiota*) - базидиал замбуруғларнинг бир туркуми.

Соябон пальма - айлана шаклидаги шапалоқсимон қирқма баргли пальмаларга қўйилган умумий ном.

Соябонгулдошлар (*Umbelliferae*) - икки уруғ паллалиларга мансуб оила. Деярли барчаси ўт, айримлари (тропик ва субтропик минтақаларда ўсувчи айрим турлари) бута шаклида. Барглари қатор тартибли, кўпчилигиники чуқур қирқма. Гуллари майда, оқ, кўкиш-сарик ёки оч қизил бўлиб, мураккаб соябонларга (йирик тўпгулларга) йиғилган.

Сояга чидамли ўсимликлар – ёруғликка, ёритилишга нисбатан ёруғсевар, соясевар деб атаса ҳам бўладиган ўсимликлар гуруҳи.

Соғон (*Girgensohnia oppositifolia* Pall.) – шўradoшлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Спазмолитик плазмолиз – цитоплазма қисмлари ботиқ ҳолатни ҳосил қилиши.

Спаргандошлар (*Sparganiaceae*) - ер шарининг шимолий қисмида (кўпроқ, совуқ ва ўрта иқлимли минтақалардаги ҳавзалар ёқасида, баъзан эса сувда) ўсадиган ўсимликларнинг кичикроқ бир оиласи.

Спаржа сарсабил (лот. *Asparagus*) - пиёздошлар (лоладошлар) га мансуб ўсимликлар туркуми.

Спейрохория – экинлар ва бегона ўтларни уларни экишлар тарқалиши.

Спейсерлар - эукариотларда - генларнинг орасидаги, прокариотларда эса промотор ва структура генларини ажратувчи ДНКнинг кичик қисмлари.

Сперматангий – қизил сувўтларда эркаклик хужайра ҳосил бўладиган кўпайиш ҳосиласи.

Сперматидалар - эркак жинсий хужайраларнинг ривожланиш босқичларидан бирида иккинчи тартибли сперматосидларнинг бўлиниши туфайли содир бўлади.

Сперматогенез – 1. Эркак жинсий хужайралар – сперматозоидларни ҳосил бўлиш жараёни. 2. Эркак жинсий хужайраларнинг ривожланиш жараёни.

Сперматогоний - митоз бўлиниши натижасида сперматоцитларни ҳосил этувчи муртак хужайралар.

Сперматозоид – ўсимликларда инерозоид деб ҳам аталадиган уруғли ўсимликларда хивчинсиз, фаол ҳаракатланмаганлиги туфайли спермий дейилади. Яшил, қўнғир сувўтлари, айрим содда тузилишли замбуруғлар, мохлар, папоротниклар, қирқбўғимлар, плаунлар, саговниклар, гинкголарда икки ёки кўп миқдорда ҳосил бўлади.

Спермий – чангдонда ҳосил бўладиган гулли ўсимликларнинг 192 оиласида икки хужайрали, 115 оиласида уч хужайрадан, қолган оилалар ўсимликларида хужайрасининг сони ўзгариб турадиган чанг донаси.

Спермаций – 1. Қизил сувўтларидаги ҳаракатланмайдиган эркаклик жинсий хужайра 2. Айрим халтачали замбуруғлардаги эркаклик жинсий хужайра 3. Зангкуя замбуруғларидаги пикнидияларда ривожланадиган эркаклик жинсий хужайра (пикно спора).

Сперматоцитлар - мейоз туфайли кейинчалик сперматозоидларга айланувчи хужайралар

Спермиоген – гулдаги чанг донасини биринчи марта бўлинишидан ҳосил бўлган генератив хужайра.

Спирал текстура – хужайра пўстини ўрта қаватида микрофибриллаларни биров бурчак ҳосил қилиб жойланиши.

Спирал филлотаксис – новданинг ҳар бир бўғимида биттадан барғни бўлган ҳолда жойланиши.

Спирал қалинланиш – хужайра пўстини бурама чизиқ ёки бир неча тасмалар ҳисобига қалинланиши.

Спирохета – спирал буралган кўринишли микроорганизм (бактерия).

Сплайсинг - геннинг интрон қисмини ажралиши, экзон қисмларнинг ўзаро қўшилиши.

Спонтан мутациялар – ўз-ўзидан пайдо бўладиган мутациялар.

Спора – сувўтларда жинсиз кўпайишни амалга оширадиган махсус хужайра. Споралар спорангий деб аталадиган махсус хужайраларда ҳосил бўлади. Спора биттадан (*Oedogonium* Link, *Vaucheria* DC.) бир неча юзлаб (*Cladophora* Kiitz.) бўлади.

Спора редукцияси – диплоид спорада мейоз бўлинишнинг рўй бериши.

Спораларни радиосенситов типда тарқалиши – спораларни сочилишини қуёш радиацияси таъсирида кучайиб бориши.

Спорали тубан ўсимликлар - Ҳақиқий илдиз, тана ва баргларга дифференцияланмаган, лекин спорали ўсимликлар, масалан, бактерия, замбуруғ, сувўт ва лишайниклар.

Спорали ўсимликлар – 1. Филогенетик жиҳатидан гетероген, кўпайиши ва тарқалиши жинссиз ва жинсий усуллар билан ҳосил бўладиган споралар орқали рўй берадиган ўсимликлар. 2. Споралари жинссиз ёки жинсий тарзда ҳосил бўлиб, улар ёрдамида кўпаядиган ва тарқаладиган ўсимликлар.

Спорангибанд – апикал ёки латериал жойлашган спорангий тутган махсуслашмаган ёки махсуслашган гифа.

Спорангий – шарсимон тузилишли бир неча мингтага споралари бўладиган ҳосила.

Спорангиокарп – споралари ичидаги спорангийларда ҳосил бўладиган меватана (масалан, зигомицетлардан *Endogone* туркумининг замбуруғларида).

Спорангиоспора – тубан ўсимликлардаги эндоген тарзда ҳосил бўладиган жинссиз кўпайиш учун хизмат қиладиган спора.

Спорангиофоралар – қирқбўғимлардаги спорангийли шакли ўзгарган ёш новдалар.

Спорангиоциста – муҳитнинг ноқулай шароитларига бардош бера оладиган қалин қобиқ билан ўралган спора.

Спорангифор – қирқбўғимларнинг спорангий жойлашган қисми.

Споридий – 1. Промецеллийда ҳосил бўладиган кичкина спора 2. Базидияли замбуруғлардан *Uredinales* тартиби вакилларидаги эпизидийда ҳосил бўладиган базидиоспора.

Спороген – мохларда спора ҳосил бўладиган қисми.

Спорогон – мохларда зиготадан бир неча ойдан икки йилгача давр ичида ривожланадигани.

Спорогормогоний – кўк-яшил сувўтларида гормогонияли спора.

Спородерма – микро- ва мегаспораларни қоплаган пўсти.

Спородохий – замбуруғларнинг жинссиз кўпайишида юзага келади-ган конидия бандларнинг ясси ҳолдаги тўплами.

Спорокарп – замбуруғ ва лишайникларнинг споралар ҳосил қиладиган меватанаси.

Спорокарпа – папоротниклардан марсилеелар оиласининг вакилларида микро- ва мегаспоралар тўпламидан иборат ёпиқ ҳолдаги тузилма.

Спорокуртак – хара сувўтларининг жинсий кўпайишидаги урғочилик аъзо.

Спорополленин – спородерманинг экзина ва интина қаватларини таркиби.

Спорофаза – спорофитнинг зиготадан ривожланиб, яна зигота ҳосил қилгунча бўлган тўлиқ ривожланиш даври.

Спорофил – папоротниклар, плаунлар ва уруғли ўсимликларнинг япроқларида ёки уларнинг қўлтиғида ривожлана оладигани.

Спорофит – 1. Ўсимликларни ривожланишида ҳар иккала жинсий авлодларни алмашинувидаги жинссиз авлод. 2. Жинссиз насл. Спорофит зиготадан бошланиб спораларни ҳосил қилувчи насл.

Спорофор – папоротниклардан *Maesiliaceae* оиласига мансублардаги спорокарпийнинг пўсти.

Спорофора – актиномицетларда спора ҳосил бўладиган махсус мо-
слама.

Спорохналар (*Sporochnales*) – спорофитини талломи йирик (0,5 м ба-
ландликгача) ипсимон-пластинка ёки ясси, энсиз тасма кўринишли, жану-
бий яримшарнинг денгизларини литоралида кенг тарқалган сувўтлар
(*Phaeophyta*, *Phaeozoosporophyceae*) тартиби.

Спороцит – ўсимликларни ривожланишида ҳар иккала жинсий ав-
лодларни алмашинувидаги жинссиз авлод.

Спороцист – айрим халтачали замбуруғларда аскогендан ривожлана-
диган спорали ҳосила.

Ставроцит устица оғизча) – папоротниклар ва қисман гулли ўсим-
ликларда учрайдиган устица тўртта (3-5) бир хил ёки бироз радиал жой-
лашган қўшимча ёрдамчи хужайралар билан ўралган устица.

Стаминодий – чанг доналари ҳосил қилмай, нектархонага айланган
чангдон.

Статолитлар – илдиз ёпқичини ўртасидаги крахмал билан тўлган,
оғирлик кучини сезадиган хужайралар.

Стахиботрикококк – стахиботриз (*Stachybotritis*) замбуруғи
ҳосил қилган отлардаги заҳарланиш.

Стела – ўсимликлардаги поя ва илдиз учининг бирламчи тузилишли
марказий (ўрта) қисми.

Стеногалин – сувда эриган туз миқдори турлича бўлганда ўса олади-
ган ўсимликлар (сувўтлар).

Стенотерм – белгиланган ҳароратли сув муҳитида ўса оладиган ўсим-
ликлар (сувўтлар).

Стенотоп – ўсиш учун ташқи муҳитнинг белгиланган шароитларини
талаб қиладиган сувўтлар.

Стенотермофиллар – ўсиши учун минимал ҳарорат 37-40°, максим-
алли 70-80°, оптимали 55-65°C бўлган микроорганизмлар (сувўтлар).

Стенохория – ўсимликларнинг чекланган ҳудудда тарқалиши.

Стереид – мустаҳкамлик берувчи тўқиманинг хужайраси.

Стерил – 1. Микроорганизмлари бўлмаган 2. Уруғлантиришга қоби-
лияти йўқ.

Стерил мицеллий – ривожланишида ҳеч қандай споралар ҳосил қил-
майдиган мицеллий.

Стерил организм – ҳаётчан гаметалар ҳосил қила олмайдиган пушт-
сиз организм.

Стигма – хивчинлари мавжуд сувўтларининг хужайраларидаги
ёруғликни сезувчи қисми.

Стигматоид тўқима – цитология ва физиология жиҳатидан уруғчи тумшукчаси тўқимасига анча ўхшаш, чанг найини уруғчи бўйинчаси бўйлаб ўтишига хизмат қиладиган тўқима.

Стигмарий – 1. Плаунлардаги ер ости поясида туклари бўлмаган узунлиги 50 см ли бўлган илдиз 2. Қазилма плаунларнинг дихотомик шохланган йўғон ер ости қисми.

Стилодий – гулли ўсимликларнинг уруғчисини тугунча ва оғизчасининг бир қисми.

Стилоид – вакуоладаги кальций оксалат тузининг жуда чўзиқ призма шаклидаги алоҳида жойлашган кристаллари.

Стихидия – қ. трихобласт.

Столон – учида куртак, пиёзбош ёки туганак ҳосил қиладиган тез ўсувчи ер ости поя.

Стоматография – баргдаги эпидермада жойлашган устицаларнинг тузилишини ўрганиш усули.

Стомиум – гулдаги чангдондан чанг доналари тўкиладиган тирқиш.

Стратификация – уруғнинг унишини турли омиллар таъсирида тезлашиши.

Стробил – плаунлар, қирқбўғимлар, очиқ уруғлиларнинг кўпайиши учун хизмат қиладиган қисми.

Стробила – нинабаргли ўсимликлардаги марказий қисм ва унда бир-бирларига жипс жойлашган спорофиллардан иборат гул шаклидаги калта новда.

Стробиляр назария – гулни метаморфозга учраган ва ғуддага ўхшаш оддий новда деб ҳисоблайдиган назария.

Строма – 1. Халтачали замбуруғларнинг (*Ascomycetes*) кўпчилигида меватана ҳосил қилувчи мицеллий чигалидан иборат тана 2. Пластидлардаги асосий қисм.

Структали генлар — полипептидларни синтезловчи генлар.

Субметасентрик хромосомалар - узун-калта елкали хромосомалар, центромера калта елкага яқин ётади.

Сувгулдошлар (*Hydrocharitaceae*) - кўпчилик турлари сув устида ёки сув остида оқиб юривчи бир паллали ўсимликлар оиласи. Айрим турлари аквариумларда ҳам ўстирилади. Элодея, сувгул, валлиснерия каби туркумлар шу оиланинг вакиллари.

Сувдон паренхима - ичи сув билан тўлувчи паренхима. Масалан, оқ (торф) йўсинларнинг поя ва баргларидаги сув билан тўлган паренхима ҳужайралари.

Сув йиғар (*Aquilegia*) - айиқтовондошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Гуллари узун пихли, кўк, бинафша, баъзан эса қизил ёки оч қизил. Меваси - түпбарг.

Сувзамчи (*Polygonum hydropiper*) - торондошлар оиласига мансуб бир йиллик ўт ўсимлик. Бўйи 30-60 см узунлиқдаги тўғри пояга ва шу поянинг тубидан бошигача ўсиб чиққан барг ва шохчаларга эга. Гуллари оқиш-

яшил ёки қизил, узун ва тор тўпгуллардан иборат. Меваси уч қиррали ёнғоқча.

Сув заррачалари - тупроқ заррачалари ора-лиғидан ингичка «найчалар» ҳосил қилиб оқувчи сув заррачалари.

Сувчинамолар (*Helobiae*) - ботқоқ, соз ва сувларда ўсувчи етти оилани ўз ичига олган ўсимликлар қабиласи: алисмалар (*Alismataceae*), сувпиёздошлар (*Butomaceae*), сувгулдошлар (*Hydrocharitaceae*), юнкагиндошлар (*Iuncaginaceae*), шалангдошлар (рдестдошлар) (*Potamogetonaceae*).

Сув экинлари - 1. Тажриба учун сувда (лаборатория шароитида) ўстириладиган ўсимликлар. 2. Сув босган жойда экиладиган ўсимликлар (масалан, шоли).

Сувяпроқ валлиснерия (*Vallisneria*) - сувгулдошларга мансуб икки уйли ўт ўсимликлар туркуми. Сув ичида ўсади. Барги ингичка тасмасимон, узунлиги 75 см га етади. Гуллари майда-майда. Чангчи гуллари дастлаб сув остида ривожланади, кейинроқ узилиб сув юзасига чиқади. Урғочн гуллари дастлаб спираль шаклида ўралган гулбандларга эга бўлиб, кейинчалик шу гулбандларнинг чўзилиши туфайли сув юзасига чиқади ва чангланади. Чангланиш тамом бўлгач спиралсимон гулбанд яна ўралиб қисқаради ва урғочи гул сув остига чўкиб, у ерда мева тугади.

Сувўтлар (*Algae*) - хлорофилли тубан ўсимликлар гуруҳи. Қилчалилар, диатомлар, яшил, кўнғир, қизил ва кўк-яшил сувўтлар каби бир неча типларга бўлинади.

Сувқовоқ сувкади идишқовоқ идишкади (*Lagenaria vulgaris*) - қовоқдошлар (кадидошлар) га мансуб, палаги илашувчи бир йиллик ўсимлик. Барглари юраксимон, думалоқ, йирик гуллари бир уйли, оқиш ранг. Мевалари оқ ёки кўк, бутилкасимон, ноксимон, цилиндрсимон, баъзан эса шарсимон.

Сунъий ёмғир - суғоришнинг механизациялаштирилган усулларида бири. Бунда сув катта босим остида ҳавога сочувчи аппаратлар воситасида сепилади.

Сунъий система (*systema artificialis*) - ўсимликларнинг фақат ташқи кўринишига (субъектив хусусиятларига) қараб бир томонлама тузилган система.

Сунъий урчиш сунъий кўпайиш - мевали дарахт, толали, мойли, доривор ва бошқа фойдали ўсимликларни экиб кўпайтириш.

Супер элита - маҳсулдорли кўрсаткичлари, нав ва экинбоплик хусусиятлари энг юқори бўлган уруғлик. У элита уруғлари етиштириш жараёнида ташкил этиладиган оилаларни кўпайтириш кўчатзоридан олинади.

Супрессор ингибитор генлар - гомозигота, гетерозигота ҳолатда аллел бўлмаган генлар фаоллигини "бўғувчи" генлар.

Сутдумбул - доннинг пишиб етилишидаги бошланғич фаза. Бунда ўсимлик пояси яшил рангини сақлаб, фақат паст қисмидангина сарғая бошлайди. Шу пайтда поянинг қуйи қисмидаги барглар ҳам қурий

бошлайди. Бу даврда дон ҳали кўк тусда ва сутсимон суюклик ҳолида бўлади.

Сутдарахт - тутдошларга мансуб ўсимлик. Бўйи 30 м гача етадиган дарахт.

Сутлама (*Euphorbia*) - сутламадошларга мансуб ўсимликлар туркуми; кўп йиллик ёки бир йиллик баъзан дарахт ўсимликлар. Гуллари майда ва бир жинсли бўлиб, элементар тўпгулларга тўпланган. Булар ҳам, ўз навбатида, бирикиб мураккаб (кўп ҳолларда соябонсимон мураккаб) тўпгулларни ташкил қилади. Меваси - қўсакча.

Сутламадошлар (*Euphorbiaceae*) - икки уруғ паллалилардан айритожлиларга мансуб ўсимликлар оиласи. Ўт, бута, дарахт ва лиана (тропик пещак) шаклида ўсади. 7000 га яқин тури бор. Шулардан кўпчилиги каучукдор (масалан, гевея), доривор ўсимликлардир. Баъзиларининг меваси истеъмол қилинади. Сутсимон ширасида маълум даражада заҳарли моддалар ҳам бор.

Сутгикан (*Lactuca*) - мураккабгулдошларга мансуб бир йиллик, икки йиллик ва кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Барглари қатор тартибли. Саватча шаклидаги тўпгулларда очиладиган гуллари сариқ ёки бинафша тукли. Меваси - пистача.

Сциофитлар – соясевар ўсимликлар ҳисобланиб, қуёш нуруни бевоқифа тушиб туришини ёқтирмайди.

Ўзлиш - ўсимлик ҳаёти учун зарур моддаларнинг (масалан, сувнинг) етишмаслиги натижасида юз берадиган физиологик жараён.

Ўрилиш шимилиш - сув ва унда эриган минерал моддаларнинг илдиз туклари орқали организмга ўрилиши.

Ўриш кучи шимиш кучи - ўсимликнинг илдиз туклари орқали сув ва бошқа моддаларни сингдириш қуввати.

Ўрғичлар гаусторлар (*lom. haustrium* - *сўрғич, тортқич*) - 1. Текинхўр ўсимликлардаги бир ҳужайрали ёки кўп ҳужайрали организмлар. Булар бошқа ўсимлик (ўзи билан бирга ёки ёндош жойлашган ўсимлик) нинг барча озиқ моддаларни сўриб олади. 2. Айрим ёпиқ уруғли ўсимликларнинг эмбрион халтачаларидаги ўсимталар. Озиқ моддаларининг эмбрионга ўтиши учун хизмат қилади.

Ўхта (*Dactylis*) – ғалладошларга мансуб ўсимликларнинг бир туркуми. Зич рўвак тўпули ва шу рўваклар новдасининг охирида тўпланган 3-5 гулли бошоқлари бор.

Т

Табақалашув – ҳужайралар, тўқима ва ўсимлик қисмларида сифат жиҳатидан янги фарқларни ҳосил бўлиши.

Табиийёт табиатшунослик (*scientia naturalis*) - табиат ҳақидаги фанлар мажмуи.

Табиий аслий (*lat. naturalis*) - бирор нарсанинг аслий кўриниши, табиий ҳолати.

Табиий система (*systema naturale*) - ўсимликларни чиқиб келишига қараб (табиий нуқтаи назардан) системалаш (қ. Филогенез).

Табиий популяция - табиатдаги мавжуд табиий омиллар таъсири остида шаклланган популяциялар.

Табиий таннидлар - табиий ошловчи моддалар

Табиий танланиш (*selectio naturale*) - организмларнинг табиий шароитга мослашиб, ўз наслини сақлаб қолиши.

Табиий урчиш табиий кўпайиш (*naturalis - табиуӣ*) - табиий шароитда яшаётган ўсимликларнинг шу шароитнинг ўзида бевосита урчиб кўпайиши.

Таёқчасимон меватаиа – цилиндрсимон, тўғри ёки бироз эгилган *Basidiomycetes* синфи *Clavariaceae* оиласига мансуб замбуруғлардаги меватана.

Такакиялар – жигармохлар синфидан юнгерманниялар кенжа синфининг тартиби.

Такасоқол (*Dodartia orientalis* L.) – сигиркўйруқдошлар оиласига мансуб, илдизидан кўпаядиган ўт.

Такомиллашмаган органлар (*organa imperfectus*) - оддий тузилган органлар.

Таксанилогия – қ. таксономия.

Таксация – ўсимлик маҳсулотларининг ғамланганлигини ёки ўсимликлар жамоаларининг маҳсулдорлигини аниқлаш.

Таксодий ботқоқ кипариси (*Taxodium*) - таксодиумдошларга мансуб игнабаргли дарахтлар туркуми. Бу туркумга тўққизил-жигар ранг қобиқли йирик-йирик дарахтлар киради.

Таксислар – бир томонлама таъсирга жавоб сифатида микроорганизмлар, хивчинли зооспоралар, сперматозоидлар, ўсимликни алоҳида қисмларини (поя, илдиз, барг) ҳаракати.

Таксон – систематик бирлик (тур, авлод, оила каби).

Таксономик белғи – бирор таксонни ҳоҳлаган хоссаси, шу билан бошқа таксондан фарқланиши.

Таксономик категориялар – бўлим (*phylum*), синф (*classis*), тартиб (*ordo*), оила (*familia*), туркум (*genus*) ва тур (*species*). Тур ичидаги категория (*subspecies*).

Таксономист – таксономия масалалари билан шуғулланувчи мутахассис.

Таксономик бирлик – систематикадаги ҳоҳлаган классификацион бирлик (масалан, форма, тур, туркум, оила ва шу каби).

Таксономия – 1. Ўсимликларни системалаштириш ва классификациясидаги назария. Таксономия систематиканинг ўсимликлар классификациясида метод ива қоидаларини бўлими деб қаралади. 2. Системалаш,

классификациялаш тамойиллари ва қоидаларини ишлаб чиқадиган систематика фанининг тармоғи.

Такрор бўлиниш – ҳужайрани иккига оддий бўлинишларнинг бирингетин давом этадиган бўлиниши ҳисобланади. Бундай ҳолат ҳужайрани гипертроф ўсиши, меъёридан ортиқ озикланганда асосан бир ҳужайрали текинхўрларда ёки бир ҳужайрали эвтрофларда, физик-кимёвий ша-роитлар ўзгарганда рўй беради.

Такрорий жуфт патсимон мураккаб барг - патсимон мураккаб баргнинг ҳар бир шохбандида яна жуфт патсимон баргчалари бўлган барглари.

Такрорий йўғонлашув (*secundarius* - иккинчи қатор) - тананинг энига ўсиши (йўғонлашиши).

Такрорий крахмал (*amylum secundarium*) - илдиз ёки тана тўқималарида йиғилган крахмал.

Такрорий тўқималар (*contextum secundarium*) - Камбийдан ҳосил бўлган тўқималар.

Тактиосенситив – замбуруғ споралари, гул чангини механик ёки ҳаво оқими таъсирида тарқалиши.

Так-так (*Hordeum bulbosum* L.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган, ем-хашак кўп йиллик ўт.

Таллом – сувўтлар, замбуруғлар, лишайникларнинг поя, илдиз ва барглари бўлмаган танаси.

Талломли ўсимликлар – танаси поя, илдиз ва барглари ҳосил қилмаган қаттана ёки талломдан иборат ўсимликлар (масалан, сувўтлар, замбуруғлар, лишайниклар ва қисман жигармохлар).

Талломни бўлақларга бўлиниши – барча гуруҳ сувўтларида гормония, гонидия, кокк ва плазмококклар ҳосил қилишида, ипсимон талломни алоҳида бўлақларга бўлинишида, талломнинг узилган қисмини тикланишида, ризоидлар ва тармоқлар ҳосил қилишида рўй беради. Кўк-яшил сувўтларда гормогонийларни ҳосил қилиши мисол бўлади, шу туфайли синфни *Hormogoniophyceae* дейилади.

Таллоспора – талломда ёки мицеллийда ҳосил бўладиган спора. Таллоспора биттадан ҳосил бўладиган интеркаляр ва гифани учидаги терминал бўлади.

Таллофитлар – Браун-Бланке бўйича гемикриптофитларни ташкил қиладиган жигармохлар, ёпишқоқ ва пластинка кўринишдаги лишайниклар, қуруқликдаги ўсимликлар ва шунга ўхшашлар.

Тана поя (*rachis*) - ўсимликнинг асосий танаси. Ундан шохлар ўсиб чиқади.

Танлаб уруғланиш танлаб оталаниш – тухум ҳужайранинг чанглардан бирортасини (биологик жиҳатдан устун турганини) танлаб уруғланиши, оталаниши.

Танлаш - айрим генотипларнинг сақланиб кўпайиши ва бошқаларининг эса елиминацияланиши. Танлаш жадаллиги критерияси

танлаш коэффиценти (C) айрим генотипларнинг бошқа генотипларга нисбатан мосланувчанлигини ифодалайди.

Танга япроқ ғозяпроқ (*Alchemilla*) - раънодошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Барглари панжа бўлмали, гуллари майда, рангсиз-кўкимтир.

Тангабарг (*Rindera echinata* Rgl.) – говзабондошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган доривор, кўп йиллик ўт.

Тангачўп (*Isopyrum anemonoides* K. et K.) – бутгулдошлар оиласига мансуб, тоғ, яйловда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Тангачали таллом – қуйқасимон ва япроқсимон тузилишли лишай-никлар орасидаги оралиқ форма.

Таннидли ўсимликлар ошловчи моддали ўсимликлар - таркибида ошловчи шира ёки тоза таннидли ошловчи моддалар бўлган ўсимликлар.

Тапетум – ёпиқ уруғли ўсимликларнинг чангдон деворини ички қавати. Кўп қаватли тапетум *Costus* туркумининг ўсимликларида бўлади. Тапетумнинг хужайраларини протоплазмаси қуюқ бўлади.

Таподимлар – муайян географик майдонни эгаллаган ўсимликлар (индивидлар гуруҳи).

Тарвуз (*Citrullus*) - қовоқдошларга мансуб бир йиллик, баъзан кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Пояси ўрмалаб ўсади, барглари 3-5 бўлакчали ёки ўймачали, гуллари бешта туташ тожбаргли якка ҳолда ўсувчи йирик шона. Кўп уруғли, этли ва анча йирик (1-2 кг дан то 20-25 кг гача оғирликда) ҳосил тугади.

Тарихий омил - ўсимликларнинг тарихий тараққиётида (филогенезида) роль ўйнаган омиллар.

Тармоқ трахеид (*tracheida radiatus*) - тана тўқимасидаги тиглар (чизиклар) нинг трахеидлардан иборат бир қисми.

Тармағ (*Polygonum paronychioides* CAM.) – торондошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Тарновсимон новсимон (*canaliculatus*) - баъзи ўсимликларнинг поя, барг ва меваларидаги чуқурроқ, чизиклар.

Тарновчўп (*Equisetum ramnosissimum* Desf.) – қирқбўғимдошлар оиласига мансуб, адир, тоғ, суғориладиган ерларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Тароқбош (*Bromus danthoniae* Trun.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Тартиб – қариндошлик жиҳатидан ўзаро яқин боғланган оилаларнинг йиғмасы, битта оилани номига *-ales* қўшилиб ҳосил бўлади.

Тарқалиш изоляцияси масофавий изоляция) - механик ва биологик ифлосланишнинг олдини олиш учун экин тури ва нав пайкаллари орасидаги масофа (чегара).

Тарқоқ найли ёғочлик – йиллик халқа доирасидаги найлар зичлиги ва диаметри жиҳатидан фарқ қилмайдиган ёғочлик.

Тасби (*Leontice eversmannii* Bge.) – зиркдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган крахмалли, кўп йиллик ўт.

Тасодифий турлар – мазкур ассоциацияга тасодифан тушиб қолган, унга бегона бўлган турлар.

Тасма дарахт – Янги Зеландия, Австралияда ўсадиган, бўйи 4-7 м, шохлари тасмасимон, осилиб турадиган, гули гилосникига ўхшаш дарахт.

Тасмачўп (*Delphinium camptocarpa* F. et M.) – айиктовондошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган доривор бир йиллик ўт.

Татун қатран (*Crambe*) – крестгулдошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми.

Татун (*Crambe*) – қ. Қатран.

Татир (*Salsola gemascens* Pall.) – шўрадошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Таусағиз (*Scorzonera uzbekistanica* Czevr. et Band.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, адирда ўсадиган каучукли кўп йиллик ўт.

Тафлон (*Laurocerasus*) – раънодошларга мансуб доим яшил дарахт ёки буталар туркуми. Барглари дағал, қайишсимон ва тухумсимон; гуллари майда, оқ, узун шингилли. Меваси ширадор.

Тахигенез – индивидуал ривожланиш даврида филогенезнинг тезлашуви.

Тахтасимон илдиз – нам тропикларда дарахтнинг пастки қисмидан чиқадиган, узунлиги 1-3 метргача борадиган илдизлар.

Тахтасимон илдизлар – серёгин тропик ўрмонларда ўсувчи баъзи дарахтларнинг қиррали ясси илдизлари.

Ташқи парда ташқи пўст (*tunica exterus*) – орган қисмларини ўраб турувчи ташқи парда, пўст.

Ташқи перистом – қўш қаторли перистомни ташқи қатори.

Ташқи флоэма – бирламчи ксилемадан ташқарида жойлашадиган бирламчи флоэма: тармоқланган ва тармоқланмаган бўлиши мумкин.

Таянч илдиз – тупроқдан юқорида поядан чиқиб ўсимликни муштаҳкамланишига ёрдам берадиган илдизлар. Бир паллали ўсимликларда кўп учрайди (масалан, маккажўхорида).

Таянч тўқима – ҳужайра пўсти маълум даражада қалинлашган колленхима ёки склеренхимали тўқима; ўсимликка барқарорлик берувчи тўқима.

Тезлашган бўлиниш – кўк-яшил сувўтлардан *Oscillatoriaceae* оиласига мансуб вакилларида янги кўндаланг тўсиқни илгаригиси тўла тугамасдан ҳосил бўлиши билан содир бўладиган бўлиниш.

Тейход – эпидерма ҳужайраларининг ташқи пўстидаги фибриляр қисмлар шу пўстнинг бошқа жойдагиларига нисбатан сийрак жойлашган жой.

Тека – 1. Туркиби турлича бўлган пўст: диатом сувўтларида, мохларнинг кўсагида 2. Чангдоннинг алоҳидаси 3. Куруқ, терисимон, ёғочсимон қопқоғи бўлган мева (масалан, *Myrtaceae* оиласининг айрим турларида).

Текинхўр ўсимликлар – асосан ўсимликлардан, баъзан ҳайвонлардан озикланиб ўсадиган ўсимликлар.

Телиобосқич – замбуруғларини споралар ҳосил қилишдаги, асосан кузги даври. Бу даврда ривожланишнинг асосий рим рақами III билан белгиланадиган споралари ҳосил бўлади.

Телиоспора – занг замбуруғларнинг ривожланишидаги охириги спора, хужайра пўсти қалин бўлиб, ундан эпизидий ва гипобазидий ҳосил бўлади.

Телом – қадимги псилофитларнинг бирламчи ерусти қисми. Ташқи кўринишига кўра шохланмаган цилиндр ҳолида бўлган.

Телом назария – таломдан эволюция жараёнида турлича типдаги япроқлар, спорофиллар шаклланиган деб ҳисобланадиган назария.

Теломер - хромосома елкасининг охириги қисми, у узилганда «ёпишувчи охириги қисм» ҳосил бўлади.

Телоталлус – лишайник талломини ривожланишидаги охириги, репродуктив органлар ҳосил қиладиган босқичи.

Телофаза - митоз ва мейоз бўлинишнинг охириги босқичи.

Телоцентрик хромосома — центромера охирида бўлган хромосома.

Темир дарахтлар – асосан тропикларда ўсадиган, ёғочлиги қаттиқ ва катта нисбий оғирликка эга бўлган дарахтлар. Бизда темир дарахт деб темирғоғ ва каркасга айтилади, уларни тош дарахтлар ҳам дейилади.

Темирдарахт (*Argania sideroxylon*; *Parrotia persica*) - қаттиқ ва оғир дарахтларнинг бир неча турига ҳамда уларнинг ёғочларига қўйилган умумий ном. Бундай дарахтларнинг кўпчилиги тропик ва субтропик мамлакатларда ўсади.

Темиртикан (*Tribulus terrestris* L.) – туятовондошлар оиласига мансуб, адир воҳаларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Тенакс (*Phormium tenax*) - лоладошларга мансуб кўп йиллик ўт толали ўсимлик. Илдизпояси йўғон, пояси қисқа. Бир тўда қиличсимон узун барглари тўп бўлиб ўсиб чиқади, барглари тўдасининг ўртасидан сарик гулли поя чиқади. Меваси - уч бурчакли кўсакча. Барг томирларида толалар бор. Ундан турли арқонлар (масалан, қайиқ елканлари учун) ва бошқа шу каби нарсалар тайёрланади.

Тенгсиз қилчали сувўтлар (*Heterocontae ёки Xantophyceae*) - тубан ўсимликларга мансуб сувўтларнинг бир типи.

Тенгспоралик изоспория - бир-бирига тенг ва бир хил бўлган споралар. Бунинг акси гетероспория (қ.) дир.

Тенгспоралилар изоспоралилар - споралари бир хил ва тенг ўсимликлар. Одатда тенг споралардан униб чиққан гаметофитларда ҳам антерид, ҳам архегонлар ҳосил бўлади.

Тенуинуцеллят нуцеллус – яхши ривожланмаган уруғмуртак.

Тенуинуцеллят уруғмуртак – уруғмуртаги унча кўп бўлмаган хужайралардан иборат уруғмуртак.

Тепагулли - гуллари тананинг учки қисмида жойлашган ўсимликлар.

Тепал – гулқўрғоннинг косабарг ва тожбаргга ҳали табақалашмагани.

Тератология – ўсимликни ташқи ва ички тузилишида ирсий ёки ирсий бўлмаган беўхшовликларни ўрганадиган фан тармоғи.

Терескен (*Eurotia everesmanniana* Stschegl.) – шўрадошлар оиласига мансуб, адирда ўсадиган ем-хашак бута.

Тери юпқа парда (*epidermis*) - мева, тана, барг устидаги юпқа, бир қават хужайралардан тузилган тери.

Тери хужайралар ўрама хужайралар (*cellula tegens*) - орган ва организмларнинг устини ўраб турадиган теридан иборат хужайралар.

Терминал гетероциста – сувўт талломини учиддаги спора.

Терминал жойланиш – қадимги папоротникларда спорангийни дихотомик тармоқланган баргнинг учидда жойлашгани.

Терминал спора – гифа ёки фиалиданинг учки қисмидаги ўсишни тўхтатадиган спора.

Терминал фиалоспора – *Denteromycetes* синфига мансуб замбуруғлар мицеллийсини гифалари ёки конидиябандларида гифа ёки конидиябанднинг учиддаги ўсишини тўхтатадиган спора.

Терминал хужайра – ёпиқ уруғли ўсимликлардаги зиготани биринчи марта бўлинганидан кейинги иккита хужайрадан пастдагиси.

Терминанл ёғочлик паренхима – ёғочликдаги йиллик халқанинг охирида, ёз охири кузда ҳосил бўладиган ёғочлик паренхимаси. *Magnolia*, *Salix* ва бошқа туркумларнинг ёғочлигида учрайди.

Терминатор – 1. Оксил биосинтезини тугалланганлигини билдирувчи триплед. 2. Транскрипсия охирида келиб уни тўхтатадиган нонсенс кодонлар.

Терминоген организмлар – ўзидан иссиқлик ажратиб, атроф-муҳит ҳароратини 60-65°C гача кўтарадиган организмлар. Айрим бактериялар, замбуруғлари гўнгни, нам уруғларни қиздиради.

Термо – 1. Иссиқликка оидни 2. Иссиқлик, юқори ҳарорат 3. Иссиқликдан фойдаланиш кабиларни билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Термодинез – ҳароратни ортиши натижасида протоплазманинг ҳаракати.

Термоклейстогамия – ноқулай ҳарорат туфайли очилмай қолган ўсимлик гулидаги ўзидан чангланиш.

Термоморфизимлар – ҳарорат омили таъсирида рўй берадиган морфологик ўзгаришлар.

Термонастиялар – атроф-муҳит ҳароратининг ўзгариши туфайли ўсимликнинг ўзи ёки унинг бирор қисмидаги ҳаракатлар.

Термотолерантлик – микроорганизмлар ва бошқа организмларни юқори (50-60°C) ҳароратга чидаш хусусияти.

Термотропизм – ўсимликларнинг ҳарорат манбаи томон ҳаракати.

Термотропизм – иссиқ ҳарорат таъсирига ўсимликнинг жавоб реакцисы сифатида илдиз, поянинг ҳаракати.

Термофил сувўтлар – қайноқ булоқлар, гейзерлар, вулқондан ҳосил бўлган кўллар кабиларда ўсадиган сувўтлар. Улар 35-52°Сдан 84°С ва ундан юқори ҳароратли сувларда учрайди.

Термофил ўсимликлар – юқори ҳароратли шароитларда, қайноқ булоқлар, кучли қиздириладиган тупроқ юзасы каби шароитлардаги ўсимликлар (масалан, айрим кўк-яшил сувўтлар, бактериялар, замбуруғлар).

Терофит – 1. Қишловчи куртак ҳосил қилиш хусусиятини йўқотган, уруғ ёрдамида кўпаядиган бир йиллик ўт 2. Йилнинг ноқулай шароити қиш, курғоқчиликни уруғлар ҳолида ўтказадиган ўсимликлар.

Терофитлар – бир йиллик сувўтлар, замбуруғлар, мохлар ва жигармохлар, папоротниксимонлар (масалан, *Selaginella*), бир йиллик гулликлар: ербағрилаб ўсувчилар, илашувчилар, тик ўсувчилар, буталар.

Терректорлар – фитоценозда тупроқ юзасыда жойлашиб, доминантлик қилувчи ўсимликлар.

Тескари транскрипсия - иРНК молекуласидан ревертаза (тескари транскриптаза) ферменти ёрдамида ДНК синтезланиши. Ретровирусларда учрайди. Ген инженериясида, генларни синтезлашда фойдаланилади.

Тескари уруғмуртак – уруғмуртакни ривожланишида одатда тўнтарилиб, узун банд билан пастга осилиб, нуцеллусни тўғри ҳолатда қолиши.

Теста – уруғнинг пўсти, уруғнинг ташқи қобиғи.

Тетракотилия – айрим ўсимликларнинг муртагида тўртта уруғпаллани бўлиши (масалан, *Sterculariaceae*, *Degeneriaceae* оилаларининг ўсимликларида).

Тетракотилия – магнолиописидларнинг айримларида тўртта уруғпаллани бўлиши.

Тетраплоид - хужайралари тўртта геномдан иборат организм.

Тетрарх илдиз – бирламчи ксилемадаги нурсимон боғламлар тўртта йўналиш бўйича жойлашган илдиз.

Тетраспора – такомиллашган қизил сувўтларда битта хужайрада тўрттадан ҳосил бўлган спора.

Тетраспорофит – тетраспора ҳосил қиладиган сувўт (қизил сувўтларда).

Тетрафислар – мохлар бўлими, бриописидлар синфи, бриидлар кенжа синфининг тартиби.

Тетрациклик гул – гулўрнидаги қисмлари тўртта доирада жойлашган гул.

Тетрациклик гуллар – тўрт доирали гуллар, яъни гул қисмлари тўртта доирада жойлашган гуллар (масалан, *Solanaceae*, *Lamiaceae* оилаларининг ўсимликларида).

Тетрацит устица – тўртта кўшимча-ёрдамчи хужайраларидан икkitаси ёнида, икkitаси юқори ва пастда жойлашган гулли ўсимликларнинг лилиописидлар синфи авлодларида учрадиган устица.

Тетраэдрик спора – папоротникларнинг радиал, симметрик, маълум даражада шарсимон тузилишли тетраэдрик шаклидаги спора.

Техника экинлари – экинларнинг айрим қисмлари саноатнинг турли соҳаларида ҳам ашё сифатида ишлатиладиган экинлар.

Тигморфозлар – турли предметлар билан ўзаро таъсирланганда баргларидаги ўзгаришлар.

Тигмонастия – бевосита таъсирга ўсимлик қисмларини ҳаракат билан жавоби, чирмашиб ўсувчи ўсимликларда яхши намоён бўлади.

Тигмотропизм – 1. Ўсимликнинг аъзоларини бир томонли таъсирга эгилиши. 2. Бевосита таъсир-тегишга нисбатан ўсимликлар эгилиш ҳаракатларини содир бўлиши.

Тизма - ўздан чангланувчи битта ўсимликнинг авлоди.

Тизмагул (*Lychnis chalcidonica*) - чиннигулдошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Гуллари оқ-қизил тусли. Хушманзара ўсимлик сифатида экиш ҳам мумкин. Илдизидан сапонин моддаси олинади.

Тика дарахт (*Tectona grandis* L.) – жануби-шарқий Осиё, Ҳиндистон, Индонезия, Бирма, Малакка ярим оролида бўйи 40 метргача етадиган, диаметри 2 метрли, барглари 30-40 см келадиган дарахт. Ҳиндистон, Ява оролларида катта майдонларда ўрмонлар ҳосил қилади. Кемасозлик, вагон тайёрлашда фойдаланилади.

Тиканлар (*spina acantha*) - ўсимликларнинг ҳайвонлардан ҳимоя қилувчи органлари. Уларга шакли ўзгарган барглари (зиркда), ёнбаргчалар (оқ акацияда), новдачалар (дўланада) ва бошқалар киради.

Тикан баргли (*acanthophyllus*) - барглари тикансимон ўсимликлар.

Тикандарахт (*Gelditschia triacanthos* L.) – дуккақдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган манзарали дарахт.

Тикансимон тишли барг - қирралари ўткир тишсимон барг.

Тикланувчи куртаклар – маълум муддат тиним даврида бўлганидан кейин янги новдалар ҳосил қиладиган куртаклар.

Тила – тирик ҳужайрани кичик тешик орқали сосуд ичига кириб тўлдириб қўйгани, бу билан у ердан моддаларнинг ўтиши вақтинча тўхтайд.

Тилла (*Cyperus longus* L.) – ҳилолдошлар оиласига мансуб, воҳа, суғориладиган ерларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Тилла – ўтказувчи тўқиманинг ҳужайраларини ичида ҳосил бўлган ўсмасимон тўсиқлар.

Тилландсия (*Tillandsia usneoides*) - бромелиядошларга мансуб эпифит ва гулли ўсимлик. Йўсинсимон бу ўсимлик, асосан, америкада учрайди. Илдизсиз, узунлиги 3 м га етадиган ипсимон поясидан жуда кўп новдачалар ва ингичка барглари ўсади.

Тилларанг сувўтлар (*Chrysophyta*) – бир ҳужайрали, колонияли ёки кўп ҳужайрали сариқ яшил, қўнғир яшил, қисман яшил сариқ, рангсизлари ҳам бўлган сувўтлар бўлими.

Тилла ранг қорақат қорақат қорақат (*Ribes aureum*) - И. В. Мичурин етиштирган йирик мевали гибрид бута. Бўйи 3 м га етади. Совуққа,

қурғоқчиликка ва шўрхокка анча чидамли. Ўз тўнкасидан ўсиб чиққан новдалар, бачкилар ва кўчатлар билан кўпайтирилади. Уруғидан ҳам кўпайтириш мумкин. Кўпинча далаларда ихота ўрмонлар юзага келтириш мақсадида экилади. Меваси истеъмол қилинади.

Тиловўт (*Rosularia subspicata* (Freyn. et Boriss.)) – семизбаргдошлар оиласига мансуб, тоғ, яйловда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Тилоптеридлар (*Tilopteridales*) – талломи бута, бир қаторли ипсимон шохчали ёки пасти кўп қаторли бўлса, новда бўғимли кўринадиган денгизларда тарқалган сувўтлар (*Phaeophyta*, *Phaeozoosporophyceae*) тартиби.

Тилоғоч (*Larix sibirica* Lbd.) - қарағайдошлардан игнабаргли йирик дарахтлар туркуми. Игнабарги қишда тўкилувчи, анча юмшоқ бўлиб, ўсувчи новдаларда биттадан, қисқа новдачаларда эса тўда-тўда бўлиб жойлашади. Гуллари икки жинсли шамол воситасида чангланади, баҳор пайтида барглари билан бир вақтда очилади. Меваси (қуббаси) кузда етилади ва шу кузнинг ўзида ёки келаси баҳорда қуриб, уруғлари тўкилади. Уруғлари қанотли, шамол воситасида учиб тарқалади.

Тилсимон гултож (*corolla ligularis*) - баъзи ўсимликлар, масалан, қоқилар тожининг тилсимон шаклда бўлиши.

Тилча – асосан ғалладошлар ва баъзи бошқа лилиописидларнинг оилаларига мансуб ўсимликлар япроғининг банди билан поя оралиғидаги ўсимта.

Тилқиёр зубровка (*Hierochloe*) - ғалладошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми. Тўпгули - рўвак.

Тилқияр (*Hierochloa odorata* (L.) Whlhd.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган, кумарин сакловчи кўп йиллик ўт.

Тиним даври – ўсимликларда физиология жараёнларини кескин пасайган даври; уруғ, туганак, пиёзбошларни ўсишдан тўхтаган вақти.

Тиним куртаклар – узоқ муддат давомида ривожланиши тўхтаган новда ҳосил қилмайдиган ёнбош куртаклар.

Тинимдаги спорангий – ноқулай шароитларда фаол ҳаракатлари ёки ассимиляция жараёнлари пасайган қалин пўстли тузилма.

Тиргак илдизлар - бевосита танадан ўсиб, ерга кирувчи қўшимча илдизлар. Булар ўсимликни тутиб туриш учун хизмат қилади.

Тирик ёғочлик толалар – склеренхиманинг ҳамма типик белгиларига эга бўлмаган ёғочлик бўшлиғида тирик модда бир неча йил ғамланган ҳолда вақти-вақти билан тўпланиб ва сарфланиб туради.

«Тирилувчи ўсимликлар – тубан ўсимликларга хос ҳолат, қуриб қолганидан кейин намланса, яна ривожлана олиш хусусияти. Кўк-яшил сувўтлардан ностокда яхши намоён бўлади.

Тиркама илдиз – лиана ўсимликларда пояни бошқа ўсимлик, тош, деворларга бирикишини таъминлайдиган илдиз.

Тирноқгул (*Calendula officinalis* L.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган доривор бир йиллик ўт.

Тирноқча – гултожбаргнинг пастки камбар қисми.

Тирқиш – ҳужайранинг иккиламчи пўстидаги узулиш бўлган жой.

Тисслар – очиқ уруғли ўсимликлар бўлими, нинабарглилар синфининг тартиби.

Тихопланктерлар – муқим планктерлар орасига тасодифий тушиб қолган организмлар.

Тиғиз шиллиқ – десмидия сувўтларнинг (*Chlorophyta*) айримларида ҳужайрани филоф кўринишида ўраган, уни қуриб қолишидан ҳимояловчи, ноқулай шароитдан сақловчи шиллиқ қават.

Тоб ташлаш қийшайиш - барча турдаги ёғочларнинг қуриб ёки, аксинча, нам тортиб қийшайиши.

Товон – гаметофит тўқимасининг ичига маълум даражада кириб борадиган спорогоннинг пастки қисми.

Товуқкурмак (*Echinochloa eras galli*) - курмак (шамак) туркумига мансуб ёввойи ўт. Пояси якка ёки туда бўлиб ўсади, сарғиш-ялтироқ уруғлари анча майда.

Тож қирра (*crista, pecten*) - мева, уруғ ва ҳоказо органларда таксономия (қ.) аҳамиятига эга бўлган қирра ўсимта.

Тож бўғзи - туташтожли гулларнинг найчаси билан қайтақиси оралиғи. Масалан, кампирчопондошлар оиласидаги ўсимлик гуллариининг ости тўташиб найчага айланган, усти эса қайтақи шаклида бўлади. Шу найча билан қайтақи ўртасидаги чегара тож бўғзидир.

Тожбарг гулбарг (*лат. petalum*) - тожни ташкил қилувчи баргча, гулбарг. Оқ, кўк, қизил, сариқ, пушти, баъзан қора бўлади. Туташтожли ўсимликларда бу тожбаргларнинг ҳаммаси маълум миқдорда бир-бирига ёпишади.

Тожбарглари алоҳида ўсимликлар – гулидаги тожбарглари алоҳида ўзаро қўшилиб ўсмаган ўсимликлар (масалан, *Rosaceae*, *Ranunculaceae* ва бошқа оилалар туркумларининг ўсимликларида).

Тожсимон гулқўрғон – гултожга ўхшаб, ранги очиқ бўлган гулқўрғон.

Тожсимон мезофилл – баргдаги мезофилл ҳужайралари ўтказувчи боғламлар билан ўралган мезофилл, бундай ҳолат айрим ғалладошлар ва бошқа ўсимликларда учрайди.

Ток узум. (*лат. Vitis*) - узумдошларга мансуб лианалар туркуми. Барглари текис ёки уч ва беш бўлакли. Гуллари (ёввойи турларида) бир жинсли ва икки уйли, кўпчилик экма навларида эса икки жинсли. Баъзиларини фақат урғочи нав ташкил этади. Тўпгули - мураккаб шингил. Меваси тўрт уруғли. Уруғларнинг бир қисми (улар одатда қаттиқ қобикқа ўралган бўлади) кўпинча етарли тараққий этмаслиги ҳам мумкин. Айрим экма навлари ичида уруғсиз турлари (Ўрта Осиёда ўсувчи кишмиш кабилар) ҳам учрайди.

Токсикологик контроль – сув ҳавзасида мавжуд токсик моддаларни, оғир металллар, детергентлар, пестицидларни аниқлаш. Кўпинча

Scenedesmus Meyen, *Ankistrodesmus* Corda, *Chlamydomonas* Her., *Rhizoclonium* Kiitz., *Hydradictyon* Roth. сувўтларидан фойдаланилади.

Токсик сувўтлар – ўзидан заҳарли (токсик) моддалар ажратадиган сувўтлар.

Токчилик узумчилик - аҳолини узум, узум шарбати ва майиз билан таъминлаш, вино, коньяк сингари спиртли ичимликлар учун хом ашё етказиб бериш каби мақсадларда токзорлар барпо қилиш. Токчилик қишлоқ хўжалигининг бир тармоғи ҳисобланади. Хушманзара ўсимлик сифатида ҳам экилади.

Тол (*Salix daphnoides*) - толдошларга мансуб баъзи ўсимликлардан бир неча турининг умумий номи.

Тол (*Salix*) - толдошларга мансуб дарахт ёки буталар туркуми.

Толалар (*fibra*) - учи ингичка ва чўзиқ ҳужайралардан иборат ипчалар.

Толали текстура – ҳужайра пўстини ўрта қаватида микрофибриллаларни ўзаро кўндаланг жойланиши.

Толали ўсимликлар – поясининг пўстлоғида, баргларида толалар ҳосил бўладиган ўсимликлар гуруҳи.

Толанинг буралувчанлиги - етилган толанинг буралиб эгилиш қобилияти. Тола қанчалик буралувчан бўлса, у шунча пишиқ ва сифатли бўлади.

Толанинг метрик номери - толанинг ингичкалиги-1 г пахта толасини бир-бирига қўшиб ҳисоблаганда ҳосил бўладиган ва метрлаб белгиланадиган узунлик ўлчови: ўрта толали ғўзаларда толанинг метрик номери 4500-6500 гача; тола қанча ингичка бўлса у шунча узун, метрик номери шунча катта бўлади.

Толанинг пишиқлиги - бир дона толанинг узулгучга қанча юк кўтара олиши: яхши етилган тола 4-5 г гача юк кўтара олади.

Толанинг чиқиши чигитли пахтадан олинадиган толанинг чигит вазнига нисбатан фоиз ҳисобидаги миқдори.

Толасимон трахеида (*Tracheida fibrosus*) - тола кўринишидаги ингичка най.

Толасимон склереид – толали ва склереидли тузилиш оралиғидаги склеренхима ҳужайраси.

Тол барғ пашмак (*Chamaenerium angustifolium*) - пашмакдошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Бўйи 2 м га етади. Гуллари қип-қизил-пушти ранг. Илдизидан ўсиб чиққан новдаларидан кўпаяди. Баргларида танин, С витамин ва бошқа моддалар бор.

Толзор - толлар қалин бўлиб ўсган майдон ёки ер.

Толдошлар (*Salicaceae*) - икки уруғ паллалиларга мансуб оила. Унинг *Populus* (терақ, тоғтерақ), *Salix* (тол) *Chosenia* туркуми бор. Барглари ён-баргчали, кетма-кет жойлашган. Баргакларида ўсадиган гуллари икки паллали ва гулкўрғонсиз. Толларнинг эркак гулларида 2 тадан 5 тагача чангчилар, урғочи гулларида эса битта уруғчи бўлади. Чангчи ва

уруғчилар, одатда, қопловчи қипиқчаларнинг қўлтиқларида жойлашади. Меваси кўп уруғли ва бир уйли кўсакчадан иборат.

Тол попуғи - замбуруғлар орқали касалланган тол новдаларида ҳосил бўладиган попуқлар.

Толерантлик - 1. Тирик организмларни ташқи муҳитнинг омилларига - юқори ҳароратга (термотолерантлик), тузлар концентрациясининг ортиқлигига (галотолерантлик), углеводларга (осмотолерантлик) чидамлиги. 2. Экология омилларининг ўсимликларга таъсирининг катта-кичиклиги, муддати.

Толерант турлар - мазкур экотоп ёки биотопнинг шароитларига муқим мослашган ўсимликлар.

Толлар (*Salicales*) - гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Dilleniidae* кенжа синфининг тартиби.

Томир (*vena, nervus*) - ўсимликинг баргида бўртиб турувчи ўтказувчи тўқималардан иборат томирлар.

Томирдори (*Polygonum amphibium* L.) - торондошлар оиласига мансуб, дарё, қўл қирғоқларида ўсадиган, доривор кўп йиллик ўт.

Томирланиш - япроқдаги унга мустаҳкамлик ва моддаларни ўтказиш вазифасини бажарадиган ўтказувчи боғламлар.

Томирланиш нервация (*nervatio, nervus - томир*) - барг япроғидаги (пластинкаларидаги) томирларнинг жойлашиш характери; баргдан пояга қараб йўналган ўтказувчи найчалар тўдаси. Нервациянинг асосий функцияси пастдаги минерал моддаларни хужайраларга ўтказиш ва баргда фотосинтез натижасида ҳосил бўлган органик моддаларни пастга ўтказиш ва барг япроғи учун скелетлик вазифасини ўташдан иборатдир. У барг юзасининг қуёш нурига муносабатини ҳам тартибга солиб туради. Ўсимликнинг пастки ярусдаги сояроқда жойлашган баргларида нисбатан устки серёруғ ярусидида жойлашган баргларида нервация кўпроқ ривожланади. Барг япроғида нервация параллел томирли (масалан, ғалла, барди кабиларда), ёй томирли (масалан, лола, ландиш, бўзчи-бўзчида), панжа томирли (масалан, зарангда), патсимон томирли (кўпчилик икки паллали ўсимликларда) бўлади. Патсимон томирланишда жуда кўп майда томирчалар тарқалган бўлса, у тўр томирли томирланиш деб аталади. Баргларнинг томирланиши ўсимликлар систематикасида эътиборга олинadиган доимий белгидир.

Томчи шира - ўсимлик шираси билан озиқланувчи қурт ёки бошқа турли ҳашаротларнинг ҳаёт фаолияти натижасида япроқлар юзасида ҳосил бўлувчи ширин суюқлик.

Тонопласт - хужайрадаги вакуолани ўраб турадиган цитоплазматик бир қаватли мембрана.

Топинамбур (*Heliantus ruberosus* L.) - мураккабгулдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган, манзарали кўп йиллик ўт.

Топографик анатомия - хужайра пўстининг тузилишини ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Топологик классификация – рельеф хусусиятларини ҳисобга олган ўсимликларни классификациялаш.

Тор – гул ўрнининг ёпқичи ва гинецейи орасидаги кенгайган қисм.

Тороид – ҳужайранинг чала халқасимон шакли.

Торонлар (*Polygonales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Caryophyllidae* кенжа синфининг тартиби.

Торондошлар (*Polygonaceae*) - икки уруғ паллалиларга мансуб ўсимликлар оиласи. Дарахт, бута ва кўпчилик ҳолларда ўт шаклида ўсади. Баргларида ўзига хос найчалар бор, қатор тартибли; гуллари оқ, оч қизил ва қизғиш, бир жинсли ёки икки жинсли, тўпгулларга жойлашган.

Тортувчи илдизлар – поя асосини ерга тартиб киритадиган илдизлар. Заъфарон ва пиёзларда бўлади.

Тортишувчи илдизлар (*radix contractilis*) - баъзи ўсимликларнинг тортишув хусусиятига эга бўлган илдизлари.

Тортилиш доираси тортилиш зонаси - мағизнинг кариокинез бўлиниши жараёнида ҳар иккала қутбга қараб тортилаётган хромосомалар орасида юзага келадиган зона.

Торус – нинабаргли ўсимликлар поясидаги хошияли тешиклар.

Тотипентлик – ўсимликдан ажратилган ҳужайра, тўқима ёки унинг бирор қисмини кейинчалик яхлит ўсимликни ҳосил қилиш хусусияти.

Тошбақатоли (*Haplophyllum perforatum* (M.B.) K. et K.) – рутадошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган, доривор бута.

Тош дарахт (*Celtis caucasica* Willd.) – бўйи 4-7 м келадиган дарахт ёки бута. Танаси қаттиқлигидан темир дарахт ҳам дейилади.

Тошёарлар (*Saxifragales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Rosidae* кенжа синфининг тартиби.

Тошкакра (*Centaurea squarrosa* Willd.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадига кўп йиллик ўт.

Тошқотиш – сувўт ҳужайрасидаги органик бирикмаларни астафсекин кальций кристалларига айланиши.

Тоғрайхон (*Origanum majorana*) - лабгулдошларга мансуб кўп йиллик ўсимлик. Барглари кўп сонли безчали, гуллари майда, оқ ёки қизғиш. Тўпгули қисқа бошоқсимон. Уруғлари хушбўй.

Тоғтурбид (*Dictamnus angustifolia* G.Don) – рутадошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Тоғқиёқ (*Elymus multicaulis* K. et K.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган кўп йиллик ем-хашак ўт.

Трабекула – 1. Агарикали замбуруғлардаги пластинка ҳосил қиладигани 2. Айрим ўсимликларнинг трахеидларида учрайдиган чала тўсиқ ва ҳужайра пўстининг ўсимтаси (масалан, *Abies* туркумининг ўсимликларида).

Травматик регенерация – ўсимликдаги жароҳатни битириш, каллус ҳосил қилиб органогенезни таъминлаш, соматик эмбриогенез ва каллус ҳосил қилмай танасини тиклаш билан амалга ошиши.

Травмотаксис – ҳужайранинг ядроси ва бошқаларини уларни жароҳатланишига жавобан ҳаракати. *Allium* туркуми ўсимликларининг парда эпидермисиди, *Tradescantia* туркумининг баргларида кузатилади.

Травмотропизм – ўсаётган ўсимликни жароҳат етказилган жойга нисбатан жавоб реакцияси.

Транзиция — бир пуринни иккинчи пурин, бир пиримиддинни иккинчи пиримидин билан алмашилиши билан боғлиқ ген мутацияси.

Транс – 1. Бирор фазо орқали ҳаракат қилиш 2. Бирор нарса кетидан жойлашиш 3. Муайян восита орқали ифодалаш ёки белгилаш маъноларини билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Трансверсал текислик – гулда ўрта текисликка тўғри бурчак остида жойлашган ва яна новда ўқи орқали ўтадиган текислик.

Трансверсиал тропизм – таъсирлагични йўналишига нисбатан 90°С бурчак ҳосил қилиб эгилишлар тропизми.

Трансген ўсимлик - ёт генни ўсимлик ҳужайрасига киритиб ундан сунъий шароитда олинган янги хусусиятли ўсимлик.

Трансгенез – фитоценозга турларни қўшилиши (инвазия) ёки ундан чиқиши (элизия).

Трансгенез – 1. Генетик инженериянинг бир усули, генни вектор (плазмида) ёрдамида бир геномдан иккинчисига кўчириш. 2. Қандайдир бирор усул билан олинган генни тажрибада реципиент ҳужайрасига киритиш, пайванд қилиш. Масалан, бақа генини ичак таёқчаси бактериясига киритиш.

Трансгрессия – 1. Полимер генларнинг белгисини ўта ривожланишига (ижобий) ёки ривожланмаслигига (салбий) кўрсатган таъсири. 2. Микдорий белгилари билан бир-биридан кескин фарқланувчи ота - она организмларини чатиштириб, олинган дурагай авлодларда микдорий белгилари мустаҳкам тургун ҳолатда наслдан - наслга бериладиган шакллар ҳосил бўлиш ҳодисаси.

Трансдуксия – 1. Хромосома қисмларининг битта бактерия ҳужайрасидан бошқасига фаг иштирокида ўтиб қолиши. 2. Вирус ёрдамида ДНК фрагментининг донор бактериядан реципиент бактерияга кўчирилиши.

Транскрипсия -1. ДНК-матритсаси асосида РНКни синтезланиши. 2. информациянинг ДНКдан иРНКга кўчирилиши. ДНК матрицадан иРНК синтезланиши.

Транслокация – 1. Хромосоманинг узилиб қолган бир қисмининг ўзи ёки гомологик бўлмаган бошқа хромосома билан бирикиши. 2. Хромосома абберрацияларидан бири, генлар жойининг ўзгариши.

Трансляция – 1. РНК даги ирсий ахборотни оқсил тузилишига ўтказиш. 2. Информациyani иРНКдан полипептидга кўчириш, рибосомада иРНК матрицаси асосида полипептид синтезланиши, нуклеотидлар тилини аминокислоталар тилига «таржима қилиш».

Трансмиссибл плазмид — ҳужайра хромосомалар таркибига рекомбинациялана оладиган плазмидалар.

Транспирация – ўсимликлардан сув ажралишини (буғланиши) назорат этиладиган жараён. Транспирацияни ўсимликда асосан барглари бажаради.

Транспирация жадаллиги – маълум вақт мобайнида маълум сатҳдаги япроқ юзасидан буғланадиган сувнинг граммлардаги миқдори.

Транспирация коэффиценти – япроқда 2 г органик модда ҳосил бўлиши учун сарфланадиган граммлар ҳолидаги сув миқдори.

Транспирация маҳсулдорлиги – 1000 г сув сарфланиши натижасида ҳосил бўлган қуруқ ҳолдаги органик модданинг граммлардаги миқдори.

Трансплантация – ўсимликнинг бир қисмини шундай ўсимликка ўтказиб, уни ўсиб кетишини таъминлаш. Трансплантация илмий ва амалий мақсадларда (боғдорчилик ва гулчиликдаги пайвандлаш) кенг қўлланади. Трансплантация бўйича (ядро, хлоропластларни кўчириб ўтқазиб) муваффақиятли ишлар кўплаб амалга оширилган.

Транспозонлар - геномдан ўзини қирқиб геномнинг бошқа жойига кўчиб ўтадиган генлар мажмуаси.

Транспозиция - ген (генлар) нинг битта хромосомада жойини ўзгартириши. Агар жойи ўзгарувчи ДНК қисми кичик бўлса - инсерсия, катта бўлса - транспозиция дейилади.

Трансформация - бир бактерия ДНК бўлагини иккинчи бактерия геномига функционал фаол ҳолатда кўчиб ўтиши туфайли ундаги белгилар хоссасини ўзгариши.

Трансформация генетик) - реципиент ҳужайранинг ирсий аппаратида донор ҳужайра ДНК сининг бир қисми қўшилиши натижасида ирсий информация ўзгариши.

Трапа (*Trapa*) - пашмакдошларга мансуб ўсимликлар туркуми. Гуллари оқ. Меваси данаксимон бўлиб, икки шохли ёнғоқдир.

Трахеал элемент – сув ўтказиш ва мустаҳкамлик бериш элементларига эга бўлган ёғочликдаги тўқима.

Трахедендронлар (*Trachodendrales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Hamamelididae* кенжа синфининг тартиби.

Трахеид – сув ўтказиш ва таянч берувчи поянинг ўлик прозенхиматик икки учи ингичкалашган ҳужайралари.

Трахеомикоз – ёғочликни зарарланиши туфайли рўй берадиган касаллик.

Триарх боғлам – ксилемасини учта боғлами бўлган илдизнинг бирламчи ксилемаси.

Триарх илдиз – бирламчи ксилемасида нурсимон боғламлар уч йўналишда жойлашган илдизлар.

Триба – кенжа оила ва туркум оралиғидаги ўсимликлар систематикасидаги таксономик категория.

Трибонемалар (*Tribonematales*) – кўп ҳужайрали, мустақил ёки бири-киб ўсадиган ипсимон, турлича йўғонликдаги ипсимон, псевдопаренхима, паренхима тузилишли, чекланмай ўсадиган сувўтлар (*Xanthophyta*, *Xanthophyceae*) тартиби.

Трикотилия – 1. Икки уруғ паллали ўсимликларнинг айримларида учта уруғпаллани бўлиши. 2. Магнолиописидларнинг айрим оилаларидаги ўсимликларда учта уруғпаллани бўлиши.

Трилет – папоротникларнинг уч чандикли спораси.

Тримонойкистлар – икки жинсли, урғочи ва эркак гулларни битта ўсимликда бўлиши (*Alariaceae*, *Orchidaceae* оилаларининг айрим ўсимликларида).

Триморф гетеростилия – бир ўсимликда уруғчи бўйинчасининг узунлиги 3 хил: калта, ўртача, узун бўлган гули бўлиши.

Триойкистлар – уч уйли ўсимликлар, яъни икки жинсли, урғочили, эркак гулларни турли экземплярларда бўлиши (масалан, *Saponaria*, *Silene* туркумларининг ўсимликларида).

Триотетия – халтачали замбуруғлардаги ясси зич меватана.

Триплоид – ҳужайра, организмда хромосома гаплоид тўпламини уч марта кўплиги.

Триплоидлар – ҳужайраларида уч асосий (моноподиал) наборли хромосомалари бўлган индивидлар.

Триптофит – ҳўжайинни зарарлаб, уни ҳолдан тойдирадиган ёки унда ўзгаришлар ҳосил қилиб, уни ҳалок қилмайдиган касаллик кўзгатувчи замбуруғ.

Триптофитизм – триптофит ва унинг ҳўжайини орасидаги муносабат.

Трисомик – ҳужайрада бир хил хромосомани учта бўлиши.

Трисомия – геном мутацияси, бунда диплоид тўпландаги битта ёки бир нечта хромосома 2 тадан эмас 3 тадан бўлиб қолади.

Тристилия – гулдаги тугунчада уч хилдаги устунча бўладиган ўсимликлар.

Тритикале – 56 ва 42 хромосомали буғдой-жавдар амфидиплоидлари.

Тритомия – новдани учидан уч йўналишда шоҳланиши.

Триурсолар (*Triuridales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи, *Liliidae* кенжа синфининг тартиби.

Трихал тузилиш – ҳужайрани вегетатив бўлиниш натижасида ҳосил бўлган ипсимон тузилиш.

Трихобластлар – 1. Бир қаторли, тармоқланган ёки тармоқланмаган, рангсиз ёки бироз рангли сперматангийлар ҳосил қиладиган иплар. Трихобластлар қизил сувўтларидан *Ceramiales* тартиби вакилларидаги вақтинчалик ҳосила 2. Ёш илдизнинг юза қисмидаги анатомия ва морфологияси бўйича табақалашган ҳужайралар, улардан илдиз туклари ҳосил бўлади. 3. Айрим гуруҳ ўсимликларнинг ризодермаларидаги туклар.

Трихогидрофитлар – 1. Илдизлари унча чуқур бўлмаган, ер остидаги кўтарилаётган капилляр сувлардан фойдаланадиган ўсимликлар. 2. Тупроқдаги капилляр сувлардан фойдаланиб ўсадиган ўсимликлар.

Трихогина – 1. Қизил сувўтларнинг карпогонидagi спермацийларни тутишга хизмат қиладиган найсимон қисм. 2. Қизил сувўтларнинг урғочилик жинсий аъзоси (карпогони), халтачали замбуруғларнинг кўпчилиги ва лишайникларнинг архикарпидagi ингичка учки қисми. Трихогина одатда узун, найсимон, кўп ҳолларда тукли бўлиб, унга тушган спермацийларни тутиб қолишга хизмат қилади.

Трихомлар – 1. Кўк-яшил сувўтларнинг *Hormogoniophyceae* синфига мансуб вакилларда ҳужайраларни бир қатор ёки қисман кўп қаторли ҳосиласи. 2. Ўсимликларнинг эпидермис ҳужайраларидаги шакли, тузилиши ва вазифаларига кўра, турлича бўлган ўсимталар. Бир ҳужайрали (*Urtica*, *Gossypium* ва бошқа туркумларда), кўп ҳужайрали (*Elaeagnus*, *Verbascum* туркумларида) бўлиши мумкин.

Трихомалар – эпидерма тўқимаси ҳосил қиладиган ташқи ўсимталар, улар безли ва қопловчи бўлади.

Трихоманинг охириги ҳужайрасини учи – 11, 12-юмалоқлашган (12-кенг доирасимон), 13-каллаксимон, 14-тўмтоқ, 15-ўткирлашган, 16-кескин сиқилиб ўткирлашган кўринишларда бўлади.

Трихоманинг охириги ҳужайраси – 5-яримшарсимон, 6-деярли шарсимон, 7-дисксимон, 8-каллаксимон, 9-конуссимон (а-чўзиқ конус), 10-цилиндрсимон (а-чўзиқ цилиндр) кўринишларда бўлади.

Трихоманинг учи – 1-сиқилмаган, 2-тўғноғичсимон, 3-сиқилган (а-аста сиқилиб борган, б-кескин сиқилган, в-туксимон), 4-каллаксимон кўринишларда бўлади.

Трихома ҳосил қилувчи ҳужайралар – шар (1), овал (2), калта эллипс (3), калта бочка (4), чўзиқ бочка (5), квадрат-цилиндр (изодиаметрик-6), дисксимон-цилиндр (7), чўзиқ цилиндр (8) кўринишларда бўлади.

Трихома ҳосил қилувчи трихомлар – монолиформ (1-3), кўндаланг тўсиқ яқинида чўзилган (4-5), кўндаланг тўсиқ яқинида тўсилмаган (6-8) кўринишларда бўлади.

Трихосклерида – ҳужайраларнинг оралиқларига кириб кетадиган тармоқланган, толасимон склереид.

Трихофитлар – тупроқдаги капилляр намлик ҳисобига яшайдиган ўсимликлар.

Трихофор – трихогина тутадиган архикарпнинг урғочи шохчасидаги ҳужайра (масалан, халтачали замбуруғлардан *Laboulbeniales* тартибининг вакилларида).

Трихоцист – сувўт ҳужайрасидаги пелликулада олти бурчакли, осилмачоқ ҳолидаги танача.

Триэция – 1. Икки жинсли, эркаклик ва урғочилик гулларни турли ўсимликларда бўлиши. 2. Учуйилик, битта ўсимликда урғочи, бошқасида

эркак, учинчисида икки жинсли гулларни бўлиши (масалан, *Fraxinus excelsior* L. ўсимлигида).

Тролл (*Trollius*) - айиктовондошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Тропизм - бирикиб ўсаётган ўсимликларда таъсирловчининг бир томонлама таъсирига жавобан эгилишларни рўй бериши.

Трофик назария - унга кўра, апикал куртак у ёки бу ҳолатда ёнбош куртакларга озиқ моддаларнинг келишини тўхтатиб, уларни ривожланишини секинлаштиради.

Трофофил - спорангийлари бўлмаган, фақат озиқланиш, газ алмашинуви вазифасини бажарадиган барг.

Тропофит - баҳор ва ёзда мезофит, қишда ксерофит хусусиятли ўсимлик.

Тропофитлар - ҳар йили мунтазам равишда рўй берадиган намгарчилик ва қурғоқчиликка ўзидаги сув алмашинувини бошқарадиган ўсимликлар.

Трофоморфалар - муайян трофотопларга мослашган экоморфалар.

Трофоморфозлар - озиқланиш шароити ўзгариши билан баргларда ўзгаришларнинг содир бўлиши.

Трофотаксис - озиқ манбаи томон фаол ҳолда ҳарактланиш (масалан, *Muchomycetes* вакилларида).

Трофотропизм - ўсимликларнинг ўсаётган қисмларида ташқи муҳитдаги озиқ моддаларни бир текис тақсимланмаганлигидан эгилишларни ҳосил қилиши.

Тубиеллалар (*Tubiellales* Elenk.) - индивидлари колониал, хужайралари чўзиқ, диск ёки юмалоқғлинза кўринишда тузилган битта оиладан иборат (*Cyanophyta*, *Chroococcophyceae*) тартиб.

Тубан барглар пастки барглар - тананинг остки қисмидаги етилмай қолган барглар (масалан, илдизпояларда учрайдиган қипиқчасимон барглар).

Тубан ўсимликлар (*Tallophyta*) - энг оддий ўсимликлар гуруҳи. Тубан ўсимликлар танаси фақат биргина хужайрадан ёки поя, барг ва илдизларга ажралмаган талломлардан иборат. Уларга бир қанча таксономитиплар (сувўтлар - *Algae*, бактериялар - *Bacteria*, шилиқтоифа - *Muchophyta*, замбуруғлар - *Fungi*, лишайниклар - *Lichenes*) киради. Баъзиларининг хужайраларида хлорофилл ҳам бор. Бактерия, миксомицет ва замбуруғларда эса хлорофилл доналари йўқ. Шунинг учун ҳам хлорофилли сувўтлар автотроф организмлар жумласига, бактерия, шилиқтоифа ўсимликлар ва замбуруғлар гетеротроф (хлорофиллсиз) ўсимликлар жумласига киради. Булардан биринчиси (автотроф организмлар) карбонат ангидриддан углеводни ўзлаштиради, иккинчиси эса (гетеротроф организмлар) тайёр органик моддалар билан озиқланади. Тубан ўсимликлар ичида симбиотик организмлар ҳам бор. Буларга мисол қилиб лишайникларни кўрсатиш мумкин.

Туберидийлар – *Orchidaceae* оиласининг кўпчилик ўсимликларида ҳосил бўладиган ер усти туганаклар.

Тугалмас ўтказувчи боғлам – фақат ксилемадан ёки фақат флоэмадан иборат бўлган ўтказувчи боғлам.

Туганак – 1. Ўсимликни вегетатив кўпайиши, қишлаши учун хизмат қиладиган бир ёки бир неча бўғимли, асосан крахмал тўплайдиган шакли ўзгарган пояси 2. Дуккакдошлар оиласига мансуб ўсимликларнинг илдизларидаги азот тўпловчи бактериялари бўладиган шишма.

Тугунак бактериялар (*лат. bacterium radicolica*) - дуккакли ўсимликларнинг илдиз ҳужайраларида тараққий этадиган, атмосферадан азотни ўзлаштириш хусусиятига эга бўлган бактериялар.

Туганакли геофит – муҳитнинг ноқулай шароитларига чидай оладиган ва ғамланган озиқ моддалар тўплаган геофит.

Туганак пиёзбош – ташқи кўринишидан пиёзга ўхшаш, аммо туганакка ўхшаб озиқ моддаларни тўплайдиган, шакли ўзгарган поя.

Тугмабош (*Ranunculus sceleratus* L.) – айиқтовондошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган, доривор заҳарли, бир, икки йиллик ўт.

Тугмагул (*Malva*) - Пахтагулдошларга мансуб бир йиллик, икки йиллик ёки кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Гуллари йирик ва ёрқин тусли.

Тугунак илдиз (*rhizocarpium*) - озиқ-овқат, ем-хашак ва саноатбоп ўсимликларнинг (сабзи, лавлаги, шолғом, редиска, турп ва бошқалар) нинг тугунаклари.

Тугунаксимон илдиз (*radix tuberosa*) - тугунак шаклидаги илдизлар.

Тугунак туганак (*Tuber*) - Ўсимлик илдизпоясининг ер остида қалинлашган қисми.

Тугунакли туганакли (*Tuberifer*) - тугунак ҳосил қилувчи ўсимликлар. Картошка, саломалайкум, картошкагул, ерсовун ва бошқалар шундай ўсимликлардандир.

Тугунаклилар туганаклилар - тупроқ орасида тугунаклар тугадиган ўсимликлар. Картошка, лавлаги, топинамбур, батат ва бошқалар шулар жумласидандир.

Тугунча банди (*pedicellus*) - тугунчани поя билан туташтириб турувчи бандча.

Тугунча уруғдон (*ovarium*) - уруғчининг пастки кенгайган қисми. Ундан мева, мева ичида эса уруғ етишади. Тугунча бир, икки, уч ва кўп чанокли (кўп хонали) бўлиши мумкин.

Тугундан пастки гул – деворлари фақат мевабарглардан ҳосил бўлган, гул ўрнининг учига жойлашган гулнинг бошқа қисмлари уни тагида турган гул.

Тугун устки гул – гулкўрғони тугунга қўшилмай қолган гул ўрни учидан чиқадиган гул.

Тугунча – гулдаги уруғчининг кенгайган, кейинчалик мевага, уруғга айланадиган қисми.

Тугунча - ғўза гулининг уруғлангандан кейин кўсакка айланадиган қисми, 10-15 кунлик кўсакча ҳам тугунча дейилади.

Тузга чидамли ўсимликлар – шўрланган тупроқларда ёки шундай сувларда ўса оладиган ўсимликлар.

Тузли безлар – галофит ўсимликларнинг барглари ва пояларидаги тузи кўп муҳитда ўсганда ионлар ажратадиган безлар.

Тузли туклар – шўрланган тупроқларда ўсадиган ўсимликларнинг баргларидаги банд ва каллакдан иборат туклар.

Туз ўтказмайдиган галофитлар – ҳужайраларидаги катта осмотик босим фосинтез туфайли тутиб туриладиган, ҳужайрасига туз кам ўтадиган, шўрланиши оз тупроқларда ўсадиган *Artemisia salina*, *Kochia* туркумига мансуб ўсимликлар.

Тук – эпидерма ҳужайраларидан ҳосил бўладиган бир, кўп ҳужайрали турли шаклдаги ўсимталар.

Тукчалар (*capillus, pilus*) - кўпчилик ўсимликларда бўладиган турли шаклдаги туклар. Тукчалар ўз тузилишига кўра бир ҳужайрали ва кўп ҳужайрали бўлади. Шакли баъзан тукчага ўхшамаслиги ҳам мумкин. Тукчалар ўсимликни ноқулай шароитдан, ташқи муҳит таъсиридан, ҳароратнинг ўзгариши ва сувнинг ортиқча буғланиши каби ҳодисалардан сақлайди.

Тукчасимон без (*ferrugineus* - *безчали*) - турли учувчан (эфир) моддаларни организмдан ташқарига чиқарувчи тукчалар.

Тулкиқуйруқ (*Prangos pabularia* Lindl.) – соябонгулдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган эфир мойли кўп йиллик ўт.

Тулкиқуйруқ мушукқуйруқ (*Alopecurus*) - ғалладошларга мансуб кўп йиллик ёки бир йиллик ўсимликлар туркуми. Рўвак тўпгули ғуж бошоқсимон. Меваси - дон.

Тумшуқсимон (*Rostratus*) - парранда тумшуғига ўхшаш мева, барг ва бошқа нарсалар.

Тумшуқча (*rostellum, rostrum*) - меванинг чўзинчоқ учи.

Тунбош лепидиум (*Lepidium*) - крестгулдошларга мансуб ўсимликлар туркуми.

Тунгул (*Platanthera bifolia*) - орхисдошларга мансуб ўсимлик. Оқ тусли гуллари (айниқса, тунда) хушбўй бўлади. Тугунаклари медицинада ҳам ишлатилади («салеп»).

Туника – 1. Ўсиш конусининг икки уруғ паллали ўсимликларда 5, бир паллалиларда 3 қаватгача меристема ҳужайраларидан иборат қават. 2. Пиёзбошнинг ташқи қоплами. 3. Уруғни пўсти (спородерма). 4. Замбуруғларнинг спораларини ташқи қавати (экзоспора). 5. Базидияли замбуруғлардан *Gasteromycetes* тартиблари гуруҳига мансубларнинг желатинасимон ёпқичли эписпорасини ўровчиси. 6. *Nidulariaceae* оиласи (*Gasteromycetes* тартиби гуруҳлари) айрим замбуруғнинг перидиоласини ўраган юпқа, оқ мембрана. 7. *Carex* туркумига мансуб ўсимликлардаги халтача.

Туника – ҳосил қилувчи тўқиманинг ўсиш конусини ёпиб турувчи ташқи бир ёки бир неча қавати.

Туп (*arbuscula*) - битта уруғ ёки қаламчадан ўсиб чиққан ва бир жойда ўрнашган ўсимлик тупи.

Туп тугун (*Glomerulus*) - ғуж ёки тўп жойлашган гул, илдиз ва бошқалар.

Тупроқ сувўтлари – тупроқ юзаси, ораси, ичидаги сувўтлар.

Тупроқнинг сув режими - ердаги сув миқдорининг мавсумларга қараб ўзгариб туриши, йиғилиш шароитлари ва сарф қилиниши каби ҳоллар билан характерланувчи сув баланси.

Тур (*lot. species*) - ўсимликнинг алоҳида сифатга эга бўлган шакли. Бу шакллар систематикада тур деб аталувчи таксономик категорияни ташкил қилади. Барча организмлар ўзаро маълум бир турга мансублиги, яъни ўз тузилиши (ташки ва ички), яшаш шароити каби жуда кўп белгилари билан бир-биридан фарқ қидали.

Тур бойлиги тур зичлиги - маълум бир майдонда ўсимлик турларининг нисбатан ортиқ ёки кам тарқалиши.

Тур ичида чатиштириш навлараро чатиштириш (*Hybridatas interspecificus*) - бир турга оид ўсимликларни ўзаро чатиштириш.

Тургор – цитоплазманинг босими таъсирида ҳужайра пўстини таранглик ҳолати.

Тургор – ўсимлик ҳужайраси, тўқималари ва алоҳида қисмида ҳужайра деворига бўлган босим ҳолати. Тургор туфайли ҳужайра тўқима айнақса, ўт ўсимликларида муайян конструктив мустаҳкамликни баргда, пойда таъминланади.

Тургор босим – протоплазмани ҳужайра деворига ичкаридан босими.

Тургороген моддалар – ҳужайра ширасида эриган ҳолда бўлган моддалар.

Турион – 1. Ўсимликни ер ости қисмидан чиқадиган ниҳол 2. Фақат барг ҳосил қиладиган бир йиллик новда 3. Қишловчи куртак.

Туркман қизил уруғи (*Melo ameri*) - амирига яқин қовун навларидан бири. Шакли тухумсимон, оғирлиги 5 кг гача етади. Сирти тилим-тилим тўрланган, сарғиш-яшил, тўқ доғлари ҳам бор. Эти тўқ зарғалдоқ, жуда ширин таркибида 12,2% гача қанд бор.

Туркум (*genus*) – қариндошлик жиҳатидан ўзаро боғланган турларнинг йиғмаси (*Salix, Triticum, Rosa* каби).

Туркумлараро белгилар (*character intergenericus*) - ўзаро чатиштирилаётган туркумлардан ҳар иккисига хос белгиларнинг шу туркумлар чатиштирилишидан келиб чиққан янги дурагайда мавжуд бўлиши, икки ўсимлик туркумига хос умумий белгиларнинг юзага чиқиши.

Туркумлараро дурагайлаш - икки туркум орасида олиб борилган дурагайлаш.

Турлараро дурагайлаш - икки тур орасида олиб бориладиган дурагайлаш.

Турлича йўғонликдаги гетеротрихал ип тузилиш - ипсимонни турли жойларини бирикиш, таянч, ассимиляция, кўпайиш каби вазифаларни бажаришга мосланиш асосида юзага келади. Т.й. ип тузилишда талломнинг кўп қисми субстрат бўйлаб кетган бирикишни бажарадиган ва ассимиляцияловчи ундан вертикал йўналган, субстратдан кўтарилган, кўпайиш вазифасини бажарадиган ипдан иборат. Айрим сувўтларда вертикал ипда бўғим оралиқлари, ён шохчалар бўлади, рангсиз ризоидлари билан бирикади.

Турнатовон (*Causinia schistoptera* Juz.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Туташ парда - Икки ёндош пардача.

Тухумак (*Sophora japonica* L.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган маданий доривор бута.

Туяпайпоқ (*Convolvulus fruticosus* Pall.) – печакгулдошлар оиласига мансуб, чўл, адир, тоғда ўсадиган чалабута.

Туячангал (*Salsola pestifer* A.Nelson.) – шўрадошлар оиласига мансуб, қумли чўлда ўсадиган ем-хашак доривор бута.

Туяяпроқ (*Rheum turkestanicum* Jantsch.) – торондошлар оиласига мансуб, қумли чўлда ўсадиган, таннидли кўп йиллик ўт.

Туяқуйруқ (*Carduus albidus* M.B.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Туяқорин (*Heliotropium lasiocarpum* F. et M.) – говзабондошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган, доривор бир йиллик ўт.

Тўда оралиқ камбий (*cambium interfascicularis*) - ўтказувчи тўдалар орасида жойлашган камбий.

Тўда уруғчили гул (*lom. polygynus, multifollicuius*) - бир гулда бир қанча уруғчининг бўлиши.

Тўда уруғчили кўп мевачали (*polycarpus*) - ҳар бир гулда бир неча уруғчибарглардан ташкил топган туташмаган мевали ўсимликлар.

Тўзғоқлар (*Typhales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи, *Arecidae* кенжа синфининг тартиби.

Тўла апомиксис – мазкур тур ўсимлик фақат апомиксис билан кўпаяди (*Taraxacum* туркумининг ўсимликларида).

Тўла ҳукумрон дарахтлар – ўрмонзордаги баланд ва танаси катта, бошқаларидан шу томонлари билан тўла тарзда ажралиб турадиган дарахтлар.

Тўлиқ гул – мазкур гулда унинг барча қисмларининг бўлиши (*Malus* туркумининг ўсимликларида).

Тўнғизсирт (*Cobresia pamiralaica* Ivan.) – ҳилолдошлар оиласига мансуб, яйловда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Тўнғизсирт (*Cobresia*) - бардидошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Барглари тўғри чизикли ёки қалқонсимон.

Тўнғизтароқ (*Dipsacus*) - тўнғизтароқдошларга мансуб бир йиллик ёки кўп йиллик ўт ўсимлик. Баланд бўйли (1-2 м), кўриниши катта,

барглари қарама-қарши жойлашган, гуллар тўпгулларга йиғилган, майда. Меваси - пистача.

Тўнғизтароқдошлар (*Dipsacaceae*) – икки уруғ паллалилар синфига мансуб туташтожли ўсимликлар оиласи.

Тўнғизўлани (*Schoenoplectus litoralis* (Schrab)Pall.) – ҳиллолдошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Тўпгул – гул чиқарадиган новдаларда (шоҳлар) ҳақиқий вегетатив барглар бўлмасдан, фақат қоплагич барглари билан ён барглари бўлгани.

Тўпловчи хужайралар жамғарувчи хужайралар - Озуқа моддаларни, сув ва бошқа нарсаларни ўзида тўпловчи хужайралар.

Тўпмева – анокарп гинецейдан ҳосил бўлиб, вояга етган мевада кўшилиб, мевали барглари кўшилиб ўсмайдиган мева.

Тўранга (*Populus diversifolia* Schmenk.) – толдошлар оиласига мансуб, тўқайларда ўсадиган дарахт.

Тўрсимон томирланиш – папоротникларнинг япроқларидаги томирланишни самарали даражада сув билан таъминлайдиган хили.

Тўртинчи тип шоҳлаш - ғўза ҳосил шоҳининг 15 см дан узун бўғим оралаб шоҳлаш.

Тўрғайўт (*Petrosimonia sibirica* (Pall.)Bge.) – шўрадошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Тўқай - Ўрмонсиз худудлардаги дарё ёқаларида жойлашган ҳажми тор ўрмонлар. Ўрта Осиёда тўқай деб ҳам айтилади.

Тўқимали пикнида – меристемадан ҳосил бўладиган псевдопаренхима пўстли пикнида.

Тўққизтепа (*Trifolium repens* L.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, воҳалар, адир, тоғда ўсадиган ем-хашак, кўп йиллик ўт.

Тўғри гул – қ. актиноморф гул.

Тўғри гименофораль трама – мицеллий гифаларини параллел жойланишидан иборат трама (*Basidiomycetes* синфига мансуб замбуруғларда).

Тўғри уруғмуртак – уруғмуртакни ривожланиш даврида эгилмасдан, нуцеллус бандининг бевосита давоми бўлиб қолиши.

У

Убиквистлар – турли экологик муҳит шароитларига мослаша оладиган ўсимликлар турлари (масалан, *Capsella bursarpastoris* (L.) Medik. тундрадан бошлаб, ўрмон, ўрмочўл, чўл, яъни турли экология иқлимий шароитларда ўсади).

Убиквист – атроф-муҳитнинг турли экология шароитларида ўса оладиган ўсимлик.

Увология – узумбоши ва ғужумининг тузилиши ҳақидаги ботаниканинг тармоғи.

Увоқланувчилар (*Schizophyta*) - бактерия ва кўк-яшил сувўтлардан иборат бир гуруҳ ўсимликларнинг умумий номи.

Узатма хужайра – плазмолемма юзасини кенгайтирадиган ўсимтали (ёки чуқурчали) паренхима хужайраси.

Узилган ареал – қ. дизъюнктив ареал.

Узлукли ареал – қ. дизъюнктив ареал.

Узоқ шакллари дурағайлаш - турлари ёки туркумлари бошқа бошқа бўлган ўсимликларни дурағайлаш.

Узумдошлар (лот. *Ampelidaceae*) - лиана (тропик печак) лардан ва баъзан буталардан иборат икки паллали ўсимликлар оиласи. Барглари бутун ёки бўлак-бўлак. Илашиб ўсишга ёрдам берувчи ғажакчалари ёки мўйловлари бор. Гуллари бир жинсли баъзан икки жинсли, бир ёки икки уйли, майда, актиноморф. Косачаси анча редукцияланган бўлиши ҳам мумкин. Ҳосили, одатда, икки-саккиз уруғли ширадор ёки деярли қуруқ мевачадан иборат.

Узун толали зиғир (*Linum usitatissimum proles*) - толаси учун ўстириладиган зиғир.

Уйча – тилларанг сувўтларнинг хужайралари ҳосил қиладиган шар, тухум, баъзан яримшар, эллипс, колба, ваза, цилиндр каби кўринишлардаги, ўлчами 2 мкм дан (*Chrysococcus punctiformis* Pasch.) 70 мкм гача (*Hyalobryum ramosum* Laut.) бўлган, баъзан шилимшиқ билан ўралган (*Chrysocrinus hydra* Pasch.) ҳосила. Уйчани битта катта ёки 2-11 ва ундан кўпроқ тешиги бор. Уйча тоvon қисми билан бирикади.

Уй замбуруғлари ёғоч замбуруғлари (*Merulius lacrymans*) - биноларнинг, иншоотларнинг ёғочларини чиритувчи базидиал замбуруғлар.

Уй ўсимликлари – уйларда ва жамоат биноаларида манзара ҳосил қилиш учун ўстириладиган ўсимликлар.

Уйқудаги куртаклар – ёзилувчи куртаклардан фарқланиб, улар узоқ муддат давомида, баъзан кўп йиллар ҳатто ўсимликнинг бутун ҳаёти давомида ассимиляцияловчи ёки гули новда ҳосил қилмайдиган, шунга қарамай узоқ муддат давомида ҳаётийлигини сақлаб қоладиган куртаклар.

«Уйқудаги ҳаракатлар – қ. никтонастик ҳаракатлар.

Улва (*Ulva lactuca*) - улвадошларга мансуб денгиз яшил сувўти. Талломи йирик (60-100 см узунликда) баргсимон пластинкадан иборат. Бу пластинканинг четлари бурма-бурма бўлиб, суттиган (салат) ўсимлигининг баргига ўхшайди. Шунинг учун бу ўсимлик денгиз салати ҳам дейилади.

Ульвалар (*Ulvineae*) – талломи пуфаксимон ёки найсимон бир қават пўстли ва бўшлиқли ёки япроқсимон кенгайган, икки қаватли, бўшлиқсиз сувўтлар (*Chlorophyta*, *Chlorophyceae*) кенжа тартиби.

Улотрикслар (*Ulothrichineae*) – талломи ип, оддий, бўлакларга осон бўлиниб кетадиган ёки алоҳида хужайрали, қисман кўп қаторли бўлакларга бўлинмайдиган микроскопик ёки макроскопик, бир хужайралилари шилимшиқсиз ёки шилимшиқ билан ўралиб, турлича колония ҳосил қиладиган сувўтлар (*Chlorophyta*, *Chlorophyceae* кенжа тартиби).

Ультрағамин – шўрланганлиги 40% дан кам бўлмаган сув ҳавзалари. Бу гуруҳ сув ҳавзаларидан гипергалинни ҳам ажратиб, ундаги тузлар миқдори энг максимал миқдорда бўлади. Аленкин классификацияси бўйича, уларнинг орасидан гидрокарбонатли, сульфатли ва хлоридли сув ҳавзалари ҳам ажратилади.

Ультрамикрөэлементлар – ўсимлик тўқимасидаги миқдори миллиондан бир (10^{-6}) фоиз ва ундан ҳам кам учрайдиган микроэлементлар. Бундайларга Cs, Se, Cd, Hg, Ag, Au, Ra элементлари мансуб.

Умброфил – салқин, қуёш нури бевосита тушмайдиган жойлар ўсимлиги.

Умумий биологик маҳсулдорлик – фитоценоздаги ўсимликларнинг ер устки ва ер остки қисмларининг қуритилганини оғирлиги. Бу анча қийин ишлигидан, одатда ер устки қисми ўрганилади.

Умумий боғлам – поя бўйлаб чўзилиб баргларга ҳам ўтган боғлам.

Умумий ёпқич – базидияли замбуруғлардан айримларида (*Agaricales*) меватананинг банд билан бирга ўраган ёпқичи.

Умумий константлар – барча ассоциациялар ценозларида учрайдиган ўсимликлар турлари.

Умумий эмбриология – чангдон, микроспора, уруғмуртак, макроспора, уруғчи гаметофит, муртак, эндоспрем уруғнинг бошқа томонлари ҳамда чангланиш ва уруғланиш, апомиксис ва полиэмбрионни тузилиши, ривожланиши, вазифаларидаги қонуниятларни ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Ундилоподий – 1. Тўлқинсимон ҳаракатларни амалга оширадиган сувўтларнинг айримларидаги хивчинлар, киприкчалар ва псевдоцилийлар. 2. Эукариот ҳужайраларда ҳаракатни амалга оширадиган мослама.

Унивалентлар - редуксион бўлинишида конюгациялашмаган тоқ хромосомалар.

Унилокуляр спорангий – бита ҳужайрадан иборат бўлган спорангий.

Унитуникам халтача – халтачали замбуруғларда халтача пўсти юпқа, бир қаватлидай бўлиб, унинг очилиши учун хизмат қиладиган апикал аппарат турлича тузилган бўлади.

Унитуникат – лишайникларнинг айримларидаги бир қават пўстли халтача.

Унитуникат аск – халтачали замбуруғларда жинсий жараёнда ҳосил бўладиган, белгиланган миқдорда, одатда 8 та юпқа пўстли спораси бўлган аск (халтача).

Унифацаль – бир юзали. яъни юқориги ва пастки юзасиз. Бу атама ҳозир цилиндр тузилишли бандга (барг банди) нисбатан айтилади.

Унифацал япроқ – бир қатор бир паллали ўсимликларда япроқнинг бир юзали бўлиши, кўндаланг кесмасида юмалоқ ясси бўлмаслиги.

Унифацал япроқ – ҳар иккала томони бир хил тузилишли япроқ.

Унифациал япроқлар – асосидан ташқариси кўндаланг кесмасида доирасимон шаклдаги япроқлар. Бундай япроқлар юза адаксал қисмни тўла ривожланмаганлиги натижасида юзага келади.

Уноби (лат. *Zizyphus jujuba*) - Чилонжийданинг бир тури. Хитойда кўп тарқалган ўсимлик.

Унобидошлар чилонжийдадошлар рамнадошлар (*Rhamnaceae*) - кўпчилиги дарахт ва буталардан, баъзилари эса ўтлардан иборат икки паллали ўсимликлар оиласи. Барглари оддий ва бутун. Баъзи турларининг гуллари икки жинсли, кўкиш ёки сарғиш.

Унсимон эндосперм – уруғда иккиламчи крахмал кўп бўлган эндо-сперм.

Унтегмал уруғмуртак – бир интегументли уруғмуртак.

Унувчанлик - уруғнинг униш ва кўкариш хусусияти.

Урединология – микологиянинг занг замбуруғларини *Uredinales* тартибига мансубларни ўрганадиган соҳаси.

Уредениуле – зангкуя замбуруғларида уредоспораларни ҳосил қиладигани.

Уртикула – яшил сувўтлардан денгизларда тарқалган кодимум (*Codium*) талломидаги кичкина шарсимон тана.

Уруғбанд – очиқ уруғли ўсимликларда уруғмуртакни бирикиш учун хизмат қиладиган банди.

Уруғ йўли – қ. микропиле.

Уруғкуртак – қ. уруғмуртак.

Уруғланишнинг премитотик типи – зиготани биринчи митозидан олдин спермийни урғочи ядро билан тегишиши биланоқ жинсий ядроларнинг қўшилиш типии.

Уруғланишнинг прогам босқичи – уруғланишда гаметаларнинг бевосита қўшилишига олиб келадиган босқич.

Уруғланишнинг постмитотик типи – зиготада биринчи митоз бўлиниш рўй берганидан кейин жинсий ядроларнинг қўшилиши рўй берадиган ходиса.

Уруғларнинг абсолют оғирлиги уруғларнинг тўлиқлик ўлчови - 1000 дона уруғнинг г ҳисобидаги шартли оғирлик ўлчови. Сепиладиган (қадаладиган) уруғнинг сифати шу шартли ўлчов билан аниқланади. Уруғ қанчалик тўқ бўлса, унинг абсолют оғирлиги шунча ортиқ, униш ва ўсиш тезлиги яхши бўлади. Бироқ уруғларнинг абсолют оғирлиги ўсимликларнинг қандай шароитда ўсишига (тупроқ структураси, об-ҳаво шароитлари, агротехника тадбирлари ва ҳоказоларга) қараб ўзгариб ҳам туради.

Уруғларни активлаштириш (*stimulatio—активлик*) уруғларни турли усуллар билан тез унувчан қилиш.

Уруғ назорати - уруғни етиштириш, сақлаш ва омборлардан чиқариш вақтларида уруғликнинг экинбоплик хусусиятларини текширишга қаратилган тадбирлар тизими.

Уруғмуртак – очик уруғли ўсимликлардаги мегоспорангийни уни ўраган интегумент билан биргаликдагиси.

Уруғнинг маҳсулдорлиги – битта ўсимликни бир йил давомида ҳосил қилган уруғларининг сони.

Уруғнинг оростида униши – уруғ унаётганда гипокотил уруғпаллада етарли ривожланганлигидан тупроқда қолиб кетиши (*Quericus, Pisum* ва бошқа туркум ўсимликларида).

Уруғнинг физиологик етуклиги – экин ўриб бўлингандан кейин уруғни тиним давридан сўнг етилган даври. Бундай уруғларнинг униш қуввати кучли бўлади.

Уруғпалла – ўсимликни уруғидан униб чиқадиган муртагидан пайдо бўладиган биринчи барглари.

Уруғпалла – икки уруғ паллали ўсимликларнинг уруғмуртагидаги биринчи шакли ўзгарган барглари.

Уруғпалла (*лот. Cotyledon*) - уруғдаги муртакнинг биринчи барги.

Уруғсиз мевалар - баъзи маданий ўсимликларнинг уруғсиз меваси. Бундай мевалар юқори сифатли ҳисобланади (мандарин, банан, узумнинг баъзи хиллари, масалан, шивирғони, кишмиш ва бошқалар). Уруғсиз мевалар вегетатив усул билан кўпайтирилади.

Уруғсиз донсиз (*aspermus*) - баъзи ўсимликларнинг уруғсиз мевалари (масалан, узумнинг кишмиш навида).

Уруғ фонди – экишга тайёрланган, белгиланган талабларга жавоб берадиган уруғлар.

Уруғчи – мева ҳосил бўлишида иштирок этадиган бир ёки бир неча мевабаргдан иборат тугунча, устунча, тумшукчали гулнинг оналик қисми.

Уруғчилик – 1. Ўсимликшуносликни қишлоқ хўжалик экинларининг уруғларини етиштириш ва уларнинг сифатини яхшилаш билан шуғулланадиган тармоғи. 2. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришнинг махсус тармоғи бўлиб, унинг асосий мақсади деҳқон, фермер хўжаликларини, Давлат реестрига киритилиб экилаётган навларнинг уруғини нав тозалиги, биологик ва хўжалик хусусиятларини сақлаб оммавий равишда кўпайтириш.

Уруғчилик тизими - давлат режасига мувофиқ, барча экин майдонларини бир ёки бир қанча экинларнинг аъло сифатли уруғликлари билан таъминлаб турадиган бир-бири билан ўзаро боғланган ишлаб чиқариш тармоқларининг мажмуаси.

Уруғчилик тузилмаси - муайян тартибда танлаш ва кўпайтириш билан навни янгилаб туришга (уруғликни қайта етиштириб туришга) қаратилган ўзаро боғланган кўчатзорлар ва уруғлик экинзорларнинг мажмуаси.

Уруғ чоки – анатроп ҳолидаги уруғмуртакда унга ёпишиб турадиган қирра.

Уруғшунослик – ўсимликшуносликнинг уруғлар ҳақидаги тармоғи.

Урғочи гаметофит урғочи жинсий бұғин - Урғочи жинсий орган ҳосил қилувчи бұғин.

Урғочи гул уруғчи гул (*flos femineus*) - чангчисиз уруғчили гул.

Устки гул қипиғи - ғаллагулли ўсимликларнинг гулини уст томондан ўраб олган қипиқ.

Устки томон вентрал томон (*лат. ventralis; ventris* - қорин) - ўсимликлардаги турли орган ёки қисмларнинг (масалан, баргларнинг устки, яъни ўнг) томони.

Устки тугун - бўртган, ясси ёки ботиқ гул ўрнида эркин жойлашган деворлари фақат мевабаргчалардан ҳосил бўлган гул тугуни.

Устки қават - устки поғона (ярус). Масалан, ўрмонлардаги энг баланд дарахтлар биринчи ярус ҳисобланади.

Устихудус (*Prunella vulgaris* L.) – лабгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Устица оғизча) – 1. Ўсимликнинг хлорофилли қисмларидаги ташқи муҳит билан алоқани таъминлайдиган жуда кичкина очилиб ёпиладиган тешик. Икки паллали ўсимликларда устица одатда япроқни пастки томонида, бир паллалиларда ҳар иккала томонида бўлади. 2. Эпидермис ҳужайралари орасида иккита ҳужайра ва унинг оралиғидан иборат ўта даражада махсуслашган ҳосила; бу оралиқ орқали газларнинг алмашинуви рўй беради.

Устица оғизча аппарати – очилиб ёпиладиган ҳужайралар ва унинг ёнидаги қўшимча ҳужайралар деб аталадиганлар.

Устица оғизча даҳлизи – устицадаги ташқи хошиялар ўртасидаги камгак.

Устицаларнинг оғизчаларнинг фотоактив очилиши – қоронғуликдан ёруғликка ўтганда устицаларнинг очилиши, бунинг натижасида фотосинтез маҳсулоти сифатида қанд концентрацияси ортади, бу эса сув шимилишини кучайтиради, натижада устицалар очилади.

Устунсимон плацента – қ. эркин марказли плацента.

Устунча (*лат. columna, gynostemium*) - 1. Гулдаги чангчи ипларининг қўшилишидан ҳосил бўладиган устунча (*columna, gynostemium*). 2. Йўсинлар (мохлар) да спорачи ёки кўсакча ўртасидаги устунчасимон ўсимта.

Учинчи тартибли синузия – турли ҳаётий формаларга мансуб ўсимликлардан иборат бўлган синузия.

Учинчи тип шохлаш - ғўза ҳосили шохининг 11-15 см узунликда бўғим оралаб шохлаши.

Учки барглар - ўсимлик шохчаларининг учида жойлашган, шакли ва функцияси ўзгарган барглар.

Учки ҳужайралар (*cellula apicalis*) - поянинг ёки бирор бошқа органининг учида жойлашган ҳужайралар.

Учламчи мицелий – иккиламчи мицеллийдан табақалашиб, меватаналар ҳосил қиладиган мицелий (базидиомицетларнинг айримларида).

Учламчи реликтлар – учламчи даврдан буён шу ҳудудда сақланиб қолган ўсимликлар.

Учламчи тўқима – иккиламчи тўқимани чуқур қатламларидаги камбийда янги ҳосилалар юзага келиши туфайли юзага келадиган тўқима.

Учма (*Ceratocephalus orthaceras* Dc.) – айиктовондошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган заҳарли бир йиллик ўт.

Учма мева - мураккабгулдошлар, валерианадошлар каби оилалардаги баъзи ўсимликлар мевасида бўладиган туклар мажмуи.

Учрашлик – ўрганилаётган фитоценоздаги ҳоҳлаган кичик майдонда у ёки бу турни учраш эҳтимоли.

Училли андроцей – учта узун ва учта калта чангчили андроцей.

Учқат (*Lonicera nummulariofolia* J. et Sp.) – шилвидошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган бута.

Уялаб экиш - Маданий ўсимликларнинг сони ва сифатини бир хил қилиб уяларга жойлаштириш.

Ф

Фаглар (бактериофаглар) - фақат махсус ҳўжайин - бактериялар ҳужайраларида кўпая оладиган филтрланувчи вируслар гуруҳи.

Фаза – ўсимликнинг ўсиш ва ривожланиш давридаги муайян босқич; ҳужайраларни ўсиши, гуллаши, баргларнинг тўкилиши ва шу каби.

Факультатив аэроблар – ҳаводаги кислороди етарли даражада бўлганда, бемалол яшаб кўпаядиган, бироқ кислород йўқлигида ҳалок бўлмайдиган организмлар.

Факультатив анаэроблар – кислородга муҳтож, бироқ кислород бўлмаса ҳам ҳалок бўлмайдиган организмлар.

Факультатив апогамия – тадқиқотчининг таъсири туфайли содир бўладиган апогамия.

Факультатив апомиксис – апомиктик кўпайиши билан биргаликда меъёридаги жинсий кўпайиши ҳам рўй берадиган апомиксис (*Heraclium*, *Chondrilla*, *Erigeron* туркумларига мансуб ўсимликларда).

Факультатив бентос сувўтлар – ривожланишининг турли давларида турли биотопларда ҳаёт кечирадиган *Chlorococcum* Meneq., *Oocystis* Nag., *Closterium* Nitzsch., *Cosmarium* Corda., *Tetraspora* Link., *Pediastrum*, *Sorastrum*, *Scenedesmus* каби сувўтлар.

Факультатив гелиофитлар – 1. Гулламаган даврида сояроқ жойда ҳам ўсаверади, мевалашида ёруғликни кўп талаб қиладиган ўсимликлар гуруҳи. 2. Куёш ёруғлиги етарли даражада бўлганда, яхши ўсадиган, ёруғлик тўсилганда ҳам ўса оладиган ўсимликлар.

Факультатив лишайник – бир шароитда сувўтли, бошқа шароитда сувўтсиз бўладиган лишайник (масалан, *Coniocybo pallida* (Pers.) Fr.).

Факультатив сапротрофлар – асосан текинхўр ҳаёт кечирадиган, қисман сапротроф организм (ўсимлик) *Phytophthora infestans* мисол бўлади.

Факультатив спейрохорлар – қолдиғи тупроқ ва уруғларни ифлослайдиган бегона ўтлар.

Факультатив текинхўр – 1. Сапротроф бўлган ҳолда ўсимлик қолдиқларида яшаб, кучсизланган ўсимликларни ҳам зарарлай оладиганлар. *Botrytis cinerea* мисол бўлади. 2. Аралаш типда озиқланадиган, яъни текинхўрлик ва сапрофит ҳаёт кечирадиган текинхўр.

Фанерофитлар – янгиланиш куртаклари ер юзасидан анча баланда жойлашган ўсимликлар бўлиб, уларга асосан дарахт ва буталар мансуб. Раункиер бу гуруҳ ўсимликларни турли белгиларига кўра (мега-, мезо-, микро- ва нанофанерофитларга), баргни умрига кўра (доимо яшил ва хазонрезгиларга) ва янгиланиш куртакларини ҳимояланганлигига кўра 15 гуруҳга бўлган. Фанерофитлар тропикларда хилма хиллиги энг кўп бўлади.

Фаринография – фаринограф асбоби ердамида фаринограмма чизиб, унинг сув кўтарувчанлик қобилиятини ва хамир ҳосил бўлиш вақтини аниқлаш.

Фасциация – поя, тўпгул, қисман гули ўсимликларнинг меваларини беўхшов кўринишларда бўлиши. Бу ҳолатда ўсимликнинг шу қисмлари тасмасимон кўринишга эга бўлади. Фасциация чиринди кўпайиб кетган тупроқларда ўсаётган ўсимликларда рўй беради. *Alnus*, *Sambucus*, *Fraxinus*, *Artemisia*, *Lilium* туркумларига мансуб ўсимликларда кўпроқ содир бўлади.

Фасцикуляр тўқималар – поя, барг, илдизлардаги ўтказувчи тўқималар гуруҳи.

Фасция – поя, тўпгул, баъзан резавор меванинг беўхшов ўзгариши.

Фаторецепторлар – фототаксис, фототропизм, фотонастия ва фотодавррий сигналғтаъсирлагичлар учун зарур.

Феллема пўкак) – қопловчи тўқима таркибидаги асосан ҳимояловчи вазифасини бажарадигани.

Феллоген – ўсимликларнинг иккиламчи ҳосил қилувчи тўқимаси, пўкак камбийнинг ташқиси.

Феллодерма – перидерманинг асосий қисми, пўстлоқ паренхимасига ўхшаш тўқима.

Феллоид хужайра – феллемадаги пўкак хужайраларининг пўстида суберин моддаси йўқлиги билан фарқланадиган хужайра.

Феминизация – эркак жинс организмларда урғочи жинс белгиларини бўлиши.

Феминирланган ўсимликлар – урғочи жинс белгиларига эга бўлган эркак ўсимликлар. Икки уйли ўсимликларнинг эркакларида икки жинсли ёки урғочили гулларни бўлиши.

Фанерофитлар – қишлоғчи куртаклари ердан маълум баландликда бўлган дарахтлар, буталар ва бутачалар.

Фенодурагайлар – дурагайлиги келиб чиқиши бўйича шубҳа қилмайдиган, ташқи кўринишидан аниқ тур ўсимликлар.

Фенокопия - ташқи муҳит таъсирида юзага чиқадиган, генотип ўзгаришига ўхшаш фенотипик ўзгаришлар. Масалан ҳомиладорликнинг илк босқичларида онанинг қизилча билан касалланиши натижасида юзага чиқадиган чақалоқдаги катаракта ирсий катарактага ўхшаш фенокопиядир.

Фенологик аспектлар – йил мавсуми давомида ўзгариб турадиган аспектлар.

Фенологик спектр – фенологик кузатишлар асосида олинган фенологик давр, муддатларни график ҳолида ифодаланиши.

Фенологик фазалар (фенофазалар) – ўсимликнинг вегетация давридаги босқичлари.

Фенология – мавсумий ҳодисаларнинг таъсирида ўсимликларда рўй берадиган ўзгаришларни ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Фенотип – 1. Генотип билан ташқи муҳитнинг ўзаро таъсири натижасида организмда шаклланадиган барча ташқи ва ички белгилар йиғиндиси. 2. Организм генотиби билан ташқи шароитининг ўзаро таъсири натижасида организмда шаклланадиган ташқи ва ички белгилар (хусусиятлар) йиғиндиси. 3. Генотипнинг муҳит билан ўзаро таъсири натижасида юзага чиқадиган, организмнинг ҳамма хусусиятлари ва белгилари йиғиндиси. Фенотип организмнинг ҳамма генетик информациясини акс эттирмайди, ҳар хил муҳит шароитларида битта генотип ҳар хил намоён бўлиши мумкин (реакция меёри).

Феозооспоралар (*Phaeozoosporophyceae*) – турлича катталиклар, кўринишлар ва тузилишлардаги микроскопик кўп ҳужайрали кам шохланган, бир қатор ипдан мураккаб паренхима тузилишлигача, спорофит ва гаметофит мустақил ривожланадиган, ўзаро фарқланадиган ва фарқланмайдиган, барча денгизларда тарқалган қўнғир сувўтлар синфи.

Феотамниялар (*Phaethamniales*) – ипсимон ёки дисксимон колонияли сувўтлар (*Chrysophyta, Heterochrysophyceae*) тартиби.

Ферментларни таъсирсизлантириш - Ноқулай омиллар таъсирида ферментларнинг ўз активлик хусусиятларини йўқотиши.

Фертил – 1. Уруғлантиришга қобилиятли, серпушт. 2. Ҳаётчан гамета-лар ҳосил қиладиган организм.

Фертиллиқ – вояга етган организмнинг авлодлар ҳосил қилиши.

Фертил япроқлар – папоротниклардаги спорангийли япроқлар.

Фертил чангдонлар – чанг қутисида меъёрида ривожланган чанг донаси бўлган чангдонлар.

Фертил япроқ – спорангийлари бўлган япроқ (папоротникларда).

Фиалоспора – дейтеромицет замбуруғларнинг конидиоген хужайралариғфиалидаларида юзага келадиган спора.

Фибул – диатом сувўтларидаги каналсимон чокни ташқарига очилдиган жойидаги паллани ички бўшлиғидан ажратиб турадиган пластинкани атамаси.

Фибула – диатом сувўтлари палласидаги ўнг ва чап томонни ўзаро боғловчи тирқишлар.

Фиброз – чангдонни юқорисидаги эпидермага ёпишиб турадиган қават.

Физоидлар – қўнғир сувўтларнинг хужайраларидаги майда рангсиз ёки бироз рангли вакуолага ўхшаб кетадиган пуфакча.

Физиологик адаптация мослашув) – яшаш муҳитининг муайян шароитларига физиологик механизмлар ҳисобига ўсимликлардаги мослашув.

Физиологик анатомия – ўсимликни тузилиши ва унда рўй берадиган жараёнлар билан боғлиқ физиология.

Физиологик етуклик – ғалла ўсимликларида донларни сут-қатикли (мум) ва тўла етилиш орасидаги ҳолат, бу даврда донда (уруғда) моддаларнинг ғамланиши тўхтади, бироқ ҳали тўкилмайди.

Физиологик изоляция – бирга ўсиб турган бўлса ҳам ўсимликни ўзаро чатиша олмаслик хусусияти.

Физиологик максимум – қайси бир омилни энг катта кўрсаткичи бўлиб, ундан юқорида физиология жараёнлари тўхтади.

Физиологик минимум – қайси бир омилни энг кичик кўрсаткичи бўлиб, ундан пастда физиология жараёнлари тўхтади.

Физиологик оптимум – қайси бир омилни таъсири бўлиб, бунда физиологик жараёнлар энг муътадил даражада ўтади.

Физиологик регенерация – ўсимликда табиий равишда ишдан чиққан ҳолатларни қайтадан тикланиши.

Физиологик тиним – қанча давом этиши билан фарқланиб, янги йиғилган, терилган уруғларда оз вақт давом этади. Чуқур физиологик тиним дарахт ва қўп йиллик ўтларга хос.

Физиологик курғоқчилик – тупроқда намлик етарли бўлса ҳам, ўсимликка намлик етишмаслиги бўйича рўй берадиган курғоқчилик.

Фикобилинлар – қўк-яшил сувўтлар, қизил сувўтлар ва денгизларда тарқалган айрим криптонад сувўтлар таркибида бўладиган пигментлар.

Фикобилипротеинлар – фикоэритринлар, фикоцианинлар, аллофикоцианинлардан иборат глобулин оксилли пигментлар бўлиб, фикобилисомаларда жойлашади.

Фикобилипротеидлар – қўк-яшил сувўтларнинг фотосинтезловчи аппаратидаги аллофикооксантин, фикоциан, фикоэритринлардан иборат пигментлар гуруҳи.

Фикобилисомалар – ҳужайрадаги фикобилипротеинларни тутган тана.

Фикобилисомалар – кўк-яшил ва қизил сувўтларининг ҳужайраларидаги фикобилин пигментлар тутган махсус ҳосила.

Фикобионт – лишайник таркибидаги сувўт; систематик ҳолатига кўра фикобионтларга кўк-яшил, яшил, қисман сариқ яшил сувўтлар бўлади. Лишайниклар таркибидаги 90% атрофидаги фикобионт *Trebuxia*, *Nostoc*, *Trentepohlia* туркумларига мансуб сувўтлардан иборат.

Фикобионт – лишайник талломидаги сувўт.

Фикоколлоид – қизил сувўтларнинг ҳужайраларини пўсти ва ҳужайралар орасидаги олтингугуртли полисахаридларнинг умумий номи.

Фикология – сувўтлар ҳақидаги фан.

Фикология – к. альгология.

Фикоцианобилинлар – кўк-яшил сувўтларга шундай ранг берадиган фикобилинларга мансуб пигментлар.

Фикозэритробилинлар – қизил сувўтларга қизил ранг берадиган фикобилинларга мансуб пигментлар.

Фикопласт – эукариот ҳужайраларни бўлиниш даврида ҳосил бўладиган микронайлар.

Фикоколлоид – қизил, кўнғир сувўтлар ҳосил қиладиган агар, агароид, каррагинин, маннит каби полисахаридлар.

Филамент – чангчидаги чангдонни тутиб турган банд.

Филаментлар – ҳужайра скелетини ташкил қиладиган ва цитоплазманинг ҳаракатида иштирок этадиганлар.

Фил **филия** – «дўстлик», «яқинлик» маъноларини билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Филлар – филогенетик дарахтнинг алоҳида генетик шохлари.

Филлодий -- барг бандини энига ўсиб, яссиланиб кетиши.

Филлидия – мохларнинг япроғи; яссиланиб япроққа ўхшаб кетган япроқ банди.

Филлидия – мохсимонларда гаметофит ҳисобланадиган баргсимон ҳосила.

Филлобий – ўсимлик баргларининг юзасидаги ценопопуляция.

Феллоген – қопловчи тўқима таркибидаги уни узоқ муддат давомида ўсиши ҳисобига йўғонлашадиган пўкак камбий.

Филлоид – плаунлар, мохлардаги келиб чиқиши жиҳатидан энацион характердаги япроқ; спорофит ўсимлик ривожланишидаги марказий қисм ўсимтаси.

Филлоидлар – мохларда танасининг ўзак қисмида ҳосил бўлган ўсимталар.

Филлокладия – лишайниклардаги подецийни қоплаб турувчи тангачасимон тана.

Филлом – мураккаб тузилишли ўсимликларда новдадаги ёнбош қисм; бу барг, спорофилл ва гулнинг баргга ён қисмлари.

Филлосфера – атмосферани ўсимлик баргларини ўраган, улар ажратган моддалар билан тўлган қисми.

Филлосфера – ўсимлик танасини ўзининг физикавий хоссалари (акс эттириш, иссиқлик сиғими ва шу кабилар), биологик хусусиятлари (фотосинтез ҳамда транспирация), махсус ёруғлик, иссиқлик, ҳавонинг режим ива унинг таркиби (эфир мойларининг буғлари ва бошқа моддалар).

Филлотаксис – вояга етган новдада баргларнинг жойланиш тартиби.

Фил о) – «япроқ», «япроққа ўхшаш», «япроққа доир» маъноларини билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Филогенез – 1. Ўсимликлар ҳайвонларнинг тарихий ривожланиш жараёни, яъни турнинг тарихий ривожланиш даври. 2. Организм турининг пайдо бўлгандан бошлаб ҳозиргача бўлган тарихий ривожланиши.

Филогенетика – 1. Ирсий материалда рўй берадиган барча ўзгаришларни ҳамда популяциянинг ирсий таркибини ўрганадиган генетиканинг тармоғи. 2. Ўсимликларнинг тарихий тараққиётда қариндошчилик алоқаларини ўрганадиган фан тармоғи.

Филогенетик реликтлар – эволюцияси, тарихий ривожланиши жуда секин ўтадиган, шу боисдан узоқ муддатлар давомида деярли ўзгаришларсиз турадиган турлар.

Филоонтология – организмларни ривожланишида филогения ва онтогения нисбатларини ҳал қилиш муаммолари билан шуғулланадиган фан.

Филоподий – псевдоплазмодийнинг ипсимон ёки туксимон ўсимтаси (*Labyrinthulales* тартибининг вакилларида).

Филоценогенез – ўсимликлар типларининг тарихий тараққиётидаги шаклланиши, у ўсимликлар табиатини ўзгариши ва уларнинг мосланишлари билан боғлиқ. Бу флорогенез эмас.

Финикулус – қ. уруғбанд.

Фиссиденталар – мохлар бўлими, бриопсидлар синфи, бриидлар кенжа синфининг тартиби.

Фитаэрон – атмосфера ҳавоси шароитида яшайдиган организм.

Фито – «ўсимлик», «ўсимликка оид» фанга алоқадорликни англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Фитоалексинлар – фитопатогенлар билан таъсирланганда ўсимликда жавоб сифатида ҳосил бўладиган молекуляр оғирлиги кичик антибиотик моддалар бўлиб, фитоиммунитетда ҳимояланиш вазифасини бажаради.

Фитоалексинлар – соғлом ўсимликда бўлмай, касаллик қўзғатувчининг таъсирига жавобан ҳосил бўладиган фенол бирикмаларидан иборат ҳимоя воситаси.

Фитобентос – 1. Чучук сув ёки денгизларнинг тагидаги ўсимликларнинг мажмуи. Фитобентос асосан, яшил, қизил, диатом ва бошқа сувўтлардан иборат бўлади. 2. Сув ҳавзаларининг тагини юзаси уни 1 см гача бўлган қалинлигидаги сувўтлар.

Фитобий – 1. Ўсимликларнинг ўстида яшайдиган ҳайвонлар. 2. Ўсимлик юзасидаги ценопопуляция.

Фитоген рельеф – фитоценозлар ёки алоҳида ўсимликларнинг таъсири натижасида юзага келадиган рельеф.

Фитография – ўсимликларнинг ташқи кўринишини тасвирлаб берадиган ботаниканинг тармоғи.

Фитоиммунитет – ўсимликларни жуда кўп микдордаги сапрофит микроорганизмлардан ҳимоялана олиши.

Фитоиндикация – индикатор ўсимликлар ҳақидаги таълимот.

Фитоиклим – қ. фитомуҳит.

Фитолейм – қазилма сувўтларнинг кўмирсимон қолдиғи, изи.

Фитология – морфология, анатомия, цитология, эмбриология ва ўсимликлар генетикаси, ўсимликлар экологияси ва физиологияси, ривожланиш биологияси, ўсимликлар географияси, фитопалеонтология, флористика ва ўсимликлар систематикасининг экологияси ва филогенетикаси ва шу кабиларни ўзида жамлаган ўсимликлар ҳақидаги таълимот.

Фитоморфозлар – текинхўр замбуруғлар ёки юксак ўсимликларнинг таъсирида ўсимликларда рўй берадиган морфология ўзгаришлари.

Фитомуҳит – ер юзини 150 м баландликгача бўлган, муҳит шароитини яшил ўсимликлар белгилайдигани.

Фитомуҳит – қ. фитоценотик муҳит.

Фитонцид – бошқа организмларнинг фаолиятини пасайтирадиган ёки уларни ҳалок қиладиган ўсимликлар ҳосил қилган биологик фаол модда.

Фитопатоген – ўсимликларда касалликларни ҳосил қиладиган ҳар қандай омил.

Фитопатология – ўсимликларнинг касалликлари, уларни олдини олиш ва йўқотиш усуллари ҳамда воситаларини ишлаб чиқиш ҳақидаги фан.

Фитопалеонтология – палеонтологиянинг қазилма ўсимликларни ўрганадиган тармоғи.

Фотопериодик реакция – ўсимликнинг ёруғликни кун давомида ёритилишидаги ўзгаришига муносабати.

Фитопланктер – фитопланктон таркибидаги бирор организм.

Фитопланктон – сувнинг юза қаърида ҳаракатланиб, ўсадиган майда сувўтларнинг мажмуи.

Фитопланктон биомассаси – сувўтлари барқ уриб ривожланган даврда кўлларда 500 г/м^3 ва ундан кўпгача боради. Планетамиз бўйлаб органик моддани жами маҳсулдорлигига сувўтлар 26-90% ҳисса қўшади.

Фитосозология – ўсимликлар оламининг муҳофазаси, назарий асослари, ҳуқуқий меъёрлари кабиларни ишлаб чиқиш билан шуғулланадиган фан тармоғи.

Фитосоциология – Ғарбий Европада фитоценологияни шундай номланади.

Фитотоксинлар – некротрофлар ажратадиган токсинлар таъсирида ўсимлик тўқимасини ҳалок қиладиганлар.

Фитотоксикология – захарли ўсимликларни ўрганадиган ботаника фанининг тармоғи.

Фитотрон – 1. Ўсимликларга сунъий равишда иқлим шароитларини яратиб берадиган махсус жиҳозланган жой. 2. Шароити бошқарилиб турадиган, ўсимлик ўстириладиган иморат, иншоат.

Фитотрон сунъий иқлим станцияси - тўлиғича автоматлашган иншоат бўлиб, бу ерда ўсимлик учун керакли бўлган ҳамма омиллар бошқарилиб, селекцион ашёни синаш учун керакли микроиқлим яратилиши мумкин.

Фитофаг – ўсимлик билан озиқланадиган организм (вирус, замбуруғ, бактерия, ҳашарот, ўтхўр ҳайвон).

Фитохром – фотосинтезда қизил рангнинг назоратини амалга оширувчи фикобилинлар гуруҳига мансуб пигмент.

Фитоценогенез – 1. Фитоценозда янги ассоциацияларни (формация ва ўсимликлар типларини ҳам) юзага келишига олиб келадиган, шу билан бирга параллел равишда фитоценозни ташкил қиладиган турларнинг эволюцияси. 2. Фитоценозни тарихий тараққиёт жараёнидаги ривожланиши.

Фитоценоз – ташқи кўринишидан, флористик таркибидан, ўсиш шароитидан бир хил ташқи муҳит омиллари билан ҳам бир хил муносабатда бўладиган, муайян жойни эгаллаган ҳар қандай ўсимликлар гуруҳи. Флора турли турларга мансуб ўсимликлардан иборат бўлганидай муайян жой ўсимликлари фитоценозлардан иборат.

Фитоценоз аспекти – фитоценознинг ташқи кўриниши, таркибидаги ва тузилишидаги сезиларли даражада бўлиб турганлари.

Фитоценоз физиономияси – фитоценознинг ташқи кўриниши; у фитоценознинг таркиби ва унинг тузилишини ташкил қиладиганлардан иборат.

Фитоценоздаги конституцион қатлам – фитоценоз популяциясидаги продуцентлардан иборат қатлам.

Фитоценоздаги эдафик қатлам – фитоценоз популяциясидаги асосан редуцентлардан ташкил топган қатлам.

Фитоценоздаги яруслик – лито – атмосферали; лито-гидро – атмосферали; лито-гидросферали; гидро-атмосферали.

Фитоценоздаги қатлам – фитоценоз популяциясидаги асосий тузилма, шу билан бирга энергетик ва муҳит ҳосил қилувчи доминант, субдоминант ёки бир неча кодоминант индивидлар ҳосил қилгани.

Фитоценозлар классификацияси – морфологик, экологик, биоэкологик классификация мавжуд.

Фитоценозлар комплекси – турли ассоциацияларга мансуб ўзаро алмашилиб турадиган жуда кам бўлинган шароитдаги микроландшафт фитоценозлар комплекси.

Фитоценозлар ритми маърои) – фитоценозларда ташқи муҳитнинг йиллик ва ундан кўп даврлари мобайнида рўй берадиган ўзгаришлар таъсиридаги ҳолат.

Фитоценозларнинг структураси – фитоценозларнинг тузилишини асосий элементлари: турларини таркиби, қаватлиги, парцеллалари ва шу кабилар.

Фитоценозларнинг умумийлиги – фитоценозларни флористик жиҳатидан ўхшашлиги.

Фитоценозни физиологияси – фитоценозни ташқи кўриниши.

Фитоценознинг барқарорлиги – 1. Фитоценозни моддалар ва энергия алмашинувида янгиларни ҳосил бўлиши, эскиларини қуриши кабиларни барқарор ҳолда бўлиши 2. Ташқи муҳит омилларини доимий таъсирга қарамай, ўзининг структура ва функционал ҳолатини ўсимликлар уюшмаси томонидан сақлай олиши.

Фитоценознинг мавсумий динамикаси – йил мавсуми давомида ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланишидаги рўй берадиган ўзгаришлар.

Фитоценознинг маҳсулдорлиги – муайян фитоценозни бир йил давомида белгиланган майдонда ўсимликлар томонидан ҳосил қилган органик массанинг (биомасса) миқдори.

Фитоценология – 1. Ўсимликларнинг уюшмалари – фитоценозларни ўрганадиган ботаниканинг тармоғи. 2. Бирга ўсаётган ўсимликларни (фитоценозлар) барча нуқтаи назардан (тузилиши, ривожланиши, муҳит билан алоқадорлиги, ер юзаси бўйлаб тарқалиши ва шу кабилар) ўрганувчи ботаниканинг тармоғи.

Фитоценотик муҳит – фитоценоздаги ёруғлик ва ёруғлик режими, иссиқлик режими, сув режими, ҳавонинг таркиби ва ҳаво режими, тупроқ юзасидаги ўлик қоплам, тупроқнинг таркиби ва сув-туз режими.

Фитоценотик оптимум – фитоценозда ўсимликни фоииз жиҳатидан катта қопламга эга бўлганлиги.

Фитоценотил – фитоценозни шаклланишида бир хил таъсир кўрсатадиган турлар гуруҳи.

Фитоценотишлар – фитоценоз муҳитини яратишда ҳар бир турдан, хусусан бошқа турлар билан муносабатларида фойдаланиш.

Фитоздафон – тупроқда яшайдиган микрофлорадан иборат ҳаётӣ (аэроб ва анаэроб) формалар.

Фитозэкология – ўсимликларни атроф-муҳит омиллари билан муносабатларини ўрганадиган экологиянинг тармоғи.

Флагеллофлория – айрим ўсимликларда узунлиги 10 м гача етадиган банда тўпгулнинг бўлиши.

Флора – бирор ҳудуддаги тарихий тараққиётда шаклланган ўсимликлар таксонларининг мажмуи; фитоценозни ташкил қилган ўсимликлар.

Флорал апикал меристема – алоҳида гул ёки тўпгул ҳосил қиладиган меристема.

Флоранинг палеотропик элементи – тарқалиш ареали Палеотропик вилоятда бўлган ўсимликлар гуруҳи.

Флоранинг палеоарктик элементи – тарқалиш ареали Европа ва Осиёнинг ўрмонли ҳудудларига тўғри келадиган турлар гуруҳи.

Флоранинг синантропизацияси – маҳаллий флорага инсон томонидан турларнинг киритилиши.

Флоранинг турон элементи – ареали Ўрта Осиёдаги Турон пастте-кислиги билан боғлиқ бўлган турлар гуруҳи.

Флоридиялар (*Florideophyceae*) – кўп ҳужайрали, турли туман кўри-нишлардаги, кўпинча мураккаб анатомия тузилишли, аниқ псевдопарен-хима тузилмали айрим турлари оҳак шимган, денгизларда тарқалган сувўтлар (*Rhodophyta*) синфи.

Флорогенез – флоранинг тарихий ривожланиши ёки у ёки бу катта ҳудудни флорасида турларнинг ҳосил бўлиши.

Флорогенетика – муайян тарихий шароитдаги флорани таркиби ва генезисини унинг эволюцияси билан ўрганадиган илмий фан.

Флорогенез – бирор ҳудуд флорасининг шаклланиш жараёни.

Флористика – 1. Флорани ўрганадиган ботаниканинг тармоғи. 2. Бирор мамлакат, катта ҳудудда учрайдиган барча ўсимликларни систематика жиҳатидан тавсифлашга асосланган ботаниканинг тармоғи.

Флороценотип – эдификаторлари узоқ муддат давом этадиган физикгеографик шароитларга мослашиб, эволюциясидан ўтган ўсимлик формацияларининг мажмуи.

Флоэма – тўқимали ўсимликларнинг органик моддаларни ташилишини маъминлайдиган асосий тўқимаси бўлиб, у йўлдош ҳужайрали элаксимон найлар, анчагина миқдордаги флоэма паренхимаси, луб толалари ва склереидлардан иборат. Келиб чиқишига кўра, иккиламчи бўлган флоэма элементларини одатда луб деб аталади.

Флоэма прокамбийси – прокамбийнинг бирламчи флоэмадаги табақалашадиган қисми.

Флюктуация – ўсимликлар қопламидаги йиллик мавсумий ўзгариш.

Фойдаланиладиган ҳосил – экинлардан кишилар фойдаланадиган ҳосил.

Фокомелия – қўл-оёқ проксимал қисмларининг бўлмаслиги ёки жуда суст ривожланганлиги.

Фолиар назария – гул метаморфозга учраган поя, баргли новда, гул ўрнидан бошқа ҳамма қисмлари шаклан ўзгарган барглардан иборат, деган гулни келиб чиқишидаги назария.

Фомозлар – такомиллашмаган замбуруғлардан *Phoma* туркумига мансублари ўсимликларда ҳосил қиладиган касаллик, асосан поя зарарланади.

Форашен – диатом сувўтларнинг палласидаги ёпилмайдиган тирқи-шларини атамаси.

Формация – 1. Ўртача даражадаги (ранг) таксономик бирлик 2. Битта турга мансуб, эдификаторлари билан доминантлари ўхшаш ассоциацияларнинг мажмуи. 3. Геоботаникадаги таксономик категория, у доминант турлари билан бир-бирига ўхшаш бўлган ассоциациялар йиғиндисидан иборат.

Фоссопланктон – кўлмакка ўхшаш кичик сув ҳавзаларининг планктони.

Фосфоресценция – хлорофилли узоқ муддат давомида нурланиб туриш хоссаси.

Фото – ёруғлик таъсирига алоқадорликни билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Фотоактив очилиш – ёритилиш даражасининг ортиши ва сув билан таъминланишини кучайиши таъсирида устицаларни очилиши.

Фотобиология – организмларда ультрабинафша, инфрақизил нурлар таъсирида рўй берадиган ўзгаришларни ўрганадиган биологиянинг тармоғи.

Фотодавр – ўсимликларнинг ўсиш ва ривожланишига катта таъсир кўрсатадиган кун узунлигидаги ёруғлик даврининг давомийлиги.

Фотодаврӣй мосланиш – ўсимликларнинг ривожланишларини ёруғлик ва қоронғулик даврларни алмашинувларига мосланишлари.

Фотодинез – протоплазмани ёруғлик таъсирида ҳаракатининг тезланиши ёки индукцияси.

Фотолитотрофия – электрон донор сифатида органик бўлмаган модда билан рўй берадиган фотосинтез.

Фотоморфозлар – баргларда (ёки ўсимликнинг бошқа қисмларида) ёруғлик таъсиридаги ўзгаришлар.

Фотонастиялар – барг, гул тожибарглари бир хил даражадаги ёритилиши билан уларда рўй берадиган ҳаракатлар (масалан, гул тожибарглари очилиб ёпилиши ва гулсаватлардаги ҳаракатлар).

Фотонастик ҳаракатлар – ёритилиш даражаси ўзгариши туфайли содир бўладиган ҳаракатлар.

Фотонафас – хлоропластларда ёруғлик таъсирида гликол кислотаси ҳосил бўлишини тезланиши ва уни кейинчалик пероксисомаларда CO_2 га-ча оксидланиши.

Фотопериодизм – кун ва туннинг узунлигининг нисбатларига ўсимликларнинг жавоб реакциялари. Энг асосий жавоб реакцияларидан бири ўсимликларнинг гуллашлари ҳисобланади.

Фоторецептор – ёруғликни қабул қилувчи ҳужайралар.

Фотосинтезнинг ёруғлик босқичи – фотофизикавий ва фотохимий босқичларнинг рўй бериши ёруғликка боғлиқ бўлган фотосинтезнинг босқичи.

Фототаксис – ёруғлик таъсирлагичига ҳаракатланадиган организмлардаги ҳаракат реакциялари.

Фототропизм – поя ва илдиз ҳамда баргларни ёритилишга нисбатан муносабатлари ёки улардаги эгилишлар; бундай фототропизм ижобий (ёруғликка томон) ёки салбий (ёруғликдан қочиш, масалан илдизни) бўлади.

Фототроф ўсимликлар – ёруғлик энергияси ёрдамида органик бўлмаган моддалардан органик моддалар ҳосил қила оладиган ўсимликлар.

Фотофаол очилиш – устицаларни яхши сувланиши ва ёритилишни ортиши билан очилиши.

Фитоценоз фрагменти – фитоценознинг унча катта бўлмаган ўзига хос белгиларни тўла намоён қила олмайдиган қисми, майдони.

Ф-оқсил – поядаги ўтказувчи тўқиманинг таркибига кирувчи элаксимон найларнинг цитоплазмасидаги кўп миқдордаги (айниқса, икки паллалиларда) юмалоқ таначалар.

Фрагмобазидия – тўсиқли базидия, етук базидияни тўртта хужайрадан иборатлиги (масалан, қорақуя ва занг замбуруғларида *Ustilaginales* ва *Uredinales* тартиблари вакилларида).

Фрагмопласт – 1. Цитоплазмада ўзаро параллел ва перпендикуляр йўналган, ядрога етмайдиган толалар мажмуи. 2. Хужайранинг бўлиниш жараёнини охирида ҳосил бўладиган, иккита хужайранинг орасидаги тўсиқ.

Фрагмоспора – иккита ёки кўп миқдордаги тўсиқлари бўлган спора.

Фреатофитлар – илдизлари чуқурга кетадиган ерости суви билан озиқланадиган ўсимликлар.

Фреатофитлар – 1. Илдизлари ер остидаги сувларгача етадиган ўсимликлар. *Tamarix* туркумининг турлари, *Halaxylon afillum* мисол бўлади. 2. Чуқурдаги сизот сувларнинг намлиги ҳисобига мавжуд бўладиган ўсимликлар.

Фригина – 1. Куруқ шағалли ёнбағирликларнинг ксерофит чалабута ва ўтлардан иборат ўсимликлар қоплами. Уларга *Acantholimon alaticum* Vge., *Astragalus microcephalus* Willd., *Oxytropis echidae* Vved., *Thylocospermum caespitosum* (Chamb. Schishk), *Ziziphora clinopodioides* Lam., *Artemisia rupestris* L., *Cousinia bonvalotii* Franch. мисол бўлади. 2. Паст бўйли ксероморф, чалабута ўсимликлар формацияси.

Фрондоз тўпгул – шакли ўзгармаган, япроғи доимо бўладиган тўпгул.

Фузариозлар – такомиллашмаган замбуруғлардан *Fusarium* туркумининг вакиллари ўсимликларда қўзғатадиган касалликлар.

Фукоидин – қўнғир сувўтларидаги елимсимон модда.

Фукоксантин – каратиноидларга мансуб қўнғир сувўтларнинг асосий пигменти.

Фукуслар (*Fucales*) – талломи анча ката, турлича кўринишли, мураккаб морфология ва анатомия тузилишли, талломнинг асосий қисми кўпинча кучли тармоқланган, тери ёки этдор сувўтлар (*Phaeophyta*, *Phaeozoosporophyceae*) тартиби.

Фунариялар – мохлар бўлими, бриопсидлар синфи, бриидлар кенжа синфининг тартиби.

Фунгистазис – замбуруғ споралари, склероций кабиларни тупроқдаги микроорганизмлар ажратган моддалар туфайли ривожланмай туриши.

Фунгомицетлар – замбуруғларда текинхўрлик ёки сапрофит ўсадиган замбуруғлар.

Фуникулус – уруғли ўсимликларда уруғмуртакнинг бирикадиган қисми.

Х

Хазмогамия – гулдаги гулкўрғонни очилиши билан бир вақтда ўсимликлардаги чангланиш.

Хазмогам гул – очиладиган гул.

Хазмогам апогаметия – чанг найини уруғчи гаметофитга халаза орқали кириши.

Хазмолитлар – турли физик сабаблар туфайли тошларда ҳосил бўлган ёриқларда ўсадиган сувўтлар гуруҳи.

Хазмолитик сувўтлар – тоғ қоялари орасида ўсадиган сувўтлар гуруҳи.

Хазмофитлар – тоғ қояларининг ёриқлари орасидаги ўсимликлар.

Хазмофит формациялар – эгилмаган, ётиб қолмайдиган ўсимликлар формацияси.

Хазонрезги – ўсимлик баргларининг ўз вегетациясини тамомлагандан кейин кўпинча кузда тўкилиши.

Халаза – 1. Ёпиқ уруғли ўсимликларда уруғбандга бириккан уруғмуртакнинг асос қисми. 2. Очиқ уруғли ўсимликларда уруғмуртакнинг бўртмаси. 3. Уруғмуртакни уруғбандга ўтиш қисми; уруғмуртакни интегумент ва нуцеллусни финикулус билан қўшилиб кетадиган микропиле қаршисидаги қисм.

Халазогамия – ёпиқ уруғли ўсимликларнинг айримларида спермияли чанг найини уруғмуртакка тухум ҳужайрага уруғмуртакни микропилеси орқали эмас, балки халаза орқали кириши.

Халаца – нуцеллуснинг қоплагичлар ўсиб чиқадиган пастки қисми.

Халкофил лишайниклар – оғир металлларни кўп тутган субстратларда ўсадиган лишайниклар.

Халқум – монад тузилган сувўт ҳужайраларини олдинги хивчинли томонида одатда экскретор вазифасини бажарадиган турлича тузилган ҳосила.

Хаматеций – халтачали замбуруғларнинг мева танасини ўртасидаги интераскуляр тўқима.

Хамесифонлар (*Chamaesiphonophyceae*) – кўк-яшил сувўтлар бўлимининг бир ҳужайрали «оддий» ва колониал (бир ҳужайрали цианоидли) синфи.

Хамефитлар – 1. Қопловчи мохлар ва бута лишайниклар, судралувчи ўсимликлар, суккулентлар, ёстиқсимон ўсимликлар, чим ҳосил қилувчи бошоқдошлар, чалабуталар ва бутачалар. Қишда қуриб қолмайди, куртаклари ербағрилаб жойлашган, қор билан, баъзан поялар тўплами билан ҳимояланган. 2. Унча баланд бўлмаган, янгилаиш куртаклари қишлоғчи новдаларда ер юзига яқин ёки ерда бўладиган ўсимликлар.

Хасмофитлар – тоғларнинг тошлари ва қояларининг ёриқларида озгина тупроқ билан тўлган жойларда ўсадиган ўсимликлар. *Saxifra* да туркумининг ўсимликлари мисол бўлади.

Хамехория – уруғ ва меваларни юмалаб таркалиши.

Хандардон (*Halimocnemis villosa* K. et K.) – шўрадошлар оиласига мансуб, чўл ва адирда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Хапри (*Perovskia scrophylarifolia* Rgl.) – лабгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган, эфир мойли чала бута.

Характерли ўсимликлар – ўзи яшаб турган жойнинг тупроқ шароити, геологик, иқлимий ва бошқа белги ва хусусиятларини кўрсатувчи (индикатор) ўсимликлар.

Хара сувўтлар (*Charophyta*) – талломи шохланган бута кўринишидаги ризоиди билан субстратга бириккан танаси бўғим, бўғим оралиқлари, цилиндрсимон «барг»ли сувўтлар бўлими.

Харасимонлар хара сувўтлар (*Chara vaillant, Characeae*) - яшил сувўтлар типининг бир синфи. Харалар йирик ва шакли қирқбўғимни эслатадиган бўғим «пояли» сувўтлардир.

Харацит – асосан хара сувўтларининг оогонийларидан ташкил топган оҳактош.

Харацитлар – Қирғизистон ва Тува республикаларида аниқланган учламчи ётқизиқларни таркибини ташкил қиладиган таркиби деярли тўла равишда хара сувўтининг оогонийсидан иборат оҳактош.

Харгул (*Rosa foetida* Hermm.) – раънодошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган манзарали бута.

Харди - Вайнберг қонуни - панмиксияли популяциянинг генетик барқарорлиги қонуни. Бу қонун кўп сонли, миграция, мутациялар, табиий танлаш таъсири кузатилмаганда амалга ошади, қонун популяцияда моноген ирсийланувчи белгининг аллеллари ва генотиплари частотасини аниқлашга имкон беради.

Хармомегамия – гулнинг чанг донасини қуриб қолганда ёки намланганда ўлчовларини ўзгартира олиши.

Хартол (*Brassica juncea* (L.) Czern.) – бутгулдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган доривор икки йиллик ўт.

Хасмофит – тоғ қояларининг ёриқларида ўсишга мослашган ўсимлик.

Хашаки илдизмевалар – сершира, ем-хашак, илдизмева олиш учун экиладиган ўсимликлар.

Хашакли экинлар – пичан, кўк ўт, ем-хашак сифатида чорва молларига бериш учун экиладиган беда, маккажўхори каби бир йиллик, икки йиллик ва кўп йиллик ўсимликлар.

Хашаки кўноқ кўноқ - ғалладошларга мансуб хашакбоп ўт.

Хвоя – нинабаргли ўсимликларнинг нинасимон барги.

Хейлоцистидидлар – *Basidiomycetes* синфига мансуб замбуруғларнинг пластинкаларини қирралари найчаларида ривожланадиган цистидлар.

Хейлантаид папоротниклар – Жанубий Америка, Евроосиёнинг арид ҳудудларида тарқалган ўзига хос белгиларга эга папоротникларнинг гуруҳи.

Хелатизация – металлларнинг комплекс бирикмаларини сувўтларнинг органик бирикмалари билан биргаликда ҳосил бўлиши.

Хемо... – «кимё», кимёвий жараёнларга алоқадорликни билдирадиган кўшма сўзлар бўлаги.

Хемоавтотроф бактериялар – озиқ моддалар ва ўзига зарур энергияни минерал бирикмалардан оладиган бактериялар.

Хемодинез – кимёвий омиллар таъсирида протоплазмани ҳаракати.

Хемолитоавтотрофлар – углерод манбаи сифатида карбонат ангидриддан, энергия манбаи сифатида аорганик моддаларни парчаланишидан ҳосил бўлган энергиядан фойдаланадиган, нитрофилловчи, тион водород бактериялари, ацидофил, темир бактериялар.

Хемоморфозлар – ўсимликни ёки унинг бирор қисмини кимёвий моддалар таъсирида ўзгариши.

Хемонастия – кимёвий таъсирларга ўсимликдаги ҳаракатлар.

Хемонастиялар – ўсимликни ёки унинг бирор қисмидаги кимёвий моддалар таъсиридаги настикавий ҳаракатлар.

Хемоорганогетеротрофлар – углерод манбаи сифатида органик бирикмалардан, энергия манбаи сифатида органик моддаларни парчаланишидан ҳосил бўладиган энергиядан фойдаланадиган кўпчилик бактериялар. Уларга аммонификаторлар, азотфиксаторлар, пектин, клетчатка парчаловчилар, сут, мой, сирка бижғитувчилар киради.

Хеморецепция – ўсимликлардаги аттрактантлар, трофик омиллар – хемотаксислар, хемотропизмлар ва фитогормонлар назоратини таъминлаш.

Хемосинтез – бактериялар ёрдамида органик бўлмаган моддалардан органик моддаларни синтезланиши.

Хемотаксис -- мустақил ҳаракатлана оладиган ҳужайраларни (зооспоралар, гаметалар, сперматозоидлар) кимёвий таъсирловчи йўналишда ёки ундан қочадиган ҳаракат реакциялари.

Хемотропизм – кимёвий модда, бирикма градиентига нисбатан ўсимликдаги ўсиш ҳаракатлари.

Хемотропизм – намлик, кислород, бошқа кимёвий бирикма томонга ўсимликни, унинг бирор қисмини ҳаракат қилиши.

Хемотроф организмлар – органик моддани органик бўлмаган моддалардан аммиак, водород сульфид шу каби тупроқда ёки сувда бўлган моддалардан ҳосил қиладиган организмлар. Хемотрофларга нитрофилловчи, рангсиз олтингугурт бактериялар, темирбактериялар ва бошқалар мансуб.

Хемотроф ўсимликлар – органик бирикмаларни органик бўлмаган бирикмалари оксидланиши натижасида ажраладиган энергия ҳисобига ҳосил қиладиган ўсимликлар.

Хетофоралар (*Chaetophorineae*) – талломи ипсимон ёки тарвақайлаган ясси япроқ, микроскопик ёки анча йирик, ипи тармоқланган, бир қаторли, учига ингичкалашган, одатда субстратга бириккан, тик турувчи ёки судралувчи сувўтлар (*Chlorophyta, Chlorophyceae*) кенжа тартиби.

Хиазма – 1 Мейоз профазасида хромосомалар ажрала бошлашида, кроссинговер натижасида ҳосил бўладиган шакллар. 2. мейознинг профаза I диплонемасида хроматидалар ўртасида ҳосил. бўладиган X га ўхшаш шакл.

Хивчин – плазмолеммани давоми ҳисобланиб, мембрана билан ўралган, ичида матрикс ва аксонемадан иборат. Хивчинни усти яшил, тилларанг сувўтларда минераллашмаган пластинка, диск каби кўринишлардаги тангачалар билан қопланган.

Хивчинли аппарат – хивчинли сувўтлар, зооспора ва гаметаларни ҳаракатлантирадиган хивчин (ундилипод), базал тана (кинетосом) ва хивчин илдизидан иборат тузилма.

Хивчинли тузилишлилардаги бўлиниш – хивчинлиларда ҳаракатдан тўхтамай, ҳужайра табақалашмай, қисман табақалашиб, ҳаракатдан тўхтаб, пальмеллоид ҳолатга ўтиб, цистага айлангандан кейин рўй беради. Бундай бўлиниш монад тузилишли барча сувўтлар гуруҳларига хос ҳисобланади.

Хиёл (*Physochinia alaica* E. Korot.) – тоmatдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Химера – 1. Пайвандтаг ва пайвандуст тўқималаридан иборат ўсимлик. 2. Тўқималари ҳар хил келиб чиқишига эга бўлган организмлар, шунинг учун ҳам уларнинг ҳужайралари ҳар хил генотипга эга (ота-она ҳужайралари генотипига мос равишда) бўлади.

Хинадошлар (*Balsaminaceae*) - икки уруғ паллали ўсимликлар оиласи. Поялари тиниқ тусли, ширадор, барглари ёнбаргчасиз, оддий. Гуллари қўш кўрғонли, косачабарги пихли.

Хиофит – қор юзаси (ёки ичида) ўсадиган ўсимлик (сувўти).

Хироптерофил ўсимликлар – кўршапалаклар иштирокида гули чангланадиган ўсимликлар.

Хламидобактерия – ипсимон, шилимшиқсимон пўстли, гетеротроф озиқланувчи, темир оксиди, гидроксидларини ўзида тўпловчи бактериялар.

Хламидомонадалар (*Chlamydomonadineae*) – бир ҳужайрали, радиал ёки билатериал симметрик, қисман ассиметрик 2-4 изоморф, изоконт,

изодинамик хивчинли сувўтлар (*Chlorophyta, Chlorophyceae*) кенжа тартиби.

Хламидоспоралар – қалин пўстли споралар. Уларнинг пўсти одатда тўқ рангли бўлиб, протоплазмасида ғамланган моддалар айниқса, липидлар кўп бўлади. Ноқулай шароитни ўташ, замбуруғни кейинчалик вегетатив кўпайиши учун хизмат қилади.

Хлоллар (*Cyperales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи *Liliidae* кенжа синфининг тартиби.

Хлорамебалар (*Chloramoebales*) – бир хужайрали, монад, ҳаракатчан иккита турлича узунликдаги хивчинли, хужайрасининг пўсти йўқ сувўтлар (*Xanthophyta, Xanthophyceae*) тартиби.

Хлорантия – гулнинг баъзи қисмларини яшил тусга кириши. Одатда текинхўр замбуруғларнинг таъсиридан содир бўлади.

Хлоренхима – фотосинтезни амалга оширадиган хлоропластлар тутган хужайралардан иборат бўлган тўқима.

Хлоренхима – 1. Цитоплазмасида кўплаб хлорофилл тутган тўқима. 2. Хужайраларида хлоропластлари бўлган паренхима хужайраларининг мажмуи.

Хлороз – 1. Ўсимликларда микроорганизмлар қўзғатадиган, япроқларни сарғиш рангга кириши билан рўй берадиган касаллик. 2. Барглари вазифаси ўзгариши ёки инфекция таъсирида сарғайиши.

Хлорококклар (*Chlorococcales*) – бир хужайрали, колония, ценобий ҳолидаги ҳаракатланмайдиган, коккоид тузилишли, қалин целлюлоза қобиқли, моноғ ва ценоцитларга бириккан сувўтлар (*Chlorophyta, Chlorophyceae*) тартиби.

Хлоронема – мохлардаги яшил рангли протонема.

Хлоропласт шакллари – сувўтларнинг хужайраларида хлоропластларни урчуқ, диск, лабсимон, юлдуз, халқа, тасма, линза, элак, коса кўринишларда бўлиб, хужайра маркази ёки пўсти яқинида жойлашади.

Хлоросарциналар (*Chlorocarcinales*) – бир хужайрали, колонияли, коккоид кўринишли, вегетатив ҳолатида бўлиниб, сарциноид тузилма ҳосил қиладиган сувўтлар (*Chlorophyta, Chlorophyceae*) тартиби.

Хлорофилли паренхима – қ. хлоренхима.

Хлорозмбриофит – уруғмуртаги яшил тусдаги ўсимлик.

Холобазидия – базидиали замбуруғларнинг кўпчилигидаги бир хужайрали базидия.

Хом ғўра - пишиб етмаган мева ёки бошқа органлар.

Хомофитлар – одамлар томонидан чўл шароитига олиб келинган ўсимликлар (масалан, *Leonurus, Arctium, Hyoscyamus* ва бошқа туркумларнинг ўсимликлари).

Хона камера (лот. *camera* - хона) - мева ва хужайра орасида ёки бошқа органларда пайдо бўладиган бўшлиқ.

Хонаки ўсимлар уй ўсимликлари - уйда ва оранжереяларда ўстириладиган хушманзара ўсимликлар.

Хондрома – хужайрадаги барча митохондрийларнинг мажмуи.

Хоразм оқновоти - қовуннинг эрта пишар навларидан бири. Шақли чўзиқ, банд томони учлироқ, сирти сарғиш-оқ, банд ва уч томонлари бир оз тўрланган. Тасмасимон оқ-яшил доғлари бор. Эти оқ, ширин. (Таркибида 10,9% гача қанд бор.) Уруғи сариқ, чўзиқроқ ва йирик.

Хордариялар (*Chordariales*) – талломи микроскопик ва макроскопик, пўстлоқ, пуфакча, шнур, бута кўринишли, асос қисмида бир қаватли ёки кўп қаватли пластинкали ёки тармоқланган ипли, спорофити йирик, гаметофити микроскопик тузилишли галланиш рўй бермайдиган сувўтлар (*Phaeophyta*, *Phaeozoosporophyceae*) тартиби.

Хориогетерозис – гетерокариотик ҳолат туфайли рўй берадиган замбуруғлардаги гетерозис.

Хорок (*Lycopsis orientalis* L.) – говзабондошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Хорология – 1. Ўсимлик ва баъзи ҳайвонларнинг турлари, оилалари ва бошқа систематик гуруҳлари (таксонлари) тарқалиш ареаллари ҳақидаги фан. 2. Ер қурраси бўйлаб организмлар ва уларнинг уюшмаларини фазовий жойланиш қонуниятларини ўрганадиган геоботаниканинг тармоғи.

Хризокапсалар (*Chrysocapsales*) – бир хужайрали пальмеллоид ёки колонияли, хивчинсиз сувўтлар (*Chrysophyta*, *Heterochrysophyceae*) тартиби.

Хризомонадалар (*Chrysomonadales*) – бир хужайрали ёки колония, бир ёки икки хивчинли, пўстсиз, метаболик, қаттиқ озиқ ютадиган ёхуд шилимшиқ билан қопланган, қумтош пластинка пўстли сувўтлар (*Chrysophyta*, *Heterochrysophyceae*) тартиби.

Хризосфералар (*Chrysosphaerales*) - бир хужайрали ёки колонияли хужайралари пўстли, ҳаракатсиз сувўтлар (*Chrysophyta*, *Heterochrysophyceae*) тартиби.

Хроматида - 1. Интерфаза ДНК молекуласи туфайли ДНК репликацияси туфайли хромосоманинг ўзаро мутлақ ўхшаш тузилмаси. Гомологик хромосомасида аллеллар бир-биридан фарқланади Аа, А, а. 2. Интерфазада хромосома ДНК сининг репликацияси натижасида пайдо бўладиган структура. Ҳар бир хромосома 2 та мутлақ бир хил бўлган (опасингил) хроматидаларга эга. Гомолог хромосомалар эса аллеллари билан фарқланувчи (опасингилмас) хроматидаларга эга. Масалан, битта хромосома ABCD, унинг гомологи эса abcd аллелларига эга бўлади. Опасингилмас хроматидаларнинг кроссинговер натижасида аллеллар таркиби ўзгаради: ABcd ва abCD.

Хроматик комплементар мослашув – денгизларда ўсадиган сувўтларни ёруғлик нуруни тушиб беришига кўра мослашиб жойланиши. Юқори қаватда яшил, чуқурроқда кўк-яшил, ундан пастроқда қизил рангли сувўтларни бўлиши.

Хроматин - 1. Ҳужайра ядросининг махсус бўёқ билан бўяладиган қисми. 2. интерфаза ядросида бўяладиган модда, дезоксирибонуклеопротеиднинг дисперсиялашган ҳолати.

Хроматин эквивалент – кўк-яшил сувўтларининг ҳужайраларидаги ДНК тутган, алоҳида ип, таёқча, баъзан ўзаро бирикиб жипслашган ёки тўрсимон кўринишни ҳосил қилади. Одатда хроматин эквивалент биттадан бўлгани учун битта геномга эга, баъзан улар ўзаро бирикади ҳам.

Хроматоплазма – кўк-яшил сувўтларнинг протопластини периферик рангли пигментлар жойлашган қисми.

Хромо... – рангга алоқадорликни билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Хромобластомикозлар - одамнинг терисида такомиллашмаган замбуруғлардан *Phialophora* ва *Hormodendron* туркумларининг айрим турлари қўзғатадиган касаллик.

Хромомарказ - хромосоманинг энг кўп бўялган қисми.

Хромомер - хромосоманинг кучли спираллашиши натижасида йўғонлашган қисми 1 мейоз профазасининг пахитенасида яхши кўринади. Хромомерларнинг ҳар бир хромосомада жойлашишининг ўзига хослиги хромосомаларни бир-биридан ажрата олишга имкон беради.

Хромомералар - хромосоманинг тез бўяладиган қисми. Хромосома ипида нуқта ёки донача шаклда бўлади.

Хромонемот - хромосоманинг нуклеопротеиддан иборат ипи. У хроматиданинг тузилиш бирлиги саналиб, митоз бўлинишида спираллашади.

Хромопласт – сариқ ва пушти каротиноидлар тутган, хлоропластлари бўлмаган паренхима тўқимаси.

Хромосома – 1. Ҳужайра ядросининг ипчалар тузилишидаги ва генлардан ташкил топган бўялувчи тана. 2. Бўлинаётган ядронинг тўқ бўялувчи структураси, интерфаза хроматинининг спираллашиши, ўралиши натижасида шаклланган, конденсациялашган дезоксирибонуклеопротеид.

Хромосомалар - ҳужайра ядросининг асосий қисми бўлиб, ирсий белги ва хусусиятларининг бўғиндан-бўғинга берилишини таъминлайди.

Хромосома пуффлари - политен хромосомаларнинг деспирализациялашган фаол қисмлари. Онтогенез давомида пуффлар сони ва жойлашиши ўзгариб туради. Бу жойларнинг ўзгариши генларнинг дифференциал фаоллашишининг типик мисолидир.

Хронологик каталог – сувўт намунаси ҳақида умумий маълумот тутган каталог (Киев шаҳри, Ўсимлик ва ҳайвонот олами генофонди институти, Тошкент шаҳри).

Хроококклар (*Chroococcophyceae*) – кўк-яшил сувўтлар бўлимининг бир ҳужайрали «оддий» индивидлари ёки кўпинча колония ҳосил қиладиган синфи.

Хроококклар (*Chroococcales* Geitl.) – индивидлари бир ёки кўпинча колония ҳосил қилувчи 9 оилани ўз ичига олган (*Cyanophyta*, *Chroococcophyceae*) тартиби.

Хусусий геоботаника – алоҳида ўсимликлар типларидаги уюшмаларни географияси, динамикаси ва тузилиш қонуниятларини ўрганадиган геоботаниканинг тармоғи.

Хушбуй ўсимликлар (*Plantae aromaticus*) - хушбўй ҳидли эфир мойли ўсимликлар; саноат ва медицинада ишлатилади.

Хушманзара ўсимликлар - кўриниши чиройли, гули ва барги ранг-баранг ўсимликлар.

Ц

«Цветение воды» – сув қаърида сувўтларни жадал равишда кўпайишидан сув рангининг ўзгариши. Сув кўк-яшил, оч-яшил, кулранг, сариқ-яшил, қизил, ғишт-қизил, қизил-кўнғир, жигарранг тусларга киради.

«Цветение почвы» – нам тупроққа органик ва минерал ўғитлар солинганда, ундаги сувўтларни оммавий равишда кўпайишидан тупроқни яшил, кўк-яшил парда билан қопланиши.

Цекотома – кўнғир сувўтлар талломининг меристодермисидаги туклар жойлашган чуқурлик.

Цекотосома – кўнғир сувўтлар талломининг остки юзасидаги микроскопик бўшлиқ.

Целастрдошлар (*Celastraceae*) - Оддий баргли ва кўримсиз гулли икки паллали ўсимликлар оиласи. Дарахт ёки бута баъзан эса лиана шаклида ўсади.

Целокаул – поябаргли мохларда ёш муртакни архегоний асосини тешиб ўтиб, тўғноғичсимон пояни учига ўтиб ҳосил қилгани.

Ценоареал – ареалнинг мазкур тур оммавий тарзда ўсаётган қисми.

Ценобиоз – тирик организмларнинг уюшмаси.

Ценогамета – бир неча ядроли гамета ёки гаметангий (масалан, *Zygomycetes* синфи, *Micorales* тартибига мансуб замбуруғларда).

Ценогенез – табиий жамоаларни эволюцияси туфайли янги илгари бўлмаганларни шаклланиши.

Ценогения – вақт мобайнида ценотаксонларнинг ривожланишини ўрганадиган геоботаниканинг тармоғи.

Ценогеография – фитоценозларни ер юзаси бўйлаб тарқалиш қонуниятларини ўрганадиган геоботаниканинг тармоғи.

Ценодинамик алмашинувлар – фитоценоздаги муҳитнинг ўзгариши билан ценозларда рўй берадиган ўзгаришлар.

Ценозигота – ценогаметаларни (гаметанги-гаметалар) ўзаро қўшилиши натижасида юзага келадиган зигота.

Ценокинез – фитоценозлар ва ценопопуляцияларнинг динамикаси.

Ценокарп гиницей – бир-бирига қўшилиб кетган бир неча мевабарглардан ҳосил бўлган гиницей.

Ценоморфлар – у ёки бу ценозларга мослашган ўсимликларнинг формалари.

Ценопопуляция – ўсимликлар уюшмасидаги битта турга мансуб алоҳида индивидларнинг мажмуи.

Ценопопуляциялар – фитоценоз тузилишини ташкил қиладиган элементлар.

Ценопопуляцияларнинг таркиби – автотроф ва гемиавтотроф; гетеротроф ва гемигетеротроф организмлар.

Ценопопуляция сони – мазкур тур ўсимликни майдон бирлигидаги сони.

Ценосорус – папоротникларнинг птерисдошлар оиласи ўсимликларида соруснинг япроқ қирраси яқинида жойланиши.

Ценотиплар – турли биотик омиллар таъсирида юзага келган экотиплар.

Ценофлуктуентлар – ўзининг ҳаётий фаолият даврасига кўра қисқа муддат давомидагина доминант бўладиган ўсимликлар.

Ценоцит – хужайрада бўлинишнинг рўй бермаслиги.

Ценоцит таллом – ўлчамлари катта, мураккаб тузилган, ғаройиб шаклли, жуда кўп ядроли таллом. Бундай таллом *Siphonophyceae (Chlorophyta)* синфига хос.

Ценоцитик – сувўт хужайрасида ўнлаб, юзлаб ядронинг бўлиши.

Ценоэкотиплар – фитоценотик муҳит билан узвий боғлиқликдаги экотиплар.

Центрик диатомлар – хужайралари биттадан ёки ип ёки занжирли колония ҳосил қилган, совути цилиндр, диск, линза, шар, эллипс, бочка, призма кўринишлардаги сувўтлар (*Bacillariophyta*) синфи.

Центромера - хромосомаларнинг механикавий маркази.

Центроплазма – кўк-яшил сувўтларнинг хужайраларини протоплазмасидаги диффуз ҳолда тақсимланган хроматин ва ғамланган моддалар жойлашган марказий қисм.

Центросома - хужайра ядронинг ёнгинасида жойлашган органоид бўлиб, иккита центриола доначаларидан иборат. Бу органоид ҳайвонлар ва баъзи бир қуйи ўсимликлар хужайрасида бўлиб, хужайранинг бўлинишида фаол иштирок этади. Юксак ўсимликлар хужайрасида бўлмайди.

Церамиялар (*Ceramiales*) – талломи ясси, пластинка, цилиндр ёки тармоқланган. Ривожланишида гаметофит, карпоспорофит ва тетраспорофит алмашилиб турадиган барча денгизларда тарқалган сувўтлар (*Rhodophyta, Florideophyceae*) тартиби.

Цефалодий – айрим лишайниклар талломининг юзасидаги фақат сувўтдан иборат кичкина бўртма, япроқча ёки танача ҳолидаги ўсимта.

Цецидий – умуртқасиз ҳайвонлар, кўпинча ҳашаротлар таъсирида ўсимликда ҳосил бўлган улар учун яшаш жойи, озик бўлиб хизмат қиладиган беўхшов ҳосилалар.

Цианом – 1. Кўк-яшил сувўтларни энг содда ҳайвонлар ва бошқа организмлар билан симбиозидан юзага келган морфологик ҳолат. 2. Кўк-

яшил сувўтларнинг соддалилар (*Protozoa*) билан ҳосил қилган морфологик мажмуи.

Цианелла – гемимонад тузилган, хлоропластини йўқотган сувўтларда уларнинг вазифасини бажарадиган кўк-яшил сувўтларга мансуб ҳужайра ичидаги симбионтлар.

Цианофин доналар – *Cyanophyta* ҳужайраларидаги структуралашган доначалар.

Циатамалар – папоротниклар бўлими полиподиопсидлар синфининг тартиби.

Циатеялар – папоротниклар бўлими полиподиопсидлар синфининг тартиби.

Циатий – битта урғочи, бир неча эркак сутламадошлардаги гулкўрғонсиз тўпгул.

Цикадопсидлар – очик уруғли ўсимликлар бўлимининг синфи.

Цикланталар (*Cyclanthales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи *Arecidae* кенжа синфининг тартиби.

Циклик гул – қисмлари гул ўрнида айланма шаклда жойлашган гул.

Цикло – “доира”, “ҳалқа” маъноларини англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Циклоз – цитоплазмани ҳужайрадаги айланма ҳаракати.

Цикломорфоз – 1. Жинсий кўпайиш рўй берадиган ёки бу жараён кам рўй берадиган сувўтлар талломидаги морфологик ўзгаришлар. 2. Сувўтларни ривожланишида мавсумга кўра морфологик кўринишларидаги ўзгаришлар.

Циклоспоралар (*Cyclosporophyceae*) – талломи йирик, меристодерма, пўстлоқ, оралиқ қават ва ўзакга табақалашган денгиз сувўтлари (*Phaeophyta*) синфи.

Цикута (*Cicuta*) – соябонгулдошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Цимоз тўпгул – симподиал ёки сохта дихатомик ҳолда шохланиб, уларда асосий ўқдаги тепа гули биринчи бўлиб очиладиган, бошқаларининг очилиши марказдан чеккасига қараб борадиган тўпгул.

Циркад – ўсимликларда рўй берадиган жараёнларнинг кун ва тун алмашинувига маълум даражада мос келиши.

Циркад маром – ўсимликлардаги эндоген ўзгаришларни қатъий 24 соатда эмас, 22 дан 28 соатгача даврдаги ҳодисалар.

Циркумбореал ареал – Ер шари бореал вилоятининг жамини эгаллаган ареал.

Циркумнутація – чирмашиб ўсувчи ўсимликлар поясининг учини айланма ҳаракати.

Цирроид – яшил сувўтлардан кладофораларнинг (*Cladophora*) ризоид ҳужайраларида ингичка спиралсимон ёки илмоқсимон, субстратга бирикадиган ўсимта.

Цирроидлар – *Spongomorpha* Kutz. тупкумига мансуб (*Cladophorales*) сувўтларнинг танасидаги ингичка, спирал ёки қармоқсимон эгилган хужайралар.

Циста – 1. Тубан ўсимликларнинг кўпчилигини тиним ҳолдаги спораси, ноқулай шароитни ўташ вазифасини бажаради. 2. Тилларанг сувўтларда эллипс, тухум, цилиндр каби кўринишлардаги, целлюлоза пўстли кейин қумтош шимадиган, рангсиз ёки рангли, диаметри 20-35 мкм гача келадиган ноқулай шароитни ўташга мослашган ҳосила.

Цистокарп – қизил сувўтларда карпогон шохча ёнида жойлашган парда билан ўралган гонимобласт.

Цистолит – хужайра вакуоласида тўпланадиган тошсимон пуфакча шаклидаги ҳосила.

Цистоспора – 1. Цистанинг ичидаги спора 2. Цистага айланган зооспора (масалан, миксомицетлардан *Plasmodiophoromycetes* синфи *Woroninaceae* оиласида).

Цистрон – 1. Организм маълум бир белгисининг ривожланишига сабаб бўладиган геннинг кичик қисми. 2. Функциясига нисбатан ген синоними сифатида ишлатиладиган тушунча.

Цито – хужайрага оидликни билдирадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Цитогенетика – организмларнинг ирсияти ва ўзгарувчанлигини хужайра, хромосомалар, генлар билан боғлиқ ҳолда ўрганадиган фан.

Цитогенетик харита – хромосоманинг табақалашган бўёқ орқали генлар жойлашиш ўрни тўғрисида ахборот беради.

Цитод – ядросиз протоплазматик масса.

Цитокинез (цитотамия) – 1. Хужайранинг бўлиниши. 2. Хужайранинг бўлиниш жараёнининг атамаси.

Цитокининлар – микроорганизмлар, сувўтлар, папоротниклар, мохлар ва бошқа юксак ўсимликларда топилган хужайраларнинг бўлинишида қатнашадиган моддалар.

Цитология – хужайранинг тузилиши вазифалари ва эволюциясини ўрганадиган фан.

Цитолиз – хужайрани ўзидаги лизосомаларнинг таъсирида эриб кетиши.

Цитомиксис – алоҳида хромосома ёки ядрони бир микроспороцитдан иккинчисига ўтиши.

Цитоплазма – кўк-яшил сувўтларда қовушқоқ, гелсимон, ундаги тузилмаларнинг броун ҳаракати, плазмолиз рўй бермайди.

Цитоплазманинг ротацион ҳаракати – хужайра цитоплазмасининг доиравий ҳаракати, бу билан вакуола марказда бошқалари деворга яқин жойлашади.

Цитопрокт – хужайрада ҳазм бўлмаган моддани ташқарига чиқарадиган тирқиш.

Цитосом – рангсиз фаготроф хивчинли сувўтларда (*Noctiluca* Sur., *Cyathomonas* From., *Peranema* Duj.) қаттиқ озиқни қабул қиладиган ҳужайранинг оғзи.

Циторриз – 1. Ўсимлик ҳужайрасининг сувсизланишидан бужмайиши.
2. Ҳужайра сувсизланганда протопласт пўстан ажралмай ўзи билан тортиб кетиши.

Цитохимера – ҳужайрадаги турлича миқдорда хромосомалари бўлган тўқималар мажмуасидан ташкил топган тўқима.

Цитоэмбриология – уруғли ўсимликларнинг кўпайишидаги қонуниятларни ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Цифелла – лишайникларда газ алмашинувини амалга оширадиган махсус чуқурча.

ЦЭС ЦЭП) - цитоплазматик эркак стериллиги (пуштсизлиги)- яъни чанг доначаларнинг (пуч) пуштсиз бўлиши.

Ч

Чайир (*Andropogon caucasicum* L.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, адир тоғда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Чакамиғ (*Turgenia latifolia* (L.) Hoffm.) – соябонгулдошлар оиласига мансуб, воҳалар адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Чакамиқ (*Galium aparine* L.) – рўяндошлар оиласига мансуб, адир, тоғ, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Чаканда (*Hippophae rhamnoides* L.) – жийдадошлар оиласига мансуб, тўқайларда ўсадиган доривор бута.

Чалабош (*Inula britanica* L.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғ, суғориладиган ерларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Чалабуталар – кўп йиллик новдаларининг пастки қисми ёғочлашган, юқори қисми ҳар йили қуриб қоладиган ўсимликлар.

Чалабута хамефитлар – вегетация даврининг охирида новдасининг юқори қисми қуриб қоладиган, тикланиш куртаклари пастда бўлган хамефитлар.

Чалабутача – кўп йиллик ўсимликларга хос бўлиб, ер усти қисмлари ёғочлашган ҳаётий форма. Пастки бўғим оралиғи бир неча йиллар давомида тупроқ юзасида бўлиб, тикланиш куртакларига эга ўсимликлар, масалан, *Artemisia* туркумига мансуб кўпчилик ўсимликлар.

Чала ярим ксерофитлар – қурғоқ жой ксерофитлари бўлиб, уларнинг узун илдизлари ер ости сувларигача етиб боради.

Чалов (*Stipa*) - Ғалладошларга мансуб кўп йиллик баъзан бир йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Чаман гулзор клумба - Боғ ва ҳиёбонларни безаш мақсадида гул экилган турли шаклдаги майдончалар.

Чангдон – гулнинг чанг доналарини ҳосил қиладиган қисми; чангдонларнинг мажмуи андроцейни ташкил қилади.

Чангдон хоначаси чангдон каваги чангдон чаноғи - Ичида чанг (микроспоралар) етиладиган орган. Чангдон одатда 4 хоначали бўлади.

Чанг донаси – уруғли ўсимликларнинг алоҳида тузилган хужайра пўстли микроспораси.

Чангланиш – гулли ўсимликларда чангдондаги чанг доналарини уларни қабул қилувчи қисми – уруғчига ўтиши.

Чанглатиш - эркак генератив органларида ҳосил бўладиган чанг доначаларининг урғочи орган-уруғчи тумшукчасига қўйиш.

Чанг найи – чанг донасини унишидан ҳосил бўлган хужайранинг найсимон қисми.

Чангнинг жинсий хужайраси эркак генератив хужайра (*лот. generare - туғилиш*) - Чанглангандан сўнг эркак гаметофитга айланган икки хужайрадан бири. Бу хужайра ҳам ўз навбатида бўлинади ва эркак жинсий хужайрага айланади.

Чанг ўтказувчи тўқима – гулдаги уруғчи тугунчасининг бўйинча қисмидаги тўқима; чанг донасининг найи шу қисм орқали уруғчи тугунчасига ўтади.

Чангчили гул эркак гул (*flos masculus*) - Уруғчиси бўлмаган, фақат чангчили гул.

Чангчилик қубба (*strobilus mosculus*) - Игнабаргли ва умуман очик уруғли ўсимликларга хос тўпгул.

Чаноқ - кўсакнинг пахта етишадиган ҳосиллари. Кўсаклар асосан 4-5 чаноқли, баъзан бундан ҳам кам ёки кўпроқ бўлади.

Чаноқ тугунча каваги - Баъзи ўсимлик меваларида уруғ ўрнашган кавак, жой, чаноқ. Ўсимлик меваларининг ичи бир чаноқли ёки кўп чаноқли (кавакли) бўлиши мумкин. Ёўза кўсагининг чаноқлари бунга мисол бўла олади.

Чапараста жуфтлик – пояда барглари навбатлашган ҳолда бир-бирига нисбатан тўғри бурчак ҳосил қилиб жойланиши.

Чачалбош (*Inula britanica* L.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғ, суғориладиган ерларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Чачвакўт (*Tithymalus microsphaerus* (Boiss) Kl. et. Giik.) – сутламадошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Чақич (*Calligonum setosum* Litv.) – торондошлар оиласига мансуб, қумли чўлда ўсадиган қум ушловчи ярим бута.

Чегараланган плазмоллиз – цитоплазмадаги плазмоллизни хужайранинг бурчакларидан бошлангани.

Чегара нуқталар - ўсимлик турларига ва уларда бўладиган ҳар қандай жараёнларга таъсир қилувчи омилларнинг кескин чегараси.

Чекана чилпиш (*лот. decapitatio*) - поянинг ўсиш нуқтасини олиб ташлаш.

Чекловчи омиллар – ўсимликларнинг табиий ёки махсус шароитда бирор ёки бир неча хил омиллар таъсирида унинг ўсиб ривожланишини

чегаралаб, тўхтатиб, секинлаштириб ва ниҳоят қуриб қолишига сабаб бўладиган омиллар.

Черкез (*Salsola richteri* Katel.) – шўрадошлар оиласига мансуб, қумли чўлда ўсадиган ем-хашак доривор бута.

Четан (*Sorbus persica* Hedl.) – раънодошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган бута.

Четдан чангланувчи ўсимликлар – тўлиқ етилган ҳолда уруғларни фақат чангчиларни бошқа-бошқа ўсимликлардан оладиганлари.

Чивиқ - толнинг ингичка новдаси.

Чидамлилиқ – ўсимликларни ташқи муҳитнинг кескин даражадаги ноқулай шароитлари: тупроқ ва ҳаво қурғоқчилиги, нурланиш, тупроқни совуб кетиши кабиларга қарши тура олиш хусусияти.

Чий (*Lasiogrostis spienolens* Kunth.) – буғдойдошлар (бошоқдошлар) оиласига мансуб, адирда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Чиллакоёқ (*Koelargia gracilis* Pers.) – буғдойдошлар (бошоқдошлар) оиласига мансуб, тоғда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Чилонжийда - унобидошлар (чилонжийдадошлар) га мансуб ўсимликлар туркуми.

Чилпиш – ёш ниҳолни кўчириб бошқа ерга ўтказилаётган пайтда унинг ўқ илдизининг учини узиб қўиш.

Чим (*caespes*) - ўсимликнинг илдиз ва илдизпоялари зич чалкашиб ўсган ернинг устки қатлами.

Чингил (*Halimadendron halodendron* Vass.) – бурчоқдошлар (дуккакдошлар) оиласига мансуб, чўл адирда ўсадиган дарахт.

Чиннигуллар (*Caryophyllales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Caryophyllidae* кенжа синфининг тартиби.

Чиннигул (*Dianthus*) - чиннигулдошларга мансуб бир йиллик ўтлар ва бута ўсимликлар туркуми. Гуллари хушбўй ва чиройли, шонасида 5 та тожбарги бор.

Чиннигул дарахт (*Gugenia aramatica* Baill.) – чиннигулдошлар оиласига мансуб, бўйи 20-22 м, барглари терисимон ялтироқ, гулидан чиннигул мойи олинадиган дарахт.

Чиннигулдошлар қорамуғдошлар (*Caryophyllaceae*) - икки уруғ паллалилардан айритожлиларга мансуб ўт ва буталардан иборат ўсимликлар оиласи. Барглари қарама-қарши жойлашган. Кўпчилик турларининг гуллари икки жинсли бўлиб, ҳашаротлар воситасида чангланади. Меваси - кўсакча, айримларида юмшоқ мева.

Чиняшил сувўтлар (*Chlorophyceae*) – монад, гемимонад, коккоид, сарциноид, ип, турли йўғонликдаги ип, паренхима, псевдопаренхима, сифон, сифонокладия тузилишли, бир-кўп ҳужайрали ёки ҳужайрасиз, якка ёки ўзаро бириккан сувўтлар (*Chlorophyta*) синфи.

Чиримайдиган дарахт (*Tnuja occidentalis* L.) – сарвдошлар оиласига мансуб, бўйи 12 (19) м келадиган Шимолий Американинг шарқий қисмида ўсадиган дарахт. Уни ҳаёт дарахти ҳам дейилади.

Чиринди (*putris*) - Бактериялар ва баъзи ёғоч чиритувчи замбуруғлар таъсирида ўсимлик ва органларининг бузилган қолдиқлари.

Чириш - Таркибида азот бўлган мураккаб органик жисм ёки моддаларнинг (жумладан, оксилларнинг) микроорганизм таъсирида бузилиши.

Чирмашувчи ўсимликлар – пояси ингичка бошқа ўсимлик ёки бирор нарсага чирмашиб ўсадиган девпечак, зарпечак, карнайгул, чирмовиқ каби ўсимликлар.

Чирмашувчи ўсимликлар – доиравий нутация ҳаракатларини амалга ошириб, таянч излаш билан ёруғлик томон ҳаракатланадиган (ўсадиган) ўсимликлар.

Чирмовуқ (*Cuscuta*) - чирмовдошларга мансуб паразит ўсимликлар туркуми. Чирмовуқнинг илдизи ва яшил барглари йўқ. У бирор ўсимлик поясига чирмашиб, махсус сўрғичлар билан шу ўсимлик таркибидаги сув ва озиқларни сўриб олиб яшайди.

Читир (*Malcolmia hispada* Litv.) – бутгулдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Читранғи (*Erysimum*) - крестгулдошларга мансуб бир йиллик, икки йиллик ва кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Барглари қатор тартибли, тукдор, гуллари сариқ, бинафша ёки оқ. Меваси - қўзоқ.

Чия (*Cerasus alaica* Pojark.) – раъногулдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган бута.

Чиқарувчи безлар (*glandula secretorius*) - ўсимликлардаги турли суюқликларни чиқарувчи безчалар.

Чойлар (*Theales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи *Dilleniidae* кенжа синфининг тартиби.

Чойчўп (*Heliotropium arguzioides* K. et K.) – гавзабондошлар оиласига мансуб, қумли чўлда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Чойўт (*Lysimachia nummularia*) - наврўзгулдошлар (примуладошлар) га мансуб кўп йиллик ва ўрмалаб (ер бағирлаб) ўсадиган ўт ўсимлик. Барглари юмалоқ қарама-қарши ўрнашган, гуллари сариқ.

Чок – 1. Динофит сувўтларнинг совути паллаларини боғловчи, энсиз ясси ёки қавариқ, силлиқ ёки ғадир-будур “белбоғ” 2. Диатом сувўтларнинг палласидаги бир жуфт турлича узунлик, хилма-хил тузилиш, паллани иккаласида ёки биттасида, айниқса *Naviculaceae* оиласига мансуб сувўтлар хужайраларида яхши намоён бўладиган узун ёриқ.

Чоксизлар (*Araphinales*) - хужайралари биттадан ёки тўпланган, юлдуз ёки зиг-заг колонияли. Совути таёқча кўринишидаги сувўтлар (*Bacillariophyta*, *Pennatophyceae*) тартиби.

Чумчуқкўз (*Veronica*) - сигиркуйруқдошларга мансуб ўсимликлар туркуми. Буларга узоқ Шимолдаги бир йиллик ва кўп йиллик ўтлар ва бутачалар, янги Зеландиядаги кичик-кичик дарахтлар киради. Гуллари қийшиқ, шонаси (тожи) ҳаворанг, баъзан оч қизил, меваси—қўсакча.

Чумчуқоёқ (*Convolvulus lineatus* L.) – печакгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Чумчуқтол (*Fraxinus syriaca* Boiss.) – зайтундошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган бута.

Чунфут (*Tithymalus ferganensis* (B. Fedtsch.)) – сутламадошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган, доривор, кўп йиллик ўт.

Чучмўмадошлар наргисдошлар (*Amaryllidaceae*) - бир уруғ паллалиларга мансуб ўсимликлар оиласи. Гули тожбаргсимон, беш доирали ва уч бўғимли. Улар лолаларга жуда ўхшаш, ундан остки тугунчаси билангина фарқ қилади.

Чўккан устицалар – эпидерма хужайраларидан пастроқ сатҳда жойлашган хужайралар.

Чўлланиш – тупроқдан ўсимлик қопламини тўла ҳолда йўқолиб кетиши, инсон фаолияти билан тикланади.

Чўпхина ёввойи хина тегманозик (*Impatiens*) - хинадошларга мансуб бир йиллик ёки кўп йиллик ўсимликлар туркуми. Поялари серсув, барглари кетма-кет жойлашган. Қўш гулқўрғони бўлган бундай ўсимликларнинг меваси кўсакча ёки қўзоқдир. Бу мева одамнинг қўли тегиши билан очилиб кетади (шунинг учун ҳам маҳаллий кишилар уни тегманозик деб атайдилар).

Чўчқақулоқ (*Allium karataviense* RGL.) – пиёздошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Чўғон (*Aellenia subaphylla* CAM.) – шўрадошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган ем-хашак чалабута.

Ш

Шабба - дарахтнинг шох, новда ва барглари мажмуидан иборат юқори қисми.

Шаббози Бешак - қовуннинг кечпишар навларидан. Шақли чўзиқ тухумсимон. Пўсти бир оз буришган ва тўрланган. Ранги тўқ яшил. Баъзан сарғиш доғлари ҳам бўлади. Пўчоғи қаттиқ. Эти оқ, анча хушбўй.

Шаббуй левкой (*Matthiola*) - крестгулдошларга мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўсимликлар туркуми. Бўйи 15-80 см га етади. Маълум миқдорда бўтоқчалари бор. Барглари ланцетсимон. Оддий ёки қатма-қат хушбўй гуллари (турли рангда бўлиши мумкин) шингилларга тўпланган.

Шавқат (*Acer turkestanicum* Pax.) – зарангдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган дарахт.

Шайтонкелмас (*Eryngium bieberstenium* Nevski) – соябонгулдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерлар, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Шаир (*Ferula schairii* Borscz.) – соябонгулдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган смолали, доривор кўп йиллик монокарп.

Шакл ўзгариши (*modificatio*) - Бирор орган (барг ёки новда) нинг ўз шаклидан бошқа шаклга ўтиши.

Шамбала (*Trigonella foenum graecum* L.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, ем-хашак, бир йиллик ўт.

Шам дарахт (*Pentadesma butyracea* Sabine Guttiferaceae) – мевасида 2-3 ёнғоғидан 40-50% мой олиниб, ғарбий Африканинг маҳаллий аҳолиси овқатга ва ёритиш учун ишлатиладиган дарахт.

Шамол воситасида чангланиш (*лот. anemophilus*) - шамол воситасида чангнинг уруғчига келиб тушиши. Ўсимликларнинг бундай чангланиши, анемофилия деб ҳам аталади.

Шамшод (*Buxus sempervicens* L.) – шамшоддошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган манзарали дарахт.

Шаполоқ (*Iris germanica* L.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Шеролчин (*Pedicularis olgae* Rgb.) – сигирқуйруқдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Шеролғин (*Artemisia dracunculus* L.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Шизандра (*Schizandra chinensis*) - магнолиядошларга мансуб ёғоч танали лиана (тропик печак). Бўйи 10 м га етади. Поялари бошқа дарахт ёки буталар танасига илашиб кетади ва унда ёйилиб ўсади. Барглари чўзиқроқ тухумсимон. Юмалоқ меваси етишганда зарғалдоқ-қизил тусга киради. Лимон сингари нордон ва хушбўй.

Шилви (*Lonicera olgae* Rgl. et Schmalh.) – шилвидошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган бута.

Шилви учқат (*Lonicera*) - шилвидошлар (учқатдошлар) га мансуб буталар туркуми. Учқат ўсимлигининг меваси. Айрим ўт ва бута ўсимликларнинг (масалан, дафна, маржондарахт ва бирючина кабиларнинг) заҳарли мевалари ҳам шу ном билан айтилади.

Шилдирбош (*Sphaerophysa salsula* (Pall.) Dc.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, чўл, адир, воҳаларда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Шилвидошлар учқатдошлар (*Caprifoliaceae*) - икки уруғ паллали ва туташтожли ўсимликлар оиласи. Кўпчилиги бута ва дарахтлардан, баъзилари эса ўтлардан иборат.

Шиллиқ арқон – десмидия сувўтлар (*Chlorophyta*) ҳужайраларини ўзаро бириктириб турувчи шиллиқ.

Шиллиқли йўллар – шиллиқ ажратадиган каналсимон ҳосилалар, уларда шиллиқ тўпланади (масалан, *Allium* туркумига мансуб ўсимликларда).

Шиллиқ оёқча – десмидия сувўтларда (*Chlorophyta*) ҳужайрани субстратдан кўтариб турадиган шиллиқ.

Шиллиқ танача – десмидия сувўтларнинг (*Chlorophyta*) кўпчилигида вакуоласидаги органик модда билан тўлган майда ҳаракатланмайдиган доначалар.

Шиллиқ ўрама – айрим замбуруғларнинг спораларини ўраган шиллиқ қават (масалан, аскомицетлардан *Ascobalus innersus* Pers.). Шиллиқ

ўрама спораларнинг тарқалишида хизмат қилади, шиллиқ юзаси билан субстратга ёпишиб олади.

Шиллиқ ўсимта – десмидия сувўтлардан (*Chlorophyta*) *Cosmocladium* Vreb. турида тармоқланган колония ҳосил қиладиган, ҳужайраларни ўзаро боғловчи шиллиқ.

Шиллиқ ҳужайра – шиллиқ, елим, шунга ўхшаш углеводли, сувда бўкадиган хусусиятли ҳужайра.

Шиллиқли ҳужайралар – шиллиқ моддали ҳужайралар (масалан, *Malvaceae* оиласининг ўсимликларида).

Шимолий бореал - пайдо бўлиши ва яшаши жиҳатидан шимол шароитига мослашган ўсимлик.

Шимувчи паренхима – илдизнинг сўрувчи зонасидаги паренхима, унинг вазифаси илдиз туклари шимганни ўтказувчи элементларга бериш ҳисобланади.

Шингил шода (*lom. racemus, botrys*) - тўпгулнинг бир тури. Бунда битта гулпоёда учига яқинлашган сари қисқариб борадиган бандли ва ёш гуллар йиғилади.

Шира каналчалари ажраткич каналчалар - баъзи ўсимликликларда шира ва бошқа суюқликлар оқадиган найчалар.

Шира сутсимон шира (*lom. succus lactaus, latex*) - Ўсимликнинг сут йўлларидаги суюқлик. Ўсимликнинг тури, ёши, яшаш шароитларига қараб бу суюқлик сутдай оқ ёки сариқ, пушти, зарғалдоқ тусли ва турли таркибий қисмлардан (алкалоидлар, ферментлар ва каучуклардан) иборат бўлиши мумкин.

Ширач (*Eremurus regelii* Vved.) – пиёзгулдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган манзарали кўп йиллик ўт.

Шовул (*Rumex thyrsifloris* Fingern.) – торондошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган, маданий кўп йиллик ўт.

Шойигул (*Canna indica* L.) – шойигулдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган манзарали кўп йиллик ўт.

Шойи ёки сатин дарахт (*Murraja paniculata* (L.) Jack.) – рутадошлар оиласига мансуб, Жанубий Осиё, Малайзияда ўсадиган, ёғочлиги сарғиш, қаттиқ, мустаҳкам, шойи каби товланадиган дарахт. Шойи дарахт деб *Chloraxylon Swietenia* DC. ҳам аталади, уни ёғочлиги ялтирайди.

Шококил (*Asparagus brachyphyllus* Turz.) – пиёздошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Шокила (*Acorellus pannonicus* (Jaeg.) Pall.) – ҳилолдошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган бир йиллик ўт.

Шолғомкарам - карамнинг шолғом поясидек йўғон, семиз пояли (тугунакли) тури.

Шона гултож (*corolla*) - гулдаги гулкўрғон япроқлари ичидаги доира. Ниҳоятда очиқ туслилигидан чанг ташувчи ҳашаротларни ўзига жалб қилади ҳамда гулнинг чангчи ва уруғларини ихота қилади. Ҳужайра шираси-

даги эриган антоциан ва флавор (сарик шоналарда) пигментлар гултожида ўзига хос тус ҳосил қилади.

Шоналашнинг бошланиши - Ўрта Осиё шароитида ғўзалар 6-7 та чинбарг чиқарганда, асосан май ойининг охири ва июннинг бошида шонага кира бошлайди.

Шонасимон гулкўрғон тожсимон гулкўрғон (*perianthium corollinum*) - шонага (тожга) ўхшаш очик тусли гулкўрғон. Бундай гулкўрғонлар, асосан, лола, гулсафсар, марваридгул (ландиш), пуфанақ, қамчингул ва гречиха каби ўсимликларда бўлади.

Шотара (*Fumaria vaillantii* Lotsi.) – кўкноридошлар оиласига мансуб, адир, тоғда, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Шохбарг (*Ceratocephallum submersum* L.) – шохбаргдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Шохдор буғдой сербошоқ баракабошоқ (*Triticum vulgare compositum*) - бошқа турлардан ўзининг мураккаб бошоғи билан фарқ қилувчи буғдойларнинг бир гуруҳи. Сербошоқ буғдойнинг устки қисмидан икки-уч гулли бошоқчалар, ўрта ва қуйи қисмидан эса 7-9 тагача ёш бошоқчаси бўлган бошоқли шохча ўсиб чиқади. Оддий буғдой бошоғида 30-40 тагача, сербошоқ буғдойнинг мураккаб бошоғида эса 150-200 тагача дон (5-10 г оғирликда) бўлади.

Шохилак (*Kalidium caspicum* (L.) Ung.Sternb.) – шўрадошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган бута.

Шохланиш бутоқланиш (*lom. ramificatio*) - ўсимлик танасининг ва илдизларининг шохчалар ва илдизчалар чиқариб, ўз сатҳини кенгайтириши.

Штрихлар – диатом сувўтларидаги совутининг тирқишларини зич жойлашгандаги кўриниши. Улар палланинг қиррасига нисбатан параллел, радиал-симметрик ва конвергент штрихларни ҳосил қилади.

Шум (*Fraxinus raibocarpa* Rgl.) – зайтундошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган бута.

Шумғиёҳ (*Orobanche aegyptica* Pers.) – шумғиёҳдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган, эфир мойли, доривор кўп йиллик ўт.

Шумғия шумғиёҳ (*Orobanche*) - шумғиядошларга мансуб бир йиллик ва кўп йиллик паразит ўсимликлар туркуми.

Шумғиядошлар (*Orobanchaceae*) - ёпиқуруғтоифа ўсимликлар типига мансуб оила. Кампирчопондошларга (гажакгулдошларга) ва, айниқса, сигирқуйруқдошларга анча яқин ўсимлик. Гуллари икки жинсли, икки лабли ва зигоморф. Чангчиларининг сони тўртта. бешинчи чангчиси редукцияланган (кичрайган ёки бутунлай йўқолган). Меваси - кўсакча; уруғлари анча майда ва кўп бўлиб, эндосперма билан ажралмаган эмбрионли. 130 га яқин хлорофиллсиз ўт турлари бор. Асосан, бошқа ўсимликларнинг илдизларида паразит бўлиб яшайди.

Шютте – лофоден друм (*Lofoden drum*) замбуруғи таъсирида дарахт ниҳолларида қорайиб қолишини ҳосил қиладиган касаллик.

Шўра (*Chenopodium*) - Бир йиллик, икки йиллик ва баъзан кўп йиллик ўт ёки чала бута ўсимликлар туркуми.

Шўрадошлар (*Chenopodiaceae*) - икки уруғ паллалилардан айритожлиларга мансуб ўсимликлар оиласи. Кўпроқ бир йиллик ўт, баъзан бута, чала бута ёки дарахт ўсимликлар. Гуллари кўримсиз, тўғри ва кўп ҳолларда, беш бўғимли.

Шўрсевар ўсимликлар – шўрхок ва шўртоб ерларда ўсадиган, тупроқдаги тузга бардошли ўсимликлар.

Э

Эбалак (*Ceratocarpus utriculosa* Bluk.) – шўрадошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Эбеналар (*Ebenales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Dilleniidae* кенжа синфининг тартиби.

Эбракмеоз тўпгул – шакли ўзгарган, япроғи бўлмаган тўпгул.

Эванемохорлар – ҳаво оқими таъсирида узоқ масофаларга тарқалиб кетадиган ўсимликлар.

Эвапоспория – нуцеллус ва уруғмуртак қоплами ҳужайраларидан муртак халтачани ривожланиши.

Эвапотранспирация – транспирация, тупроқ ва ўсимликлардан буғланган намлик.

Эвассоциация – 1. Фитоценоздаги иккинчи даражали, мустақил ҳолда мавжуд бўла олмайдиган қатлам. 2. Иккинчи даражали қавати мустақил ҳолда бўла олмайдиган ассоциация.

Эвгалоблар – диатом сувўтларини сувни шўрланганлиги Кольбе шкаласига кўра 30-40% бўлганда ўса оладиганлари.

Эвгалин – халқаро классификацияга мувофиқ табиий сув ҳавзаларининг асосий массасини шўрланиши 35% бўлган денгизлар.

Эвгалин сув ҳавзалари – шўрланганлиги 30-40 промиле бўлган сув ҳавзалари.

Эвгалофитлар – шўрланишга энг кўп чидайдиган, вакуоласида туз кўптўплайдиган ўсимликлар. *Salicornia herbaceae* ва *Suaeda maritima* мисол бўлади.

Эвгенаалар (*Euglenales*) – хлоропластли, хлоропластсиз, фотоавтотроф, миксотроф ёки сапрофит озиқланадиган, баъзилари ҳайвонларнинг симбионтлари ёки текинхўрлари, ҳужайралари турли туман тузилишли, метаболик (*Euglenophyta*, *Euglenophyceae*) сувўтлар тартиби, 44 туркум ва 900 дан ортиқ чучук сув ҳавзаларида тарқалган.

Эвгена сувўтлар (*Euglenophyta*) – тубан ўсимликларнинг ўзига хос ўсимликлар ва ҳайвонлар оламининг чегарасидаги юксак даражада

тузилган 900 дан ортиқ турларни бирлаштирган бир хужайрали, кўпчилиги хивчинли, яшил, баъзилари қизил тусли эукариот сувўтлар.

Эвгленомитоз – эвглена сувўтларига хос бўлган митоз бўлиниш.

Эвгленоморфалар – чувалчанглардан олигохеталар, копеподлар, ясси чувалчанглар, амфибияларнинг, балиқ жабраларида текинхўрлик қиладиган, хужайралари турлича шаклдаги, хўжайиндан ажралгандан кейин 1-7 хивчинли эвгленаларнинг (*Euglenophyceae*) тартиби. Битта оиланинг 100 га яқин турлари бор.

Эвителийлар (*Eupteleales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Hamamelididae* кенжа синфининг тартиби.

Эвколония – ҳақиқий колония.

Эвкоммиялар (*Eucommiales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Hamamelididae* кенжа синфининг тартиби.

Эвксерофитлар – ҳақиқий ксерофитлар, уларга ксероморф кўриниш ва транспирацияни камлиги характерли.

Эвмоноойкистлар – бир уйли айрим жинсли эркак ва урғочили гуллари битта ўсимликда бўлганлар (масалан, *Populus* туркумининг турларида).

Эвокация – гулнинг шаклланишига тайёргарликнинг охириги босқичи.

Эволюция – организмнинг тарихий ривожланиши жараёнида такомиллашиши.

Эврактиоз тўпгул – шакли ўзгарган, япроғи бўлмаган тўпгул.

Эври... – «умумийлик», «турли туманлик», «кенг тарқалган» маъноларини билдирадиган кўшма сўзлар бўлаги.

Эвриадаптив ўсимликлар – ташқи муҳитнинг кенг доирадаги шароитларига мослашган ўсимликлар.

Эврибатлик – сув ҳавзасини вертикали бўйича кенг тарқалган организмлар.

Эврибионтлик – 1. Турли хил муҳит шароитида яшашга мосланганлик. 2. Айрим ўсимликларнинг ўсаётган тупроқ шароитидаги рН ни катта, кенг даражада бўлган ҳолда ўсиши.

Эвригалин – сувда эриган туз маълум миқдорда бўлгандагина ўса оладиган сувўтлар.

Эвригалинлик – шўрланишлиги турлича даражада бўлган муҳит шароитларига мосланганлик.

Эвригигробионтлик – атмосфера ҳавосининг намлигини анча даражада ўзгаришларига чидамли организмлар гуруҳи.

Эвриойкистлар – эркак, урғочи ва гермафродит гуллари турли индивидларда бўлган ўсимликлар.

Эвритерм – ҳарорати ўзгариб турадиган, сувда ўса оладиган сувўтлар.

Эвритермалар – ўсишининг минимал ҳарорати 37°C дан кам бўлмаган, максимали 43°C дан юқори, аммо 70°C дан кам бўлган шароитда ўса оладиган микроорганизмлар.

Эвритермлар – атроф-муҳит ҳароратининг анча ўзгаришларига чидаб яшай оладиган организмлар.

Эвритоп – барча муҳит шароитларида ўса оладиган ўсимлик.

Эвритоплик – қ. эврибионтлик.

Эвритоп ўсимликлар – тарқалиш ареали кенг бўлган ўсимликлар.

Эвритроф ўсимликлар – тупроқ танламай, озиғи турлича бўлган шароитда ўса оладиган ўсимликлар.

Эврифотлик – ёритилиш даражаси турлича муҳит шароитида ўса олишлик.

Эврихор ўсимликлар – тарқалиш ареали кенг бўлган ўсимликлар (масалан, *Urtica dioica* L., *Sonchus arvensis* L.).

Эвспория – меъёрида рўй бераётган мейоз бўлиниш натижасида споранинг ҳосил бўлиши.

Эвстела – яхши ривожланган ҳақиқий стела.

Эвтерофитлар – бир йиллик уруғли ўсимликлар.

Эвтроф сув ҳавзалари – ўсимликлар учун зарур бўлган озиқ моддалари кўп бўлган сув ҳавзалари. Бундай сув ҳавзалари планктонга бой бўлади ва кўп ҳолларда сувнинг кўкариб кетиши содир бўлади.

Эвтроф ўсимликлар – озиқ моддаларга бой тупроқлардагина ўсадиган ўсимликлар.

Эвтроф ўсимликлар – унумдор, чириндига ва минерал озиққа бой тупроқлардагина яхши ўсадиган ўсимликлар.

Эвформа – одатий ривожланиш жараёнида спора ҳосил қилишнинг барча босқичларини ўтайдиган занг замбуруғи.

Эвфотик зона – фототроф организмлар мавжуд чегарадан юқоридаги сув қатлам. Денгизларда эвфотик зона одатда 60 м, баъзан 100-120 м гача океанларнинг тиниқ сувларида 140 м гача боради. Қўлларда 15-20 м.

Эгилган уруғмуртак – ядроси бир текис ярим доира ҳолда эгилган уруғмуртак (*Ceryophyllaceae*, *Brassicaceae* оилаларининг ўсимликларида).

Эгилган чангчилар – учи асосига томон эгилган чангчилар (*Hymanthes douglasi* R.Br. туркумида).

Эдатоп – 1. Эдафик (тупроқ-ер) шароитлари бўйича бир хил шароитли майдон. 2. Муҳитнинг тупроқ-ер шароитларининг мажмуи.

Эдафоген алмашинувлар – фитоценоздаги ташқи муҳит омилларининг таъсири натижасида рўй берадиган алмашинувлар.

Эдификатор – маълум бир шароитни (тупроқ, иқлим ва шу кабиларни) характерловчи ўсимлик тури ёки ўсимликлар ассоциацияси.

Эдафик шароит – ўсимликларнинг тарқалиши ва унинг ҳаётий фаолиятига таъсир этувчи тупроқ шароити.

Эдафотиплар – тупроқ ва ер ости сувларининг таъсирида ўсимлик ўсаётган муҳитдаги ўзгаришлар натижасида юзага келган экотиплар.

Эдафифил – ўсиш муҳити тупроқ бўлган сувўтлар.

Эдафифитлар – тупроқда ҳаёт кечирадиган тубан ўсимликлар.

Эджектосома – криптофит сувўтлар ҳужайрасидаги отилувчи қисм.

Эдогониялар (*Oedogoniales*) – ипсимон, хужайралари бўлинганди фақат шу тартиб сувўтларига хос халқалар ҳосил қиладиган, ипи оддий (*Oedogonium* Link.) ёки тармоқланган (*Bulbacheete* Ag., *Oedocidium* Stachi) кўпчилиги бириккан, узунлиги 50 см гача ҳам етадиган сувўтлар (*Chlorophyta*, *Chlorophyceae*) тартиби.

Эзогенез – фитоценознинг шаклланишида ценопопуляцияларнинг ролини алмашинуви, масалан, популяциядаги доминант ёки субдоминантларнинг алмашинуви.

Эзодоминантлар – фитоценоздаги популяциялари доминантлар ёки субдоминантлар ҳамда микроценозларда энг кўп бўлган ўсимликлар.

Эзотопсидлар – плаунлар бўлимининг синфи.

Эйдология – тур ҳақидаги фан.

Экада – ўсимликлардаги маълум ўсиш муҳитига боғланган ҳолда ўзида ҳосил қилган модификацион ўзгаришлари.

Экадалар – яшаш шароити билан боғланган ирсийланмайдиган модификация.

Эквацион митоз – қ. соматик митоз.

Эквизетопсидлар – қирқбўғимлар бўлимининг синфи.

Эквифацал – япроқнинг ҳар иккала томонини бир хил ташқи кўринишга эгаллиги, айрим ксерофитларда эпидерма ва мезофиллни бир хил типда бўлиши. Япроқни ҳар иккала томонида бир хил мезофиллнинг бўлиши.

Экдокарпий – данакли ўсимликлар мевасининг ички қаттиқ қавати.

Экзарх – илдизда ксилемани унинг маркази томон табақалашиб бориши.

Экзарх ксилема – марказга интилма йўналишда шаклланиб ҳосил бўладиган, ксилема элементлари, яъни энг эски элементлар орган марказидан узоқда жойлашади. Экзарх ксилема, масалан плаунларга хос.

Экзарх ксилема – қ. протоксилема.

Экзина – 1. Спорали ўсимликларнинг спорасини ташқи қавати 2. Чанг донасини турлича ўсимталари, бўртмалари бўлган ташқи қавати. 3. Папоротниклардаги споралар ва гулли ўсимликлардаги чанг доналарининг турли туман кўринишлардаги систематика ва эволюция жиҳатидан катта аҳамиятга молик тузилишли ташқи қават.

Экзо... – «ташқи», «юзаси», «сирти» маъноларини, ташқи муҳит билан алоқани англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Экзоаск – лишайник таркибидаги халтачали замбуруғларнинг икки қаватли халтачасининг ташқи анча қалин қавати.

Экзоарх жойланиш – илдизда флоэма ва ксилемани марказга интилма ҳолда ташқи жойланиши.

Экзодерма – 1. Илдизнинг бирламчи қопловчи тўқимасини бевосита остида жойлашган бир ёки бир неча қават хужайралардан иборат қисми. 2. Илдизга биринчи пўстлоқнинг эпibleмага туташган, ташқи бир-бирига жипс ёпишган хужайралардан иборат қават.

Экзодинамик алмашинувлар – ташқи муҳитдаги ўзгаришлари туфайли рўй берадиган ўзгаришлар.

Экзо ва эндоспоралар – кўк-яшил сувўтларнинг ҳаракатланмайдиган споралари.

Экзокарпий – 1. Гулқўрғоннинг ташқи қисми 2. Перикарпийнинг энг ташқи қавати ёки қаватлари.

Экзон – 1. ДНК нинг ирсий ахборотни сақловчи нуклеотидлар изчиллиги. 2. Эукариотларнинг оксил бирламчи структурасини кодлаштирувчи геннинг информатив қисми.

Экзоперидий – ташқи перидий, мева тананинг баъзан бир неча қаватдан иборат пўсти (масалан, базидияли замбуруғлардан *Gasteromycetes* тартиби, хусусан *Geastrum* туркумининг турларида).

Экзоспора – 1. Вегетатив ҳужайрани кўндалангига базипетал (шу ҳужайрани учидан асосига йўналишда) бўлиниши билан ажраладиган, жинсиз кўпайиш учун хизмат қиладиган спора. 2. Кўк-яшил сувўтлардан *Chaetosiphonales* тартибига мансуб бир ҳужайралиларда ҳужайра протопластларида ҳосил бўладиган спора.

Экзоспорий – спора периспорийсининг тагидаги қават.

Экзоспория – қ. экзина.

Экзотеций – 1. Юксак ўсимликлар чангдонининг ташқи ҳужайралар қавати (эпидермис) 2. Уруғмуртакнинг ташқи қаватидан ҳосил бўлган микропиленинг бир қисми. 3. Гулчангдонининг эпидермаси.

Экзотлар – инсонлар томонидан ўстириладиган илгари бу жойларда табиий ҳолда ўсмаган ўсимликлар.

Экзотроф барглар – новданинг ташқи томонида жойлашган ички томонидагидан каттароқ ўлчамли барглар.

Экзохитон – 1. Кўнғир сувўтларнинг айримларини (*Fucales* тартиби) оогонийсини пўстидаги ташқи қават. 2. Кўнғир сувўтлардан *Fucus* туркумининг вакилларидаги уч қават пўстли оогонийнинг ташқиси.

Экзоэкогенетик алмашинувлар – ташқи экология шароитларини ўзгаришлари туфайли рўй берадиган ўзгаришлар.

Экин - Аҳоли ва саноат учун озиқ-овқат ҳамда хом ашё олиш мақсадида экиладиган ўсимликлар.

Эккрин секреция – ҳужайрадан ажралаётган моддани алоҳида молекулалар ҳолида бўлиб, плазмолемма ва ҳужайра пўстидан ўта олиши.

Экма тур культиген - парвариш қилиб етиштириладиган ўсимлик турлари.

Экма ўсимликлар экинлар (*plantae cultae*) - маданийлаштирилган ва маълум бир ҳўжалик аҳамиятига эга бўлган ўсимликлар.

Экма ўрмон - дарахтларнинг уруғ ёки кўчатларини экиб, сунъий юзага келтирилган ўрмон.

Экобиоморфалар классификацияси

•бир уруғ паллали дарахтлар (*Phoenix, Sabal, Dracena*), пальмасимон буталар (*Bactris major*) ва пальмасимон лианалар (*Chamaedorea desmoncoides*), калтапояли пальмалар (*Nipa*);

•дарахт папоротниклар ва саговниклар (*Cyathea arborea, Juniperus*);

•икки уруғ паллали баргли дарахтлар (*Laurus, Acaciia, Populus*), икки паллали буталар (*Tamarix, Rhamnus*). Drude (1913) классификацияси.

Экобиоморфа – ўсиш шакли ва биологик маъромлар ҳамда мосланишлари ва муҳит ҳосил қилиш хусусиятлари ўхшаш турларни (баъзан тур ичидаги формаларни) мажмуи.

Экогенез – 1. Организмларни экология шароитларига мосланишларидаги тарихий жараён 2. Экология шароитларини ўзгариши туфайли ўсимликларда содир бўладиган ўзгаришлар.

Экоклимат – муайян экология шароитдаги ўсимликлар уюшмасидаги якуний босқич.

Экологик анатомия – ташқи муҳит шароитларини муайян жойдаги ўсимликларнинг ички тузилишига таъсирини ўрганадиган ўсимликлар анатомиясининг тармоғи.

Экологик изоляция – экология омилларининг сабабларига кўра, мазкур турга мансуб индивидларининг ирсий ахборотларни ўзаро алмаша олмай қолиши.

Экологик классификация – фитоценозларни яшаш муҳитининг белгиларига ёки эдификаторларнинг экоморфаларига асосланган классификацияси.

Экологик мониторинг – экосистемаларда антропоген характердаги ўзгаришларни аниқлаш.

Экологик спектр – қайси бир ҳудуднинг, ўсимликлар қоплами типининг, формациянинг ва шунга ўхшашларнинг таркибини фойзаларда ифодалангани.

Экологик тип – қайсидир экологик омилга шу билан боғлиқ бир қатор умумий белгиларга эга бўлган ўсимликларнинг мажмуи (масалан, гигрофитлар, галофитлар, псаммофитлар ва шунга ўхшашлар).

Экологик форма – муайян экологик шароитларнинг таъсири туфайли қайсидир морфология хусусиятларига эга бўлган бита турнинг популяцияси.

Экологик эквивалентлар – турли географик вилоятлардаги бир хил ёки ўхшаш экология муҳитларини эгаллаган ўсимликлар.

Экологик қатор – ўсимликлар уюшмаларини ҳал қилувчи омилнинг (ёки бир неча омилларни) ортиб ёки камайиб боришига нисбатан жойланиши. Ҳал қилувчи омиллар бўлиб: тупроқнинг намлиги ёки шўрланганлиги, тупроқдаги чириндининг ёки минерал элементларнинг миқдори ва шу кабилар ҳисобланади.

Экология оптимуми – 1. Ўсимликларнинг ўсиш шароитлари энг мақбул бўлгани. 2. Фитоценозда ўсимликни энг катта баландликда бўйга эгалигини ифодаланиб, оптимум ривожланишга эга бўлганлиги.

Экосфера – организмлар бўлган атроф-муҳит.

Экотип - бир турнинг маълум тупроқ - иқлим шароитида тарқалган ва шу шароитнинг нокулайликларига мослашган ирсий барқарор шакллари.

Экотоп – 1. Муайян жойдаги органик бўлмаган муҳитнинг абиотик шароитларини мажмуи бўлиб мазкур ўсимликлар уюшмасининг яшаш жойи ҳисобланади. 2. Атроф муҳитнинг физикавий география жиҳатидан таъсирларининг бирламчи мажмуи.

Экофенотип – фенотипнинг ташқи муҳит омилларини таъсирига жавобан ирсий бўлмаган модификацияси.

Эксикат – бирор тур ўсимликнинг гербарийси унда йиғилган жойи ва вақти ким йиғгани ва аниқлаганини кўрсатилгани.

Экскретор ҳужайра – ташқи муҳитга турли моддаларни ажратувчи ҳужайра.

Экскреция – ҳужайрадан моддаларни фаол ҳолда ажралиши. Ўсимликдан фаол ҳолда сув, тузлар, қанд, шиллиқ ферментлар ва эфир мойлар ажралади.

Экспоненциал ўсиш – нисбатан бир хил тезликдаги ўсиш.

Экспрессивлик – 1. Белгининг фенотипик юзага чиқиш даражаси, тўлиқмас экспрессивлик хатар даражасини ва касалликнинг авлодда юзага чиқишини камайтиради. Бу хусусиятни прогноз тузишда эсда сақлаш лозим. 2. Белгининг фенотип намоён бўлиш даражаси.

Экспермация – уруғларни (диаспоралар) фитоценоздан ташқарига чиқарилиши.

Экстраарид иқлим – қурғоқчилик кўп бўладиган ҳудудлар иқлими.

Экстраксиляр тола – ксилемада шаклланмай, бошқа тўқимада шаклланадиган тола.

Экстратермал термофиллар – $+40-45^{\circ}\text{C}$ ҳароратда ўсмайдиган, $+80^{\circ}\text{C}$ атрофидаги ҳарорат мўътадил, 93°C га яқин ҳарорат максимал ҳисобланган бактериялар.

Экстрафлорал нектархоналар – гулдан бошқа жойда жойлашган нектархоналар.

Экстрацеллюляр конюгация – ҳужайрадан ташқарида рўй берадиган конюгация.

Экстрацеллюляр симбионт – шиллиқда ёки ҳужайралараро бўшлиқларда ва ҳужайрининг бўш ҳужайраларида яшайдиган, аммо ҳужайранинг протопластга кирмайдиган симбионт (организм).

Экстрорз чангдон – чангдон ёриғи гинецейдан ташқи томонга қараган чангдон.

Эксцилул – халтачали замбуруғларнинг алотицит тилидаги мева танасининг этдор қисми.

Экто... – «ташқарида», «ташқи» маъноларини англатадиган қўшма сўзлар бўлаги.

Эктоаск – аскнинг (халтача) ташқи мембранаси бўлиб, эндоаскнинг ташқарига чиқиш имкониятини яратадиган ҳолда йиртилиб, пастга бура-

ладиган ҳолати (халтачали замбуруғлардан *Pyrenomycetales* тартибининг айримларида).

Эктогония – она организмнинг қисмларини хромосомаларни ирсийланиши билан боғлиқ бўлмаган дурагай муртак таъсирида ўзгариши.

Эктодесма – қ. тейход.

Эктокинетик очилиш – саговникларда микроспорангийни эпидермал хужайралар ёрдамида очилиши.

Эктокинетик очилиш – очиқ уруғли ўсимликлардан саговникларда микроспорангийни бир хил қалинликда бўлмаган эпидермал хужайраларни ёриқ ҳосил қилиб очилиши.

Эктозоохория – ўсимликларнинг уруғ ва спораларни ҳайвонларнинг танасини устида жойлашиб тарқалиши, бунинг учун улар махсус мослашнишларни (илмоқлар, ёпишқоқ моддалар ва шу кабилар) ҳосил қилади.

Эктокарпалар (*Ectocarpales*) – талломи бир қаторли оддий ёки тармоқланган ипдан иборат, гаметофит ва спорофити ўхшаш барча денгизларда тарқалган сувўтлар (*Phaeophyta*, *Phaeozoosporophyceae*) тартиби.

Эктострома – 1. Диатрипоид строманинг пўстлоқ паренхимаси ва хужайин ўсимлик перидермасидаги кейинчалик ёриладиган ҳосиласи 2. Замбуруғ стромасидаги юқориги сўрғичсимон қисм. 3. Такмиллашмаган замбуруғларда конидияларнинг тарқалишида иштирок этадиган ҳосила.

Эктотекинхўр – хужайин организм танасини устида жойлашиб, озиқ моддани хужайиндан гаусториялари билан оладиган текинхўрлар (масалан, *Ascomycetes* синфидан *Erusiphales* тартибининг замбуруғлари).

Эктомикориза – илдизда ўсаётган замбуруғни илдизни устидан ўраган ҳолда ўсиши, бундай ҳолат дарахт ва буталарга хос.

Эктотроф микориза – замбуруғларнинг мицеллийсини ўсимлик илдизини устидан қоплаб ҳосил қилган микориза.

Эктофит мицелий – халтачали замбуруғларнинг текинхўрларида субстрат устидан мицеллий.

Эктофлой сифоностела – ксилемадан ташқарида жойлашган ўзак ва бита флоэмаси бўлган стела.

Эктэкзина – микроспораларнинг экзинасини ташқи қавати.

Элайосома – уруғ ёки мевадаги мой тўплайдиган, уни чумолилар истеъмол қиладиган кичкина ўсимта.

Элайосомалар – айрим ўсимликларнинг (масалан, *Chelidonium* ва *Luzula* туркумларини турларида) мева ва уруғларидаги этдор, еса бўладиган ўсимталар бўлиб, уларни ҳашаротлар орқали тарқалишига олиб келади.

Элайропласт – баъзи ўсимликларда ёғлар тўпланадиган махсус жой.

Элаксимон най – очиқ уруғли ва гулли ўсимликларда флоэманинг ўтказувчи қисмлари.

Элаксимон найлар – қўнғир сувўтлардан *Laminariales* тартибининг сувўтларини ўзак қисмидаги фотосинтез маҳсулотлари ташиладиган найлар.

Элаксимон элемент – озиқ моддаларни поя бўйлаб ўтказишга хизмат қиладиган, флоэманинг ташқарисидаги ҳужайра.

Элангация - полинуклеотид занжирини узайиши.

Элатофор – анокрагин юнгерман мохлар спорогонии қутчасининг ичини ўртасига бириккан тўплам.

Элатера – мохларнинг ривожланишида ҳосил бўладиган турлича шакл ва катталиқдаги ҳужайра.

Элатералар – поябаргли мохларнинг қўсакчасидаги стерил ҳужайралар.

Электив озиқ – муайян тур организмлар, кўпинча сувўтлар, замбуруғлар, бактерияларнинг яхши ўсиши учун тайёрланадиган махсус озиқ.

Электротропизм – ўсимликдан электр токини ўтказилганда ёки уни электростатик майдонга киритилганда рўй берадиган ҳаракатлар.

Электрофорез - электр майдонида молекулаларни ҳар хил ҳаракатланишига биноан ажратиш техникаси.

Элизия – турнинг ўсимликлар жамоасидан чиқарилиши.

Элита – 1. Давлат стандарти талабларига жавоб берадиган юксак ҳосилдорликка эга бўлган уруғ нави. 2. Навга хос энг яхши ўсимликларнинг танлаб, қўпайтириб олинган уруғлиги бўлиб, навнинг барча ирсий белги ва хусусиятларини кейинги бўғинларга ўтказди.

Элита ўсимликлари - янги нав яратиш учун танлаб олинган энг яхши ўсимликлар.

Эман дуб болут (*Quercus*) - қорақайиндошларга мансуб баланд дарахтлар ёки буталар туркуми. Барглари қатор тартибли, доим яшил ўсимлик. Гуллари бир жинсли. Эркак гуллар осилиб ўсувчи баргакларда, урғочи гуллар эса якка-якка бўлиб ўсади. Барглари узун тескари тухумсимон. Меваси - қўсакча.

Эмбриогенез – зиготадан муртакнинг ривожланиш жараёни.

Эмбриогония – қ. эмбриогенез.

Эмбрионид – тухум ҳужайрадан эмас, соматик ҳужайралардан ривожланган муртак.

Эмбрионидлар – очик уруғли ўсимликлардан саговниклардаги спорофитга хос морфогенезни ҳосил қиладиган муртакка ўхшаш ҳосила.

Эмбриология – ўсимлик организмнинг яратилиши, вужудга келиши, муртакдаги тузилмаларни табақалашуви ҳақидаги қонуниятларни ўрганадиган фан тармоғи.

Эмбрион (юн. *embryo*; лот. *corculum*) - ўсимликларда янги, эндигина пайдо бўлаётган бошланғич муртак.

Эмбрионал ўсиш жойи – илдизни ёки пояни апикал (учки) қисми бўлиб, бу жойдаги ҳужайраларнинг жадал тарзда бўлиниши.

Эмергент – гигант дарахтларнинг учки қисмларида ҳосил бўлган баланд ўрмонлар устидаги қоплам.

Эмергенц – эпидермисда кўзга кўриниб турадиган атиргул тикани каби ўсимта.

Энаций – 1. Қазилма плаунлар поясидаги бирламчи пўстлоқнинг фотосинтезловчи ўсимталари 2. Қуруқликнинг энг содда тузилишли ўсимликларнинг поясидаги ўсимта.

Энациялар – *Asreroxylon* туркумига мансуб турларда ҳосил бўлиб, фотосинтезни амалга оширадиган баргсимон ўсимталар.

Энергетик аппарат – ҳужайрани митохондрийлар ва хлоропластларнинг фаолияти туфайли энергия билан таъминланиши.

Эндарх ксилема – ҳужайраларни вояга етиши, поя марказидан чеккасига йўналишда рўй берадиган ксилема гуруҳи.

Эндем – фақат шу ҳудуд учун хос бўлган ўсимлик.

Эндемиклар – турлар, туркумлар, оилалар ва ўсимликларнинг бошқа таксонларнинг муайян ҳудуд билан чекланиб тарқалганлиги.

Эндемик фитоценозлар – фақат чекланган ҳудудда тарқалган фитоценозлар.

Эндемик флора – эндемик турлардан ташкил топган флора.

Эндобионт – эндофит ва эндозоитларнинг умумий атамаси.

Эндогамия – яқин қариндош формаларнинг ўзаро чатишуви.

Эндоген мицелий – ҳўжайин организмда ёки органик қолдиқнинг ичида ривожланаётган мицеллий.

Эндоген циста – сариқ яшил сувўтларда қумтош билан тўлган икки паллали пўстли униб зооспора ҳосил қиладиган, кўпайиш ва ҳимояланиш-ни бажарадиган, тиним даврини ўтайдигани.

Эндодерма – 1. Марказий ҳужайрани ўраб турадиган бирламчи пўстлоқни ички қавати 2. нинабарглиларнинг япроғини мезофили ва транфузия тўқимаси орасидаги ҳужайралар қатлами.

Эндодерма ички пўст (*endodermis*) - уруғкуртакни ички томондан ўраб турувчи пўст ёки парда.

Эндодермоид – эндодермага ўхшайдиган дегани.

Эндозоохория – уруғни ҳайвонлар, қушларнинг ошқозон ичаклари орқали ўтиб, зарарланмай чиққанидан кейин тарқалиши.

Эндокарпий – перикарпийнинг ички қавати ёки қаватлари.

Эндокинетик очилиш – очиқ уруғли ўсимликлар микроспорангийсини эндотеций ёрдамида очилиши.

Эндоксилофитлар – ўсимликларда яшайдиган текинхўр ўсимликлар.

Эндолит – сув остидаги оҳактошли субстратни парчалаб ўсадиган сувўтлар гуруҳи.

Эндолит лишайник – тошлар орасида ўсаётган лишайниклар.

Эндолитофитлар – тошлар, қояларнинг ўзлари ҳосил қилган ёриқларида ўсадиган сувўтлар.

Эндомембрана гуруҳи – плазмолемма, тонопласт, эндоплазматик тўр ва ядро пўстини умумлаштирган атама.

Эндомитоз (*эндо* - ички, *митоз* - бўлиниш) - 1. Бўлинган хромосомаларнинг кутбларга тарқалмаслиги натижасида ядрода улар сонининг ортиб кетиши. 2. Ҳужайра бўлинаётганда профаза даврида ядро

пўстини сақланиб, хромосомани бир неча марта кўпайиши уларни янги хужайра ядроларига тарқалмаслиги билан рўй берадиган митоз. 3. Хромосома редупликациясидан кейин хужайра бўлинмайдиган ва ядрода хромосомаларнинг полиплоид тўплами ҳосил бўладиган жараён.

Энтомифил замбуруғлар – ҳашаротларда текинхўрлик билан озиқланувчи замбуруғлар.

Эндоплазма – хужайра цитоплазмасининг турли донасимон кўшимчалари ва органоллари бўлган ички қавати.

Эндоплевра – уруғнинг ички пўсти.

Эндосимбиоз – эндофит ҳолда яшайдиган организмларнинг ўзаро ҳамкорлиги.

Эндосимбионтлар – яшил сувўти *Carteria Dies* туркумидан киприкли чувалчанг *Convoluta roscoffensis*, *Chlorella* Beijer туркумидан битта тур содда ҳайвон *Paramecium bursaria*, *Chlorococcum* Fr. туркумининг айрим турлари криптофит сувўт *Cyanophora paradoxa* Korsch. да ўсади.

Эндосперм – гулли ўсимликларнинг муртак халтасидаги марказий хужайрасидан шаклланадиган бирламчи ядроси тутган озиқли тўқима.

Эндоспермнинг базал типда ривожланиши – эндосперм ривожланишини целлюляр ва нуклеар типда ривожланишини оралиқдагиси.

Эндоспермнинг бирламчи ядроси – муртак халтачанинг марказий хужайрасида эркаклик гаметофитни иккита поляр ядро билан кўшилишидан юзага келган ядро.

Эндоспермнинг иккиламчи ядроси – гулли ўсимликларнинг эмбрион халтасидаги марказий хужайранинг иккита ядросини кўшилишидан юзага келган ядро.

Эндоспермнинг нуклеар ривожланиши – ядро бўлинаётганда хужайра деворларининг ҳосил бўлиши, кечроқ юзага келиши билан ривожланиши.

Эндоспора – 1. Яшил сувўтлардан *Zygnematales* тартибига мансублар зиготасидаги ички қават 2. Кўк-яшил сувўтлар хужайрасида ҳосил бўладиган спора. 3. Кўк-яшил сувўтларда хужайра ичида ҳосил бўладиган бошқа хужайраларга ўхшаш ёки шакли ва ўлчамлари билан фарқланадиган, спорангийни шилимшиқланиши билан ажраладиган қисми.

Эндоспория – қ. интина.

Эндостом – мохларнинг кўш тишли перистомининг ички қатори.

Эндострома – замбуруғлар стромасидаги перитеций ривожланадиган ички қават; диатрипод строманинг ички қисми.

Эндотеста – *Ginkgo* ўсимлиги уруғмуртаги интегументининг юпқа ички қавати.

Эндотеций – 1. Очиқ уруғли ўсимликларда (саговниклардан ташқари) микроспорангийнинг очилишида иштирок этадиган қавати 2. Мохлардаги

муртакнинг ички қавати 3. Чангдон хужайраларини пўсти, иккиламчи даражада қалинлашган ички девори.

Эндотоксин – кўк-яшил сувўти *Microcystis aeruginosa* хужайрасининг бевосита ичидаги токсин.

Эндотроф микориза – замбуруғ гифасини ёш илдиз тўқимасига паренхимага кириши билан ҳосил қиладиган микориза.

Эндотроф барглар – поянинг ёнбош новдаларини ички томонида жойлашган барглар, экзотроф барглардан кичикроқ бўлади.

Эндотроф организмлар – асосан текинхўр, хўжайин танасида ривожланадиган организмлар.

Эндофит – бошқа организмлар танасида, ўлик хужайраларининг ичида ўсаётган ўсимлик (сувўт).

Эндофитлар – тош жинсларга кириб борадиган сувўтлар, замбуруғлар ва лишайниклар; бошқа ўсимликларни, ҳайвонларнинг ичидаги ўсимликлар.

Эндохитон – кўнғир сувўтлардан *Fucus* туркумига мансубларда уч қават пўстли оогонийнинг ичкиси.

Эндозкзина – спорадерма экзинасининг ички қавати.

Эндозкогенез – фитоценозни ташкил қилган уюшмалардаги ўзгаришлар туфайли рўй берадиган ўзгаришлар.

Эндозктотроф – эктотроф ва эндотроф микоризанинг оралиғи.

Эннацион япроқ – қазилма плаунлар поясидаги қавати.

Энто... – «ички», «ичида» деган маъноларни англатадиган кўшма сўзлар бўлаги.

Энтомопатоген бактериялар – ҳашаротларда касалликлар кўзғатадиган бактериялар.

Энтомофил ўсимликлар - Ҳашаротлар воситасида (четдан) чангланувчи ўсимликлар. Бундай ўсимликлар одатда ҳашаротларни ўзига жалб қилувчи маълум белги - хусусиятларга эга бўлади.

Энтомофилия –ўсимлик гулининг ҳашаротлар ёрдамида чангланиши.

Энтофизаллар (*Entopysalidales* Geitl.) – индивидлари колониал субстратга бириккан, хужайраси шар ёки эллипс тузилган, 2 оилани ўз ичига олган (*Cyanophyta, Chraococcophyceae*) тартиби.

Энхилема – 1. Хужайранинг шираси ёки цитолимфа 2. Цитоплазманинг асосий қисми 3. Протоплазманинг альвеолар моддаси.

Энциклоцит устица оғизча) – тўрт ёки ундан кўпроқ кўшимча (ёрдамчи) хужайралар билан халқасимон ўралган, папоротниклар, очик уруғлилар ва гулли ўсимликларда учрайдиган устица.

Эоклимакс – қадимги даврларда кучли даражада ривожланган ўсимликлар қоплами.

Эпи... – «муайян нарсанинг устида, ёнида ёки кетида жойлашганлигини» билдирадиган кўшма сўзлар бўлаги.

Эпибазидий – базидияли замбуруғларнинг базидиясини устки қисми.

Эпибионт – бошқа организм устида яшайдиган организм, масалан микромицем замбуруғ устидаги замбуруғ.

Эпибласт – ғалладошлар оиласи ўсимликларида рудемент ҳолда ривожланидиган иккинчи уруғпалла.

Эпиблема – айрим ҳолларда илдиз эпидермасини ифодалайдиган атама.

Эпивалва – диатом сувўтлар ҳужайрасининг устки қисмини қоплаб турадиган пала; пиропит (динопит) сувўтлари ҳужайра пўстининг устки қисми.

Эпигеал – уруғни ер устида қолганда, унишини ифодалайдиган атама.

Эпигей лишайниклар – япроқ устида ўсадиган лишайниклар.

Эпиген лишайниклар – тупроқнинг юзасида ривожланидиган лишайниклар.

Эпигенема – Ер қобиғининг биогеоценотик юзаси.

Эпигиния – гулдаги косабарглар, тожбарглар ва чангчиларнинг уруғчидан юқорида туриши.

Эпигимений – лишайникларнинг апотецийини гимений қатламини юзасидаги ранги ёки донаторлиги билан ажралиб турадиган ҳосила.

Эпигон – барг пояли мохларнинг спорофитни муртагидаги ўрама. Спорофит ўсиши билан эпигон кўндалангига йиртилади, юқоригиси қопқоқчани, пасткиси спорогон бандини бўйинбоғ ҳолида ўрайди.

Эпидерма – ўсимликларда газларнинг алмашинуви ва тирик тўқимадан сувни табиий равишда буғланишини назорат қиладиган, касаллик кўзғатадиган организмларни ўсимлик ичига киритмайдиган, ички тўқималарни жароҳатланишдан сақлайдиган, органларни мустаҳкамлигини таъминлайдиган, ўзидан ташқарига эфир мойлари, сув, туз ажратадиган, сўриш вазифасини ҳамда турли моддаларни синтезида иштирок этадиган, ташқи таъсирни қабул қилувчи тўқима.

Эпидермис – гул, уруғ, мева, ёш барг, поя, уни ўсиш қисмининг учини қоплаб турувчи протодермадан юзага келадиған бирламчи қоплагич тўқима.

Эпизоит – ҳайвонлар танасининг устида ўсадиган сувўтлар. Моллюскаларнинг оҳаклашган чиғаноқларида *Cladophora*, *Oedogonium* яшил, кўк-яшил ва диатом сувўтлар ўсади.

Эпизоохория – уруғ ва меваларни ҳайвонларга илашиб тарқалиши.

Эпикотил – муртакнинг поя қисми в ауруғпалла устидаги муртак япроқ ва унинг марказий қисми.

Эпикотил палла бўғим (*epicotylus*) - уруғпалла билан биринчи барг орасидаги поя бўлаги ёки биринчи бўғим оралиғи.

Эпилимнион – кўл, ҳовузлардаги қуёш нури яхши иситадиган, шу боисдан енгил юза қават.

Эпилитик сувўтлар – тоғ қоялари юзасида ўсадиган сувўтлар гуруҳи.

Эпиматит – очиқ уруғлилардан *Podocarpales* тартиби ўсимликларида мегастробилани ўраб олган анча шакли ўзгарган танача.

Эпинастия – ўсимликнинг алоҳида қисмини унинг юқори қисми тез ўсиб кетишидан эгилиши.

Эпинеястон – сув сатҳи юзасида тарқалган организмлар (сувўт).

Эпиорнитохория – ўсимликларнинг муртакларини қушларнинг танасига ёпишиб қолиши туфайли тарқалиши.

Эпипетал чангдон – гулнинг тожбаргига бириккан чангдон.

Эпипелит – субстратга бирикмаган сув остида ўсиб, уни мустаҳкамлашида иштирок этадиган сувўтлар.

Эпипелит сувўтлар – майин тупроқ, кум юзасида ўсадиган сувўтлар гуруҳи. Хара сувўтлар яққол мимол бўлади.

Эписома (*эпи - кейин, устки, сома - танача*) – 1. Хромосома билан боғланмаган ҳужайранинг ирсий омили. Бактериялар эписомалари бошқа микроорганизмларга ўтиб, йирик плазмида бўлиши, плазмидалар эса эписомага айланиши мумкин. Шунинг учун ҳам цитоплазмада жойлашган, лекин ядро билан боғланмаган ирсий элементларни кўпинча эписомалар деб аталади. 2. Ҳужайра ДНК сидан мустақил ҳолда ДНК репликациясини амалга оширадиган генетик бирлик (плазмид).

Эписпермий – уруғнинг устки пардаси.

Эписпорий – замбуруғ спорасининг асосий пўсти бўлиб, кўп ҳолларда спорага ранг, нақш, шакл ҳосил қилади.

Эпистаз – 1. Аллел бўлмаган генларнинг бири иккинчи аллел геннинг фенотипда намоён бўлишига салбий таъсир кўрсатиши. 2. Ноаллел генларнинг ўзаро таъсир шаклларида бири бўлиб, бунда битта аллел (эпистатик) иккинчи ноаллел (гипостатик) геннинг таъсирини бўғиб қўяди. Доминант ($A > B$), рецессив ($aa > B$) ва жуфт рецессив ($aa > B; bb > A$) эпистазлар учрайди. Эпистазда фенотипик ажралиш $12 : 3 : 1, 13 : 3$ (доминант) ёки $9 : 3 : 4$ (рецессив) кузатилади.

Эпистаза – уруғмуртакнинг пастки қисмини йўғонлашиб пўкаклашгани.

Эпистил – гул тугунчаси устунчасининг юқorigи қисми.

Эпистрофа – диффуз ёритилишни камайганда, барг мезофили ҳужайраларидаги хлоропластларнинг жойланиши.

Эпитека – диатом сувўтлар ҳужайрасини ўраб турадиган шаффоф палла қопламанинг устки катта қисми.

Эпитема – 1. Мураккаб тузилган ажратувчи тўқималардаги рангсиз тирик ҳужайралар 2. Гидатоданинг сув ажратишида иштирок этадиган мезофили.

Эпитемалар – ташқарига сув ва унда эриган тузларни ажратадиган гидатодалардаги майда рангсиз тирик ҳужайралар.

Эпифизис – муртакнинг ривожланишида унинг учиди эпидермисни инициал ҳужайраси муртакпоя пўстлогини ҳосил қиладигани.

Эпифилл – япроқ устида асосан нинабаргли ўсимликларда ўсадиган ўсимлик одатда лишайник бўлиши мумкин.

Эпифит – поя, новда устида ўсадиган субстрат сифатида фойдаланиб, озиқ моддаларни ўсимликдан олмай, мустақил озиқланадиган ўсимликлар.

Эпифитлар – бошқа ўсимликлар устида ўсадиган ўсимликлар, улар мустақил озиқланиб, ўсимликни ўсиш жойи сифатида фойдаланади холос.

Эпифит муносабатлар – бир ўсимликнинг (танаси, новдаси, пояси, барглари) бошқа ўсимликларни бирикиши учун хизмат қилиш муносабатлари.

Эпифитомия – экинларни оммави равишда турли замбуруғлар билан касалланиши.

Эпифитотия – ўсимликларни бирданига оммавий тарзда замбуруғлар, бактериялар, вируслар билан касалланиши.

Эпифлеоид лишайник – дарахт ва буталарнинг пўстлогини устида ўсадиган лишайниклар.

Эпифлеоид лишайниклар – дарахт ва буталар устида ривожланадиган қўйқа (ёпишқоқ) лишайниклар.

Эпифрагма – 1. Базидияли замбуруғлардан *Basteromycetale* таркибига мансубларда мева танасининг устидаги икки қават пўстни тешиги 2. Поябаргли мохлар спорогенининг қутичасини қопқоғи остидаги юпқа ясси қават.

Эрбаҳо (*Centaurium*) - газакўтдошларга мансуб бир йиллик ва икки йиллик ўсимликлар туркуми.

Эргастик моддалар – ўсимлик ҳужайраси протоплазма фаолиятида ҳосил бўлиб, унда томчи, кристалл, донадор ва шунга ўхшаш ҳолда тўпланадиган моддалар.

Эрготизм – халтачали замбуруғ *Claviceps purpurea* Tul. билан зарарданган ун истеъмол қилиниши натижасида рўй берадиган захарланиш.

Эремофит – ксероморфлик хусусияти аниқ, равшан билиниб турадиган ўсимлик.

Эрикалар (*Ericales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Dilleniidae* кенжа синфининг тартиби.

Эрика вереск - эрикадошлар (верескдошлар) нинг *Calluna* ва *Erica* туркумларига мансуб ўсимликлар.

Эрикадошлар верескдошлар (*Ericaceae*) - икки уруғ паллали ва туташтожли ўсимликлар оиласи. Бу оилага паст бўйли доим яшил бута, чалабута ва кичикроқ дарахтлар киради.

Эрикоид ўсимликлар – доимо яшил бута ва бутача барглари жуда майда ўсимликлар.

Эриокаулиналар (*Eriocaulales*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи, *Liliidae* кенжа синфининг тартиби.

Эриохорлар – уруғлари ҳайвонларнинг юнги ёрдамида тарқаладиган ўсимликлар.

Эркак археспорий – ёш чангчи уясида ҳосил бўлган археспорий.

Эркак гаметофит - эркак жинсий хужайрали (антеридлик гаметофит) ўсимлик бўғини, насли.

Эркак гуллар – фақат чангчилари (уруғчиси йўқ) бўлган гуллар (*Zea mays* L.).

Эркак ўсимлик – икки уйли ўсимликлардан фақат чангчи гуллар ҳосил қиладигани (*Cannabis sativa* L. ўсимлигида).

Эркак ўт (*Eragrostis*) - буғдойиқ (*Agropyrum*) туркумига мансуб галлалар туркумчаси. Қўрғоқчилик ва қишга чидамли кўп йиллик ўтлардан иборат.

Эркин марказли плацента – гул ўрни ва гул тугунининг марказига ўсиб чиқиб, унинг четки қисмлари мевабаргчалар тўқималари билан қопланган плацента.

Эркин мустақил сув – тупроқдаги капиллярлардаги сув.

Эталий – шилимшиқларнинг меватанаси.

Этеогенез – уруғланишда иштирок этмаган эркак гаметадан организмни ривожланиши.

Этилен – қарийётган баргларда ва етилаётган меваларда ҳосил бўлиб, ниҳолнинг узайишига йўл қўймайди, икки паллалиларда баргнинг ўсишини тўхтатади.

Этиолирланган – қоронғу ёки ёруғлик кам бўлган жойда ўсган ўсимлик.

Этиолирланиш – юксак ўсимликларнинг яшил қисмларини қоронғида, ёруғда ўсгандагига нисбатан бир қатор морфологик ўзгаришларни ҳосил қилиши.

Этиопластлар – этиолирланган ўсимликлардаги пластидлар.

Этноботаника – аҳолининг турли этник гуруҳлари томонида ўсимликлардан фойдаланиш томонларини ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Эугалофитлар – шўрхоқликларда ўсадиган ўсимликлар. *Salicornia europea*, *Halocnemum strobilaceum*, *Salsola*, *Petrosimonia*, *Suaeda*, *Obione* туркумлари ўсимликлари мисол бўлади.

Эукариот - ядроси шаклланган хужайра - юксак тузилишга эга барча организмларга хос.

Эуксерофитлар – танаси тукли, илдизлари унча чуқур кетмаган, қўрғоқчилик даврида транспирацияни кескин камайтирадиган, сувсизланиш ва қизиқ кетишга яхши мослашган ўсимликлар.

Эустела – очик уруғлилар ва гулли ўсимликларга хос бўлган бирламчи ўтказувчи тўқимаси ўзак атрофида тўпламлар ҳолида жойлашган стела.

Эустигматалар (*Eustigmatales*) – эустигматофициялар синфининг (*Xanthophyta*) 4 оила, 12 турни бирлаштирган ягона тартиби, тупроқда, чуқур сув ва денгизларда тарқалган.

Эустигматофициялар (*Eustigmatophyceae*) – бир хужайрали ва колонияли коккоид тузилишли, монади бир, баъзан иккита турлича узунликдаги хивчинли сувўтлар (*Xanthophyta*) синфи.

Эутуникат халтача – халтачали замбуруғларда қалин пўстли, споралари махсус усул билан тарқаладиган халтача.

Эухроматин - хромосомаларнинг кучсиз бўяладиган қисми бўлиб, унда фаол генлар жойлашган бўлади.

Эфемер – ривожланишининг тўлиқ даврини қисқа ва одатда намлик етарли бўлган даврда ўтказадиган бир йиллик ўтлар.

Эфемер гуллар – фақат бир кун ёки ҳатто куннинг бир қисмидагина очилиб, кейин сўладиган гуллар.

Эфемер илдизлар – тупроқ юзаси бўйлаб тарқалган, кўп муддат давомида фаолиятида бўлмайдиган ёнбош ёки қўшимча илдизлар.

Эфемероид – ҳаётий даври куз-қиш-баҳорга тўғри келадиган кўп йиллик ўтлар.

Эфемерофиллар – барглари вегетация даврида йўқотадиган ўсимликлар (масалан, қурғоқчилик даврида).

Эфир мойли ўсимликлар – барги, гули, мева, поя, уруғ, илдизларида эфир мойлари бўладиган ўсимликлар.

Эшакбодринг (*Ecvallum elaterium* (L.) A.Rich.) – қовоқдошлар оиласига мансуб, кўп йиллик экма ўсимлик.

Эшакбодринг (*Ecballium elaterium*) - қовоқдошлар (кадидошлар) га мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси қаттикроқ ва ғадир-будур, барги юраксимон, гули сарғиш-оқ. Бодрингсимон мевасига бирор нарса секин тегиши билан бандидан бирданига узилиб тушади. Натижада узилган банд ўрнида ҳосил бўлган тешикчадан уруғлар отилиб чиқа бошлайди.

Эшакгул (*Potentella orientalis* Juz.) – раънодошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган алкалоидли кўп йиллик ўт.

Эшакдуми (*Solenanthus coronatus* Rgl.) – говзабондошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган доривор кўп йиллик ўт.

Эшерихиялар - одам ва ҳайвонларнинг йўғон ичагида яшайдиган энтеробактериялар авлоди. Бундай бактериялардан бири - эшерихия коли генетик объект сифатида кенг қўлланилади.

Эшак – *Fabaceae* оиласи ўсимликларининг гулидаги иккита ёнбош тожбарг.

Эцезис – ўсимликни ўсимликлар қоплами бўлмаган майдонларга киритилиши.

Эцидиоспора – *Uredinales* тартибига мансуб замбуруғларнинг ривожланишида буғдой пояс ива баргларида ҳосил бўладиган бир ҳужайрали пушти рангли спора.

Эчкиичак (*Astragalus unifoliolatus* Bge.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган ем-хашак чала бута.

Эчкисоқол (*Trapogon malicus* S.Nic.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган каучукли кўп йиллик ўт.

Эҳтиёт уруғлик фонди - табиий офатлар вақтида фойдаланиш учун тўғридан-тўғри ҳўжаликларда ёки давлат жамғармаларида яратиладиган уруғ захираси унинг микдори уруғлик тизимининг турли звеноларида ҳар

хил бўлиб, масалан, бирламчи уруғлик звеноларида эҳтиёт фонди уруғликка бўлган эҳтиёжга нисбатан 100% микдорда супер элита учун 50% элита ва 1 репродукция учун 25-30% микдорда жамғарилади.

Ю

Ювенил давр – уруғни ёки вегетатив муртакни (масалан, картошка туганагини) ўсиши, вегетатив массани тез ҳосил қилиш даври.

Юлдузсимон тукча - юлдузсимон шохланган тукча.

Юлдузча (*Stellaria*) - қорамуғдошлар (чиннигулдошлар) га мансуб бир йиллик ва икки йиллик ўсимликлар туркуми. Серсув пояси, одатда, ерга ёйилиб ўсади. Гуллари анча майда; меваси кўп уруғли кўсакча. Нам ерларда ва экинларда бегона ўт бўлиб ўсади.

Юлдузўти (*Stellaria neglecta* Wethe.) – чиннигулдошлар оиласига мансуб, воҳа, адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт.

Юлғун жингил (*Tamarix*) - қ. Тамарикс.

Юлғунлар (*Tamaricales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Dilleniidae* кенжа синфининг тартиби.

Юмуқ гуллар - очилмасдан ўз-ўзидан чангланадиган, уруғчиси ўзининг чангчиларидан оталанувчи (чангланувчи) гуллар.

Юмуқ най толалар тўдаси - ўтказувчи тўдаларни ҳосил қилувчи прокабий қатлами ўзининг меристема хусусиятини йўқотгандан сўнг унинг тўпланиб қолган най тўдалари.

Юмуқ нов берк нов - баргнинг пояни ўраб олган остки найсимон қисми. Баргнинг қуйроқ қисмида қирралар айланиб ўзаро туташади ва юмуқ нов ҳосил қилади. Масалан, ҳилолларда шундай ҳолатни кўриш мумкин.

Юмшоқ колленхима – ҳужайралари энди вужудга келаётган даврда бурчаклари ажралиб, кейин схизоген бўлиб қоладиган колленхима.

Юнгерманиялар – жигармохлар синфининг кенжа синфи.

Юқорига кўтарилиувчи оқим – илдизлар ёрдамида тупроқдан сўриб олинган моддаларнинг поя бўйлаб юқорига кўтариладигани.

Юқумсиз касалликлар – ўсимликлар учун ноқулай омиллар таъсирида юзага келадиган патологик ҳолатлар.

Юғон (*Prangos tschimganica* B. Fedtsch.) – соябонгулдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган ем-хашак, эфир мойли, кўп йиллик ўт.

Я

Ядро – сувўтларнинг кўпчилиги бир ядроли, айримларида 2-3 ядродан бир неча ўнлаб ва юзлаб бўлиши мумкин, диаметри 1 мкм, ўртача 4 мкм, айримларида (*Siphonales* дан *Bryopsis* да) 45 мкм, бир ҳужайралиларда ацентрик, кўп ҳужайралиларда марказда жойлашади. Барча сувўтларида

унинг тузилиши ва вазифалари (динофитлардан ташқари) умуман бир хил.

Ядронинг тиним ҳолати – ядрони икки марта бўлиниши орасидаги даври, бу вақтда хроматин кўринмайди, бўлинишга олиб келадиган ҳолатлар сезилмайди, ядродаги морфологик ўзгаришлар билинмайди.

Яйлов кўкаламайдон (*alpinum pratum*) - Баланд тоғларда жойлашган кўкаламзор ўтлоқ. У оддий ўтлоқлардак баланд тоғларда жойлашганлиги ва ўтларининг паст бўйли бўлиши билан фарқ қилади.

Якан (*Juncus soranthus* Schrenk.) – якандошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Яканлар (*Juncaceae*) – гулли ўсимликлардан *Liliopsida* синфи *Liliidae* кенжа синфининг тартиби.

Якка танлаш - танлаб олинадиган энг яхши ўсимликларнинг авлодларини алоҳида баҳолашга асосланган танлаш.

Якка танлаш индивидуал танлаш (*selectio individualia*) - энг сифатли ўсимликларнинг керакли тупларини танлаб олиш.

Яланғоч ҳужайра – пўстсиз, протопласт фақат плазмолемма билан ўралган ҳужайра.

Яланғоч гул апетал гул тожсиз гул (*flos apetalus*) - гулкўрғони (тож ва косачалари) бўлмаган гул. Масалан, тол ва ёнғоқ кабиларнинг гуллари гулкўрғонсиздир.

Яланғоч куртак – ташқи қипиқ пардаси бўлмаган куртак.

Яланғочуруғтоифа ўсимликлар очиқ уруғтоифа ўсимликлар (*Gymnospermae*) - уруғли ўсимликларнинг катта бир типи. Уруғ ва уруғкуртаклари уруғчибарг устида очиқ жойлашади ва тугунчасиз бўлади. Очиқуруғтоифа ўсимликлар уруғ ва уруғкуртаклари уруғчи билан қопланган (тугунчали) ёпиқуруғтоифа ўсимликлардан ана шу белгиси билан фарқ қилади. Очиқуруғтоифа ўсимликларнинг деярли барчасида гулкўрғон йўқ. Кўпчилигининг гуллари бир жинсли ва бир уйли ёки икки уйлidir.

Ялмонкулоқ (*Tithymalis heliascopius* (L.) Scop.) – сутламадошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Ялпиздошлар лабгулдошлар (*Labiatae*) - икки уруғ паллали ва туташтожли ўсимликлар оиласи. Бу оилага ўт, бута ва чала бута каби ўсимликлардан иборат. Поялари тўрт қиррали, барглари ёнбаргчасиз, қарама-қарши, гуллари очиқ тусли, қийшиқ, икки жинсли, икки лабли, шингилсимон ёки рўваксимон тўпгулларга йиғилган. Ҳашаротлар воситасида четдан чангланади. Меваси тўрт бўлакчали, ҳар бир бўлагида биттадан уруғ бор.

Ялпиз пудина (*Mentha*) – ялпиздошларга (лабгулдошларга) мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Поялари оддий ёки шохдор; барглари қарама-қарши жойлашган, узунроқ эллипссимон (ингичка учли). Гуллари бошоқсимон тўпгулларга йиғилган. Ўзбекистонда кўпроқ қора ялпиз таркалган. У вегетатив усул билан кўпайтиради. Бир жойда уч йилгача

етиштириш мумкин. Айниқса, органик моддаларга бой серсув ерларда яхши ўсади. Гуллаш даврида йиғиб олиш маъқулроқ.

Ялпиз мой - ялпизни сув буғи билан ҳайдаш орқали олинадиган эфир мойи. Унинг асосий қисмини ментол ташкил этади.

Ялтирбош (*Bromus tectorum* L.) – буғдойдошлар (бошоқдошлар) оиласига мансуб, чўл, адир, тоғда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Ямс (*Dioscorea sativa* L.) – ямсдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган, экма, доривор, кўп йиллик ўт.

Янтоқ (*Alhagi*) - Дуккакдорлар қабиласининг капалакгулдошлар оиласига мансуб ўсимликлар туркуми.

Япроқча – қуруқ, тўкилмайдиган, кўп уруғли ва чок бўйлаб узунасига очиладиган мева.

Япроқ барг пластинкаси - баргнинг бандидан ташқари япалоқ қисми.

Япроқ оралиғи – поя бўғимидаги марказий цилиндрдан тармоқланиб, япроқ асосига йўналган жой паренхимасидаги бўшлиқ, лакуна.

Япроқнинг шаклланиши – примордий (бўртиқлар) ҳосил қилиши, япроқ ўртасидаги томирланишни пайдо бўлиши, ёнбош меристема ҳисобига япроқни шаклланиши ва япроқни чўзилиши билан рўй беради.

Япроқ юзасининг индекси – ўсимликдаги япроқ юзасининг уни эгаллаган майдонига нисбати бўлиб, m^2/m^2 ёки га/га да белгиланади.

Яра перидерма – ўсимликни жароҳатланган қисмида ҳосил бўлган перидерма.

Яримёпиқ митоз – сувўтларида ядро мембранаси бўлақларга бўлиниб кетиши билан рўй берадиган митоз.

Ярим текинхўрлар – тупроқдан озиқ моддалар ва сув шимишни маълум даражада ёки бутунлай олмайдиган, бироқ хлорофили туфайли фотосинтезни амалга ошира оладиган ўсимликлар.

Яримхошияли тешиқлар – тўқима ҳужайраси ва паренхима ҳужайралари орасида ҳосил бўладиган, хошияси тўқима ёки трахеид томонидаги тешиқлар.

Яримчўл зона – чўл ва адирга хос бўлган ўсимликлар ўсадиган табиий зоналардан бири.

Ярим эгилган уруғмуртак – қ. гемитроп уруғмуртак.

Яримэпифитлар – ҳақиқий эпифитлардан фарқланиб, илдизлари тупроққача етадиган эпифитлар.

Яримўтказгич мембрана – эритувчидаги молекулаларгина ўта оладиган мембрана.

Яроқсиз замбуруғ (*Amanita phalloides*) - базидиялиларга мансуб заҳарли замбуруғ. Ташқи кўринишидан шампиньонга ўхшайди.

Ярус – фитоценоздаги қаватнинг бир қисми ҳисобланиб, унда у ёки бу даражада ассимиляцияловчи (баргли ёки пояли), шимувчи (илдиз) ёки қандайдир бошқа муҳим органлари (туганак, илдизпоя) бўлган атмосфера, су веки тупроқдаги ўсимлик. К. Гульт (1881) 7 ярусни; Н.В. Сукачев (1934)

5 ярусни (1-биринчи катталикдаги дарахтлар, 2-иккинчи ва учинчи катталикдаги, 3-подлесок, 4-ўтлар қоплами ва 5-мох ва лишайниклардан иборат ярус) фарқлайди.

Ясмин жасмин (форс. *Jasmin* - *ясмин*) - 1. Боғ ясмин (*Philadelphus*) - қорақатдошлар (тошёрардошлар) га мансуб буталар туркуми. 2. Ҳақиқий ясмин (*Jasminum*) - зайтундошларга мансуб буталар туркуми. Гуллари оқ, сариқ ёки оч қизил; меваси майда ва юмшоқ.

Ясмиқ – перидерманинг газ алмашинуви рўй берадиган сийрак ҳужайрали қисми.

Ясмиқ (*Leus orientalis* (Boiss) Hand.Mazz.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Ясмиқчалар – поядаги қопловчи тўқимада газ алмашинувини таъминловчи ёриқлар.

Яшаб қолиш сақланиш - ўсимликларнинг маълум шароитга мослашиб ёки оғир шароитни енгиб, ўз ҳаёти ва наслини сақлаб қолиши.

Яшаш учун кураш - организмларнинг ўзаро бир-бирига ва уларни ўраб олган ташқи муҳитга нисбатан тутган турли ҳамда мураккаб муносабатлар мажмуи.

Яшил девор – экинлар ёки бошқа жойларни турли табиий офатлардан, антропоген таъсирдан сақлаш мақсадида зич қилиб экилган бутадан иборат деворсимон тўсиқ.

Яшил девор яшил чавра - девор ўрнида қалин экилган ўсимликлардан иборат ихота, чавра.

Яшил дарахт (*Aspalatus ebenus* L.) – эбенадошлар (*Ebenaceae* Vent.) оиласига мансуб, ёғочлиги қўнғир яшил тусли, савдода яшил дарахт деб аталадиган Вест Индияда ўсадиган дарахт.

Яшил йусинлар яшил мохлар (*Bryales*) - юксак ўсимликларнинг йўсинтоифа типига мансуб қабила.

Яшилланиш кўкариш - ўсимликларнинг барг ёзиб, яшил рангга кириши.

Яшил сувўтлар (*Chlprophyta, Chlorophyceae*) – 1. Бир йиллик ва кўп йиллик яшил сувўтларнинг катта бир типи. 5700 га яқин тур (360 туркум) ни ўз ичига олади. Яшил сувўтларнинг 3 синфи мавжуд: тенг қилчалилар (*Isocontae*), конъюгатсимонлар (маташувчилар - *Conjugatae*) ва харасимонлар (*Characeae*). 2. Бир ҳужайрали, колонияли (ценобийли ҳам), кўп ҳужайрали, ҳужайрасиз, бириккан, бирикмаган, монад тузилишдан паренхиматозгача тузилишли, асосан яшил тусли сувўтлар бўлими.

Яширин куртаклар – дарахтларнинг новда бермайдиган, аммо шохларида сақланиб қоладиган қўлтиқ куртаклар (шох кесилганидан кейин унади).

Яшовчанлик яшаш қобилияти - ўсимликларнинг ҳар қандай шароитга мослашиб яшаб кетиш хусусияти.

Ўзак – қўнғир сувўтлар танасидаги рангсиз, қўпинча анча катта ҳужайралардан ташкил топган қисми.

Ўзак атрофи (*лот. alburnum*) - ўсимликлар поясидаги ёғочнинг (ксилеманинг) ташқи қавати.

Ўзакли ёғочлик – таркибида танин моддалари, бўёқлар ва елим қўп бўлган ёғочлик.

Ўзак меристема – апикал меристемадаги катта она ҳужайра.

Ўзбекистон қизил уруғи (*Melo ameri*) - амирига яқин ўртапишар қовун навларидан бири. Шакли тухумсимон, оғирлиги 3 - 5 кг, пўсти қалинроқ, сертўр, оч-яшил, баъзан бир оз сарғиш. Эти қизғиш-зарғалдоқ, жуда ширин. Таркибида 12,2% гача қанд бор. Узоқ вақт сақланади. Қоқи ва консервалар тайёрлаш учун яроқли.

Ўзгарувчанлик (*variabilis*) – 1. Ташқи муҳит таъсирида баъзи организмларнинг ўзгариши. Бунда бир-бирига мансуб организмлар ташқи муҳит таъсирида муайян типдан ёки турдан фарқ қилувчи янги белгиларга эга бўлиб қолади. 2. Организм авлодининг ўз аجدодларидан қандайдир белги ёки хусусиятлар билан фарқ қилиши.

Ўзидан чангланувчилар – гулдаги оналик тумшукчаси ўз гулининг чангчиси билан чангланадиган ўсимликлар.

Ўлмасўт (*Helichrysum maracandicum* М. Рор.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган, доривор қўп йиллик ўт.

Ўралувчи ўсимликлар (*voludilis* - ўралувчи) - поялари бирор нарсага ўралиб ўсувчи ўсимликлар. Печак, карнайгул, хмель ва бошқалар шундай ўсимликлардандир.

Ўралувчи поя - бирор нарсага чирмашиб ўсувчи поя.

Ўрама барг - мураккабгулдошларнинг саватчалари (тўпгули) атрофини ўраб турадиган баргчалар.

Ўрик (*Armeniaca*). - раънодошларнинг олхўрилар оилачасига мансуб данакли мевали дарахт. Гуллари оқ, ва пуштинамо. Аввал гуллаб, сўнг барг ёзади.

Ўрмон - бир ёки бир неча турга мансуб ўсимликларяан иборат кенг майдондаги дарахтзор.

Ўрмон зонаси - ўрта минтақадаги табиий зоналардан бири.

Ўрмонли дашт - табиий-географик зонача; ўрмон зонаси ва унга нисбатан жануб-роқдаги дашт зонаси ўртасидаги оралиқ зонача. Бу зоначада, одатда, дашт, айрим жойларида эса ўрмон учрайди.

Ўрмонли тундра - табиий-географик зонача; ўрмон зонаси ва унга нисбатан шимолроқдаги тундра зонаси ўртасидаги оралиқ зонача.

Ўрмон хўжалиги – ўрмонларни сақлаш, янгилаш, улардан фойдаланиш билан шуғулланадиган тармоқ.

Ўрмончилик - 1. Ўсимликшуносликнинг бир тармоғи. Ёғоч олиш ёки ихота барпо қилиш ва сув тақсмотини тўғри йўлга қўйиш мақсадида дарахтзор яратиш. 2. Ўрмондаги биологик хусусиятларга таъсир қилиш, кўчат ҳамда дарахтларни халқ хўжалиги манфаатига қаратиш каби масалалар билан шуғулланадиган фан. 3. Ўрмоншуносликнинг бир тармоғи бўлиб, ёғоч тайёрлаш учун ўрмон кенгайтириш ҳамда ундан ҳимоя мақсадида фойдаланиш; ўрмон ҳаёти ва ўрмонни ўстириш, парваришлаш ҳақидаги фан.

Ўрмоншунослик - ботаниканинг бир бўлими. Ўрмон табиати ҳақидаги билимлар мажмуи.

Ўрмонқора (*Glacium fimbriigerum* Boiss.) - кўкноригулдошлар оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган, доривор, бир йиллик ўт.

Ўрта гул – гултуғуни ўзининг пастки қисми билангина гул ўрнига ёки гулкўрғон ва оталикларига қўшилган, юқори қисми эркин ҳолда қолган, гулкўрғони гул тугунининг ўртасидан чиққан гул.

Ўрта тугун – тугун гул ўрнининг кўзачага ўхшаш ботиқ тубида эркин айланган, битта ботиқ гул ўрнида юзага келган ёки пастки қисми ботиқгул ўрнидан, юқори қисми эса гулкўрғон барглари ва чангчиларининг бирига қўшилиб кетган асосидан ҳосил бўлган гултуғун.

Ўсимлик ёғлари ўсимлик мойлари - ўсимликларда ҳосил бўладиган органик моддалар. ёғлар сувда эримайди, лекин турли органик эритувчиларда (эфир, бензол, ацетон кабиларда) эрийди.

Ўсимлик йиғиси – илдиздаги босим кучи таъсирида жароҳатланган қисмдан суюқликнинг чиқиши.

Ўсимлик зоналари - иқлим зоналарига қараб ўсимлик типларининг жойлашиши. Бундай зоналар бир неча хил бўлади: 1. Горизонтал зона. Ўрта Осиёдан Шимол томонга қараб чўл ўсимликлари зонаси, дашт ўсимликлари зонаси, япроқли ўрмонлар зонаси, игнабаргли ўрмонлар зонаси ва тундра зонаси жойлашган. 2. Вертикал зона. Ўрта Осиёда чўлдан баланд тоғ томон кўтарилганда ҳам шу ҳодиса акс этади: чўл ўсимликлари (ранг, жусан, саксовул, қандим), адир ўсимликлари (ранг, оқ курай, бодомча), пастки тоғ ўсимликлари (буғдойиқ, зирк, заранг, олма), устки тоғ ўсимликлари (буғдойиқ, мезофит ўтлар, арча) ва яйлов зона ўсимликлари (остки зоначада - баланд бўйли мезофит ўтлар, масалан, торон; устки зоначада паст бўйли кўкаламайдонлар).

Ўсимлик химералари – икки хил ўсимликнинг тўқималаридан ташкил топган ўсимлик.

Ўсимликда сув алмашинуви – сувни илдиз орқали шимилиши, поя бўйлаб ҳаракати, барглар орқали буғланиш жараёни.

Ўсимликдаги стресс – физикавий сувни етишмаслиги ёки ортиқчалиги, ёритилиш ёки ҳарорат, радиоактив нурланиш, механик таъсир; кимёвий-тузлар, газлар, ксенобиотиклар (гербицидлар, инсектицидлар, саноат чиқиндилари каби); биологик (касаллик ва зараркунандалар таъсири, бошқа ўсимликлар билан рақобат, ҳайвонлар

таъсири, гуллаш, мевани етилиши билан рўй берадиган ўсимликдаги нохуш ҳолатлар). Ўсимликлардаги стресслар хужайра ва яхлит организм популяция даражасида содир бўлади.

Ўсимликдаги сув баланси - ўсимлик ўзлаштирган ва сарфлаган сув ўртасидаги нисбат.

Ўсимликдаги табақалашув - бир хил ёшдаги битта ва ўша фитоценоздаги ўсимликларни бўйи, танасини ривожланишидаги фарқларнинг бўлиши.

Ўсимликдаги ҳаракатлар - цитоплазма, ундаги органоидларнинг ҳаракати, хивчин ёрдамидаги локомотор ҳаракатлар, илдиз туклари, чанг найи, протонема (мохда) ҳаракати, ўсиш ҳаракатлари (доиравий нутациялар, тропизмлар: фото-, тигмо-, хемо-, термо- каби; ўсиш настиялари: фото-, термо-, гигро-), тургор ҳаракатлар (устицани ҳаракати, сейсмонастия).

Ўсимликлар анатомияси (*anatomia plantarum*) - ботаниканинг ўсимликларнинг ички тузилишини ўрганадиган бўлими.

Ўсимликлар ассоциацияси - турлар таркиби, синузиясининг ўхшашлиги, синузиядаги доминант турларни бир хиллиги ўсимлик ва муҳит орасидаги муносабатлари жиҳатидан ўхшаш фитоценозларнинг мажмуи.

Ўсимликлар географияси - ўсимликларнинг ер юзасида тарқалиш қонуниятларини ҳамда уларнинг шароитга қараб жойлашишини ўрганувчи фан (қ. Фитогеография).

Ўсимликлар гистологияси - ўсимликларнинг тўқималарини ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Ўсимликлар гуруҳлашлари - ҳали етарли даражада шаклланмаган уюшма, яъни тасодифан жойлашган ўсимликларнинг мажмуи.

Ўсимликлар интродукцияси - ўсимликларни аввал ўсмаган жойга келтириб ўстириш.

Ўсимликлар карантини - мамлакатни чет элдан хавфли бегона ўтлар, зараркунандалар, ўсимликларнинг касалликларини ўтишидан ҳимоя қилишга қаратилган давлат аҳамиятидаги чора ва тадбирлар.

Ўсимликлар морфологияси (*morphologia plantarum*) - ўсимликларнинг ички ва ташқи тузилиши ва шаклланиш жараёнлари ҳақидаги фан (аникроғи, фанлар мажмуи).

Ўсимликлар селекцияси - 1. Ўсимликларнинг янги навларини яратиш борасида илмий тадқиқотлар олиб борадиган фан тармоғи 2. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг қишлоқ хўжалик экинларини янги навлари ва дурагайларини етиштириш билан шуғулланадиган тармоғи.

Ўсимликлар типи - бир биоморфага мансуб формациялар синфининг доминантлари билан мажмуи.

Ўсимликлар токсикологияси - заҳарли ўсимликларни ўрганадиган амалий ботаниканинг тармоғи.

Ўсимликлар фенологияси – йил мавсумлари давомида рўй берадиган ўзгаришларни ўсимликларда акс этишини ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Ўсимликлар экологияси – ўсимликларни атроф-муҳит билан муносабатларини ўрганадиган экологиянинг тармоғи.

Ўсимликлар эмбриологияси – генератив органлар ва муртакнинг ривожланишини ўрганадиган ботаниканинг тармоғи.

Ўсимликлар қоплами – маълум катта ҳудуддаги фитоценозларнинг мажмуи.

Ўсимликларда буғланиш транспирация (*transpiratio*) - ўсимликлар таркибидаги сувнинг атмосферага ўтиш жараёни.

Ўсимликларда сувнинг етишмаслиги - ўсимлик организмда сув балансининг мутаносиб эмаслиги, яъни сарф қилинадиган сувга нисбатан олинадиган сув миқдорининг камайиши.

Ўсимликлардаги тиним – ўсимликдаги барча ҳаётий жараёнларни тўхташи билан муҳитнинг ноқулай шароитларини ўташи. Ўсимликдаги тиним унинг ҳаммаси ёки алоҳида туганак, уруғ ва шунга ўхшашларда бўлиши мумкин.

Ўсимликлардаги уйқу – кўп ҳолларда тўпгул, гулнинг тожбарглари ҳамда баргларини даврий равишда бир кеча кундуз давомида ҳолатини ўзгариши. Ўсимликлардаги уйқу уларда кенг тарқалган никтонастик ҳаракатлар ҳисобланади. Бу кун ва туннинг алмашинуви билан боғлиқ. Ўсимликдаги уйқуга сабаб ёритилиш (фотонастия) ва ҳароратни ўзгариши (термонастия) ҳисобланади.

Ўсимликларни дурагайлаш – чатиштириш билан ўсимликнинг янги нав ва формаларини яратиш.

Ўсимликларни совуққа чидамлиги – ўсимликни 0°C дан паст ҳароратга бардош бериш хусусияти.

Ўсимликларнинг занг касаллиги – базидияли замбуруғлардан *Uredinales* тартибининг вакиллари турли ўсимликларда занг кўринишидаги касалликларни ҳосил қилиши. Ривожланишида турли хилдаги споралар ҳосил қилиши, битта ёки иккита ўсимликни зарарлаши билан характерланади.

Ўсимликларнинг сув режими – ўсимликни сув шимиши, ўзлаштириши, ажратиш жараёнларини йиғиндиси.

Ўсимликларнинг таъсирланиши – ўсимликларни ташқи муҳитнинг таъсири унга ўзига хос ҳолда жавоб бериши. Ўсимликлардаги таъсирланиш моддаларнинг алмашинувлари билан бир қаторда тирик организмларнинг асосий хусусиятларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Ўсимликнинг иммунлиги – ўсимликларнинг айрим касалликларга чалинмасликдан иборат наслий хусусияти.

Ўсимликнинг хоссаси – ўсимликларнинг физиологик, био-кимёвий ёки технологик хусусияти. Ўсимликларнинг хоссаси бу – қурғоқчиликка

чидамлиги, совуққа, касалликларга, минерал озиқланиш, намлик кабиларга муносабати.

Ўсимликларнинг ўсишини тезлатиш - агротехник усуллар система-си. Ўсимликларнинг ўсиш жараёнини тезлатиш, уларни тинч ҳолатдан актив вегетацион тараққиётга кўчириш учун қўлланилади.

Ўсимликларнинг курғоқчиллиги - ўсимликларнинг сувсизликка ва иссиқликка узоқ вақт чидай олиш хусусияти. Бундай шароитда яшаш га мослашган ўсимлик ўсишдан тўхтамайди ва ҳосили камаймайди (ёки ниҳоят оз даража камаяди).

Ўсимликшунослик – ўсимликни экиш ва парваришлаш ҳақидаги фан.

Ўсимта валик (*excrecentia, processus*) - мева, тана ва баргнинг бўртган жойи.

Ўсиш зонаси – ипсимон тузилишли сувўтлардаги ҳужайраларни маълум чекланган жойда жойланиши натижасида рўй берадигани.

Ўсиш конуси – новданинг вегетатив апексидида учки бўртиқларсиз, силлиқ қисми.

Ўсиш суръати ўсиш даражаси - ўсимликларнинг маълум вақт ичида ўсиш суръати.

Ўсма (*Isatis*) - крестгулдошларга мансуб бир йиллик, икки йиллик ва баъзан кўп йиллик ўсимликлар туркуми. Гули сариқ, қўзоқчаси калта. Кўпроқ, бўёқдор ўсма тури тарқалган. Бу турнинг баргларида тўқ кўк тусли бўёқ олинади.

Ўсувчи қисм – илдиз учида бўлинувчи қисмдан кейин жойлашган узунасига чўзилиш хусусиятли амалда деярли бўлинмайдиган қисм.

Ўтатекинхўрлар – ўсимликлар оламида анча кам учрайдиган текинхўр ҳисобига текинхўрлик билан ўсадиганлар. *Viscum moniliforme* бошқа *V. orientale* ўсимлигида Ҳиндистоннинг тропик ўрмонларида ўсади.

Ўт дарахтлар – танасининг тепасида бошоқдошлар оиласига мансуб ўсимликлар каби тўплам барглари бўлган Австралиянинг саванналарида ўзига хос ландшафтни ҳосил қиладиган лилиядошлар оиласига мансуб бир туркум (*Xantorrhoea, Kingia, Disipogon*) дарахтлар.

Ўтиш зонаси – янги ўсиб чиққан ниҳолда аниқ сезиларли даражада намоён бўладиган поя ва илдизни қўшилиш зонаси.

Ўтказувчи боғлам – ксилема ва флоэма тирик паренхима, сут найлари, склеренхимадан иборат қисмлар.

Ўтказувчи боғлам ўрами – япроқдаги ўтказувчи боғламни устидаги бир ёки бир неча қават ҳужайрали ўрам, у паренхимадан ёки склеренхимадан иборат бўлади.

Ўтказувчи ҳужайра – эктодерма ва энтодермадан бошқа ҳужайралар қалин иккиламчи пўсти бўлган ҳолда, уни пўсти юпқа қоладиган ҳужайра.

Ўтлоқшунослик – табиий ва сунъий яратилган кўп йиллик ем-хашак ўтларни кўпайтириш, чорва ўтлашини ташкил этиш кабилар билан шуғулланадиган тармоқ.

Ўтроқ гул – гулбанди бўлмаган ёки жуда калта, деярли сезилмайдиган бандли гул.

Ўтроқ куртак – асоси билан пояга ўрнашган куртак.

Ўтроқ чангдон – банди йўқ, гулўрнига бевосита бириккан чангдон.

Ўқ илдиз – ўсимликнинг муртак илдизини ўсишидан юзага келган биринчи ёки бирламчи илдиз.

Қ

Қабарчиқ (*lom. callosus*) - тўрсимон найчаларнинг икки томонида пайдо бўлган қадоқлар.

Қадоқ - ўсимликнинг шикастланган (кесилган) органларидаги хужайраларнинг бўлиниши ва ўсиши натижасида ҳосил бўладиган қабарик.

Қайин (*Betula*) - қайиндошларга мансуб дарахт ва буталар туркуми.

Қайиндошлар (*Betulaceae*) - икки уруғ паллалиларга мансуб дарахт ва буталар оиласи. Гули бир уйли, бир жинсли, кўримсиз ва майда. Шамол ёрдамида чангланади. Гуллари, одатда, барглари ёзилгунга қадар ёки ёзилиши билан очилади. Меваси бир уруғли ёнғоқ ёки ёнғоқча.

Қайинзор - қайин дарахтларидан ташкил топган ўрмон.

Қайинзор замбуруғи - пўкакдошларга мансуб қалпоқли ва захарсиз замбуруғ.

Қайин пўстлоғи - қайин дарахти қобиғининг устки қисми. Бу қаватдан қорамой олинади; сават ясалади ва эгарчиликда фойдаланилади.

Қайиш баргли ўрмон қаттиқ баргли ўрмон (*Durilignosa*) - дарахтзор, ўрмон (*Lignosa*) типига мансуб қайишбаргли ўрмонлар синфи.

Қайиқча (*lom. Carina*) - капалакгулдошларга мансуб ўсимликларда остки икки тожбаргнинг бирлашувидан ҳосил бўлган қайиқсимон орган.

Қайрағоч (*Ulmus foliacea*) - қайрағочдошларга мансуб дарахтлар туркуми.

Қайтоннамолар (*Caytoniales*) - сувда ёки сув ёқаларида ўсувчи ўт ўсикликлар қабиласи. Бу қабила триас даврининг охиридан бошлаб бўр даврининг ўрталаригача яшаган, ҳозирги вақтда эса йўқолиб кетган. Кайтондошлар яланғочуруғли ўсимликлар жумласига киради. Уруғли қирққулоқсимонлар билан бирга *Pteridospermidae* номли алоҳида синфчани ташкил этади.

Қазилма ўсимликлар (*fossilis*) - геологик қатламларда учрайдиган қадимий ўсимликлар қолдиғи.

Қазилма ўсимликлар – қолдиқлари ер қаърида учрайдиган, қадимги геологик даврнинг ўсимликлари.

Қалайсан (*Melo zard*) - олачипор қовунларнинг кечпишар навларидан бири. Шакли тухумсимон, чўзиқ, иккала учи бир оз ингичка, оғирлиги 3-6 кг. Пўсти бир оз қаттиқ, нотекис, сертўр, сарғиш, орасида яшил доғлар ҳам товланиб туради. Эти оқ, Таркибида 10,3% гача қанд бор.

Қалам (*Saccharum spontaneum* L.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган, қурилиш материали, қандли, техник, кўп йиллик ўсимлик.

Қаламча қўндирма пайванд (*лот. copulare* - улаш, боғлаш) - пайванднинг бир усули. Бунда пайвандуст билан пайвандтагнинг йў-ғонлиги бир хил бўлиши шарт, чунки ҳар иккаласининг пўсти бир-бирига (пўсти пўстига) қўндириб пайванд қилинади. Қўндирма пайвандда қаламча қийиқ кесилади ва ўзи сингари қийиқ хашаки пайвандтаг устига қўндириб, жипсланади.

Қалам дарахт (*Juniperus virginiana* L.) – *Cupressaceae* F.W. Neger оиласига мансуб, бўйи 15-30 м келадиган Шимолий Американинг шарқида ўсадиган, ёғочлигидан қалам тайёрлашда фойдаланиладиган дарахт.

Қалампирлар (*Piperale*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Magnolidae* кенжа синфининг тартиби.

Қалампирмунчоқ (*Eugenia cauyphylata* L.) - миртадошларга мансуб. доим яшил дарахт. Барглари қарама-қарши жойлашган, қайишсимон. Гуллари кизил косачали, майда оқ ёки оч қизил тожли. Қуритилган ғунчасидан қалампирмунчоқ ва қалампирмунчоқ мойи деб аталувчи хушбўй модда олинади.

Қалампирмунчоқ мойи - қалампирмунчоқ дарахтидан олинадиган, ўткир ҳидли ва сариқ тусли эфир мойи. Парфюмерия санъатида ҳамда тиш даволаш практикасида ишлатилади.

Қаламча – дарахт, бута, бутачалардан кесиб олинган, ўсиб кетиш хусусиятига эга бўлгани.

Қаламча пайванд – пайвандлаш усулларида бири; искана пайванд, қўндирма пайванд, пўстлоқ остига пайванд, кўприксимон пайванд хиллари бор.

Қалдирмоқ (*Tussilago farfara*) - мураккабгулдошларга мансуб ўт-симон ўсимлик. Пояси тукдор, қипиқсимон қобикчалар билан қопланган; гуллари сариқ. Эрта баҳорда гуллаб, сўнг ёпирма барглари чикаради. Барглари устки қисми яшил, тескари томони эса оқиб ва сертук.

Қалдирғочўт (*Malva silvestris* L.) – гулхайридошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қалпоқча - ўсимликларнинг мева чанокларини, кўсакларини тепа томонидан ёпиб турувчи қалпоқча.

Қалқон – қирқбўғимларнинг ҳали етилмаган стробиласидаги олтибурчакли ҳимояланиш вазифасини бажарадиган ҳосила.

Қалған (1. *Potentilla formentilla*, 2. *Alpinia officinarum*) - турли оилаларга мансуб икки хил ўсимликнинг умумий номи. 1. Ҳозирча туркумига мансуб кўп йиллик ўт ўсимлики. 2. Жанубий осиядаги тропик занжабилдошларга кирувчи хушбўй ўсимлик.

Қамаштирувчи моддалар - ўсимликларнинг мева ва барглари таркибидаги тахир моддалар (масалан, таннидлар).

Қамиш - 1. *Phragmites* - бир паллалилардан ғалладошларга мансуб баланд бўйли (4-5 м) ва қамишпояли кўп йиллик ўсимлик. 2. *Scirpus* - ҳилолдошларга мансуб кўп йиллик ўсимликларнинг баъзи туркумлари ҳам қамиш билан чалкаштирилади.

Қамровчи ҳужайралар ёриқча лаби лаб ҳужайралар (*cellula inclusiva*) - барглардаги ёриқчаларнинг очилиб ва ёпилиб туришини бошқарувчи лабсимон ҳужайралар.

Қамчингул (*Polygonum orientale* L.) - торондошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган манзарали бир йиллик ўт.

Қандак ўрик - ўрикнинг туршакбоп жайдари нави. Танаси нисбатан катта, меваси сариқ ёки қизғиш-сариқ, ширин.

Қандағоч (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.) - қайиндошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган манзарали дарахт.

Қандиқ (*Erythronium*) - лоладошларга мансуб ўт ўсимликлар туркуми.

Қандли ўсимликлар - таркибила муайян миқдорда қанд тўплайдиган ўсимликлар.

Қандли ўсимликлар - тўқимасида анча қанд тутадиган ўсимликлар (масалан, *Beta vulgaris* L. var. *alba* DC.).

Қанотли мева (*samara*) - шамолда учиб тарқалишга мослашган меваларнинг (уруғларнинг) бир хили. Бундай меваларнинг қобикдор ёки пардали ясси ўсимтаси (қаноти) бўлади. Бу ўсимта меванинг ҳаво оқимида учиб имконини беради. Масалан, қайин, қайрағоч, заранг ва шумтол каби ўсимликларнинг меваси.

Қанотлар (*pterus spata*) - мевани ўраб олган қанотсимон юпқа ўсимталар; меваларнинг шамолда тарқалишига ёрдам беради.

Қарафс (*Apium graveolens* L.) - соябонгулдошлар оиласига мансуб, эфир мойли, суғориладиган ерларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Қариқиз (*Arcticum leiospermum* Juz. et Serg.) - мураккабгулдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерлар, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қариқиз (*Arctium*) - мураккабгулдошларга мансуб икки йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Қариқиз (*Melo zard*) - қовуннинг кечпишар нави. Шакли тухумсимон, бир оз тўмтоқ, оғирлиги 4-8 кг, пўстининг сирти буришган, тўрсиз. Ранги сариқ ёки оч сариқ. Пўчоғи қалин. Эти оқ, юмшоқ. Таркибида 9,1% гача қанд бор.

Қармоқчўп (*Lythrum*) - литрумдошларга мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўсимликлар туркуми.

Қарағай (*Picea*) - қарағайдошларга мансуб доим яшил игнабаргли дарахтлар туркуми. Танаси тикка, унга конуссимон зич шабба жойлашади.

Қарағайзор - асосан қумлоқ ерларда ўсувчи қарағай ўрмони. Юқори сифатли қарағай ёғочи манбаларидан ҳисобланади.

Қарғакўз (*Paris quadrifolia*) - лоладошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Барглари айлана бўйлаб жойлашган, тухумсимон, гуллари сарғиш-кўк.

Қараған сариқ акация (*Caragana arborescens*) - дуккакдошларга мансуб бута ёки кичикроқ (бўйи 5-7 м) дарахтлар. Барглари қатор тартибли, жуфт патсимон. Барг бандчасининг қуйи қисмида иккитадан тикансимон ёнбаргча жойлашган. Шингил тўпгулдаги гуллари сариқ. Меваси - дуккак.

Қарғаоёқ (*Scaligeria hirtula* Lipsky) – соябонгулдошлар оиласига мансуб, адирда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Қарғатирноқ (*Euclidium syriacum* (L.) R.Br.) – бутгулдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қарғатуёқ (*Anemone petiollusa* Juz.) – айиқтовондошлар оиласига мансуб, адирда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Қасмалдоқ (*Aegilops crassa* Boiss.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қатранғи тошдарахт (*Celtis*) - қайрағочдошларга мансуб дарахт ва буталар туркуми. Барглари кетма-кет жойлашган, симметриясиз, арра тишсимон. Мевалари данакли ва юмалоқ, нўхатдек.

Қатранғи (*Celtis caucasica* Willd.) – қайрағочдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган бута.

Қатрон (*Crambe kotschiana* Boiss.) – бутгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган, доривор кўп йиллик ўт.

Қаттана – сувўтларнинг вегетатив танасининг атамаси.

Қаттиқ қоракуя – қоракуя замбуруғлари (*Ustilaginales* тартибига мансуб) бошоқдошлар оиласига мансуб, ўсимликларнинг донларида ҳосил қиладиган қаттиқ қоракуя.

Қаттиқ хужайра данак хужайра (*sclereida*) - қаттиқ ва қалин пўстли хужайралар. Масалан, нок мевасини еганда тишга уриладиган қаттиқ хужайралар (қ. Склереиды).

Қиёқ (*Schoenoplectus micronatus* L.) – ҳилолдошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Қизил (*Cornus*) - қизилдошларга мансуб айрим бута ёки кичик дарахтлар туркуми. Барглари оддий, қарама-қарши, гуллари майда, оқ-сарғиш, сариқ, баъзан оч қизил, икки жинсли; қалқонсимон, рўваксимон ёки каллак тўпгулларга йиғилган. Мевалари - оқ, қора ёки қизил данак.

Қизил (*Cornus mas*) - қизилдошларга мансуб бута ёки дарахт.

Қизил анор - Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида кенг тарқалган анор навларидан. Мевасининг пўсти қизил, дони тўқ қизил, йирик, серсув ва ширадор.

Қизил гулоби (*Melo zard*) - қовуннинг кечпишар нави. Шакли думалоқ, пўсти қалинроқ, текис, фақат банд томони бир оз ғадир-будир, камтўр, яшил-сариқ. Эти оқ. Таркибида 9,5% гача қанд бор. Оғирлиги 5-8 кг.

Қизилдошлар (*Cornaceae*) - соябонгулдошларга яқин дарахт ўсимликлар оиласи. Бу оилага 10 та туркум (115 та тур) киради. Кўпчилигининг барглари текис, оддий, қарама-қарши ўрнашган, гуллари

тўғри ва қисмлари тўрттадан, соябонсимон, рўваксимон ёки каллак тўпгулларга йиғилган. Мевалари юмшоқ ёки данакли.

Қизил ёғоч - тропик ўсимликлар зотиға мансуб бир қанча дарахтларнинг қизил ёки жигар ранг тусли ёғочи.

Қизил замбуруғ - найчали замбуруғлар (болетусдошлар, пўкакдошлар) га мансуб қалпоқчали замбуруғ.

Қизил йунғичқа (лат. *Trifolium*) - дуккакдорларнинг капалакгулдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик.

Қизил Китоб – ноёб ёки йўқолиб кетиш хавфида турган ўсимликлар турларининг биологияси, тарқалиши, баъзи турлари сонининг камайиб ва йўқолиб кетиш сабабларини қайд қилувчи ҳужжат.

Қизил маймунжон (*Rubus saxitilis*) - раънодошларга мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик.

Қизилпойча (*Hypericum*) - чойдошларга мансуб ўсимликлар туркуми. Кўп йиллик, баъзан, бир йиллик ўт, бута ёки чала буталардан иборат. Барглари қарама-қарши ёки доира бўлиб ўрнашади. Гуллари сариқ, рўвак ёки шода тўпгулларга йиғилган. Меваси - кўсакча.

Қизилпойча (*Hypericum perforatum* L.) – далачойдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган, доривор, кўп йиллик ўт.

Қизилпойчадошлар (*Cuttiferae*) - икки уруғ паллалиларга мансуб оила.

Қизил сувўтлар (*Rhodophyta*) – 1. Кўпчилиги денгизларда ўсади, индивидлари морфология ва анатомия жиҳатидан анча мураккаб, бир неча сантиметрдан бир метргача етади. Ранги пуштидан тўқ қизилгача. Микроскопда кўрса бўладиганлари ҳам бор. 2. Тубан ўсимликларга мансуб сувўтларининг бир типи. Ранги қизил бўлганлигидан қизил сувўтлар деб аталади. Хужайра хроматофорида хлорофиллдан ташқари кўк пигмент (фикоциан) ва қизил пигмент (фикоэритрин) лар бор.

Қизилтикон (*Acantholimon erythraeum* Rgl.) – кермакдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Қизил тол (*Salix purpurea*) - толдошларга мансуб ингичка танали хушманзара бута. Бўйи 2-4 м га етади. Новдалари тўқ сариқ ёки тўқ қизил, барглари тескари ланцетсимон, туксиз, зангори.

Қизилқийёқ (*Imperata cylindrica* (L.) P.B.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Қизилқуйруқ (*Amaranthus caudatus* L.) – гултожихўроздошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган маданий, бир йиллик ўт.

Қизил қуйилиш – тропик ва субтропик минтақалардаги денгизларда динофит сувўтларни беҳад кўпайиб кетиши туфайли содир бўладиган қуйилишлар.

Қизғалдоқ (*Roemeria refractata* DC.) – кўкноридошлар оиласига мансуб, воҳа, адирда ўсадиган доривор, бир йиллик ўт.

Қийшиқ тож, қийшиқ шона (*corolla zygomorphus*) - фақат тенг иккига бўлинадиган гултож. Баъзан моносимметрик гултож деб ҳам айтилади (масалан, каварнинг гули, дуккакнамолар, лабгулликлар ва сигиркуйруқгулликларнинг кўпчилик вакилларидаги гултожлар). Бунинг акси актиноморф тождир.

Қийшиқ гул – қ. зигоморф гул.

Қийшиқ гул (*flos zygomorphus*) - фақат тенг иккига бўлинадиган гул (масалан, лабгулдошларга мансуб ўсимликлар гули). Баъзан моносимметрик гул деб ҳам айтилади. Бунинг акси актиноморф гулдир.

Қилтиқ (*Taeniatherum erinitum* (Schreb) Nevski) – бошоқдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қилчали бактериялар тукли бактериялар - учиди бир тўда тебратқич тукчалари бор бактериялар. Бу хил бактериялар шу тукчалар ёрдамида суюқликда ҳаракат қила олади.

Қилчатоифа организмлар (*Mastidophora eku flagellata*) - энг оддий организмлар типи.

Қирбуюрғун (*Anabasis eriopoda* (Schrenk) Benth.) – шўрадошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган, доривор кўп йиллик ўт.

Қирқоғайни (*Rosa damasconia* Mill.) – раънодошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган манзарали бута.

Қисиран (*Restella albertii* (Rgl.) Pob.) – келинсупурғидошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган бута.

Қисқа умрликлар (*ephemerus*) - ўз вегетациясини қисқа вақт ичида тугатувчи ўсимликлар (қ. Эфемерлар).

Қисқарган новда – бўғим ораликлари калта, оз миқдордаги барглари зич жойлашган новда.

Қисқарувчи вакуола – хивчинли сувўтларда, хивчин асосида жойлашган осморегуляторлик вазифасини бажарадиган вакуола.

Қирра (*lot. carina*) - мева, барг ва таналар ўсиб чиққан қирра.

Қирқма (*Melo zard*) - 1. Қовуннинг кечпишар навларидан бири. Шакли эллипссимон, учи тўмтоқ, оғирлиги 5-7 кг. Банд томони бир оз буришган, учи текис. Пўсти қора ва сариқ чипор. Эти кўкимтир. Таркибида 7,4% гача қанд бор. 2. Фарғона водийсида экиладиган сирти қора-сариқ қовун нави ҳам шу ном билан аталади, шакли тухумсимон, оғирлиги 6-12 кг, пўсти сертўр.

Қитир (*Echinopanax horridus*) - аралиядошларга мансуб бута (бўйи 1 м). Танаси, шохи, банди ва баргларининг қуйи қисми мўрт тиканлар билан қопланган. Барглари беш бўлмали, меваси яссироқ, ширадор.

Қичитқийўт газанда (*Urtica*) - қичитқийўтдошларга мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Поя ва барглари колбасимон мўрт тукчалар билан қопланган. Бу туклар баданга санчилганда учи синади ва ичидаги суюқ захарли модда баданни қичитади.

Қичитқийўтдошлар газандадошлар (*Urticaceae*) - тутдошлар ва қайрағочдошларга яқин икки уруғ паллали ўсимликлар оиласи. Ўт ва бута

шаклида ўсади. Гуллари бир жинсли, бир уйли ёки икки уйли, мураккаб цимоз тўпгулларга йиғилган. Меваси - данак. Барглари ёнбаргчали. Баргларида майда тукчалар бор. У баданга текканда қичитади. Шунга кўра, улар қичитқийўтлар деб номланади (қ. Крапива).

Қишга чидамли ўсимликлар - қиш мавсуми давомида унинг барча ноқулай шароитларига бардош бера оладиган ўсимликлар.

Қишки тиним қишки уйқу қишки анабиоз - қиш фаслида ўсимликларнинг вегетациядан тўхтаб, тинимга кириши. Бу жараён ўсимликнинг ноқулай шароитга мослашувидир.

Қушимча сунъий чанглатиш (*artificialis* - *сунъий*) - агробиология фани томонидан ишлаб чиқилган усуллардан бири. Бу усул билан сули, макка, кунгабоқар, беда каби ўсимликларнинг ҳосили оширилади ва уруғларининг сифати яхшиланади. Бундан асосан тараққий этиб, етишган гулларгина чанглантрилади.

Қишловчи куртак - маълум муддат давомида тинимда бўлиб, кейин ёзилиб, новда, барг ҳосил қиладиган куртак.

Қишловчи куртак - ёз охирларида ва кузда бўртиб қишлайдиган куртаклар.

Қишловчи спора - қишда нобуд бўлмай сакланадиган ва қиш шароитига мослашган (ёзги споралардан ўзгачароқ) споралар. Масалан қоракуя ва занг замбуруғларининг споралари.

Қишловчи туганаклар - бир хужайрали ёки кўп хужайрали туганаклар хара сувўтларида кўпайиш учун хизмат қилади.

Қовоқ - серсув, эндосперми, этдор мезокарпли ва маълум даражада қаттиқ экзокарпли мева хили.

Қовоқча (*лот. Cucurbita pepo*) - қовоқдошлар (кадидошлар) га мансуб ошқовоқларнинг бир хили. Пояси тик (бошқа вакиллариининг пояси эса ётиқ) ўсади. Меваси чўзиқ ва йирик. 10-15 кунлик пишмаган ёш тугунчалари овқатга ишлатилади.

Қовиқ давра - тана атрофини ёппасига ўраб турган қовиқ.

Қовиқ луб флözма (*liber, phloema*) - дарахт ёки ўт ўсимликларнинг поя ва илдизларида (камбий ва перицикл орасида) жойлашган тўқималар комплекси.

Қовиқ паренхима - юпқа қобикчали тирик хужайралардан ташкил топган, ҳар хил озуқа моддаларни тўплайдиган тўқима. Поянинг чеккароқ қисмида жойлашади.

Қовиқ тиғлари қовиқ тармоқ - камбийдан ташқарига қараб тиғсимон жойлашган қовиқ толалари.

Қовиқ тола - қовиқдан ажратиб олинадиган тола. Саноат аҳамиятига эга. Ўсимликларнинг турига қараб ҳар хил узунликда (1-2 мм дан 70 мм гача ва ундан ҳам узунроқ) бўлади.

Қовун (*Melo*) - қовоқдошлар (кадидошлар) га мансуб туркум. Қовун бир йиллик ўт ўсимлик. Пояси - палак; барглари йирик, қатор тар-тибли; гуллари бир жинсли (баъзи ҳолларда икки жинсли). Меваси сохта, серуруғ,

қовоқсимон (кадисимон). Барг қўлтиқларида гажакчалар ҳам бор. Ҳашаротлар воситасида чангланади.

Қовундарахт (*Carica papaya*) - карикадошларга мансуб мевали дарахт (4-6 м). Танасининг юқори қисмидаги узун бандларида панжасимон қирқма барглар ўсади. Гуллари сарғиш-оқ, икки уйли ва бир жинсли (баъзи полигам тупларида икки жинсли) бўлиб, бевосита катта танага жойлашади (каулифлория); меваси қовун шаклида, ранги сариқ ёки сарғиш-кўк. Меваси таркибида папайотин деб аталувчи протеолитик фермент бўлиб, оқсилларнинг парчаланишига ёрдам беради. Меваси ейилади. Қовундарахт ёввойи ҳолда учрамайди.

Қовурғалар – диатом сувўтларининг паллаларини юзасидаги ёки ички томонидаги унинг мустақкамловчи, систематик белги ҳисобланадиган қалинлашувидир.

Қовурғали поя – бўртиб чиққан жойлари бўлган поя (*Cereus* туркумининг ўсимликларида).

Қовурғали споралар – узунасига йўналган йўғон йўлли спора.

Қозикча (*undiculus*) - тожбаргларнинг остки ингичка қисми. Баъзи ўсимликларнинг, масалан, қорамўдошларнинг гулбарглари икки қисмдан иборат: усти япалоқ (кенгайган) ва ости узун, ингичка, қозиксимон. Гулбаргнинг ана шу остки ингичка, узун қисми қозикча деб аталади.

Қозонювғич луффа (*Luffa*) - қовоқдошлар (кадидошлар) га мансуб ўсимликлар туркуми. Барглари 5-7 бўлмали, гуллари йирик, сариқ. Мевалари цилиндрсимон, узунлиги 16-100 см, эни 5-15 см. Ёш меваларини истеъмол қилиш мумкин. Меваси етилгач, қайта ишланиб ювғич сифатида ёки шляпа, оёқ кийими ва ҳоказолар учун материал сифатида фойдаланилади.

Қозоқи анор - серҳосил анор нави меваси йирик (360—450 г), пўсти кўкиш сариқ, дони ва суви тўқ қизил, ширин, баъзан бир оз нордон.

Қолдиқ меристема – апикал меристеманинг табақалашган охирги қолдиқ қисми; прокабий ва боғламлараро асосий тўқима ҳосил қилишни бошлаб беради.

Қонтепар (*Biebersteina multifida* DC.) – ёронгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Қоплама қипиқ ўрама қипиқ - бошоқ ва бошоқчани ўраб турадиган қипиқ.

Қоплама барг (*bractea*) - тана ва гулнинг айрим қисмларини ўраб турадиган барг. Гул олди барглари кўпинча ўрама барг ҳисобланади.

Қопловчи тўқималар – ўсимлик органларини қоплаб турадиган, асосан ташқи муҳитнинг ноқулай шароитларидан ҳимоялайдиган тўқима. Бу тўқима баргда ва пояда ҳимоялаш, илдизда шимиш вазифаларини бажаради. Қопловчи тўқималар бирламчи (эпидермис), иккиламчи (перидерма), учламчи (пўстлоқ) ҳолида бўлади.

Қора анжир - анжирнинг икки марта ҳосил берадиган жайдари нави. Меваси ноксимон, майда, қорамтир, ширин. Июль ва сентябрь ойларида пишади.

Қорабарғут (*Suaeda heterophylla* Bge.) – шўradoшлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Қорабарқит (*Suaeda physophora* Pall.) – шўradoшлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган ем-хашак бута.

Қорабош (*Carex stenophyeloides* V. Krecz.) – ҳилолдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Қора вассарға - винобop жайдари узум. Гули икки жинсли, ғужуми қора ёки тўқ бинафша, думалоқ.

Қора гул (*Melo zard*) - қора қовуннинг кечпишар навларидан. Шакли чўзиқ, катта (40-45 см), оғирлиги 10-12 кг. Пўсти қалинроқ, буришган, тилим-тилим. Ранги қора-чипор, тўрланмаган. Эти қалин, кўкимтир. Таркибида 8,2% гача қанд бор.

Қора гулоби (*Melo zard*) - қовуннинг кечпишар навларидан. Шакли тухумсимон (30-55 см), оғирлиги 15-20 кг, баъзан 40 кг га етади. Пўсти бир оз буришган, сертўр, тўқ кўк ранг. Пўчоғи қалинроқ бўлганлигидан узoқ вақт, ҳатто, қишда ҳам саклаш мумкин. Эти oқ. Таркибида 8,4% гача қанд бор.

Қора гурвак (*Melo cassaba*) - гурвак қовуннинг эртапишар навларидан. Шакли тухумсимон, йирик (6-9 кг), пўсти тўқ яшил, oқиш нуқтали, сертўр. Эти oқ, юмшоқ. Таркибида 9,2% гача қанд бор.

Қора жанжал - узумнинг хўраки ва майизбop жайдари нави. Гули икки жинсли. Боши катта, ғужуми (меваси) йирик, эллипссимон, қорамтир.

Қора калтак - узумнинг хўраки ва майизбop нави. Боши катта, ғужуми эллипссимон, қорамтир.

Қора кишмиш шивирғони - кишмишнинг сифатли майизбop нави. Гули икки жинсли. Ғужуми (меваси) қисқа эллипссимон, тўқ бинафша ёки қорамтир.

Қоракуя (*lom. Ustilago, Tilletia*) - кўпчилик экма ва ёввойи ўсимликлардe қоракуя замбуруғлари келтириб чиқарадиган юқумли касаллик. 1. Буғдой ва жавдардаги қаттиқ қоракуя ва поя қоракуяси; 2. Сули ва арпадаги қаттиқкуя; 3. Арпа, сули, тарик ва маккажўхори кабиларнинг чангли қоракуяси; 4. Маккажўхоридаги пуфакли қоракуя қоракуялар жумласига киради.

Қоракуя замбуруғлари (*Ustilaginales*) - паразит базидиал замбуруғларнинг катта бир гуруҳи. Юксак ўсимликларда, жумладан, ғалла экинларида қоракуя касалини кўзғатади.

Қоракўза (*Avena fatua* L.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қорамарт (*Exochorda albertii* Rgl.) – зирадошлар (soябонгулдошлар) оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бута.

Қораматов (*Camphorosma lessingii* Litv.) – шўрадошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Қора олу қароли - олхўрининг совуққа чидамли, хўраки навларидан. Меваси сал чўзиқ, тўқ бинафша, эти сарғиш, ширин-нордон.

Қора сон – ўсимликлар поясининг пастки қисми, илдизини қорайиб қолиши билан рўй берадиган махсус бактериялар ва замбуруғлар (масалан, *Olpidium brassica* Dang. иссиқ хоналарда қарама кўчатларида) кўзғатадиган касаллик.

Қоратикан (*Paliurus spinachristi*) - унобидошлар (чилонжийдадошлар) га мансуб бута. Бўйи 2-3 м, ёнбаргчалари тиканга айланган. Тўпгуллари сарғиш, майда шингил.

Қоратундак ошкўк ўт (лот. *Lepidium sativum*) - крестгулдошларга мансуб бир йиллик ўсимлик.

Қорачайир (*Eleusine indica* L.) – бошқодошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерлар, воҳалар, қумли чўлда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қорашундак (*Lepidium sativum* L.) – бутгулдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қорақайинлар (*Fagales*) – гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, Hamamelididae кенжа синфининг тартиби.

Қорақайин бук (*Fagus*) - букдошларга мансуб ўсимликлар (дарахтлар) туркуми. Бўйи 50 м, танасининг диаметри 2-2,5 м. Қобиғи ялтироқ кулранг, барглари тухумсимон, кенг, оддий. Баргларининг ёзилиши ва гуллаши бир вақтга тўғри келади. Шамол воситасида чангланади. Генерация даври 60-70 ёшида бошланади. Меваси кузда пишадиган ёнғоқчадан иборат.

Қорақайиндошлар (*Fagaceae*) - қайиндошларга яқин дарахт икки паллали ўсимликлар оиласи. Доим яшил турлари ҳам бор. Барглари кетмакет жойлашган. Ёнбаргчалари тезда тушиб кетади. Гуллари майда, кўримсиз гулкўрғонли.

Қорақанд (*Berberis oblonga* Schneid.) – зиркдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган, меваси доривор бута.

Қорақанд (*Melo zard*) - қовуннинг кечпишар навларидан. Шакли тухумсимон, иккала томони тўмтоқ. Пўсти қўнғир йўлли, тўрланган. Эти қалин, оч яшил. Таркибида 11,4% гача қанд бор. Қишда ҳам сақланади. Оғирлиги 3-5 кг.

Қорақарағайлар (*Abietineae*) - игнабарглиларнинг қарағайдошлар оиласига мансуб дарахт ва буталар. Қорақарағайларнинг урғочи қуббала-рида қопловчи ва уруғли қобиқлар бўлади. Улар қарағайдошларнинг бошқа оилачаларидан мана шу белгиси билан фарқ қилади.

Қорақарағайзор - қорақарағайлардан ташкил топган ёки қорақарағайлар доминант, (қ.) бўлган ўрмонлар.

Қорақат (*Ribes meyeri* Max.) – қорақатдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган доривор, истеъмол қилинадиган манзарали бута.

Қорақиёқ (*Carex turkestanica* Rgl.) – ҳилолдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Қорақиз (*Cousinia tenella* F. et M.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қорақовуқ (*Ungernia severtzowii* (Rgl.) B.) – чучмомагулдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган доривор, кўп йиллик ўт.

Қорақашқа (*Melo chandalak*) - хандалак навларидан. Шакли ясси, баъзан думалоқ, оғирлиги 2,5 кг ча. Сирти бир оз тилимли, тўрланмаган. Ранги кўкимтир, йўллари сарғиш, пўсти калин, юмшоқ. Эти юмшоқ, хушбўй, таркибида 9,1% гача қанд бор.

Қорақош - хандалак (*Melo chandalak*) ва сариқ қовун (*M. zard*) турларига мансуб икки навнинг умумий номи. Хандалакнинг шакли бир оз ясси, баъзан думалоқ, оғирлиги 2 кг га етади. Сирти қалин тўрланган. Ранги оч яшил, баъзан сарғиш. Пўсти қаттиқ. Эти ширин ва хушбўй. Таркибида 9,1% гача қанд бор. Асосан, самарканд вилоятида тарқалган. Сарғиш пўстли қовун турига мансуб нави эса хандалакка нисбатан кечроқ пишади. Шакли тухумсимон, йирик, оғирлиги 8-9 кг ча. Сирти бир оз тилим-тилим, буришган. Усти, айниқса, банд атрофи ва учи калин тўрланган. Ранги сарғишроқ. Пўсти қаттиқ. Эти оқ, юмшоқ, таркибида 7,9% гача қанд бор. Уруғи йирик. Бир оз чўзиқ, сарғиш-жигар ранг. Асосан, хоразм ва қорақалпоғистонда тарқалган.

Қорақулоқ (*Eminium regelii* Vved.) – кучаладошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган, доривор кўп йиллик ўт.

Қорақурт (*Codonopsis clematidea* Schrenk.) – қўнғироқгулдошлар оиласига мансуб, тоғда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Қор дарахт (*Chionantus virginica* L.) –Шимолий Америкада ўсадиган, бўйи 8-10 м келадиган бута ёки дарахт, гуллари қордек оқлигидан шундай номланади.

Қорин чоки – мевабарг букилиб, ўралиб, четлари қўшилишидан ҳосил бўлган чок.

Қоролди ўсимликлари – муз ва қорни эришидан ҳосил бўлган сувли шароитда ўсадиган ўсимликлар (*Primula*, *Ranunculus* туркумига мансуб ўсимликлар).

Қошиқўт (*Cochlearia*) - крестгулдошларга мансуб бир йиллик ёки икки йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Барглари қатор тартибли, гуллари шингилларга тўпланган, оқ ёки бинафша ранг. Меваси - юмалоқ қўзоқча.

Қоячигул - қорақатдошлар (қоячидошлар) га мансуб ўсимликлар туркуми. Бир йиллик ва кўп йиллик ўтлардан иборат. Барглари илдиз ёнларидан чиқиб, ёпирма шаклида ўсади. Гуллари икки жинсли, оқ, сариқ ёки қизғиш, одатда рўвак тўпгулларга йиғилган. Меваси - кўсакча.

Қоячигулдошлар қорақатдошлар (*Saxifragaceae*) - икки уруғ паллалиларга мансуб ўсимликлар оиласи. Семизакдошлар ва раънодошларга анча яқин бўлиб, ўт, бута ҳамда кичикроқ дарахт шаклида ўсади. Барглари ёнбаргчасиз, кетма-кет жойлашган; гуллари икки жинсли, актиноморф

(баъзи ҳолларда бир оз қийшиқ). Косача ва тожбарглари 5 тадан, чангчилари 5-10 та ёки ундан ҳам кўпроқ, уруғчиси 1 та, меваси - қуруқ ёки юмшоқ қўсақча.

Қримсағиз (*Taraxacum hybernum*) - қоқиларнинг бир тури, мураккабгулдошларга мансуб каучукдор кўп йиллик ўт ўсимлик.

Қубба – нинабаргли ўсимликлардаги мегаспоралардан иборат ҳосила.

Куда (*Stipa hohenackeriana* Trun. et Rupr.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган ем-хашак кўп йиллик ўт.

Қуёнжун (*Halocharis hispida* (C.A.M.) Bge.) – шўрадошлар оиласига мансуб, қўл, адирда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Қуёнжун (*Filago arvensis* L.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қуёнсуяк (*Ammodendron conollyi* Bge.) – бурчоқдошларга (дуккакдорларга) мансуб буталар туркуми. бўйи 1-1.5 м. Барглари кумуш ранг, гуллари эса бинафша тусда бўлиб, шингил тўпгулларга йиғилган. Меваси - дуккак. Илдизидан газламалар учун бўёқ модда олинади. Барг ва ёш новдаллридаги захарли алкалондлар медицинада ишлатилади.

Қуёнтавоқ (*Scorzonera pusilla* Pall.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган каучукли кўп йиллик ўт.

Қуёнқуйруқ (*Verbascum blattaria* L.) – сигирқуйруқдошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қуёшсевар ёруғсевар гелиофил - серқуёш ва ёруғ шароитни севувчи сояга чидамсиз ўсимликлар.

Қуйи оқим илдикловчи оқим (*lom. descendens* - қуйи, эниш) - органик моддаларни ўсимликнинг юқори қисмидаги органларидан (масалан, баргдан) пастга (илдизга) олиб тушувчи оқим.

Қуйқа лишайниклар – ўсаётган жойига танаси билан тўла ҳолда ёпишиб кетган лишайниклар гуруҳи.

Қулонқуйруқ (*Eremosparton aphyllum* (Pall.) F.et M.) – дуккакдошлар оиласига мансуб, қумли чўлда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Қулмоқ (*Humulis lupulis* L.) – тутдошлар оиласига мансуб, суғориладиган ерларда ўсадиган, манзарали кўп йиллик ўт.

Қулупнай дарахт (*Cornus capitata* Will.) – корнадошлар оиласига мансуб, Ҳимолайда ўсадиган, меваси қулупнайга ўхшайди, бироқ уни еб бўлмайдиган дарахт.

Қулупнай ертут (*Fragaria*) - раънодошларга мансуб ўсимликлар туркуми; қисқа илдизпояли, попук илдизли. Ёпирма баргларида узун бандли, уч япроқчали барглари ўсади. Кўп йиллик ўсимлик пояларида майда барглари ва ерда ёйилиб ўсиши учун хизмат қиладиган ётиқ (бачки) поячалари ҳам бор. Шу ётиқ поячаларининг бўғимларидан янги новдалар ва илдизлар ўсиб чиқади. Гуллари оқ, икки жинсли ёки бир жинсли. Меваси гулўринларда ўсувчи кўп сонли майда данакчалардан иборат.

Қулупнай мускат ертут (*Fragaria moschata*) - раънодошларга мансуб кўп йиллик ўсимлик. Бир жинсли ва икки уйли ўсимлик бўлиши билан бошқа ертутлардан фарқ қилади.

Қумаржиқ (*Agrophyllum arenarum* M.B.) – шўрадошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган, ем-хашак бир йиллик ўт.

Қумбоқ (*Salsola collin* Pall.) – шўрадошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Қумсақич (*Chodrilla juncea* L.) – мураккабгулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган каучукли кўп йиллик ўт.

Қумспарак (*Silena nana* K. et K.) – чиннигулдошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қумтарин (*Corispermum lehmannianum* Bge.) – шўрадошлар оиласига мансуб, кумли чўлда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Қумтепа ўсимликлари дюн ўсимликлари (*aridus, siccus*) - Дарё соҳилларидаги қум уюмларида ўсувчи ўсимликлар.

Қуртана (*Sysimbrium loeselini* L.) – бутгулдошлар оиласига мансуб, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қуртқасоч (*Iris songorica* Schrenk.) – савсаргулдошлар оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган кўп йиллик техника ўсимлиги.

Қуруқлик сувўтлари – ҳавони, тупроқни намланиши ҳисобига ривожланадиган тупроқ юзасидаги сувўтлар.

Қурғоқ ўлка кам ёгин ўлка - чўл ва чала чўл иқлимли қурғоқ ўлка.

Қутбилик – фитогормонлар таъсирида ўсимлик пояси бўйлаб осмотик босимни ортиши ёки камайиши, рН ўзгариши, моддалар концентрациясидаги фарқларнинг юзага келиши, ферментлар фаоллигидаги фарқларни, нафас жараёнларидаги ўзгаришларни юзага келиши.

Қушоеқ (*Koelpinia linearis* Pall.) – қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб, чўл, адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Қуштирноқ календула (*Calendula officinalis*) - қоқиўтдошларга (мураккабгулдошларга) мансуб сариқ гулли хушманзара ва доривор ўсимлик. Меваси қушнинг тирноғига ўхшаб, ичкари томон қайрилган. Бу ўсимликнинг номи шу белгига нисбатан қўйилган. Ўзбекистонда (бошқа мамлакатларда ҳам) хушманзара ўсимлик сифатида кўплаб экилади.

Қушқўнмас (*Cnicus benedictus* L.) – қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган доривор бир йиллик ўт.

Қўзиқоринлар - Гастеромицетнамоларга мансуб бир гуруҳ замбуруғлар.

Қўзиқулоқ (*Phlomis thapsoides* Bge.) – ялпиздошлар (лабгулдошлар) оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган, ем-хашак кўп йиллик ўт.

Қўзоқ – икки хонали мева бўлиб, тушиб кетадиган иккита қопқоқчага ўхшаб пастидан тепагача ёрилади, улар орасида уруғ бўлади.

Кўзтикан (*Centaurea iberica* Trev.) - қоқиўтдошлар (мураккабгулдошлар) оиласига мансуб, адир, воҳаларда ўсадиган бир йиллик ўт.

Кўйбош (*Melo zard*) - қовуннинг кечпишар навларидан. Шакли тухумсимон, сертўр, ранги қррамтир яшил, учки томони сарғишроқ. Пўчоғи қалин, эти кўкимтир оқ. Таркибида 10,4% гача қанд бор. Бу қовуннинг оғирлиги 10 кг га етади.

Кўйтикан (*Xanthium*) - қоқиўтдошларга (мураккабгулдошларга) мансуб бир йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Гуллари бир жинсли ва бир уйли, найчасимон.

Кўли хуштарин - қорачипор қовуннинг эртапишар, лекин кам тарқалган навларидан бири. Шакли чўзиқроқ-тухумсимон, пўсти кўкимтир қора йўлли, камтўр. Эти кўкимтир-оқ. Анча ширин. Уруғи чўзиқ, йирик.

Кўл тегмаган ўрмон (*Silva virgineus*) - ҳали одам кўли тегмаган (кесилмаган) табиий ўрмон.

Кўлтиқ - барг бандининг асоси билан поя орасидаги чуқурча.

Кўнғирбош (*Poa*) - буғдойдошларга (ғалладошларга) мансуб кўп йиллик, баъзан бир йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Тўпгуллари рўваксимон, бошоқчалари икки гулли ёки кўп гулли тухумсимон - ланцетсимон.

Кўнғир занг - сули, буғдой каби ғалла ўсимликларида паразит бўлиб яшовчи замбуруғлар (*Pucc. disperse, pucc. triticina*). Кўнғир занг тарқалган ўсимликларда занг касаллиги пайдо бўлади ва бу билан қишлоқ хўжалигига катта зарар етказилади.

Кўнғироқсимон (*lot. campanullatus*) - кўнғирок шаклидаги органлар. Масалан, кўнғироқсимон гулкўрғон, тож.

Кўнғироқгул (*campanula*) - кўнғироқгулдошларга мансуб бир йиллик, икки йиллик ва кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми.

Кўнғироқгуллар (*Campanulales*) - гулли ўсимликлардан *Magnoliopsida* синфи, *Asteridae* кенжа синфининг тартиби.

Кўнғир сувўтлар (*Phaeophyceae*) - сувўтларнинг бир типи. Кўп хужайрали, кўнғир тусда бўлгани учун кўнғир сувўтлар деб аталади. Хроматофорларида хлорофилл, каротин, ксантофилл ва фукоксантин (кўнғир ранг - $C_{40}H_{56}O_6$) пигментлари бор.

Кўриқ - 1. Ҳеч қачон ҳайдалмаган табиий ҳолда ўсаётган ўсимликли жой 2. Табиий ҳолда ўсаётган ўсимликли инсон томонидан фойдаланилмай турган жой.

Кўтир - қовуннинг чўғари қовунга яқин эртапишар навларидан бири. Шакли думалоқ, баъзан бир оз чўзиқ, оғирлиги 3,5 кг, сирти ғадир-будур, тўри кам. Пўсти тўқ сариқ, эти оқ. Таркибида 10,4% гача қанд бор.

Кўш гулкўрғон мураккаб гулкўрғон - косача ва тожга ажралган гулкўрғонлар. Бу айиқтовон ва кўнғироқгул кабиларда учрайди.

Кўшокданақ кўшалок мева (*lot. Diachenium, biachenium*) - икки уруғли мева; етилганда иккита якка уруғли бўлақларга ажралади.

Қўшимча илдизлар – 1. Ерости, қисман ерусти новдаларда ёки баргда ҳосил бўладиган илдизлар. Одатда, асосий илдиз қуригандан кейин, баъзан улар билан бирга бўладиган илдизлар. 2. Ўсимликнинг поя ва баргларидаги уйқуда ётган қўшимча куртақдан ҳосил бўладиган ёрдамчи илдизлар.

Қўшқават косача - гулнинг икки қаватли косачаси. Тугмагул ва ғозпанжа каби ўсимликларда шундай косачалар мавжуд.

Қўшимча куртақлар – ўсимликнинг поясини ҳоҳлаган қисмида, илдизда, баъзан баргларида юзага келадиган куртақлар.

Қўшимча куртақ – поянинг учи, барг қўлтиқларида бўлмай, ўсимлик танасининг бошқа қисмларида илдиз, барг, бўғим оралиқларида ҳосил бўладиган новда.

Қўш оталаниш жуфт оталаниш - генератив хужайра мағзининг иккига бўлинишидан юзага келадиган спермалардан биттасининг тухум хужайра билан, иккинчисининг эса марказий хужайра билан қўшилиши.

Қўшпайванд ёндошпайванд - ўсимликларни пайванд қилиш усулларида бири. Бунда ёнма-ён турган икки ўсимликнинг шох ёки новдалари танасидан узилмай бир-бирига яқинлаштирилади ва пайванд қилинади. Бу усул ўрмалаб ўсувчи баъзи ўсимликлар (ток) ўсишини маълум шаклга келтириш учун ҳам қўлланилади.

Қўш уруғланиш – гулли ўсимликларда тухум хужайрани спермий билан қўшилиб, диплоид ($2n$) тухум хужайра – зигота ҳосил қилиши билан биргаликда иккинчи эркак гаметани поляр ядро билан қўшилиб, эндоспермнинг триплоидли ($3n$) бирламчи ядросини ҳам ҳосил қилиши.

Қўш қанотли мева жуфт қанотли мева - шамол ёрдамида учиб тарқалишга мослашган икки қанотли мевалар.

Қўшимча хужайра – устица (оғизча) билан боғлиқ бўлган, маълум даражада эпидерма хужайраларидан морфология жиҳатидан фарқланадиган тўқиманинг асосий массасини ташкил этадиган эпидерма хужайраси.

Қўға (*лот. Typha angustifolia*) - қўғадошлар (тўзғоқдошлар) га мансуб ўсимлик.

Ғ

Ғайри жинсий урчиш вегетатив урчиш споралар билан урчиш - ўсимликлардаги урчишнинг бир тури. Бундай кўпайишда танадан ажралиб чиққан бирор қисм янги организм сифатида тараққий этади. Ғайри жинсий урчиш икки формада: 1) бир хужайрали организмларда ҳамда қизил сувўтлар, йўсинлар, мохлар, қирққулоқлар каби кўп хужайрали ўсимликларда спора ҳосил қилиниши билан; 2) баъзи бир хужайрали организмларда ёки гулли ўсимликларда эса вегетатив йўл билан боради.

Ғайри каштан сохта каштан (*Aesculus hippocastanum*) - ғайрикаштандошларга мансуб дарахт ўсимликлар туркуми.

Ғайри чангланиш нотўғри чангланиш (*pollini satio illegitimus*) - турли (узун-қисқа) устунчали гуллардаги чангланиш. Бундай чангланиш узунлиги бир хил устунчали гулларда юз беради, яъни узун устунчали гулдаги уруғчи шундай узун устунчали гулдан, қисқа устунчали гулдаги уруғчи эса шундай қисқа устунчали гулдан чангланади. Натижада уруғ мутлақ ҳосил тугмайди ёки жуда кам миқдорда ҳосил тугади, ундан ўсиб чиққан ўсимлик эса жуда касалманд ва заиф бўлади. Ғайри чангланишнинг акси оддий (легитим) чангланишдир.

Ғаллачилик - донли ўсимликлар (буғдой, шоли, маккажўхори, арпа, сули, жавдар, тарик, гречиха, нўхат кабилар) уруғини экиш билан дон етиштириш.

Ғалладошлар Буғдойдошлар (*Gramineae*) - бир уруғ паллалиларга мансуб ўсимликлар оиласи. Ғалладошлар (бамбук каби айрим дарахт ва буталардан ташқари) нинг барча турлари ўт ўсимликлардир. Поялари 1-2 см дан 20 м гача ўсиши мумкин. Барглари узун цилиндрсимон новли. Поянинг бир қисми ҳам шу нов ичида жойлашади. Гуллари майда ва сарғиш-кўк, оддий тўпгулларга (бошоқчаларга) йиғилган. Бу тўпгуллар секин-аста мураккаб тўпгулларга, яъни бошоқ, рўвак ва баъзан шингилларга айланади. Кўпчилигининг меваси - донча.

Ғамланган ёғлар – ёғли уруғлар (кунгабоқар, ғўза каби) таркибидаги ниҳолни унишида фойдаланиладиган ёғлар.

Ғамланган иккиламчи крахмал – ўсимликнинг турли қисмларидаги амилопластларда тўпланган крахмал.

Ғамланган модда – 1. Эритмада 2. Қисман қаттиқ модда – крахмал, оқсил 3. Қаттиқ ҳолда – алейрон доналари 4. Ярим суюқ ҳолда – мой томчилари 5. Тамомила қаттиқ ҳолда – уруғпалладаги моддалар.

Ғамланган оқсиллар – нафас жараёнларида гидролизланиб, аминокислоталаргача парчаланадиган оқсиллар.

Ғамланган углеводлар – ўсимликларда тўпланадиган крахмал (картошка, маккажўхори, шоли), инулин (георгин, топинамбур), гемицеллюлоза.

Ғамловчи илдизлар – йўғонлашган ва кучли паренхималашган илдизлар; ғамловчи паренхима бирламчи пўстлоқда, ёғочликда ёки ўзакда жойлашади.

Ғамловчи тўқима – ўсимликни ривожланиши ўзи учун зарур бўлган моддаларни тўпловчи тўқимаси.

Ғамловчи тўқималар жамғарувчи тўқималар тўпловчи тўқималар - Ўсимликларда сув ва органик моддаларни тўпловчи тўқималар. Бундай тўқималарда тўпланган моддаларнинг айримлари (масалан, сувлар) вегетация даврида тўпланиб, шу даврнинг ўзида, айримлари эса (масалан, тугунак ва илдизпояларда ғамланган қишки крахмал) узоқ вақт давомида сарфланади.

Ғичмалос (*Heliotropium ellipticum* Lub.) – гавзабондошлар оиласига мансуб адирда ўсадиган бир йиллик ўт.

Ғиччак (*Potamogeton perfoliatus* L.) – ғиччакдошлар оиласига мансуб чўлдаги сувларда ўсадиган кўп йиллик ўт.

Ғовак паренхима (*parenchyma lacunosa*) - баргнинг пастки томонида сийрак жойлашган хужайралар.

Ғовак тўқима (*tela lacunosa*) - бир неча қават сийрак хужайралардан ҳосил бўлган тўқима.

Ғозпанжа (*lom. Potentilla anserina*) - раънодошларга мансуб ғозпанжа туркумининг бир вакили; кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси ўрмаловчи, тугунли жойлари илдиз бўлиб кўмилувчи ўсимлик. Барглари патсимон тукли, гуллари сариқ, якка ва йирик.

Ғозпанжа бешбарг (*Potentilla*) - Раънодошларга мансуб ўт ёки бута ўсимликлар туркуми. Барглари панжасимон ва патсимон мураккаб ёки қирқма, гуллари сариқ, оқ, пушти ва тўқ кизил.

Ғозяпроқ (*Alchimilla retropilosa* Juz.) – раънодошлар оиласига мансуб адир, тоғда ўсадиган бир йиллик ўт.

Ғоз ўти (*Crypsis aculeata* (L.) Ait.) – бошоқдошлар оиласига мансуб, чўлда ўсадиган ем-хашак бир йиллик ўт.

Ғумай (*Sorghum halepensis*) – бўғдойдошларга (ғалладошларга) мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Уруғ ва илдизларидан кўпаяди. 1,5-2 м узунликдаги сербарг пояларининг бошида рўвак тўпгули бор.

Ғуддалар бужғунлар (*gallae*) - ўсимликнинг турли қисмларида пайдо бўладиган ғуддалар. Бу ғуддаларни кўпроқ бактерия, замбуруғ ва ҳашаротлар ҳосил қилади.

Ғузур дағал каноп (*Abutilon*) - пахтадошлар (тугмагулдошлар) га мансуб толали бир йиллик ўсимлик.

Ғулжа узуми - узумнинг винобоп навларидан бири. Гули икки жинсли, ғужуми (меваси) думалоқ, оч яшил.

Ғунча - очилмаган гул. Ғўзадаги шона ҳам аслида ғунча мазмунида ишлатилади.

Ғунчалаш – 1. Ўсимликларнинг гуллашидан олдинги ғунчалаш даври. Ғўзага нисбатан бу даврни шоналаш деб ҳам атайдилар. 2. Ўсимликнинг гулкуртагидан тана ёки ғунча пайдо бўлиши.

Ғурра буқоқ (*callus*) - дарахтнинг ёғоч қисмида баъзан бўртиб чикувчи шиш жойлар. Бу совуқ таъсирида, механик зарарланиш (шикастланиш) натижасида ёки бактерия ва замбуруғлар таъсирида пайдо бўлади.

Ғўзанинг уруғбарг усти қисми - ғўза поясининг уруғбарглар чиққан бўғимидан юқоридаги поя ва шохлари.

Ғўзор (*Abies theophrasti* Media) – гулхайридошлар оиласига мансуб, воҳалар, суғориладиган жойларда ўсадиган толали бир йиллик ўт.

Ҳ

Ҳаво илдизи – поянинг пастки ерга яқин қисмида ҳосил қиладиган ҳаводан сув шимувчи қўшимча илдиз.

Ҳаво илдизлари – тропиклардаги эпифит орхидеядошлар, ариддошлар, бромелиядошлар оилаларига мансуб ўсимликларнинг фақат таянч сифатида хизмат қиладиган илдизлари.

Ҳаво камераси - ичи ҳавога тўлган ҳужайра оралиғи ёки бўшлиғи.

Ҳаволи тўқима - аэренхима.

Ҳаводаги сувўтлар – фақат ҳаводаги намлик ҳисобига ўсадиган сувўтлар, ҳозирча уларнинг 300 га яқин турлари маълум. Дарахт пўстлоқларида *Chlorella Bajer*, *Chlorococcum Meneqh.*, *Trebouxia Puym.*, *Sticha coccus* Nag., *Synechococcus* Nag., *Aphonotheca* Nag. et Elenk., *Plectonema* Thur., *Nostoc* Adanson., *Hantzschia* Grun., *Navicula* Bory кабилар кўп тарқалган.

Ҳаво халтаси – нинабарглиларнинг чанг донасида экзина қаватни кенгайишидан юзага келадиган бўшлиқ; қўнғир сувўтлар талломини тик тутиб туриш учун хизмат қиладиган талломнинг юқорироқ қисмидаги ҳаволи бўшлиқ, масалан, *Ascaphyllum* туркумининг айрим турларида.

Ҳаёт тириклик - организмда моддалар алмашинуви жараёнининг узлуксиз давом этиши.

Ҳаётий шакллар - ўсимликларнинг ташқи муҳитга турли ҳаётий усуллар билан мослашуви натижасида келиб чиққан формалар. Масалан, бир йиллик ва кўп йиллик ўтлар, буталар ва дарахтлар.

Ҳаётий формаларнинг экологик типлари: 1) ёруғликка нисбатан: ёруғсеварлар, соясеварлар; 2) ҳароратга нисбатан: иссиқсеварлар, совуқсеварлар; 3) тупроқ аэрацияси ва ҳаво режимига кўра; 4) сув режимига нисбатан: ксерофитлар, мезофитлар, гигро- ва гидрофитлар, уларнинг ораликлари (ксеромезофитлар, мезогидрофитлар ва ш.к.). психро- ва криофитлар, псаммофитлар, гидатофитлар, фреофитлар ва бошқалар; 5) туз режимига нисбатан: ацидофиллар, кальцефиллар, нитрофиллар, галофитлар, ксеро- ва мезогалофитлар, олиготрофлар, мезо- ва эвтроф ўсимликлар.

Ҳазмловчи безлар – ҳашаротхўр ўсимликларнинг баргларида ажраладиган тутилган ҳашаротнинг азотли бирикмаларини ҳазмловчи ферментлар.

Ҳалқа давра (*verticillus*) - поянинг маълум бир қисмида (бир бўғимида) тўп бўлиб ўсиб чиққан барг, шох, гул ёки гул бўлакчаларидан иборат учта орган гуруҳи.

Ҳалқасимон найчалар (*lom. annulatus, vasa gyratus*) - тана ва пояларнинг ўтказувчи тўқимасидаги найчаларнинг бир хили. Бу найчалар ички томондан ҳалқасимон йўғонлашган.

Ҳалқа найли ёғочлик – магнолиописид ўсимликларда куртак халқасининг бир зонаси ёки найларнинг сони, айрим ҳолларда ҳар иккаласи жиҳатидан фарқ қиладиган хилидаги ёғочлик.

Ҳалқасимон пўст – концентрик доира перидерматидларида ҳосил бўлади, танадан ажралганида тилимғтилим бўлиб ёрилади.

Ҳалқасимон текстура – ҳужайра пўсти ўрта қаватида микрофибриллаларни ўзаро параллел жойланиши.

Ҳалқасимон қалинланиш – ҳужайра пўстини узунасига кетган ўқига тик жойлашган параллел халқалар ҳисобига қалинланиши.

Ҳамкорликдаги текинхўрлик – икки организмни бир-бирининг моддаси озикланиши билан ўзаро ҳамкорлиги, масалан, дуккакли ўсимлик ва туганакли бактерия.

Ҳарорат коэффиценти – атроф-муҳит ҳавосининг ҳароратини 10°C га кўтарилганда, ўсимликларда рўй берадиган нафас олиш жараёнларининг ўзгаришини кўрсатадиган кўрсаткич.

Ҳартол (*итал. Brocco*) - гулқарамнинг бир тури. Этдор каллаги (шакли ўзгарган тўпгули) шингилсимон жойлашган бир қанча этдор шохчаларга бўлиниб, улардан ҳар бирининг бошида майда бошчалар тўпланади.

Ҳар хил зиготалик - бир-биридан қисман фарқ қиладиган организмларни ўзаро чатиштириш натижасида юзага келадиган янги организмнинг ирсий хусусиятлари.

Ҳассағмуса (*Abelia corumbosa* Rgl. et Schmitth.) – шилвидошлар оиласига мансуб, тоғларда ўсадиган кўп йиллик бута.

Ҳашаротхур ўсимликлар (*plantae isectivari*) – 1. Гулли яшил ўсимликлар ва сувўтларнинг маълум бир гуруҳи; улар одатдаги озикланишларидан ташқари яна айрим ҳашаротлар билан озикланиш хусусиятига ҳам эга. Бундай ўсимликларнинг 500 дан ортиқ тури (7 оиласи) мавжуд бўлиб, улар барча қитъаларда тарқалган. Ҳашаротхўр ўсимликларга *Sarraceniaceae*, *Roridulaceae*, *Lentibulariaceae*, *Nepenthaceae*, *Cephalotaceae*, *Bublidaceae*, *Droseraceae* каби оилаларни мисол қилиб келтириш мумкин. Улар ҳашаротларни ўз япроқлари билан (бу япроқлар ҳашарот теккач ёпилиб, уни ичига қамаб олади) ёки махсус ёпишқоқ тукчалари билан тутиб қоладилар. Ушланган ҳашаротлар барг безчалари ажратган махсус суюқликларда эриб ҳазм бўлади. 2. Майда умуртқасиз ҳайвонларни тутиб, уларни ҳазм қила оладиган ўсимликлар, уларнинг ҳозир 400 дан ортиқ турлари маълум. 3. Ҳашаротларни тута олиш, уларни протеолитик ферментлар ва органик кислоталар ёрдамида ҳазм қиладиган автотроф ўсимликлар.

Ҳақиқий атиргул дарахти (*Physocalymma scaberrimum* Pohl.) – танаси жуда қаттиқ, оғир 1м³ да 736-1031 кг келадиган, қимматбаҳо мебель, мусиқа асбоблари тайёрланадиган, Жанубий Перу, Бразилияда ўсадиган дарахт.

Ҳақиқий галофитлар – қ. эвгалофитлар.

Ҳақиқий совун дарахти (*Sapindus saponaria* L.) – Жанубий Америкада ўсадиган, бўйи 10 м келадиган, таркибида 10-38% сапонин бўлиб, совунгарликда ишлатиладиган дарахт.

Ҳақиқий шохланиш – трихомани шохланиши.

Ҳидли липпия (*Lippa citriodora*) - вербенадошларга мансуб чала бута. Пояси серновда, барглари лимон ҳидли, шунинг учун ҳам ҳидли липпия деб аталади. Гуллари оқ, ҳалқасимон тўпгулларга йиғилган.

Ҳидна (*Hydnum*) - тубан ўсимликлардан хиднадошлар (*Hydnaceae*) га мансуб базидияли замбуруғлар туркуми.

Ҳиндистон нон дарахти (*Artocarpus integrifolia* L. Moraceae Lind.) – бўйи 30-35 м га етадиган, танаси ката, икки уйли дарахт. Меваси катта (25 кг) ошқовоқдай келади, овқатга қайнатиб, қовуриб ишлатилади, картошка билан ошқовоқ орасидаги мазани беради. Нон мазасига ҳам ўхшаб кетади. Тропик Осиё, Океанияда ўсади.

Ҳиссоп (*Hyssopus officinalis*) - лабгулдошларга мансуб кўп йиллик ўт ёки чала бута (бўйи 20-60 см). Барглари ўткир ҳидли гуллари тўқ зангори, пушти ва оқ.

Ҳосилдорлик – фитоценоз ёки агроценознинг муайян майдонидан олинадиган фойдали маҳсулотнинг миқдори.

Ҳосил шохи чекланган ғўза - ҳосил шохлари асосан битта бўғимдан иборат ғўза.

Ҳосил шохи чекланмаган ғўза - ҳосил шохи икки-учта ва ундан ортиқ бўғим оралиғидан иборат ғўза.

Ҳошияли поралар – ҳужайра пўстидаги диаметри турлича бўлган каналлар.

Ҳужайра (*лот. cellula*) - барча ўсимлик ва ҳайвонот организмларининг тузилиши, тараққиёти ҳамда фаолияти асосида ётувчи ва икки асосий қисм - цитоплазма ҳамда мағиз (ядро)дан иборат элементар система.

Ҳужайрааро бўшлиқ - ёнма-ён жойлашган икки ҳужайра орасидаги бўшлиқ.

Ҳужайранинг бўлиниши – прокариотларда ҳужайранинг иккига бўлиниши, эукариотларда мураккаб митоз билан амалга ошади. Ҳужайранинг бўлиниши бир ҳужайрали *Cyanophyta* да икки, уч ҳатто кўп йўналишларда содир бўлади. Ҳосил бўлгани бир хил ёки икки хил кўринишларда бўлиши мумкин.

Ҳужайрааро моддалар (*substantia intercellularis*) - икки ҳужайра орасида жойлашган модда. Масалан, эфир мойлари, смола ва бошқалар.

Ҳужайра назарияси - ўсимлик ва ҳайвон организмлари фақат ҳужайралардан иборат, яъни ҳужайра тириклик асоси деб ҳисоблайдиган назария.

Ҳужайра ора йўлак - ўсимлик танасининг ҳужайралари орасидаги коваклар (бўшлиқлар). Пайдо бўлиш усулларига кўра ҳужайра оралиқлари қуйидагичадир: схизоген ҳужайра оралиқлари - ҳужайраларнинг

узилишидан (масалан, поя ўзаги) ва барг паренхимасида); рексиген хужайра оралиқлари - хужайраларнинг ёрилишидан (масалан, бошоқли ўсимликлар поясининг бўғим оралиқларидаги йирик коваклар); лизиген хужайра оралиқлари - хужайра пардалари (қобиқлари)нинг эриши натижасида (масалан, апельсин мевасида) ҳосил бўлади. Баъзан аралаш ҳолдаги хужайра оралиқлари (масалан, схизо-лизигенли хужайра оралиқлари) ҳам учраб қолади. Хужайра оралиқлари ҳаво ёки ўсимликдан ажралиб чиқувчи турли моддалар (эфир мойлари ёки смолалар) билан ҳам тўлиши мумкин.

Хужайрасиз организмлар - хужайра тузилишига эга бўлмаган организмлар (масалан, бактериялар, кўк-яшил сувўтлар, яшил сувўтлардан каулерпа, вошерия ва бошқалар).

Хужайра онтогенези - қуйидаги 5 босқичдан: 1) эмбриона лёки бўлиниш босқичи; 2) ўсиш босқичи; 3) табакаланиш босқичи; 4) етуклик (меъёрланган фаоллик) босқичи ва 5) қариш, ўлиш билан якунланидиган босқичлардан иборат.

Хужайра пардаси - хужайра пардаси қобиғининг ички томони.

Хужайра пластинкаси - телофазада юзага келган иккита хужайрани ҳосил қилган кўндаланг тўсиқ.

Хужайра пўсти - хужайрага муайян шаклини таъминловчи, таянч, ҳимоя вазифаларини бажарадиган, кўк-яшил сувўтларда ўртача 35-50 нм ўлчамли қисмли, таркибида лигнин бўлмайди, асосан целлюлозадан иборат. Хужайра пўсти темир тузлари (вольвоксларда), кальций (харалар, яшил сувўтлар), кремний (тилларанг, сариқяшил, диатом сувўтлар) тузларини шимади.

Хужайра пўстининг тирқишлари - бир хужайралиларда протопластни ташқи муҳит билан, кўп хужайралиларда қўшни билан плазмодесмалар орқали алоқани таъминлайди. Тирқишларнинг ўлчамлари 12 дан 60 гача, қисман 90 нм гача боради.

Хужайрадан ташқаридаги ҳазмланиш - махсус хужайраларда ҳосил бўладиган гидролитик ферментларни ташқарига чиқиб, ҳазмланишни амалга ошириши. Бу ҳолат ҳашаротхўр ўсимликларга хос.

Хужайра цикли - хужайрани ҳосил бўлганидан ҳалокатигача даври.

Хужайрасиз ўсимликлар - катталиги 1 см дан 1 м гача бўлган, бироқ, айрим хужайраларга ажралмай, кўп мағизли (кўп ядроли) каттагина бир хужайрадек кўринадиган тубан ўсимликлар. Буларга мисол қилиб айрим сувўт ва замбуруғларни кўрсатиш мумкин.

Хужайра шираси - ўсимлик хужайрасининг вакуолини тўлдирувчи рангли ёхуд рангсиз суюқлик. Хужайра шираси таркибида қанд, оқсил, ошловчи моддалар, кислота, алкалоид ва ҳоказоларнинг эритмаси бор.

Хужайра қобиғи - хужайра ичидаги органоидлар ва моддаларни ўраб турувчи парда, қобиқча. Бу қобиқча, асосан, целлюлозадан иборат.

Хужайра қоплами - кўк-яшил сувўтларда протопластни ўраган: хужайра пўсти, шиллиқ ўрама (найсимон шиллиқ ҳосила), эукариотларда

протопластни ташқи таъсирларга чидамлигини таъминлайдиган, кўринишидан турли туман бўлади.

Ҳужайранинг қўшимча тузилмалари – бир қатор тузилмалар метаболизм жараёнида ҳосил бўлади, уларга полиэдрал тана (карбоксисомалар), цианофициан гранулалар, полифосфат гранулалар, гликоген гранулалари ва липидлар киради.

Ҳужайрадаги ҳазмлаш – ўсимликлардаги ҳазмланиш фақат цитоплазмада эмас, вакуолаларда, пластидларда, оқсилли таначаларда, сферосомаларда ҳам ҳазмланиши.

Ҳукмрон дарахтлар – ўрмонда баландлиги ва танасининг йўғонлиги жиҳатидан кўп дарахтлар.

Ҳўкизтил ғавзабон (*Anchusa*) - кампирчопондошларга мансуб бир йиллик ва кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Барглари сертук, бутун. Гуллари тўғри бўлиб, гажак тўпгулга бирлашган. Шона (тож) бўғизи қипиқчалар билан қопланган.

Ҳўкизтили (*Anchusia talica* Retz.) – говзабондошлар оиласига мансуб, адир, тоғда ўсадиган, доривор кўп йиллик ўт.

МУНДАРИЖА

СУЗ БОШИ	3
ЎСИМЛИКЛАР ДУНЁСИ СОҲАСИДАГИ ЕТУК ОЛИМЛАР	6
А	13
Б	47
В	70
Г	76
Д	109
Е	122
Ё	123
Ж	126
З	128
И	134
Й	155
К	156
Л	187
М	196
Н	238
О	247
П	257
Р	284
С	292
Т	310
У	333
Ф	339
Х	351
Ц	358
Ч	362
Ш	366
Э	370
Ю	387
Я	387
Ў	390
Қ	396
Ғ	410
Ҳ	413

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ГЕНЕТИКА ВА ЎСИМЛИКЛАР ЭКСПЕРИМЕНТАЛ БИОЛОГИЯСИ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

А.А.АБДУЛЛАЕВ, Т.А.МАДУМАРОВ, А.С.ДАРИЕВ,
Б.Х.САТТОРОВ, Э.Ю.РЎЗМАТОВ, Б.А.СИРОЖИДИНОВ

БИОЛОГИЯДАН ҚИСҚАЧА ИЗОҲЛИ ЛУҒАТ

Бош муҳаррир: Халилов И.

Техник муҳаррир: Хакимов М.

«NAVRO'Z» нашриёти. Лицензия № АІ.170

Нашриёт манзили: Тошкент, А.Темур кўчаси, 19 -уй.

Times гарнитураси. Босма тобоғи 27. Нашр ҳисоб тобоғи 27.

Босишга рухсат этилди 03.10.2016. Буюртма № 42

Қоғоз бичими 70x100 1/16. Шартли б. т.-27. Адади 100 нусхада.

«Munis design group» МЧЖ босмахонасида чоп этилган.

100170, Тошкент ш., Дўрмон йўли, 25-уй.

ISBN 978-9943-383-87-6

БИОЛОГИЯДАН ҚЫСҚАЧА ИЗОХЛИ ЛУҒАТ

ISBN 978-9943-383-87-6

9 789943 383876